Coperta colecției: **Done Stan**

București, Piața Scînteii 1

IORGU IORDAN

MEMORII

Vol. III

1979
EDITURA EMINESCU

Ecaterinei Oproiu,
în semn de omagiu pentru
strălucitul său talent literar.

ÎN LOC DE PREFAȚĂ

Și volumul al doilea s-a bucurat, în general, de o bună primire, care, cantitativ vorbind, a fost superioară celei făcute predecesorului lui. Scrisorile și chemările telefonice au fost foarte numeroase. Unele fapte, publice, deci cunoscute, teoretic, de diverși oameni, au apărut la mine greșit datate sau citate. Le rectific, pe baza scrisorilor lui Traian Gheorghiu și C. Vasilian, pe care i-am pomenit și în volumul al doilea. Teza de doctorat a lui Petre Andrei este „Problema valorii". („Problema fericirii", este o lucrare ulterioară a lui.) Facultatea de Teologie de la Chișinău a fost inaugurată la 8 noiembrie 1926. Leagănul propriu-zis al „Gărzii de fier" a fost Mînăstirea Neamțu, cum nu se putea altfel cu o organizație politică ultracreștină. Botezul a avut loc în ziua de 8 noiembrie („Arhanghelul Mihail" !) 1922. Înaintea lui Armand Călinescu, Consiliul de miniștri personal al lui Carol al II-lea a fost, un timp, prezidat de patriarhul Miron Cristea. Florian Ștefănescu-Goangă era rector al Universității din Cluj, în momentul cînd legionarii au încercat să-l asasineze (la fel cu Traian Bratu, rectorul celei din Iași). L'habit vert, *piesa citată de mine, este nu numai a lui Robert de Flers, ci și a lui A. de Caillavet, mai puțin cunoscut (și de aceea, probabil, uitat de mine). George Călinescu a fost numit totuși, după Eliberare, mai întîi la Iași (30 noiembrie 1944), dar nu s-a dus acolo. (Informație comunicată de Al. Piru.) În volumul al II-lea, p. 265, r. 15, o greșeală de tipar : Mihail Conceanu, în loc de Mihail Cruceanu, binecunoscutul și foarte vechiul luptător comunist. Tudor Pamfile, citat de mine în primul volum a*

rămas pînă la sfîrșit cu gradul de locotenent-colonel nu, cum am bănuit eu, din cauza antimilitarismului meu, din cauză că era mai bun folclorist decît militar, ci pentru că a murit la vîrsta de 39 de ani. (Mi s-a spus de către un descendent al lui.)

Mai interesante, într-un anumit fel, sînt alte ecouri ale „Memoriilor" mele. Foști elevi ai lui Ion Petrovici au protestat (Traian Gheorghiu, într-o scrisoare, Usatiuc, la telefon) contra felului cum îl prezint pe fostul lor profesor. Din punctul lor de vedere, le dau nu numai dreptate, ci și aprobare : recunoștința elevilor față de dascălii lor este o obligație elementară. Eu am altă situație, și nu sub acest aspect, care este foarte clar. Pentru mine, un profesor trebuie să fie, dacă se poate, ireproșabil sau cel puțin să nu lase de dorit în ce privește comportarea lui ca om și ca activist pe plan social. După aceste criterii l-am apreciat eu pe Ion Petrovici, și pretind că nu m-am înșelat. Carte, cum se zice, se poate învăța, mai mult și chiar mai bine decît de la cel mai mare profesor, din lucrări de specialitate. Comportarea în viața personală și în cea publică se învață, înainte de toate, dacă nu chiar exclusiv, de la „modele", din exemplele date de alții, în frunte cu educatorii noștri, care sînt profesorii.

Un recenzent, grăbit, a citit, să zicem, așa de repede volumul al II-lea, încît afirmă că printre profesorii „ponegriți" de mine se găsește și Ibrăileanu. Această gravă (și dezonorantă pentru mine) eroare, eu o explic, în parte, prin prea puțina simpatie de care se bucură cel mai iubit fost profesor al meu în ochii acestui critic, cum rezultă, foarte limpede, din diversele lui comentarii în legătură cu activitatea publicistică a lui Ibrăileanu. Cît despre apărarea pe care i-o ia lui G. P., nu pot decît să-i deplîng foarte slaba sensibilitate etică. Un profesor suspendat de două ori pentru incorectitudini de ordin financiar și achitat de tribunal „în îndoială", adică din milă, pentru sperjur, chiar dacă ar fi un savant genial, nu merită ca om absolut nici o indulgență. Și eu pe omul în cauză îl condamn pentru atmosfera pe care a creat-o, nu numai

prin faptele amintite, ci și pentru influența nefastă pe care a exercitat-o asupra a numeroși studenți.

Închei, mulțumind, acum, și pentru volumul al doilea, foarte călduros, responsabilei de carte, Viorica Petrovici (Palenciuc), care, declar sincer, s-a ostenit, cu o atenție și o pasiune mai mari chiar decît ale autorului, pentru ca apariția lucrării să se realizeze în cele mai bune condiții.

I. ELIBERAREA

Ziua de 23 August 1944 m-a găsit, cum am arătat în partea finală a volumului precedent, la Rîmnicu-Vîlcea, unde mă instalasem, provizoriu, după o cură la Govora. Aveam acolo pe sora soției mele, deci puteam trăi oarecum ca acasă și, lucru mai important, aveam, în lăzi, întreaga mea bibliotecă, destul de bogată în cărți de specialitate încă de pe atunci.

Încercarea de a vorbi, la telefon, cu Buzăul, chiar în seara acestei mari zile, a rămas zadarnică. Peste cîteva zile am plecat totuși spre București, unde de asemenea aveam o gazdă bună (pe soră-mea Paraschiva). Am putut afla astfel, din discuții cu prietenii și cunoscuții de aproape, numeroase lucruri, de care mai înainte habar n-aveam și, mai cu seamă, am „trăit", împreună cu toată lumea, atmosfera de entuziasm, de bucurie și de „eliberare" sufletească, firească în asemenea împrejurări, după trei ani de război și încă pe atîția de dictatură politică (regală și antonesciană).

De la București ne-am dus — peste tot am fost cu soția — la Buzău și apoi la Nehoiaș, unde aveam o parte, poate cea mai însemnată, din „gospodăria" noastră. Multe lucruri nu le-am mai găsit deloc, pe altele... altfel decît le lăsasem. Casa în care au fost ele adăpostite — locuința propriu-zisă o avusesem în alt loc — fusese, la parter, cîrciumă și, ca atare, avea o pivniță enormă, cu butoaie destul de multe, dar goale. În retragerea lor rapidă, trupele germane au apucat pe toate șoselele și drumurile care duceau spre Ardeal, unde aveau „prieteni", în primul rînd pe unii dintre sași, organizați, cum se știe, după model hitlerist, și pe maghiarii lui Horthy, stăpînii unei jumătăți din ținuturile de peste munți. Un grup

de soldați nemți au trecut și prin Nehoiaș. Nu le-a fost greu să-și închipuie că în pivnița ușor vizibilă, căci casa era chiar în șosea, se va fi găsind băutură, mai ales că o căutau în toate chipurile, lucru mai mult decît firesc în asemenea împrejurări. Vin n-au găsit, fiindcă nu aveau cum. În schimb, au găsit... plină o ladă enormă, în care pusesem noi tot ce aveam mai de preț în ce privește îmbrăcămintea și necesitatea (sau dorința) de a „primi", cu diverse prilejuri, invitați mai simandicoși. Hainele au fost furate absolut toate. Serviciul de masă, comandat de noi în mod special, la fața locului, în Cehoslovacia (model „Vatican"), nu putea fi luat fără riscul de a se strica pe drum. Dealtfel, chiar ofițerii, ca să nu mai vorbesc de soldați, n-aveau ce face cu el în condițiile date. În schimb, a fost distrus în cea mai mare parte. Nu-mi amintesc să fi avut vreo... emoție deosebită constatînd dezastrul descris palid aici. Mie mi-a părut rău, și nu numai pentru moment, de pierderea unui costum nou-nouț, foarte frumos și mai ales modern (stofă de lînă cadrilată, primită cadou de la un vecin pe care l-am ajutat să redacteze o broșură cu conținut tehnic). Soția a suferit ceva mai mult, din cauza reducerii cu cel puțin 70% a inventarului de sufragerie, și avea dreptate, căci era, într-adevăr, o capodoperă de meșteșug artistic.

De la Buzău ne-am dus la Iași, la casa noastră, care, lucru oarecum curios, n-a avut nevoie de reparații multe, nici serioase, spre a fi repusă în funcțiune. Rămînea, după ce și-a recăpătat aspectul îngrijit pe care l-a avut totdeauna, s-o umplem din nou cu tot ce avusesem înainte de război. Operația aceasta, foarte grea și îndelungată — cele mai multe lucruri fuseseră adăpostite la Buzău, Nehoiaș și Rîmnicu-Vîlcea — a făcut-o aproape exclusiv soția mea. M-am simțit și atunci destul de vinovat, chiar dacă ea nu și-a manifestat în nici un fel nemulțumirea, că am lăsat-o să se „descurce" singură, deși, în ciuda aparențelor, a avut motive, și multe și serioase, să fie nemulțumită. Ca totdeauna și în toate împrejurările, ea a fost alături de mine, dînd dovadă de înțelegere și atunci cînd situația nu justifica, obiectiv vorbind, o atitudine înțelegătoare. Am afirmat, poate nu numai o dată, în aceste „Memorii", că am fost, în general, un om norocos.

Norocul cel mai mare și de durată a fost tovărășia de aproape 50 de ani a acestei femei admirabile.

Eu m-am stabilit la București, ca să fac... politică. Folosesc această expresie, compromisă pe vremuri, fiindcă mi se pare cea mai potrivită. Vreme de circa 15 ani nu m-am putut mișca nu în voie, dar nici măcar cu unele restricții. Participarea, mai mult teoretică (prin adeziune la acțiunile democratice, prin articole de ziar etc.), nu mă mulțumea, chiar dacă de felul meu nu sînt un militant propriu-zis, în sensul, adică, etimologic al termenului. La București puteam fi activ și în accepția concretă, oarecum materială a cuvîntului. Soția mea, care avea spirit politic, aș zice practic, legat de realitate, și-a dat seama de situație și a găsit, cu siguranță, fără să spună, o consolare, poate chiar o satisfacție, despăgubitoare pentru munca ei grea și neplăcută, în activitatea desfășurată de mine, pe diverse planuri, la București.

Un număr de profesori universitari bucureșteni, semnatari, cei mai mulți, ai curajosului „Memoriu", au pus bazele unei asociații profesionale și politice în același timp, căreia i-au dat numele „Gruparea universitară democrată" (GUD). Mi s-a făcut onoarea, mi-aș permite să spun chiar dreptatea, să fiu trecut printre fondatorii ei (cartea de membru nr. 25), fapt care, cum am spus în volumul precedent, a însemnat recunoașterea activității mele democratice și punerea pe același plan cu cei ce semnaseră „Memoriul". Această grupare ținea ședințe, de obicei, prelungite, de cîte două, trei ori pe săptămînă. Ca organ de conducere avea un comitet alcătuit din trei membri. (După expirarea mandatului primului triumvirat, am fost ales și eu printre triumviri.) Foarte activi erau mai cu seamă D. Danielopolu, Simion Stoilov și Grigore T. Popa, diferiți mult între ei în ce privește concepția politică și scopurile urmărite. Comunist sau cu simpatii comuniste era numai Stoilov, un mare om de știință și totodată un om adevărat. Temperamental, el era mai degrabă potolit și de aceea, relativ, puțin dinamic. Danielopolu, la fel de remarcabil profesional, era burghez sută la sută (membru al partidului liberal), dar fusese antifascist, ceea ce, în situația dată, spunea foarte mult. Îi plăcea sincer să se știe că există, și din punct de vedere obștesc, fără

vreun amestec, cel puțin vizibil, al intereselor personale, chiar dacă intrarea lui în guvernul de coaliție democratică dr. Petru Groza putea fi interpretată ca rezultat (scontat ?) al activității sale în GUD. Omul avea însă calități foarte potrivite pentru munca politică din momentul acela : inteligent, activ, lucid la culme, stăpîn pe logică și pe cuvînt. Așa se explică simpatia reală de care se bucura, în ciuda unor aparențe, care nu erau totdeauna simple aparențe, de „boier" în sensul vechi al cuvîntului. Pe toți membrii grupării îi întrecea, cu mult, în ce privește vivacitatea, mai ales verbală, Grigore T. Popa. L-am cunoscut bine, mai întîi la Iași, căci am fost colegi ca profesori ai universității ieșene. I-a plăcut totdeauna să se „manifeste", aș spune în toate felurile. Era inteligent, vioi, dinamic, optimist — toate însușiri, în primul rînd, de politician, ceea ce a și fost el în tot ce făcea, chiar în afara politicii propriu-zise. Avea o mare ușurință, mai degrabă facilitate, în vorbire, pe care o folosea din plin. Putea vorbi ore întregi fără să dea impresia de oboseală. Părea a fi mereu în febră, ceea ce se putea observa și în tonul totdeauna cam ridicat al vocii. Democrat autentic n-a fost niciodată, deși la revista *Însemnări ieșene* (succesoarea și, în intenția fondatorilor, înlocuitoarea *Vieții românești*, mutată la București) s-a înțeles foarte bine cu colegii codirectori ai ei : M. Sadoveanu și G. Topîrceanu. Gr. T. Popa n-a putut scăpa, în întregime, pînă la sfîrșitul vieții, de urmele cuzismului din epoca studenției. În campania organizată de A. C. Cuza împotriva lui Constantin Stere, ca rector al Universității din Iași (1913—1915), campanie la care au fost antrenați și studenții, printre conducătorii acestora se afla și Popa. Nu pot uita apoi că, în timpul diverselor guvernări național-țărăniste, el critica (adesea ataca) nu pe cei „de dreapta", în frunte, la Iași, cu N. Costăchescu, ci pe cei „de stînga" (Ralea, Andrei etc.). Trebuie să recunosc că, în ciuda formației sale inițiale, acest animator, căci a fost un animator în multe privințe, s-a manifestat tot timpul ca un adversar convins al legionarilor și al fascismului în general. După izbucnirea ultimului război mondial (și în epoca imediat premergătoare) a dat dovezi de mare curaj, mai cu seamă

în cadrul Asociației anglo-române, Filiala Iași, unde ținea cuvîntări și lua atitudini fățișe contra hitlerismului.

Uitam, luat de cursul evenimentelor oarecum exterioare, să spun că în septembrie, la scurt timp după stabilirea mea provizorie la București, m-am înscris în partidul social-democrat. Acest fapt a constituit o surpriză pentru foarte mulți oameni care îmi cunoșteau, fie și numai în linii mari, activitatea democratică, socotită de stînga sau, poate, foarte de stînga, precum și atacurile dezlănțuite în ziarele fasciste și profasciste contra Comitetului național antifascist, suprimat la sfîrșitul lui noiembrie 1934, al cărui președinte fusesem. Surpriza s-a manifestat foarte diferit, după concepția politică a celor care s-au arătat surprinși. Interesează, cred, și din punctul meu de vedere, dar și, mai ales, din acela al politicii noastre generale, cum au reacționat comuniștii (membri de partid sau numai simpatizanți ai comunismului). Am vorbit de concepții. În realitate, nu conținutul propriu-zis al atitudinii politice a contat, în primul rînd, ci temperamentul, adică subiectivitatea, mai des subiectivismul celor care au reacționat în cazul de față.

Încep cu manifestările negative, felurite prin formele lor concrete, ca și prin „pasiune“, căci a intervenit, uneori, și această stare de spirit, produs, după opinia mea, al unui fanatism deplasat, cînd era autentic, adică de bună-credință.

Cînd a luat ființă ARLUS-ul, n-am participat la pregătirea acestei acțiuni, cum s-ar fi cuvenit, poate, dacă s-ar fi ținut seamă de adeziunea mea, printre cele dintîi, la întemeierea asociației „Amicii U.R.S.S.“ — într-o vreme în care, la fel cu Comitetul național antifascist, această asociație era urmărită foarte de aproape, și nu numai de către organele de represiune ale regimului trecut —, precum și de faptul că, împreună cu alți democrați de stînga, am creat și am prezidat filiala ei ieșeană. Mai mult decît atît. La constituirea comitetului de conducere și a diverselor comisii, am fost recomandat... bibliotecar al secției bucureștene. Pînă nu de mult, ori de cîte ori se vorbea de atitudinea oamenilor din țara noastră față de U.R.S.S., în articole de gazetă sau în broșuri și cărți cu conținut politic, se cita, de obicei, „Asociația română pen-

tru relațiile culturale cu U.R.S.S.", creată după restabilirea relațiilor diplomatice cu marea țară de la răsărit, și rar de „Amicii U.R.S.S.". Nu sînt atît de prezumțios, încît să explic acest fapt prin evitarea numelui meu (ca și al altora, aflați în aceeași situație), dar repetarea fenomenului, și nu numai în această problemă, dă de gîndit.

Am fost, cum se știe, președintele Comitetului național antifascist. N-am desfășurat nici pe departe o activitate vrednică de a sta alături cu aceea a lui P. Constantinescu-Iași, fost vicepreședinte, sau chiar cu a lui Tudor Bugnariu sau Ilie Cristea, de pildă.

Într-o carte apărută acum cîțiva ani, autorul, doctor în Științe politice, prezenta ca fost președinte al Comitetului antifascist pe P. Constantinescu-Iași. La întrebarea mea telefonică, tovarășul în cauză a răspuns că există... mai multe versiuni cu privire la acest detaliu. L-am întrebat dacă printre documentele consultate se află măcar unul cu alt nume decît al meu ca președinte. Răspunsul a fost îngăimat.

În 1970 s-au sărbătorit 25 de ani de la instaurarea primului guvern democrat în țara noastră. Mi s-a făcut cinstea de a fi membru în prezidiul adunării festive din marea sală a Palatului. În cuvîntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu s-au arătat cu de-amănuntul condițiile, extrem de grele, care au permis, grație luptelor îndîrjite și de lungă durată ale maselor populare, constituirea acestui guvern. N-au fost uitați, și pe drept cuvînt, intelectualii progresiști, a căror atitudine a ajutat, fie și numai simbolic, la izbînda democrației. Au fost pomeniți „Iorgu Iordan, P. Constantinescu-Iași, Andrei Oțetea și alții". Am trăit încă o dată satisfacția că, în întreaga mea conduită, ca om și ca membru al societății, în primul rînd, mi-am făcut datoria, umană și cetățenească, în mai toate împrejurările vieții mele și că semenii mei de bună-credință mi-au recunoscut aceasta.

Revin la anul 1956, cînd, în septembrie, am fost numit, spre surprinderea mea, președinte al Comisiei naționale pentru UNESCO, atunci creată. Am prezidat-o aproape doi

ani, avînd un comitet, mi se pare și o secretară-dactilografă, dar fără sediu și fără nici o activitate propriu-zisă. Așa era situația. În 1957 a avut loc la New Delhi o conferință generală UNESCO. Am participat și noi, românii, mi se pare că numai ca „observatori“, din cauze pe care nu le cunosc (și care nu interesează chestiunea abordată de mine). Eu n-am făcut parte din delegația trimisă acolo, deși eram președintele comisiei. În schimb, a mers cineva, om, dealtfel, foarte valoros din punct de vedere cultural, care nu era, cred, nici măcar membru al ei și în orice caz fără legături politice cu partidul.

Insist din nou asupra semnificației reale a celor povestite pînă aici. Istoria, mare sau măruntă, poate fi prezentată, din motive neștiințifice, altfel decît o arată faptele care o alcătuiesc. Pînă la urmă, adevărul triumfă, iar necazurile celor loviți de ignorarea voită a lui se uită. Procedeul criticat de mine aici s-a practicat adesea — în trecut — cu consecințe grave sau ireparabile în împrejurări, care, prin natura lor, cereau luarea de măsuri concrete, *ad personam* : înlăturarea din funcțiuni importante a oamenilor competenți și înlocuirea lor prin alții inferiori lor, arestarea multor nevinovați etc. Atmosfera — nu știu cum să-i spun altfel — descrisă pînă aici a influențat puternic, cum nu era posibil altminteri, și activitatea mea (nu numai a mea !) științifică, ceea ce voi arăta pe larg în capitolul „Dezbateri științifico-ideologice“.

Înscrierea mea în partidul social-democrat a fost considerată de conducerea lui drept un succes care trebuia fructificat, cum se spune adesea astăzi, adică exploatat politicește. Aceasta, cu atît mai mult, cu cît, odată cu mine, a făcut același lucru excelentul biolog Constantin Motaș, fost membru al Comitetului antifascist, cînd locuia la Iași, și profesor la Universitatea bucureșteană. Am fost primiți amîndoi într-o ședință specială lărgită a comitetului de conducere, cu discursurile, bogate în elogii, obișnuite în asemenea ocazii. Nu m-am simțit tare bine în rolul de „receptor“ al laudelor și nici în acela de ora-

tor, dar le-am jucat pe amîndouă, fără succes. Această manifestație, care se justifica, poate, obiectiv vorbind, într-o oarecare măsură, a fost impusă, sint sigur de asta, de președintele partidului (așa mi se pare că era denumirea oficială a „șefului suprem“), care se încînta foarte ușor de... năvala cererilor de intrare în organizația condusă de el. Am constatat repede, după înscriere, cît de mulți și ce fel, ca formație obștească (nu-i spun politică, fiindcă ar fi pretențios), erau extrem de numeroșii proaspăt veniți în partid, după ce și mai proaspăt deveniseră „socialiști“.

Ce m-a determinat să ader la concepția și metodele de lucru ale social-democraților ? La această întrebare am răspuns concret prin ianuarie sau februarie 1948, după unificarea celor două partide muncitorești, în ședința specială de verificare, fiindcă mi-a fost pusă de membrii comisiei instituite *ad hoc*. Mai întîi, am spus, nu știam aproape nimic, în orice caz nimic precis, despre conținutul real al noțiunii de „comunism“. Ce se scria în presa noastră, ca și în cea străină (apuseană), nu putea servi la orientarea, fie și superficială, a unui om din afară și pe deasupra scrupulos, ca să nu spun temător că ar putea greși, față de sine însuși în primul rînd. Am adăugat că un lucru îl cunoșteam cu siguranță în ce privește metodele de lucru ale comuniștilor : disciplina extrem de severă. Eu am fost, în general, un om disciplinat, dar prin voință proprie, nu dintr-o obligație venită din afară, mai cu seamă cînd nu-i înțelegeam bine mobilul. M-am referit, în ce privește partea pur formală a problemei, la afirmațiile gazetelor de dreapta în legătură cu „comunismul“ meu, după dizolvarea Comitetului antifascist, deși nu le-am dezmințit niciodată în public — din teama de a nu mă umili — le-am respins totuși oral într-o ședință a consiliului Facultății de Litere din Iași, precum și în convorbiri întîmplătoare cu prieteni sau cu cunoscuți. La întrebarea pusă de un membru al comisiei de verificare — dacă n-am simțit „mîna partidului“ (comunist !), cînd a luat ființă Comitetul antifascist — am răspuns mai degrabă negativ, în sensul că am bănuit

așa ceva, pornind de la faptul că printre aderenții la această mișcare se aflau și comuniști, dar nu știam nimic precis. Iar faptul că adunam bani și dădeam și de la mine pentru „Ajutorul roșu“, care era destinat comuniștilor întemnițați, nu mă angaja politic în sens comunist.

Cu privire la conținutul problemei am venit, în favoarea mea, cu argumentul că — dată fiind situația apărută după ultimul război mondial în țara noastră, cu un proletariat industrial foarte modest numeric vorbind — două partide muncitorești sînt prea multe, fiind convins că, pînă la urmă, ele se vor uni, ceea ce s-a și întîmplat, chiar mai repede decît aș fi crezut, prin acceptarea, de către majoritatea social-democraților a fuziunii cu comuniștii într-un singur partid : Partidul Muncitoresc Român. Explicațiile mele au fost găsite satisfăcătoare, mai ales că se cunoștea activitatea mea la ședințele de tot felul ale diverselor comisii de lucru din cadrul partidului social-democrat. Cei mai mulți vorbitori combăteau, direct sau, mai ales, indirect pe comuniști, și prea puțin sau aproape deloc pe liberali, național-țărăniști etc. Eu luam foarte des cuvîntul, începînd mai totdeauna cu întrebarea adresată celor în cauză : Sîntem democrați sau nu ? Dorim cu adevărat o viață politică nouă ? Etc. etc. Dacă da, unde credem că se găsesc dușmanii acestei înnoiri ai vieții noastre publice : la stînga sau la dreapta ? Această atitudine a mea era cunoscută de multă lume, înainte de toate, de către conducerea partidului comunist, și membrii comisiei de verificare au ținut să mă informeze despre aprecierea pozitivă a acestei atitudini.

Am pomenit, din fugă, de ședințele care se țineau săptămînal, uneori și mai des, la clubul din strada Sărindar, dacă țin bine minte. Participam regulat și eram foarte activ. Mai interesantă și mai bogată a fost însă activitatea mea ziaristică. Am început, încă din septembrie 1944, cu un interviu luat de *România liberă* sub titlul *Revizuiri necesare.* Am continuat apoi cu articole în *Libertatea* și în *Tribuna poporului* (acest jurnal era condus de George Călinescu). Cele mai multe contribuții ale mele — numărul lor de-a lungul unui an aproape în-

treg a fost mare — aveau conținut strict politic și, de obicei, se caracterizau printr-o notă polemică foarte vizibilă. Amintesc, din fugă, o serie de trei articole, cu titlul general „Un ministru antonescian : Ion Petrovici“, în care, după portretul făcut, în cel dintîi, fostului conducător al școlii românești din epoca dictaturii fasciste, urma povestirea amănunțită a două „cazuri“ universitare (concrete !), menită să arate ce debandadă putea exista, cu concursul sau chiar cu sprijinul oficialității, în învățămîntul superior. Trebuia să apară și al patrulea articol, cu subtitlul „Cazul George Călinescu“, în care arătam cum a fost urmărit acest om excepțional de către ministrul antonescian al învățămîntului numai pentru că în *Istoria literaturii române de la origini...* scriitorul (în ghilimele) Ion Petrovici era prezentat cum merita. Directorul *Tribunei poporului* a refuzat să-l publice, aparent din cauză că vorbeam despre dînsul. În realitate a intervenit susceptibilitatea lui exagerată, cum rezultă clar din modificările introduse de el în articol, după ce se hotărîse, probabil, să-l accepte. Peste tot a înlocuit termenul „conferențiar“ (universitar) prin „profesor“ (universitar), deși eu mă refeream la momentul cînd, fiind titularul conferinței de „Critică și estetică“ literară, a fost recomandat, în unanimitate, și de comisia de specialiști și de consiliul profesoral, împreună cu Senatul universitar, ca profesor de „Istorie a literaturii române moderne“, și totuși Ion Petrovici a refuzat să-l numească. M-am oprit la acest „caz“ sub impresia lecturii volumului *Corespondența lui George Călinescu cu Al. Rosetti (1935—1951)*, în care întîlnim aceeași susceptibilitate, absolut de neînțeles, cel puțin pentru mine, complicată, din cauza „notelor“ explicative, cu afirmația, necorespunzătoare realității, că George Călinescu, în calitate de conferențiar, depindea ierarhic de titularul catedrei la care a fost ulterior recomandat. Aceeași afirmație se face tot acolo și despre profesorii agregați, care și de fapt și de drept erau „șefi“, cum spunem noi astăzi, ai catedrelor respective întocmai ca profesorii titulari.

Majoritatea articolelor mele din *Tribuna poporului* erau nepolitice, în sensul că nu tratau probleme strict

politice. Mă ocupam în ele de taxele școlare, de manualele didactice, de bursele acordate (sau care trebuiau să fie acordate) elevilor săraci și merituoși, de profesori, de elevi și de raporturile dintre aceste două categorii. Prin forța lucrurilor, astfel de teme implicau și luări de atitudine politică, în sensul democratizării învățămîntului în noua situație dată.

Articole, mai puține, am publicat și în alte ziare, unde discutam probleme cu conținut general, legate însă tot de momentul politic în care ne găseam, ca urmare a eliberării de sub jugul fascist. Am reluat, bucuros, în felul acesta o activitate pe care am desfășurat-o, cu întreruperi, firește, și între cele două războaie și care m-a atras prin caracterul ei obștesc, aș zice dezinteresat, întrucît izvora din necesitatea de a ține o anumită legătură, publică, cu semenii mei, stăpîniți și ei de dorința îmbunătățirii neîntrerupte a condițiilor generale de viață și a unei conviețuiri civilizate. Sper să apară toate într-un volumaș, mărturie a preocupărilor mele de cetățean.

Am menționat ceva mai înainte interviul luat mie de *România liberă* sub titlul „Revizuiri necesare". Aș putea spune că am sugerat oarecum ideea de a se examina anumite situații din trecut, mai cu seamă prin oamenii care au contribuit la crearea sau la dezvoltarea lor. Această idee o aveau foarte mulți oameni, chiar dacă ea n-a fost exprimată decît cu totul întîmplător. Fapt este că, destul de curînd după 23 August, s-a hotărît „epurarea" diverselor instituții publice, adică verificarea din punct de vedere politic în sens larg a activității și a atitudinii oamenilor care au lucrat în cadrul lor, indiferent de grad sau titlu. Ministerul Educației Naționale a numit, la fiecare universitate, cîte o comisie alcătuită din trei profesori, cu sarcina de a examina atent comportarea tuturor membrilor corpului didactic în epoca dintre cele două războaie (cu precădere, în timpul dictaturii regale și al regimului fascist).

Eu am făcut parte din comisia instituită pentru Universitatea din Iași. Președinte a fost, de drept (ca și la celelalte universități, dealtfel) rectorul ei, matematicianul Alexandru Myller, pe care l-am prezentat, destul de

sumar, în volumul al doilea. Împreună cu mine a fost numit membru cineva de la Facultatea de Drept. Propunerile le-au făcut rectorii, poate și după unele indicații superioare. Fapt este că, după ce am aflat configurația comisiei noastre, mi-am exprimat îndoieli în ce privește posibilitatea unei colaborări menite să ducă la rezultatul scontat. Profesorul Myller m-a asigurat că lucrurile vor merge foarte bine, pentru că, afirma el cu toată convingerea, al treilea membru era, la Iași, în timpul războiului, singurul om cu care putea vorbi liber despre situația țării noastre considerată mai ales sub aspectul politic. Nu m-am simțit... ofensat, că pe mine m-a uitat, căci ne întîlneam cînd și cînd și nu-mi... țineam gura, și nu i-am amintit că la Facultatea de Științe avea coleg pe... Radu Cernătescu.

Comisia noastră a lucrat, în localul Ministerului Educației Naționale, circa două luni, cu cîte două, trei ședințe săptămînale. N-am căzut de acord nici măcar cu „epurarea“ lui Gheorghe Cuza, și aceasta, bineînțeles, nu din cauza mea și nici a rectorului. Acesta s-a convins, *de visu*, că îndoielile mele erau foarte justificate și a propus drept al treilea membru al comisiei noastre pe Andrei Oțetea. În mai puțin de cinci, șase săptămîni am izbutit să scăpăm universitatea ieșeană de circa treizeci de profesori, conferențiari și asistenți. Cifra aceasta pare, poate chiar este, excesivă, dar ea s-a impus prin forța lucrurilor ca singura corespunzătoare realității. În volumul precedent m-am ocupat, în detaliu, de cazul fostului profesor de Franceză, numit de minister fără să fi avut majoritatea legală a voturilor (la Facultate și la Senat). Trebuie să mai arăt că întreaga comisie a ținut seamă nu numai de aspectul politic, ci și de cel științific al activității cadrelor didactice supuse verificării. Facultatea de Drept era foarte bogată în profesori fără valoare științifică sau cu una destul de precară.

Ceea ce era să se aleagă de munca comisiei noastre, în ipoteza că ea ar fi rămas pînă la urmă în alcătuirea ei inițială, s-a întîmplat, cred, la Universitatea din București, a cărei comisie de epurare n-a propus „eliberarea“ de la catedră nici măcar a lui Gheorghe Brătianu, cel care

participa, ca invitat, la sărbătorirea lui Hitler cu prilejul instalării lui ca dictator (30 ianuarie).

La Ministerul Educației Naționale am lucrat un timp și ca membru al unei comisii însărcinate să examineze ilegalitățile și nedreptățile săvîrșite de regimurile trecute (în domeniul învățămîntului) din motive rasiste sau strict politice. Ostenelile mele de a ajuta cîțiva oameni loviți din cauze străine de știință, de școală sau strict politice s-au izbit de „fanatismul" unui coleg, dealtfel foarte vechi membru de partid. Îi spun „fanatism" atitudinii sale intransigente, fiindcă nu mi-o pot explica altfel. M-a durut dîrzenia lui, care mi s-a părut aproape dușmănoasă sau cel puțin răutăcioasă, în cazul lui Filip Horovitz, doctor în Istorie și cu examenul de docent trecut în condițiile legii. Doctoratul și titlul de docent și le luase la Iași, unde îl apreciau, datorită valorii lui științifice, chiar profesorii bine cunoscuți ca antisemiți. N. Iorga însuși a recenzat favorabil una sau două lucrări ale lui. Ca docent avea dreptul să țină cursuri „libere", dar pentru aceasta trebuia o autorizație din partea Ministerului Educației Naționale, care i-a fost, bineînțeles, refuzată, *et pour cause*.

Găsindu-mă aproape în fiecare zi la minister, am avut curiozitatea, firească, de a-mi vedea... cu ochii dosarul întocmit de legionari în vederea suspendării mele din învățămînt. Am aflat multe lucruri interesante și oarecum surprinzătoare. Dosarul era destul de bogat, cu „declarații" și „referate" venite de la membri sau simpatizanți ai mișcării fasciste, unii, probabil, solicitați, alții... benevoli. Un fost student al meu credea — așa rezulta din „depoziția" lui — că invocarea, la curs, a relației strînse dintre limbă și societate pentru a explica diverse fenomene lingvistice constituie o dovadă că... făceam comunism la catedră ! Onoare extraordinară pentru mine și un neadevăr despre bietul Ferdinand de Saussure (ca și despre elevii săi, în frunte cu Antoine Meillet), a căror doctrină științifică se baza, în primul rînd, pe ideea că limba e un fapt social. Surpriza cea mai... amuzantă a fost „fișa" (căci documentul era redactat în felul în care bănuiesc că se confecționau informările destinate Poliției și Siguranței) întocmită de un profesor universitar ieșean, care afirma, între altele, că m-a „filat" (termen folosit de

el !) la o întrunire politică. Oi fi participat și la o asemenea adunare, ca la atîtea altele, dar declar deschis că habar n-am avut că era vorba acolo de comunism. „Informatorul“ știa însă, căci era obligat prin meseria pe care o practica în... orele rămase libere, după o muncă grea, științifică și didactică. Procesul-verbal care se ocupa de situația mea se încheia cu hotărîrea de a fi suspendat din învățămînt, ceea ce s-a și întîmplat (la 1 noiembrie 1940) și de a se continua cercetarea cazului prin două anchete suplimentare : una științifică (?!), cealaltă didactic-administrativă, cu scopul, evident, de a duce, în caz... favorabil pentru regimul fascist, la măsuri de altă natură (probabil, un proces) împotriva mea.

La Ministerul Educației Naționale s-au discutat, în cîteva ședințe, probleme legate de reorganizarea Universității din Cluj, după întoarcerea ei din refugiu. Am fost invitat și eu să fiu prezent la discuții. Mi-amintesc, între altele, un punct din ordinea de zi a unei ședințe, foarte important prin semnificația lui politică. Era vorba de disciplinele care trebuiau să fie predate ca materii de învățămînt, cu indicarea viitorilor titulari ai catedrelor respective. Una dintre acestea avea titlul „Istoria Transilvaniei“, foarte la locul ei în programul de lucru al universității ardelene. Ea urma să fie ocupată de un maghiar. Profesorul propus era un istoric, destul de cunoscut ca atare, cu numele Makkai. Erau de față, la ședință, colegii Emil Petrovici și Constantin Daicoviciu. Văzînd că ei, ca și ceilalți, erau de acord cu numirea celui propus, i-am întrebat dacă au aflat despre existența unei „Istorii a românilor“, apărută foarte de curînd și în limba germană, lucrare colectivă, avînd coordonatori pe L. Gáldi și pe Makkai. Nu știau nimic. Mi-am exprimat mirarea, cu aerul cam polemic și critic, deplasat, poate, obiectiv vorbind, dar explicabil și chiar justificat din punct de vedere și științific și național-politic. Această carte voluminoasă este tot ce s-a putut scrie mai injust, aș spune chiar mai injurios, la adresa poporului român. Voi da numai două exemple, ambele privitoare la epoca cea mai modernă a istoriei noastre. Mișcarea legionară este prezentată, în ce privește atitudinea ei față de politica și politicienii regimurilor trecute, în culorile cele mai

frumoase, aproape poetice, căci se trăgea indirect, dar foarte clar de către autorul capitolului respectiv, concluzia că un popor cu astfel de conducători nu merită să... trăiască, adică să stăpînească Ardealul, aşa cum îl primise, pe drept, prin tratatul de pace de după primul război mondial. Nici scribii sau simpatizanţii cei mai entuziaşti de la noi ai legionarilor n-au vorbit despre mişcarea acestora mai frumos decît se vorbeşte în paginile respective ale cărţii. În acelaşi sens şi cu acelaşi scop erau exploatate, cu ajutorul presei noastre zilnice, toate acuzaţiile pe care şi le adresau politicienii unii altora în legătură cu incorectitudinea, necinstea, corupţia şi aşa mai departe. Intervenţia mea a avut efect. S-a renunţat, nu ştiu dacă şi la catedră, în orice caz la profesorul propus, care, curînd după aceea, a şi părăsit ţara.

La 29 mai 1945 am fost ales membru titular al Academiei Române, al cărei corespondent eram încă din 1934. A fost la al doilea scrutin, căci, cu o săptămînă mai înainte, n-am obţinut majoritatea legală (două treimi din totalul membrilor titulari). Imediat după aflarea rezultatului m-am prezentat la prima şedinţă obişnuită a Secţiei literare. (Aşa se numea una dintre cele trei, alături de cea istorică, în care intrau şi ştiinţele sociale, cum spunem noi astăzi, şi de cea ştiinţifică propriu-zisă. Alegerile de membri, indiferent de grad, se făceau în şedinţe plenare.) După aceea, la o şedinţă a plenului, cînd am fost salutat, protocolar, de preşedinte. Răspunsul meu, în care mulţumeam şi celor ce au votat contra, fără să-i numesc, căci nu-i ştiam, a provocat supărarea, exprimată aproape violent, a unuia dintre ei, care s-a trădat, fără necesitate şi fără tact, ca eroul unui banc vulgar, dar potrivit într-o astfel de împrejurare, care a sărit, fără să fie nevoie, din... baie. I-a dat replica, enervat, dar cuviincios şi la obiect, Mihail Sadoveanu. Dealtfel, mulţumirile mele adresate celor care votaseră împotrivă nu erau ironice, dimpotrivă, foarte sincere şi serios motivate, întrucît spuneam că, deşi de felul meu sînt un om modest, nu strică să aflu că nu toată lumea mă consideră absolut vrednic de o asemenea cinste.

Alegerea unui socialist ca membru titular al Academiei a fost socotită, într-o măsură oarecare pe bună drep-

tate, drept un succes politic, care putea sau chiar trebuia să fie atribuit începutului de democratizare a vieții publice românești după Eliberare. Conducerea partidului social-democrat a folosit acest eveniment ca un mijloc de propagandă pentru atragerea de noi membri. Cel puțin așa am interpretat eu vîlva, cam exagerată, creată în legătură cu... eroul evenimentului, care s-a lăsat prins în acest joc. Dealtfel, tot așa s-au petrecut lucrurile și cu înscrierea mea în acest partid, de care am amintit ceva mai înainte.

Pe la începutul lui iunie, același an, am fost invitat de reprezentantul diplomatic al U.R.S.S. (Se numea Pavlov.) M-a informat că voi participa, împreună cu alți academicieni români, la festivitățile organizate de Academia de Științe a URSS cu prilejul împlinirii a 220 de ani de la întemeierea ei. Vestea m-a bucurat, firește, înainte de toate la gîndul că voi putea cunoaște, fie și cam din fugă, dar în condiții exterioare favorabile, ceva din viața și atmosfera primei țări socialiste. Împreună cu mine au fost invitați C. I. Parhon, M. Sadoveanu, Simion Stoilov, Traian Săvulescu și Dimitrie Gusti (acesta era președintele atunci în funcțiune al Academiei noastre). Al șaptelea membru al delegației a fost Mitiță Constantinescu, politician liberal, fost guvernator al Băncii Naționale, care publicase, curînd după 23 August, o carte intitulată, dacă țin bine minte, *Continentul U.R.S.S.*, foarte interesantă mai cu seamă prin extrem de bogatul material informativ.

Plecarea a avut loc, pe la 18 sau 19 iunie, cu... avionul. Am folosit punctele de suspensie, gîndindu-mă la starea mea de spirit din acel moment în comparație cu ideile pe care le aveam despre călătoriile „zburătoare". Recunoșteam valoarea și marea importanță pentru omenire a acestei invenții, veche de cîteva decenii, care este avionul, dar spuneam mereu că nu văd necesitatea (mai degrabă vedeam contrariul ei !) călătoriilor aeriene în împrejurări să zicem obișnuite, chiar cînd era vorba de distanțe foarte mari. În astfel de cazuri, trenul ajungea. Avionul trebuia folosit, adăugam eu, numai cînd îl impuneau împrejurări cu totul speciale, de pildă, o intervenție chirurgicală, care nu putea fi amînată fără pri-

mejdie de moarte. Astfel de gînduri nu m-au împiedicat, ba nici măcar nu m-au făcut să am o temere cît de ușoară în momentul în care m-am urcat în avion.

Călătoria a durat vreo cinci, șase ore, fără escală, într-un aparat destul de rudimentar, și nu numai în comparație cu cele de astăzi. N-am simțit absolut nimic neobișnuit din punct de vedere fiziologic. M-au surprins, plăcut, bineînțeles, calmul meu și senzația de *bien aise* care mă stăpînea. Zgomotul, ușor și monoton al motoarelor mi-amintea de... moara de apă de la Drăgănești, pe care am pomenit-o în primul volum, ceea ce completa oarecum buna mea dispoziție cu o nuanță oarecum poetică.

La aeroport am fost întîmpinați de un grup de membri ai Academiei U.R.S.S. Unul dintre ei, auzindu-mi numele, cînd am dat mîna, a întrebat : Iorgu ? (Îi spusesem numai numele de familie.) Era cunoscutul romanist V. F. Șișmariov, fost elev al lui Gaston Paris în ultimii ani de activitate a acestui renumit filolog. Am relatat acest amănunt, ca să arăt că specialiștii sovietici cunoșteau ceva din activitatea noastră, fără să putem spune același lucru, în ce ne privește pe noi, despre activitatea lor.

Am fost cazați toți într-o casă de oaspeți, confortabilă sub toate aspectele. Am participat la toate manifestările organizate cu prilejul aniversării Academiei. Deoarece trecuse ceva mai mult de o lună de la victoria împotriva hitlerismului (9 mai), sărbătoarea științifică a fost legată de cea militară, o îmbinare, după părerea mea, perfect justificată : știința a ajutat la cîștigarea războiului, adică a libertății, iar armata a ajutat pe savanți să-și desfășoare în condiții exterioare favorabile munca lor științifică. Impresie puternică, de neuitat, au făcut asupra noastră atît ședințele solemne și de comunicări ale Academiei, cît și grandioasa demonstrație militară din Piața Roșie, unde au defilat unități, foarte numeroase, participante la război. Miile și miile de oameni care aplaudau pe foștii luptători reprezentau pe cei rămași în viață după patru ani de lupte grele și își manifestau în felul acesta recunoștința pentru salvarea patriei, a lor înșiși și a tuturor locuitorilor de pe întinsul primei țări socialiste.

La ședințele festive ale Academiei au participat membri ai conducerii politice supreme, care, prin întreaga lor comportare, dovedeau convingător respectul lor sincer pentru oamenii de știință și pentru realizările acestora. Cu acest prilej au fost distinși o serie dintre cei mai valoroși cu titlul de „Erou al muncii socialiste" și cu cel de „Om de știință emerit".

Ca de obicei în asemenea împrejurări, manifestările strict științifice au alternat cu cele artistice. Participanții, străini și naționali, au fost invitați la spectacolele organizate de celebrele „Teatru Mare" (opere muzicale și balete) și „Teatru de Artă" (drame și comedii). Am vizitat și institute de cercetări, fiecare dintre noi după specialitatea respectivă, avînd astfel prilejul să facem cunoștință cu confrații noștri sovietici și să aflăm cîte ceva despre modul cum își organizează munca și își realizează planurile. Indirect, dar destul de clar, am înțeles de la dînșii de cîte avantaje, de ordin material și spiritual, se bucură ei din partea conducerii politice și de stat.

Ni s-a înlesnit și vizitarea unei cooperative agricole, mai puțin pentru informarea noastră de natură oarecum tehnică și mai mult pentru a cunoaște condițiile de viață ale țăranilor. Deși abia ieșit din război, colhozul vizitat de noi părea aproape neatins de întîmplări, atît de ordonat părea totul în ființa lui. Nu pot uita creșa, combinată cu un început de grădiniță, judecînd după vîrsta unora dintre copii. Am intrat în ea după masa de la amiază, cînd „locatarii" se odihneau, cei mai mulți dormind. Înfățișarea lor plină de sănătate ne-a impresionat puternic. La ieșire am văzut, o clipă, cum își ștergea o lacrimă, de bucurie, Mihail Sadoveanu !

Cîteva zile le-am petrecut la Leningrad, orașul „erou", care a rezistat unui asediu de 18 luni (dacă nu mă înșală memoria). Urmele cumplite ale războiului (de fapt, ale bombardamentelor de toate soiurile) erau, ca să zic așa, vii. Ni s-a arătat mai tot ce reprezenta interes din punct de vedere oarecum pedagogic, în legătură cu ura împotriva agresorilor și a agresiunilor în general și cu necesitatea conviețuirii pașnice între popoare. Într-un modest muzeu am putut vedea în ce consta hrana unui locuitor al Leningradului în timpul asediului. Am reținut, fiindcă așa

ceva nu se poate uita, „porția“ zilnică de pîine a unui cetățean : 100 de grame ! Și pentru ca vizitatorii să se convingă de... exactitatea greutății anunțate, felia, care, după aspect, n-ai fi crezut că este chiar de pîine, era așezată pe talerul din dreapta al unei mici balanțe, celălalt taler avînd echivalentul în unitatea corespunzătoare a semnelor de măsurare a greutății. Am vizitat și cele două reședințe ale țarilor de pe vremuri din apropierea Leningradului : Tsarskoe Selo (= Satul țarului), numit acum Pușkin, și Petrodvoreț (= Palatul lui Petru sau, cu numirea nemțească a timpului, *Peterhof*), al cărui nume nou, după Revoluția din Octombrie, nu mi-l mai amintesc. Ambele așezări erau, de fapt, o colecție întristătoare de ruine. Mulți ani după aceea, ele au fost refăcute întocmai cum fuseseră, și regretul meu, care persistă, este că nu le-am putut vedea sub înfățișarea lor actuală.

Datorită așezării geografice a fostei capitale țariste, am putut „trăi“ cîteva nopți albe. Folosesc acest termen, mi se pare consacrat, deși „albeața“ lor era foarte relativă. Fapt este că, pe la miezul nopții, un om cu ochi buni putea citi, fără greutate, un ziar sau o carte, tipărită cu literă obișnuită. Lăsînd însă la o parte acest aspect pur tehnic, care n-are importanță, senzația că în toiul nopții vezi oamenii, casele, străzile aproape ca ziua, în sensul că distingeai cu ușurință pînă și amănuntele, de la o distanță destul de mare, îți crea o stare de spirit foarte ciudată, cauzată de un fenomen unic pînă atunci în viața ta, dar totodată aproape euforică, de bucurie nelimitată, de entuziasm, de eliberare, pentru moment, de sub stăpînirea materialității înconjurătoare.

Într-o zi am vizitat Iasnaia Poliana. Știam cu toții destule lucruri despre existența strict umană, adică zilnică, la fel cu a tuturor semenilor, separată de viața creatorului de opere literare care a fost Tolstoi. Impresia căpătată la fața locului, unde am văzut în detaliu fiecare încăpere a locuinței, păstrate, toate, întocmai cum au fost în ultimii ani ai acestui titan al literaturii universale, a fost copleșitoare, depășind limitele unei închipuiri oricît de îndrăznețe. Trăia ca un mujic, cu deosebiri numai cantitative în ce privește ceea ce am putea numi con-

fortul. Am văzut toate uneltele folosite de el la muncile cîmpului și la confecționarea fără scop practic propriu-zis a unor obiecte de uz casnic. Toate aceste activități aveau în intenția lui, în primul rînd, nu necesitatea unei „recreații“ impuse de oboseala lucrului cu mintea, ci convingerea că el, conte și om bogat, trebuie să trăiască, măcar în bună parte, ca un om de rînd. Era un fel de umilință creștinească, pură, fără amestecul bisericesc de mai tîrziu, care a falsificat natura acestei noțiuni de bază a creștinismului primitiv. În parcul spațios, care înconjura gospodăria, i-am văzut mormîntul, mai simplu, poate, decît al unui țăran de pe moșia sa, fără cruce (și cred că absența acestui semn a fost impusă de el însuși).

După vreo două săptămîni ne-am întors la București, îmbogățiți în viața noastră spirituală cu o experiență, în felul ei, unică. Am cunoscut, foarte sumar, firește, dar suficient pentru introducerea noastră, o lume nouă, care se anunța, timid, și la noi după 23 August. Fiind printre cei dintîi vizitatori români ai U.R.S.S. în condiții normale, eram priviți de concetățenii noștri și, mai cu seamă, de ziariști, amatori totdeauna de noutăți, dacă se poate și senzaționale, la fel cu primii... cosmonauți din zilele noastre. Ni s-au luat interviuri, ni s-au cerut articole și conferințe publice etc. A trebuit să răspundem la aceste chemări, pe care le consideram nu numai utile, ci și necesare, pentru întreținerea unei atmosfere de optimism și încredere în ceea ce urma să se întîmple și la noi. Dealtfel, trebuie să mărturisesc că, cel puțin unora dintre noi, ne făcea și plăcere această activitate cam spectaculoasă.

La București n-am mai stat decît două, trei zile, după întoarcerea din U.R.S.S. Am plecat la Iași, unde mă așteptau nu numai îndatoririle profesionale, ci și sarcina de director al Teatrului Național. Am uitat să arăt la locul cuvenit că a trebuit să accept, pentru a doua oară, să conduc această instituție, de astă dată cu și mai puțin entuziasm decît în 1928. Ea se găsea „în refugiu“ la Sibiu, și se cuvenea să fie adusă acasă. Operația a fost grea și de durată. Mai dificilă a fost încercarea

de a crea o atmosferă prielnică pentru munca artistică, pe care aveam s-o începem în vederea pregătirii stagiunii viitoare. Preocupări în acest sens am avut încă din capul locului. Nu pot uita un fapt, cu aspect puțintel anecdotic. Personalul artistic al teatrului ieșean avea nevoie de forțe noi, în special feminine. Văzînd un spectacol, la Studioul Teatrului Național din București, cu piesa *Tak i budet* de K. Simonov (cred că nu mă înșel), am apreciat în gradul cel mai înalt jocul Mariei Botta. M-am gîndit, firește, ce... lovitură aș fi dat, angajînd-o la Iași. Ideea mea a părut, cum era și de așteptat, de o mare naivitate, dacă nu mai rău.

Cîțiva actori, printre ei unii buni, n-au avut... curaj să se întoarcă imediat (sau chiar deloc) la vatra lor. Se temeau, pe bună dreptate, de represalii, care s-ar fi impus, dat fiind excesul lor de zel... patriotic, din timpul războiului. Cu vremea, lucrurile s-au aranjat, cum se spune, și doi dintre ei au jucat la București, cu succes.

Cum arătau Iașii după război, este greu (pentru mine) de spus. Au scris alții, cu talent de scriitor sau numai de publicist la un nivel ridicat. Eu mă limitez să arăt că prin unele cartiere, nu mărginașe, puteai umbla cîteva sute de metri ca pe... cîmp, cu deosebirea, dureroasă, că te împiedicai la tot pasul de resturi din ceea ce au fost casele și gospodăriile cu puțin timp mai înainte. Oamenii erau totuși într-un fel bucuroși că s-a terminat războiul, cel puțin pe teritoriul țării, și că, trebuind să înceapă o viață în multe privințe nouă, n-aveau altceva de făcut decît să se zbată în toate felurile pentru crearea condițiilor materiale necesare unei existențe, oricît de modeste.

Pe la opt, nouă august, noaptea, destul de tîrziu, primesc acasă vizita, cu totul surprinzătoare, a unui... agent de poliție. N-am avut emoție, ca pe vremuri, decît după ce am aflat că președintele Consiliului de Miniștri, Dr. Petru Groza, mă invită să-mi comunice un lucru pe care nu-l puteam afla prin telefon. Am exclamat, fără să vreau : În sfîrșit, este întîia oară, după foarte mulți ani, cînd vine poliția la mine acasă cu o veste bună. A doua zi am plecat, cu un avion special, la București,

unde am fost primit de șeful guvernului. M-a întrebat dacă accept să reprezint țara noastră în U.R.S.S. Propunerea a făcut-o el însuși, și colegii săi au fost de acord. A ținut să precizeze că, la reluarea relațiilor diplomatice cu prima țară socialistă după războiul pe care l-am dus contra ei și, mai cu seamă, în condițiile politice din acel moment, i s-a părut mai potrivit ca șeful misiunii diplomatice românești acolo să fie un social-democrat. Am răspuns că, înainte de a lua o hotărîre de unu singur, trebuie s-o consult și pe soția mea, care se găsea la Iași. Ea a fost de acord, și așa am ajuns ministru plenipotențiar al României la Moscova.

Obrazul subțire cu cheltuială se ține, spune o veche zicală populară. Adevărul exprimat în ea s-a verificat și în cazul de față. Am povestit într-o pagină precedentă cum am fost „pedepsit“, fără intenție, de hitleriști pentru că i-am detestat și urît : în retragere, o unitate militară a devastat, fără folos dealtfel, pivnița gazdei mele din Nehoiaș, unde aveam eu mai toată îmbrăcămintea. Rămăsesem cu un singur costum, la care s-a adăugat unul primit în dar la Moscova, unde un coleg din delegația noastră, participantă la festivitățile academice, a scăpat vorba în legătură cu cele întîmplate mie.

Ministerul Afacerilor Externe a avut grija, dictată de împrejurare, să mă... îmbrace în toate felurile cerute de protocoalele diplomatice : frac, smoking, jachetă, două costume, un demiu și un pardesiu. În treacăt zis, le am pe toate și în momentul de față, pentru că stofa din care au fost confecționate era de cea mai bună calitate. Același minister a avut grijă — aceasta mai mare, din cauza importanței problemei —, să-mi dea colaboratori, care să mă ajute în munca grea și, mai cu seamă, delicată de diplomat. Primul, ierarhic vorbind, avea gradul de ministru plenipotențiar clasa a II-a (întocmai ca și mine : venit din afara corpului diplomatic propriu-zis, nu puteam fi încadrat decît în această categorie). Era fiul unui mare savant al nostru, intrat în diplomație se pare imediat după terminarea studiilor juridice. Datorită vechimii în slujbă și numelui părintelui său, a avansat destul de repede. 23 August l-a găsit, cred, consilier.

dar curînd după aceasta, avînd... fler, adică spirit practic, a aderat, dacă nu cumva a contribuit direct, la înființarea sindicatului în Ministerul de Externe, ceea ce i-a adus aproape automat înălțarea în grad. (Aceasta, cu atît mai ușor, cu cît numeroși colegi ai săi s-au ținut departe sau chiar au combătut ideea aceasta... înjositoare de a fi sindicalist, ca un muncitor oarecare.) Restul colaboratorilor erau tehnicieni în sens larg : un secretar de ambasadă, un consul, vreo doi funcționari administrativi, o dactilografă și un om de serviciu.

II. ÎN DIPLOMAȚIE

Instalarea oficiului nostru diplomatic (cu rang de ambasadă : nu sînt sigur dacă chiar de la început) s-a făcut la „Hotel Național“, situat în fața Kremlinului și în vecinătatea imediată a Universității (corpul central al acesteia). Acest eveniment a avut loc la 25 august. Curînd după aceasta am prezentat scrisorile de acreditare cu tot ceremonialul consacrat prin tradiție. După o formalitate mai puțin importantă, și anume prezentarea la Ministerul Afacerilor Externe, a avut loc primirea la președintele Prezidiului Sovietului Suprem (șeful statului, în termeni curenți), care era Kalinin. Am fost însoțit de ministrul-consilier (adjunctul meu, cum s-ar spune altfel), de secretarul ambasadei și de unul dintre funcționari, excelent cunoscător al limbii ruse, ca interpret. Ceremonia propriu-zisă a fost destul de simplă, ceea ce m-a bucurat și m-a făcut să uit că eram „costumat“ în frac. Mult mai bine m-am simțit după terminarea acestui spectacol, cînd am rămas, însoțit numai de interpret, împreună cu Kalinin, și acesta singur, fără ministru-adjunct, care îl asistase în timpul ceremoniei. M-a impresionat puternic personalitatea umană, plină de modestie și de simplitate, a acestui om, unul dintre tovarășii de luptă cei mai apropiați, în tinerețea sa, de Lenin. Îl interesau, între altele, problemele educației în sensul larg al cuvîntului. Știind că stă de vorbă cu un profesor, a profitat de prilej, pe de o parte ca să se informeze despre stările de lucruri de la noi în acest domeniu, iar pe de alta, să-și expună părerile proprii, surprinzător de realiste și de... cuminți. Era, cred, cel mai popular dintre conducătorii sovietici, grație tocmai calităților sale pur umane, amintite aici. A fost pre-

ședinte al Prezidiului Sovietului Suprem timp de 27 de ani fără întrerupere.

După aceasta au urmat vizitele de rigoare. Am început cu adjuncții ministrului Afacerilor Externe. Primul în grad și în ce privește valoarea reală a fost Vîșinski, pe care îl cunoscusem din fugă la București, cu prilejul formării guvernului Groza. Am vizitat apoi pe Litvinov, adjunct de gradul al doilea, fost ministru într-o vreme destul de grea, îmbătrînit, mai degrabă obosit, dar capabil încă de muncă serioasă, și pe alt adjunct, Maiskii, fost ani îndelungați ambasador la Londra, cu preocupări științifice de ordin politic și istoric (fost membru, nu știu dacă încă de atunci, al Academiei de Științe a URSS). Nu pot trece peste întîlnirea, la o recepție, cu doamna Kolontai, fostă ambasadoare sovietică în Suedia. I-am fost prezentat de un cunoscut comun și am schimbat cîteva vorbe. Era paralizată — umbla în cărucior — dar perfect lucidă. Nu mai vorbesc de frumusețea ei, care continua să fie impresionantă.

Au urmat vizitele, nesfîrșite și, în general, plictisitoare, din cauza formalismului și clișeelor convorbirilor, la ambasadorii străini, aflați la Moscova înaintea mea. Mi-au impus, din puncte de vedere diferite de la unul la altul, reprezentanții celor trei mari țări apusene, care au luptat contra Germaniei hitleriste : Franța, Anglia și Statele-Unite. Al celei dintîi era generalul Catroux. Afară de uniformă, pe care n-o purta decît la festivități militare, acest diplomat nu avea nimic din mentalitatea ofițerilor de carieră. Dealtfel fusese mai mulți ani guvernator al Indochinei, veche colonie franceză, pe care, sînt convins, a condus-o în modul cel mai... civil cu putință. L-am cunoscut destul de bine, căci l-am vizitat deseori și i-am primit, la rîndul meu, vizitele. Era un om cultivat în toată puterea cuvîntului. Ponderat în aprecieri, gesturi și atitudini, părea născut pentru profesia de diplomat. Destul de deschis în general, pentru români, judecînd după comportarea față de micul nostru grup de la Moscova, manifesta un interes și o simpatie aproape surprinzătoare. La fel, soția sa și colaboratorii, în frunte cu primul său consilier, Charpentier, numit în

toamna anului 1947 şef al misiunii diplomatice franceze la Bucureşti.

Ambasadorul Angliei, Kerr, era tipul diplomatului de carieră în general şi al celui englez în special. L-am cunoscut puţin, fiindcă ne-am întîlnit oficial o singură dată, cînd i-am făcut eu vizita de rigoare. (El nu mi-a întors-o, din cauză că situaţia României pe plan internaţional nu era, în acel moment, pe deplin clarificată. La fel s-au petrecut lucrurile şi în ce priveşte relaţiile noastre cu Ambasada americană de acolo.) Nu mi-a fost greu totuşi să-mi dau seama, destul de bine, că era cea mai puternică personalitate diplomatică printre cele aproape optzeci prezente atunci la Moscova. Ambasador al Statelor-Unite era cunoscutul om de afaceri (în sens favorabil al termenului) Averell Harriman, care, dată fiind marea importanţă a postului din punctul de vedere al politicii internaţionale, a acceptat să-şi reprezente ţara la Moscova. Era cel mai simpatic dintre toţi şefii misiunilor diplomatice acreditaţi acolo. Un bărbat zvelt, frumos, trecut puţin de 50 de ani, cu aer sportiv în toate manifestările sale, nu putea să nu trezească simpatie, mai cu seamă cînd apărea (şi apărea foarte des) cu fiica sa Catherine, care îi semăna în multe privinţe. Cred că era, graţie calităţilor enumerate, exterioare, deci concrete, la care se adăugau altele, de conţinut, cel mai popular dintre şefii misiunilor diplomatice din capitala U.R.S.S. Se pare că întrecea pe toţi şi prin presa de care se bucura la forurile conducătoare sovietice. Mergea des la vînătoare, ba vizita şi cooperative agricole. Mi-aduc aminte că o dată m-a primit în costumul „de lucru“ : de-abia se întorsese dintr-o vizită făcută, nu ştiu unde anume, în împrejurimile Moscovei.

Dintre ambasadorii ţărilor de democraţie populară am stabilit relaţii mai strînse cu cel al Cehoslovaciei, profesorul universitar Horák, poate şi din cauză că aveam, în afara diplomaţiei, preocupări ştiinţifice destul de asemănătoare. Şi ambasadorul Poloniei era profesor universitar, la o disciplină din domeniul ştiinţelor naturii. Nu a stat prea mult la Moscova, din cauză că s-a îmbolnăvit destul de grav şi a trebuit să se întoarcă acasă, unde a şi decedat peste puţin timp. Tot om de ştiinţă, acesta

într-adevăr remarcabil, era și ambasadorul Ungariei, istoricul Szekfü. N-a stat multă vreme. L-am revăzut în 1955 la Budapesta, unde mă găseam ca reprezentant al Academiei noastre la festivitățile organizate cu prilejul celei de a zecea aniversări a Academiei maghiare de Științe în noua ei formă. Era grav bolnav, totuși am putut sta puțin de vorbă în sanatoriul unde era internat.

Ambasadorul Iugoslaviei era generalul Popovici, fost partizan de-a lungul anilor, mulți și grei, de luptă „ascunsă“ contra cotropitorilor.

Dintre ceilalți șefi de misiuni diplomatice — în total erau circa 80, cifră enormă pentru condițiile de atunci — am cunoscut ceva mai bine pe ambasadorul Braziliei și pe cel al Uruguayului. Cel dintîi era, în țara lui, un om politic important. Fusese, cred, chiar ministru al Afacerilor Externe. Avea o cultură frumoasă, era politicos și agreabil, atrăgea imediat interesul și chiar simpatia interlocutorilor. Soțiile noastre s-au împrietenit destul de repede și, cum ele nu aveau obligații „diplomatice“, se vedeau adesea. Ambasadorul republicii Uruguay avea formație juridică înaltă, care îi înlesnise ocuparea unei catedre universitare. Mă „exercitam“, cu timiditate, stînd de vorbă cu el, în practicarea limbii spaniole, pe care o cam uitasem.

Cîteva întîmplări din viața privată a unor diplomați străini merită a fi povestite, dată fiind semnificația lor pentru atmosfera care mai domnea, cum nu era posibil altfel, după un război lung și crîncen. Ambasadorul Greciei, un tînăr simpatic și cam nepotrivit, ziceam eu, pentru o misiune atît de serioasă, s-a căsătorit acolo cu o sovietică, foarte drăguță, dealtfel, dar „modestă“ în multe privințe. Nu știu cum a reușit el această... performanță în condițiile date. Fapt este că ei nu puteau apărea împreună la anumite reuniuni sau recepții. (Nu știu cum să le spun acestor manifestări.) O dată întîmplarea a făcut să sosim, la locul indicat, în același moment. El a intrat, iar ea a rămas afară și apoi s-a retras. Tot penibilă a fost situația următoare. Băiatul ambasadorului Republicii Chile s-a îndrăgostit de o tînără sovietică, dar n-a putut s-o ia în căsătorie. N-am reținut amănuntele, nici nu le-am cunoscut pe toate, dar întîmplarea aceasta

a devenit oarecum publică și a preocupat, un timp, corpul diplomatic, în... lipsă de alte distracții.

La mai puțin de trei săptămîni după instalarea ambasadei noastre la Moscova s-a anunțat sosirea unei delegații guvernamentale românești la cel mai înalt nivel : Dr. Petru Groza, prim-ministru, ca șef al ei, Gheorghe Tătărescu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și ministru al Afacerilor Externe, Gh. Gheorghiu-Dej, Președinte al Consiliului Economic și ministru al Industriei și Comerțului, Ștefan Voitec, ministrul Educației Naționale, Alexandrini, ministrul Finanțelor, și M. Ghelmegeanu, președintele Comisiei pentru aplicarea armistițiului. (Am oarecare îndoieli în ce privește exactitatea gradului și denumirii, dar sînt sigur că era vorba de modul cum ne îndeplineam obligațiile asumate prin convenția de armistițiu.)

Despre scopurile urmărite și, în linii mari, realizate de guvernul țării noastre prin vizita acestei foarte importante delegații, cititorii curioși pot afla multe lucruri chiar din publicațiile epocii. Eu mă limitez la cîteva aspecte, mai puțin sau deloc cunoscute.

Primirea de care s-a bucurat a fost nu numai prietenească, ci și plină de atenție. Centrul propriu-zis al acestor atitudini îmbucurătoare din partea autorităților sovietice l-a constituit Petru Groza, dar nu, în primul rînd, pentru „gradul“ pe care îl avea în delegație, ci pentru calitățile lui de om politic autentic. Spontaneitatea și franchețea întregii sale ființe, și în discuții despre probleme serioase și în reuniuni amicale, pe bază de relații strict umane, impresionau și puternic și agreabil. Cred că forurile sovietice îl prețuiau și îl respectau atît pentru aceste calități, cît și, înainte de toate, pentru sinceritatea lui politică : în ciuda originii sale foarte „nesănătoase“, Petru Groza a dat dovezi de democratism autentic cu mult înainte de ultimul război și a avut de suferit din cauza aceasta. În ce privește pe Gh. Gheorghiu-Dej și pe Ștefan Voitec, trecutul lor de luptă, prezenta toate garanțiile în sensul arătat. Chiar Tătărescu putea inspira încredere, dacă nu direct, cel puțin prin faptul că a acceptat să intre în primul guvern românesc cu adevărat democratic și că, vrînd, nevrînd, colabora cu co-

legii săi şi contribuia astfel la consolidarea democraţiei politice reale.

M-a impresionat, într-un anumit fel, aş zice favorabil, Gheorghe Tătărescu, prin seriozitatea sa, calculată, desigur, dar potrivită oarecum pentru ambiţia-i de şcolar premiant, cum a vrut să fie mereu în viaţa noastră publică. Mă refer la modul cum avea pregătite, pînă în cele mai neînsemnate detalii, toate actele şi documentele necesare pentru ducerea în bune condiţii a tratativelor. Nu participa, tocmai pentru că voia să „iasă bine", cu notă maximă, la nici una dintre întîlnirile „distractive". Este vorba de spectacolele, destul de numeroase, la care erau invitaţi toţi membrii delegaţiei : teatrale, muzicale, de balet etc.). „Adjunctul" lui era Alexandrini, nu numai ca ministru al Finanţelor, ci şi ca om de casă în sens foarte strict. Felul cum îl „trata", cel puţin în anumite împrejurări, mă indispunea profund, dar mă ajuta să înţeleg cum a putut ajunge ministru acest tînăr, foarte oarecare şi, cred, de treabă sau cel puţin cuminte. Ca să termin cu prezentarea lui Tătărescu, aşa cum l-am cunoscut la Moscova — în ţară îi ştiam activitatea şi, deci, felul lui de a fi, din presă — mai adaug un amănunt, cel mai semnificativ dintre toate pentru moravurile politicienilor noştri de pe vremuri (deşi nu chiar ale tuturora). Cu o zi, două înainte de terminarea tratativelor, preşedintele guvernului sovietic (Molotov) a oferit delegaţiei noastre un dejun într-o veche casă de pe vremuri, nespus de atrăgătoare şi de elegantă. S-au ţinut cuvîntări, s-au ridicat toasturi, ca de obicei în asemenea împrejurări. Toate au fost, ca să zic aşa, la locul lor, potrivit atmosferei din acel moment şi în general vorbind, cu o singură excepţie, aceea a fostului şef liberal. Am reţinut — şi n-am uitat, fiindcă nu se putea uita — pasajul cel mai caracteristic, pentru psihologia vorbitorului, şi anume pe acela, în care, folosind cuvîntul „prietenie" (din partea U.R.S.S.), a ţinut să-l „gloseze", adică să-l traducă prin „protecţie" : *Amitié, je veux dire protection* ! Aşadar, după el, noi, românii, nu puteam trăi fără protecţia cuiva din afară !

În ajunul plecării spre ţară, delegaţia noastră a fost invitată la Kremlin, unde i s-a oferit un dineu. Din par-

tea sovietică au participat cei mai mulți (dacă nu chiar toți) membri ai biroului politic, în frunte cu primul-secretar (Stalin). Reuniunea a durat mult, fără să fie plictisitoare, mai degrabă dimpotrivă. Mai întîi s-au ținut foarte multe „spiciuri". Molotov a toastat pentru toți membrii delegației, spunînd despre fiecare lucruri, în general, bine potrivite, spre a-i caracteriza. M-au impresionat plăcut, din punct de vedere mai ales politic, cuvintele adresate mie, care sunau, aproximativ, așa : „Ambasadorul României este un om de știință, ceea ce înseamnă că judecă lucrurile și pe oameni obiectiv. Împrejurările de la noi, create mai cu seamă de război, îl vor pune în situația de a constata numeroase aspecte ale vieții noastre actuale. Unele îi vor plăcea, altele, poate, nu. Nu-i posibil altfel. Noi așteptăm de la d-sa o apreciere dreaptă". Fiecare dintre noi a răspuns, pornind de la toasturile respective, în românește, bineînțeles, după cum gazdele au vorbit în limba lor maternă. Nu pot uita pe interpretul extraordinar în toate privințele (un maior Skoda) : nu numai că știa perfect ambele limbi, dar imita, ca un adevărat actor, intonația și chiar timbrul fiecăruia dintre vorbitori.

Mă opresc, pentru... savoarea cazului, la cuvîntarea lui M. Ghelmegeanu. Antrenat de atmosfera foarte agreabilă a reuniunii, reprezentantul comisiei de aplicare a armistițiului și-a permis o libertate, cu totul nediplomatică, ba chiar surprinzătoare, care i-a adus un succes sincer din... ambele părți. Eu, a spus el, am un rol asemănător cu al fochistului de pe un vapor. Execut ordinul căpitanului, care conduce nava. La începutul călătoriei sîntem bine aprovizionați cu combustibil. De aceea ascult, fără să mă îngrijorez, de dispozițiile care mi se dau : umplu mereu cuptorul cu ceea ce trebuie, pentru ca vaporul să-și poată face cursa. De la o vreme, combustibilul se împuținează, și se pune problema ce facem, dacă se consumă în întregime și nu mai putem merge înainte. Semnificația acestei parabole a fost foarte ușor sesizată, întrucît era clară ca lumina zilei. Interesant și totodată îmbucurător este faptul că partea sovietică a făcut haz, cu adevărat, pe cînd a noastră rîdea

mai mult mînzeşte, cum se spune popular, căci povestirea era, nu numai părea, îndrăzneață în împrejurările date. Încurajat de succes, Ghelmegeanu a mers mai departe, de astă dată în sens oarecum anecdotic. El fusese ministrul Afacerilor Interne într-un guvern național-țărănist. Petru Groza era suspectat, poate chiar urmărit, și de către conducerea partidului aflat la putere, care se pretindea democrat, ba încă era considerat de unii politicieni, numai pentru a face demagogie, ca... revoluționar. La un moment dat s-a pus problema arestării viitorului prim-ministru într-adevăr democrat. Poate a fost o simplă amenințare, menită să-l cuminţească. În orice caz, arestarea nu s-a efectuat. Cînd a ajuns la acest punct, povestitorul, făcînd un gest cu palma mîinii drepte pe partea corespunzătoare a cefei, a exclamat : Vai ! Ce s-ar fi întîmplat mai tîrziu cu mine, dacă aş fi dat ordin să-l aresteze ! Povestea aceasta a plăcut şi mai mult, cum era, bineînțeles, de așteptat, și a contribuit la menținerea bunei dispoziții a celor prezenți.

După dineu am fost invitați într-o sală de spectacol a Kremlinului, ca să vedem un film. Era o comedie satirică îndreptată contra birocrației şi a birocratismului. N-a fost întîmplătoare această prelungire a vizitei. Cei care au ales filmul au procedat ca nişte pedagogi, pe bază de experiență îndelungată. Au vrut să arate românilor, aflați la început de drum pe linia democratizării, că-i pîndește vechea rutină transmisă de la un regim politic la altul, în ciuda deosebirilor, adesea, ca în cazul de față, extrem de mari dintre ele. La despărțire, luîndu-ne rămas bun și mulțumind pentru toate, Stalin, care, fără să arate, a gustat mai mult decît alții povestirea lui Ghelmegeanu, mai ales în prima ei parte, i-a spus zîmbind : „Da svidaniia, şofer !“ (N-a putut găsi, probabil, prea repede echivalentul rusesc al românescului „fochist“.)

Prin octombrie sau noiembrie 1945 au început să se ivească neînțelegeri între rege (Mihai) şi guvern. Acesta voia să democratizeze, treptat, dar cu hotărîre, viața noastră publică. Suveranul, care se găsea sub influența unei camarile, potrivit tradiției monarhice, chiar dacă împrejurările dovedeau că nu mai merge, a refuzat, la

un moment dat, să mai lucreze cu guvernul. Acesta nu s-a emoționat și și-a căutat înainte de treabă, cum se zice. S-a ajuns astfel la un conflict deschis între el și rege, conflict căruia i s-a dat denumirea, destul de spirituală, de „grevă regală". Situația nu putea dura prea mult, mai cu seamă că puterile aliate, care aveau încă dreptul să se ocupe de țara noastră în ce privește aspectele politice cu ecou internațional, erau bine informate despre acest conflict. Așa se explică hotărîrea pe care au luat-o ele, de acord cu U.R.S.S., care făcea parte din grupul lor, să intervină pentru aplanarea neînțelegerii. La începutul lui ianuarie 1946, un tren special, pornit de la Moscova, transporta spre București delegația diplomatică desemnată în acest scop și care era alcătuită din Vîșinski, prim adjunct al Ministrului Afacerilor Externe, ca reprezentant al U.R.S.S., Kerr, ambasadorul Marii Britanii, și Harriman, ambasadorul Statelor Unite. Odată cu ei am plecat și eu, împreună cu Kaftaradze, ambasadorul sovietic la București. Rezultatul tratativelor, care n-au durat prea mult, a satisfăcut toate părțile interesate, așa că s-au reluat relațiile normale dintre guvernul nostru și rege. Nu pot trece, povestind cele de mai sus, peste o butadă, foarte reușită, a lui Victor Eftimiu, care era, cum se știe, tare în calambururi. Sosirea la București a delegației amintite a provocat, firește, senzație. De aceea, străzile centrale, în frunte cu Calea Victoriei, erau și mai pline de lume decît de obicei. Într-un grup de intelectuali, printre care și Eftimiu, văzîndu-l pe Vîșinski — l-a recunoscut ușor, fiindcă acest mare diplomat mai fusese prin București — cineva, care nu era la curent cu împrejurările descrise mai sus de mine, a întrebat, aproape candid : „Ce caută Vîșinski pe-aici ?" Eftimiu i-a răspuns imediat (el știa tot, și nu numai în materie de politică) : Umblă cu Iordanul prin București ! Era cu o zi, două înainte de Bobotează (6 ianuarie), cînd preoții umblau din casă în casă, ca să le aghezmuiască : aveau „apă sfîntă", cu care stropeau pereții încăperilor spre a le feri (adică pe locuitorii lor) de „rele". Deoarece Isus a fost „botezat" (de Sfîntul Ioan Botezătorul) în rîul Iordan, sărbătoarea amintită s-a legat, în mintea credincioșilor, de evenimentul pe care îl

comemora, și atunci numele Bobotezei a devenit, sinonim cu acela al rîului „sfînt". Dealtfel, la 6 ianuarie își serbează ziua onomastică (patronul, cum se spune popular) persoanele al căror nume mic este Iordan (feminin Iordana).

De la București m-am întors la Moscova însoțit de Mihai Beniuc, numit consilier cultural la ambasada noastră de acolo, și de secretara lui, Rodica Roiu, pe atunci funcționară în Ministerul Propagandei. În felul acesta ne-am îmbogățit munca noastră cu un sector nou, foarte important sub toate aspectele. Curînd după asta au avut loc două evenimente, strîns înrudite, prin conținutul lor, de cultură, fără nici o legătură însă cu înființarea oficiului cultural al ambasadei, dar provenind tot de la necesitatea de a desfășura o activitate culturală în noile condiții social-politice. A venit, mai întîi, un grup numeros de studenți (unii cu școlaritatea terminată) pentru specializare în diverse discipline, mai cu seamă tehnice. I-am primit personal la aeroportul Vnukovo, în ciuda gerului cumplit și a distanței mari care trebuia străbătută pînă acolo. Am făcut acest „gest" și din obligație morală, poate și politică (sau numai cu aspect politic), dar și din plăcere, sinceră, de profesor, care tînjea după munca și contactul cu cei ce trebuiau să-i fie elevi. Am reținut pentru tot timpul două nume, care s-au remarcat, după terminarea studiilor în U.R.S.S., în viața noastră publică : Bujor Almăjan și Octavian Groza. Acesta din urmă, fiu al primului ministru, era cel mai „cuminte" și mai modest dintre toți, ceea ce i-a cîștigat, foarte repede, prețuirea și simpatia tuturor membrilor ambasadei, în cap cu mine. Sînt sigur că aceeași excelentă impresie a făcut și asupra colegilor și profesorilor sovietici.

Pe la sfîrșitul lui ianuarie sau începutul lui februarie a sosit la Moscova o delegație de intelectuali (vreo 22, dacă țin bine minte). În fruntea lor se afla C. I. Parhon, flancat de rectorii celor trei universități ale țării (Al. Rosetti — București, A. Oțetea — Iași, Emil Petrovici — Cluj). Printre scriitori, Cezar Petrescu și Victor Eftimiu. Destul de numeroși erau și ziariștii. Un singur om politic propriu-zis : M. Gh. Bujor. I-am pri-

mit și pe ei la aeroportul Vnukovo, pe un ger și mai teribil. (Ca să-și facă cititorii o idee, voi spune numai că la Leningrad, unde s-a dus, peste cîteva zile de la sosire, delegația noastră, au fost 37 de grade sub zero !)

În cele peste două săptămîni cît a durat vizita lor în U.R.S.S., compatrioții noștri n-au stat un moment degeaba. Au fost conduși aproape peste tot de ghizi, la nivelul lor, atît la Moscova, cît și la Leningrad. Destul de des i-am însoțit și eu, căci aveam prilejul să văd multe lucruri, pe care nu le cunoșteam încă, și să particip la unele spectacole. Am organizat și o recepție în onoarea lor, cu participarea unui număr de intelectuali sovietici, aceasta în saloanele Hotelului Național, unde era instalată, modest, și ambasada României. Am citit, cît se poate de prost, în rusește, un mic discurs ocazional, pe care invitații sovietici l-au înțeles ușor, cum înțelegeau chiar cuvîntările sau saluturile tovarășei Dolores Ibarruri, pe care am ascultat-o și eu o dată, fără să pricep absolut nici o iotă din ceea ce spunea. Impresionantă și la înălțimea cuvenită a fost recepția oferită de VOX (numele, exprimat prin inițialele celor trei cuvinte ale denumirii acestui organ guvernamental care se ocupa de relațiile culturale dintre U.R.S.S. și țările străine). Toți membrii delegației noastre au primit cîte un dar, constînd din obiecte de artizanat artistic specifice pentru diverse aspecte ale vieții popoarelor sovietice.

În ajunul plecării din Moscova, membrii delegației române au fost primiți de Stalin. Eu n-am participat la această audiență, din cauza calității mele politice, de diplomat. Am aflat însă de la unii dintre participanți cîte ceva din conținutul convorbirilor, care merită să fie cunoscut. Printre alte întrebări care li s-au pus compatrioților noștri, una se referea la comportarea trupelor sovietice care se mai găseau în țara noastră. Cineva a răspuns, desigur din dorința de a face plăcere gazdei, că nu există nici un motiv, fie și neînsemnat, de nemulțumire. Gazda s-a arătat mirată, explicîndu-și surpriza prin invocarea unei constatări bine cunoscute de multă vreme, că militarii, aflați într-o țară străină, cînd nu mai luptă, se dedau la unele excese, mai mult ori mai

puțin inevitabile. Această observație a dat oarecare curaj altor membri ai delegației, care au spus că, într-adevăr, s-au produs unele fapte neplăcute, dar oarecum izolate și nu prea grave.

Munca, destul de ușoară în sine, pe care o făceam ca șef al misiunii noastre diplomatice, nu mă atrăgea deloc. Eram, probabil, stăpînit, într-o anumită măsură, de o idee veche și foarte puțin favorabilă despre diplomați. (Aveam în vedere, bineînțeles, pe cei români, singurii pe care am putut să-i cunosc, din fugă, firește, cu prilejul călătoriilor mele peste graniță.) Interveneau însă situații de fapt, multe și caracteristice, care îmi întăreau această părere. În primul rînd, vizitele și recepțiile obligatorii. Dacă primele puteau fi... expediate, în sensul că nu aveau o durată lungă și oarecum fixată prin tradiție, celelalte trebuiau respectate cu mare strictețe sub toate aspectele. Dar și unele și altele erau, pentru mine, cel puțin, plicticoase. În marea majoritate a cazurilor era vorba de o simplă formalitate, de care nu puteai scăpa fără urmări adesea neplăcute. Rar se întîmpla să găsesc un partener cu care să discut măcar aproximativ agreabil. La aceste dificultăți determinate de situația mea de „outsider“ în diplomație, se adăugau altele mai serioase. În primul rînd, grija, foarte atentă, de a-ți verifica, în fiecare clipă, vorba, gesturile, atitudinea în general. În privința aceasta, temperamentul și formația mea de profesor m-au ajutat să nu comit... gafe, să am ceea ce se cheamă tact, calitatea, după mine, esențială, a unui diplomat. Mi-am amintit adesea de faptul că prietenul meu vechi și sincer, Leo Spitzer, care a rămas surprins, neplăcut, firește, că am acceptat să fiu director de teatru, s-a arătat, dimpotrivă, bucuros că am fost numit ambasador, bazîndu-se, în ambele cazuri, pe o cunoaștere temeinică, nu numai obiectivă, ci și afectivă, a posibilităților mele. Dificultățile amintite creșteau mult din cauza celor două... tabere internaționale. La cîteva luni și chiar la un an, doi după terminarea războiului, animozitățile dintre foștii beligeranți nu dispăruseră, ci, mai degrabă, sporiseră. Trebuia, deci, să țin seamă de această stare de spirit, cu atît mai mult, cu cît în fiecare

„tabără“ existau divergențe, curente, direcții, care nu se prea împăcau. În sfîrșit, ca să termin cu aspectele muncii care îmi puneau probleme serioase, trebuie să amintesc comportarea față de reprezentanții Ministerului Afacerilor Externe al U.R.S.S., cu care treburile de tot felul mă obligau să vin în contact. Dacă împotriva Angliei și a Statelor Unite am luptat, ca să zic așa, numai cu numele, ca aliați ai Germaniei hitleriste, cu prima țară socialistă am dus un război adevărat (și culpabil), timp de peste trei ani. Pentru biruirea acestor ultime dificultăți am fost ajutat, o mărturisesc foarte sincer, de înțelegerea diplomaților sovietici.

În ciuda puținei plăceri cu care mi-am îndeplinit misiunea, impresia finală, a mea, firește, a fost că, în linii mari, am mulțumit... ambele părți. În ce privește pe... a noastră, reprezentată prin Dr. Petru Groza, care mi-a cunoscut de aproape activitatea, cum voi arăta mai departe, unele aprecieri au devenit chiar publice. Și în ochii diplomaților străini m-am bucurat, în general, de stimă, adesea și de afecțiune. La aceasta a contribuit, în foarte mare măsură, mult regretata mea soție, care, în ce privește tactul, mă întrecea fără nici o îndoială. Am vorbit mai înainte de recepții. Eram invitați totdeauna amîndoi, la fel cu toți ceilalți diplomați căsătoriți. Aici, tovarășa mea de viață avea totdeauna un succes ieșit din comun, pe care, firește, nu-l căuta. La felul ei de a se comporta se adăugau, lucru foarte important, în ciuda unor aparențe oarecum frivole, frumusețea ei sănătoasă și... vestimentația, calități de primul rang în lumea diplomatică, unde majoritatea manifestărilor amintesc bine de spectacolele teatrale. Plăcute, cu adevărat, deși nu totdeauna, erau mesele intime, cu puțini participanți, care constituiau o obligație la fel de protocolară ca și vizitele sau recepțiile. Ele prezentau, față de acestea, avantajul că durau mai mult și, îndeosebi, ofereau prilejul ca oamenii să se cunoască bine, de aproape. Se știe, dealtfel, din istoria politică, cel puțin europeană, că numeroase acțiuni de însemnătate mare pentru bunul (sau... răul) mers al lucrurilor s-au decis la dejunuri sau, mai des, la dineuri — acestea se pot

prelungi mai mult — organizate *ad-hoc* şi la care participă cîteva persoane „calificate".

După ce ambasada noastră s-a instalat într-o casă potrivită — voi spune ceva mai departe în ce condiții — am putut da mese aşa cum se cuvenea şi cum eram, într-o anumită măsură, deprinşi încă din țară, bineînțeles, la alt nivel. Soția mea era meşteră în pregătirea mîncărurilor de toate felurile (Am... prezentat-o, ca atare, în primul volum.) Dau un singur exemplu de succes gastronomic, care a fost, puțintel, aşa cred eu, şi politic. La un dejun am avut ca invitați pe ambasadorul Franței, generalul Catroux, şi pe cel al Turciei, ambii cu soțiile. După „intrări" a urmat primul fel, o „papară" (cum i se spune prin unele părți) : o cratiță de lut, încărcată cu felii subțiri de mămăligă, unele peste altele, separate totuşi prin felii de brînză înmuiate din belşug în unt, şi prin bucăți de ou, se punea în cuptorul bine înfierbîntat, unde stătea cît se cădea pentru ca întregul conținut să se prăjească întocmai ca o friptură la grătar. Generalul Catroux s-a uitat, curios, dar foarte discret — era diplomat, nu ca tînăra pictoriță de la Paris, de care am amintit în volumul al doilea — şi totodată... prudent, căci s-a mulțumit cu o cantitate foarte redusă. După ce a gustat din această mîncare, la început misterioasă pentru dînsul, şi a găsit-o foarte pe gustul său, a acceptat, la... cerere, repetarea porției, de astă dată ceva mai mare. (Deoarece am legat gastronomia de politică, nu pot trece peste o chestiune, de ordin militar, deci tot politic, întrucît se referea la războiul crunt care de-abia se terminase. Doream să aflu de la un om competent în ce măsură aliații — Anglia şi Statele Unite — au ajutat U.R.S.S. să învingă Germania hitleristă pe propriul său teritoriu. Căci ziarele noastre din timpul regimului fascist anunțau foarte des scufundări de vase încărcate cu armament pentru frontul sovietic, ca urmare a atacurilor date de submarinele germane. Nu credeam, fireşte, tot ce se spunea, cu scopuri propagandistice, dar admiteam, cum nu era posibil altfel, că o parte dintre aceste ştiri corespundeau adevărului. De aceea l-am întrebat pe ambasadorul francez ce crede el în această problemă, în primul rînd militară.

Aceasta, cu atît mai mult, cu cît colegul său turc stîrnise discuția într-un ton și cu aprecieri defavorabile pentru U.R.S.S. Generalul Catroux a răspuns fără a sta pe gînduri : Germania ar fi pierdut războiul pe teritoriul sovietic și fără ajutorul puterilor aliate, dar cu un an sau un an și jumătate mai tîrziu.)

Munca diplomatică propriu-zisă nu era deloc grea. Nici în sine și nici, mai cu seamă, în condițiile date. Afară de asta, șefii misiunilor diplomatice sînt, în general, simpli executanți ai șefilor lor ierarhici, cînd e vorba de probleme mai mult ori mai puțin importante. Titlul de „ambasador“ era foarte... pompos, aș zice din cauza rezonanței fonetice, dar posesorul lui era inferior în grad chiar și secretarului general al Ministerului Afacerilor Externe. De aceea a fost un fel de lux, probabil și o obligație pur formală — vorba populară : obrazul subțire cu cheltuială se ține — că mi s-a dat ca ajutor un diplomat de carieră cu gradul de ministru plenipotențiar clasa a doua. Lux, în sens de risipă, de astă dată, căci consilierul meu nu m-a ajutat în nici un mod să-mi fac munca. Nu aveam pur și simplu nevoie de consiliile lui, nici măcar în ce privește protocolul propriu-zis, strict formal. (Soția lui s-a oferit să-i fie de folos ambasadoarei din acest punct de vedere, dar a renunțat repede, cînd și-a dat seama că nu avea ce s-o „învețe“.) În schimb, date fiind vechile sale deprinderi „boierești“, adică diplomatice, nu lucra pentru ambasadă nici măcar o oră pe zi, chiar cînd ar fi avut ce face, și doar ar fi trebuit să aibă ceva de făcut. De aceea am și cerut, după vreun an, rechemarea lui în „centrală“ (la Ministerul Afacerilor Externe). Aceasta, și din cauză că nu avea „presă bună“ în lumea diplomatică. (Ambasadorul Iugoslaviei m-a întrebat, la un moment dat, după ce, probabil, îl cunoscuse și direct și din auzite, cum pot lucra eu cu un asemenea om.) Și el avea totuși o anumită decență, care soției sale îi lipsea cu totul.

După un an și ceva de la instalarea ambasadei noastre la Moscova am obținut un local foarte potrivit pentru a ne îndeplini, cu satisfacție, toate îndatoririle. Era o casă istorică în sensul propriu al termenului, căci aparținuse

marelui general rus Suvorov. Avea la parter trei saloane mari, numai bune pentru recepții, plus un birou pentru ambasador, o sufragerie pentru invitați de onoare și o cameră de dormit. La etaj, încăperi numeroase și suficiente pentru toate serviciile. O prelungire a parterului avea cîteva odăi pentru personalul de serviciu. La subsol se găsea bucătăria, cu anexele. În asemenea casă se putea lucra comod și cu spor.

Munca mea personală era de două feluri. Urmăream de aproape pe cea a colaboratorilor mei, care aveau relativ mult de lucru : un serviciu pur administrativ, unul economic, al treilea consular și al patrulea cultural. Despre toate trebuia informat, într-un mod sau altul, Ministerul nostru de Externe, fiindcă el avea dreptul să știe, adică să controleze, întreaga activitate a ambasadei. Celălalt aspect al muncii mele era oarecum strict diplomatic : relațiile cu autoritățile de resort sovietice, impuse de situație, de împrejurări neprevăzute, de dispoziții venite de la București etc., și relațiile cu oficiile diplomatice străine. Despre toate acestea trebuia să știe guvernul nostru. Modul obișnuit de informare consta în rapoarte, pe care le trimiteam nu numai Ministerului Afacerilor Externe, ci și, înaintea acestuia, Președinției Consiliului de Miniștri, care răspundea și ea, chiar în primul rînd, de politica externă a țării. Cum în curs de mai puțin de un an ajunsesem să pot citi cu destulă ușurință gazetele și revistele sovietice, mă puteam documenta rapid în numeroase probleme devenite, ca să zic așa, publice. Mă ajutau, la nevoie, soții Tamara și Nicolae Gane, excelenți cunoscători ai limbii ruse și oameni de nădejde. (Ea îmi fusese studentă la Iași, ceea ce o atașa și afectiv de mine.) Așa se explică faptul că, de la o vreme, rapoartele lunare întocmite de mine pentru guvernul de la București umpleau circa 20 de pagini, adesea și mai multe. Ele conțineau tot felul de lucruri care mi se părea mie că pot interesa. Nu ocoleam nici aspectele, care nu-mi plăceau, ale vieții oamenilor, așa cum o vedeam eu. Bineînțeles, predominau, cu mult, chestiunile strict politice în sens larg. În timpul „grevei regale“ am arătat tot ce am putut afla despre ecourile evenimentului printre diplomații străini. Și regelui i-am

arătat într-o audiență faptul că (de cîte ori veneam, în interes de serviciu, cum se zice, la București, ceream, prin serviciul de protocol al guvernului, să mă primească) acest „conflict“ a fost mult comentat, dînd a înțelege că în mod nefavorabil pentru dînsul.

Dr. Petru Groza era aş spune entuziasmat de rapoartele mele, pe care le dădea de exemplu colegilor mei profesori și diplomați, ei înșiși, în diverse țări străine (S. Stoilov la Paris, Grigore Moisil la Ankara, Tudor Vianu la Belgrad etc.). Îi mai plăcea primului ministru și părerea mea despre cheltuieli, apreciate de mine ca prea mari, pe care le făcea statul nostru cu întreținerea oficiilor sale diplomatice, în special cu salariile și indemnizațiile șefilor acestora. Așa se explică dificultățile pe care le-am întîmpinat, cînd am cerut să fiu rechemat, deja după primul an expirat de la numirea ca ambasador. Am spus deja că nu-mi prea plăcea „meseria“, pe care putea s-o facă la fel de bine, chiar mai bine, și altcineva. La aceasta se adăuga dorința de a-mi exercita profesiunea pentru care mă pregătisem și mă simțeam potrivit, mai ales că pe ziua de 1 octombrie 1946 fusesem transferat la Universitatea din București, unde credeam că voi putea lucra — din punct de vedere didactic — mai bine decît la Iași. Aprecierile mele în legătură cu retribuția și cheltuielile de reprezentare (așa se numea oficial indemnizația amintită mai sus) au nemulțumit pe colegii mei, care aveau, probabil, alte păreri în această problemă.

Cîteva vizite făcute de unii compatrioți merită să fie amintite pentru interesul lor intrinsec, precum și pentru ecoul pe care l-au trezit în rîndurile unui public mai larg sau în unele cercuri restrînse.

Încep cu cea a lui George Enescu, invitat să dea concerte de vioară și să dirijeze orchestra Conservatorului din Moscova. Primirea care i s-a făcut a depășit cele mai optimiste așteptări. Căci el era sau părea a fi popular în sensul larg al cuvîntului. Nu pot uita, între altele, mulțimea de admiratori care au venit la gară în preajma plecării lui spre țară. Spre deosebire de ceea ce se întîmplă cu asemenea prilejuri în alte părți, publicul venit să-l salute a păstrat mai tot timpul o tăcere

admirativă mai elocventă decît toate aplauzele și uralele. Parcă ar fi știut că marelui nostru artist nu-i plăceau manifestările zgomotoase. Am văzut cum se apropiau de el, cu timiditate, unii dintre cei prezenți, cu brațele întinse spre dînsul, ca și cum ar fi vrut să-l pipăie, să „simtă" că-i un om, la fel cu ei, și nu o apariție din altă lume. Enescu s-a bucurat enorm de felul cum a fost primit peste tot, emoționat și aproape jenat de atîta admirație, manifestată în toate chipurile. Era însoțit de doamna Enescu și ne-a acordat, nouă celor de la ambasadă, o parte apreciabilă din timpul său. În convorbirile avute am putut afla unele lucruri interesante sub diverse aspecte. Pe el însuși îl preocupau aproape exclusiv problemele artistice, legate de cele umane. I-a plăcut publicul, așa cum l-a cunoscut la concertele date de dînsul, apreciindu-i, înainte de toate, modestia și simplitatea. Dintre compozitorii ruși și sovietici admira în gradul cel mai înalt pe Musorgski și mult mai puțin pe Ceaikovski. Invoca în sprijinul aprecierilor sale și părerea unor muzicieni francezi, în frunte cu Ravel. Fără să mă pricep în probleme, mai ales teoretice, de muzică, am înțeles că preferințele lui mergeau spre muzica oarecum modernă și, în special, inovatoare. Potrivit, dealtfel, cu propria sa operă muzicală. De aceea nu-i mai plăceau deloc *Rapsodiile* compuse în adolescență. Ar fi fost în stare să fugă de ele, să nu le mai audă, cînd erau executate de alții, cum s-a întîmplat, bineînțeles, și la Moscova. Doamna Enescu prefera discuțiile... politice, aparent numai teoretice. Avea o mare admirație pentru Lenin, în schimb nu-i plăceau stările de lucruri apărute ca urmare inevitabilă a doctrinei leniniste. Era nemulțumită chiar și de situația din țara noastră, care începuse a se apropia de aceea din U.R.S.S. Nu mi-am permis s-o combat direct, limitîndu-mă a invoca „poezia depărtării" (în... timp și în... spațiu).

Altă vizită importantă, aceasta oficială și, prin urmare, cu implicații politice, a fost a patriarhului Nicodim. Din cauza vîrstei lui, precum și a temerii celor ce l-au trimis că ar putea face „gafe", i s-a dat, printre alți însoțitori, și pe preotul Marina, viitorul înlocuitor al lui Nicodim, pe atunci, vicar, mi se pare, al Patriar-

hiei. Temerile s-au dovedit a fi întemeiate, cum am putut constata, nu numai o dată, de-a lungul vizitei. Şeful bisericii noastre era un bun cunoscător al limbii şi al culturii religioase ruse, căci făcuse studii teologice la Kiev. Era capricios şi susceptibil, ca mulţi oameni la vîrsta şi cu poziţia lui, dar s-a... descurcat satisfăcător cu ajutorul primului său însoţitor.

Ca urmare a acestei vizite în lumea clerului trebuie considerată decorarea, cu cel mai înalt ordin existent pe atunci, a patriarhului „întregii Rusii", Alexei, de către guvernul român. Am avut plăcerea, aş spune estetică, să-i înmînez eu decoraţia, împreună cu documentele respective. A avut loc o adevărată solemnitate, cu tot ritualul de rigoare. (Au fost prezenţi şi fotografi. Posed eu însumi o fotografie foarte reuşită.) Nu pot uita bucuria, aproape copilărească, a impozantului, sub toate aspectele, patriarh.

În martie 1947 a avut loc la Moscova o conferinţă a miniştrilor de externe ai „celor patru" (U.R.S.S., Anglia, Statele Unite şi Franţa).

Dată fiind marea importanţă a problemelor supuse dezbaterilor, şefii diplomaţiei aliaţilor au venit însoţiţi, fiecare, de numeroşi consilieri, experţi etc. Presa internaţională a fost şi ea prezentă într-un număr cu totul ieşit din comun. Dau o singură cifră : ziariştii francezi erau, dacă nu mă înşel, douăzeci şi doi. (Printre ei, celebrul Pertinax, care trăia în Statele Unite, dar lucra în calitatea sa naţională veche.) Totalul participanţilor la această manifestare neobişnuită atingea mia. Printre ei, mulţi particulari, dacă le pot spune aşa, oameni curioşi să vadă de aproape un spectacol politic extraordinar. Delegaţiile celor patru „mari" — Statele Unite, Uniunea Sovietică, Anglia şi Franţa — erau foarte numeroase, cu unele diferenţe de la o ţară la alta şi aveau, în componenţa lor, bărbaţi politici de primul rang, ale căror nume, din păcate, nu le-am reţinut decît pentru scurtă vreme. Amănuntul este important prin semnificaţia lui deşi conferinţă a miniştrilor de externe, problemele supuse dezbaterilor cerea prezenţa unor fruntaşi ai vieţii politice din statele amintite. Printre americani se afla şi celebrul (de tristă memorie) Allan Dulles, directorul „Birou-

lui federal de informație“, un bărbat foarte înalt, cu fața și privirea de pasăre răpitoare și cu o atitudine foarte agresivă în toate momentele apariției sale. Ținînd seamă de însemnătatea acestui eveniment politic, care ne interesa de aproape și pe noi românii, a trebuit să fac o călătorie la București, pentru a primi „instrucțiuni“ de la guvern. În executarea lor am avut nevoie de o audiență la Ministerul de Externe al U.R.S.S., de fapt, ca mai totdeauna, la Vîșinski, care, dată fiind puternica sa personalitate, era, în realitate, șeful, efectiv, al delegației sovietice. I-am cerut să mă primească. Mă așteptam să întîrzie, prin forța lucrurilor, răspunsul. De aceea am cerut interpretului, care urma să mă însoțească, să stea tot timpul... treaz la telefon. M-a primit la ora trei dimineața. S-a scuzat foarte politicos, deși vedeam ușor că de-abia putea vorbi din cauza oboselii (fizice, nu intelectuale).

De această conferință politică celebră se leagă două întîmplări peste care nu pot trece, pentru motive de prisos a mai fi arătate. Una este familială și personală. Soția mea a fost operată, chiar atunci, pentru a doua oară, la ochi : i se dezlipise retina. Prima operație, făcută la aceeași clinică din Moscova (purta numele unui mare oftalmolog : Averbuch), n-a reușit. Se întîmplă des să se repete o asemenea operație, extrem de dificilă prin natura ei. În iunie 1946 am făcut, împreună cu soția, o călătorie la Stockholm, cu o oprire de două zile la Leningrad. Atunci am putut vedea aievea efectele cumplite ale războiului asupra unui oraș extraordinar în toate privințele, cum fusese fosta capitală a imperiului țarist. Nu se găseau, între altele, autoturisme decît într-un număr extrem de redus. Vizitarea orașului am făcut-o într-un microbuz destul de incomod. La aceasta s-a adăugat starea proastă a pavajului celor mai multe dintre străzi. Zdruncinătura continuă a dezlănțuit dezlipirea retinei la ambii ochi ai soției mele, proces, de fapt, început mai de mult, fără să se fi manifestat în vreun chip oarecare. La Stockholm am consultat un mare specialist, care a constatat fenomenul. Semnificativ pentru atmosfera științifică de după război mi s-a părut faptul că oftalmologul

suedez nu cunoștea absolut nimic despre situația specialității sale în U.R.S.S. Poate că, mai degrabă, știa ceva, dar nu avea păreri bune despre valoarea colegilor săi sovietici. Așa se face că ne-a recomandat să apelăm la medicii români, pe care îi aprecia în mod sincer.

Cealaltă întîmplare legată de conferința de la Moscova are aspect politico-diplomatic. Relațiile bune ale noastre cu ambasada Franței și simpatia veche a românilor pentru poporul francez și cultura lui m-au determinat să ofer o modestă recepție, la care am invitat numai pe ziariștii francezi prezenți acolo. Faptul a fost mult comentat în cercurile diplomatice moscovite, după criterii foarte diferite și adesea contradictorii, cum nu era posibil altfel în împrejurările date.

După terminarea conferinței, agitația, care a durat vreo opt, zece zile, s-a potolit. Relațiile noastre cu ambasada Franței au devenit și mai strînse. Primeam zilnic cîteva ziare pariziene (printre ele *Le Monde* și *Figaro)*, mai toate cu material informativ foarte bogat și variat. Multe articole și note mai scurte se refereau la evenimentul descris mai înainte. Relev acum un fapt extrem de semnificativ pentru... flerul jurnalistic în general. Într-o zi, am citit, în unul dintre ziarele amintite, știrea, dezvoltată într-un articol, care se ocupa de „succesiunea" lui Stalin la conducerea politică a U.R.S.S. Din punct de vedere cronologic, problema nu era actuală, căci fostul prim secretar al P.C.U.S. a mai trăit cinci, șase ani după aceea. Dar previziunile autorului articolului s-au dovedit a fi corespunzătoare realității.

În U.R.S.S. se găseau numeroși cetățeni români. O parte, mai toți comuniști sau oameni de stînga, au fugit din țară în epoca fascistă, ca să scape de persecuții. Altă parte, mai ales evrei, au fost „trecuți" peste Prut, contrar voinței lor, de către organele Siguranței, tot din motive politice. Cînd au aflat că la Moscova există o ambasadă românească, au început să se intereseze de posibilitățile repatrierii lor. Unii ne-au trimis scrisori în acest sens, alții au venit chiar la ambasadă. Eu am căutat totdeauna să-i ajut să revină acasă la dînșii, cînd aveau dreptul. În unele cazuri aveam a face cu persoane

care, după legea sovietică, nu aveau calitatea de cetățean român, mai bine zis erau considerați cetățeni ai U.R.S.S. În adevăr, o lege din toamna anului 1940 spunea textual următoarele : persoanele născute pe teritoriul sovietic înainte de 1917 și găsite la sfîrșitul lui iunie 1940 pe același teritoriu sînt, de drept, cetățeni ai U.R.S.S. Am ținut seamă, firește, de acest text, obligatoriu pentru noi, indiferent de justețea lui, privită din punctul nostru de vedere. El a fost respectat, teoretic, și în unele cazuri speciale, pe care cred că merită să le amintesc aici. La Moscova am întîlnit, între alții, pe tovarășii Alexandru Bîrlădeanu și Alexandru Mîță (acesta, avocat din Chișinău). Potrivit legii amintite, amîndoi erau cetățeni sovietici. Venirea lor în țară a fost posibilă în urma unei convenții speciale între autoritățile noastre centrale și cele de la Moscova. Altfel n-ar fi putut pleca din U.R.S.S.

De la cetățenii români care s-au prezentat la ambasadă în vederea repatrierii am aflat diverse lucruri despre viața lor de-a lungul exilului. Au trebuit să muncească, lucru perfect logic, în condiții extrem de grele sub toate aspectele. Mulți s-au îmbolnăvit, parte din ei au și murit. Trebuie să precizez că aceeași „soartă" au avut și locuitorii U.R.S.S. în general, cum nu se putea altfel în timpul unui război atît de cumplit. Citez spre exemplificare un caz cu totul excepțional, dar semnificativ pentru stările de lucruri existente atunci și acolo. Într-o zi s-a prezentat la ambasadă un cetățean, de la care n-am putut afla aproape nimic clar sau coerent cu privire la situația lui. Nu știa bine cum a ajuns, călătorind în mai multe trenuri, de la Sverdlovsk, mi se pare, pînă la Moscova. Vorbea ca un om cu mintea „rătăcită". Nu voia să mănînce, nici să i se facă injecții întăritoare, care totuși i s-au făcut. Căci l-am găzduit la ambasadă, ceea ce însemna sau putea să însemneze o abatere de la anumite norme... diplomatice, aceasta, ca să-l putem ajuta să-și revină, măcar în parte, din starea de semi-inconștiență care îl stăpînea. După două, trei zile am aflat de la el cam cît ne trebuia ca să înțelegem ce este cu dînsul. Fusese la București directorul „Distribuției" (întreprindere petrolieră). Se numea (?) Davidovici Stern și, din

cauza... numelui, a fost aruncat pur și simplu de către legionari peste Prut la începutul războiului contra U.R.S.S. (sau ceva mai înainte). Pînă la Ungheni a fost însoțit de cineva, care mergea, cu treburi oficiale, spre țară. I-am dat și o scrisoare către un prieten din Iași, care să-l ajute la continuarea călătoriei pînă la București. Peste un an și jumătate, după întoarcerea mea acasă, mă „trezesc" cu un domn, — ca aspect, putea fi luat drept englez — care mi se prezintă cu numele fostului „exilat". Sosit la București, a fost îngrijit cu dragoste de sora sa și și-a revenit complet, încît a putut să-și reia funcția, în care a fost reintegrat, și s-o exercite în cele mai bune condiții.

Ostenelile mele, aparent exagerate, de a înlesni repatrierea cetățenilor români aflați în U.R.S.S. n-au plăcut, se pare, unor foruri sau unor persoane din conducerea politică de grad relativ înalt. Nu pot trece cu vederea ce mi-a spus secretarul general al Consiliului de Miniștri (de fapt „al D-rului Groza") : „Să mai stea acolo, să muncească !" — „Dar la noi, în țară, n-avem nevoie de muncitori, de toate categoriile ?" N-a mai replicat nimic la acest răspuns, care era perfect logic și corespunzător unei stări de lucruri cunoscute de toată lumea.

Prin mai 1947 (așa cred) a venit la Moscova un subsecretar de stat, foarte apreciat de sovietici. (Era secretarul general al ARLUS-ului, în realitate, conducătorul propriu-zis al acestei asociații, pe care el o pusese, dealtfel, de picioare.) Țara avea nevoie de ajutor în natură : cereale, adică grîu. Fusese, cum se știe, o secetă teribilă în 1946, și se anunța una la fel pentru anul în curs. L-am însoțit la audiența cerută lui Molotov (și acceptată de acesta). Era pe la 3 după-amiază, adică după dejun, masă, în general, bogată (și nu numai la sovietici). Solicitanții, de fapt delegatul guvernului nostru, erau foarte... elocvenți, *et pour cause*. Gazda, mai puțin, ca să nu spun că, din cînd în cînd, aveam impresia că somnolează. La un moment dat, compatriotul meu, care avea mînă liberă de la guvern să ducă tratativele aproape în orice condiții, numai să obțină ce ne trebuia, a spus că, dacă nu-i posibil altfel, guvernul român este gata să plătească prețul cerealelor în... aur. Informația a avut efect. Interlocu-

torul nostru a devenit repede foarte atent, și, pînă la urmă, audiența s-a încheiat cu succes.

Pentru a termina cu aspectele politice, în sens larg, ale activității mele diplomatice, voi mai spune unele lucruri în legătură cu eforturile mele de a fi... eliberat. Am pomenit, în altă parte, că mă gîndeam la această eliberare după un an și ceva de la instalarea ambasadei noastre la Moscova. Dorința mea o exprimam, neoficial, prin scrisori trimise d-rului Petru Groza, precum și oral, cînd veneam la București și mă prezentam, totdeauna, în primul rînd, lui. (Vizitele mele în Capitală erau, cele mai multe, în interes de serviciu, cum se spune. În mai 1946 și 1947 ele au avut caracter profesional : participam la lucrările sesiunii generale a Academiei Române. În 1946 mi-am ținut și discursul de recepție, ca membru titular proaspăt ales, cu tema „Lingvistica românească", într-o ședință cu adevărat solemnă, nu, înainte de toate, prin prezența regelui, ca președinte de onoare al instituției, ci prin atmosfera creată de o participare extrem de bogată a intelectualității bucureștene.)

Stăruințele mele în acest sens au rămas fără rezultat, lucru măgulitor oarecum pentru mine, căci dovedea că munca mea era prețuită. În august 1947 am repetat cererea printr-o scrisoare, adresată din Kislovodsk (în Caucazul de nord), unde mă găseam, cu soția, pentru odihnă și... tratament. (De acesta nu simțeam nevoie, dar m-au... obligat medicii de acolo, care nu considerau suficientă pentru refacerea forțelor simpla odihnă.) Curînd după asta, un telefon de la ambasadă mă anunța că sînt chemat... de urgență la București de către primul ministru. M-am conformat, fiindcă nu aveam încotro. (O dublă călătorie în avion, dus și întors, Kislovodsk—București.) Audiența s-a terminat cu succes pentru mine, după „pertractări" destul de îndelungate și, puțintel, abile din partea mea. (Pesemne că învățasem ceva în cei doi ani de diplomație !) A rămas să fiu rechemat după schimbul documentelor de pace, care urma să aibă loc pe la mijlocul lui septembrie.

Am regretat (și regretul nu m-a părăsit nici pînă în momentul de față) că nu mi-am făcut timp să văd, măcar din fugă, și ceva din Caucazul de sud, în primul rînd ca-

pitala republicii Georgia. Partea de nord a acestei regiuni nu prezintă aproape nici un interes peisagistic deosebit, mai ales că vegetația este (poate era numai atunci) destul de săracă. O singură imagine persistă încă foarte vie în mintea mea. (Ea aparține însă, geografic vorbind, tot Caucazului meridional.) Ieșind într-o zi la plimbare în jurul sanatoriului și urcînd vreo două, trei sute de metri, m-am trezit în fața unei priveliști extraordinare, ca din altă lume sau, mai degrabă, ca dintr-un imens decor de teatru : două căpățîni imense de zahăr la o distanță care mi se părea de cel mult douăzeci de kilometri. Erau piscurile, acoperite veșnic de zăpadă, ale masivului muntos care se numește Caucaz. Strămoșii milenari ai locuitorilor acestei regiuni au găsit o metaforă de neuitat nu numai prin justețea ei, ci și, mai cu seamă, printr-o fantezie antropomorfică neobișnuită, care i-a dat naștere. *Elbrus* — așa se cheamă aceste piscuri — însemnează în una dintre limbile foarte numeroase și la fel de misterioase, în unele privințe, chiar pentru specialiști, ale regiunii, „sîni, mamele".

Ultimul act al „piesei", care a fost misiunea diplomatică în U.R.S.S., a fost, la 15 septembrie 1947, schimbul documentelor de pace, amintit ceva mai înainte. Solemnitatea respectivă a fost simplă, dar cu atît mai impresionantă. Se încheia o epocă, grea pentru ambele părți, dar mai ales pentru noi, din cauza caracterului puțin obișnuit, mai bine zis provizoriu, deși de lungă durată, al relațiilor diplomatice, începute, formal, la 25 august 1945, odată cu instalarea ambasadei României la Moscova. Peste trei săptămîni am părăsit U.R.S.S. și m-am instalat definitiv la București, la universitatea căruia fusesem transferat încă de la 1 octombrie 1946. Acceptarea, dificilă, a rechemării mele s-a putut realiza și datorită faptului, pe care nu l-am... exploatat în folosul meu, că, după ratificarea tratatului de pace, începea o epocă nouă, în multe privințe, foarte diferită, a relațiilor dintre foștii beligeranți și că, prin urmare, era logică numirea altcuiva ca șef al misiunii noastre diplomatice în noua ei ipostază.

Cei doi ani petrecuți în prima țară socialistă a lumii au însemnat o mare experiență a vieții mele, sub toate aspectele ei. Încep cu cel pur uman, mai important decît

celălalt, fiindcă e de durată. Am cunoscut numeroşi oameni, aparţinînd tuturor categoriilor sociale. Dacă n-aş fi ştiut ce poziţie au în colectivitatea lor naţională şi nu i-aş fi văzut cum şi unde lucrează, cum sînt îmbrăcaţi şi cum vorbesc (mă refer la conţinutul conversaţiilor), aş fi afirmat, pe deplin convins, că toţi sînt absolut la fel, fiindcă toţi posedau în cel mai înalt grad două calităţi foarte apreciate de mine : modestia şi simplitatea. Le cunoşteam, într-o oarecare măsură şi indirect, din literatura clasică rusească. Acolo, la faţa locului, le-am putut verifica.

De la o doamnă, cu care luam lecţii de rusă — femeie relativ în vîrstă şi cu pregătire universitară — am aflat, între altele, că nobilii ruşi de pe vremuri duceau o viaţă familială foarte modestă şi, în ce priveşte educaţia copiilor, extrem de serioasă. Şi ea se pronunţa în cunoştinţă de cauză, căci fusese meditatoare în unele familii şi, în plus, nu văd ce interes străin de adevăr ar fi îndemnat-o să falsifice realitatea. În cadrul unei anchete, intitulată de iniţiatori (ziarişti !) „Omul sovietic la el acasă", am afirmat, între altele, că modestia şi simplitatea, aşa cum le-am constatat eu, creşteau odată cu gradul individului în ierarhia socială : cu cît avea un rost, adică o răspundere, mai important(ă), cu atît aceste calităţi erau mai vizibile. Aşa se explică faptul că, omeneşte, m-am simţit tot timpul ca la mine acasă, cum se spune familiar. În interviul amintit am şi declarat că, în general, dacă n-ar fi existat deosebirea de limbă, m-aş fi simţit ca printre români, cu precizarea că aveam în vedere pe ţărani şi pe muncitori.

Tot de durată, aş zice pentru întreaga viaţă într-un anumit fel, a fost cîştigul de ordin intelectual în sensul larg al cuvîntului. Am frecventat, cu interes şi cu plăcere estetică, spectacolele de toate speciile : teatru, operă, balet, plus concertele simfonice şi individuale (voce şi instrumente). La cea mai mare înălţime mi s-au părut cele strict dramatice, şi nu numai ale „Teatrului de artă (Maxim Gorki)", ci şi ale „Teatrului Mic" (cu numele lui Ostrovski) şi ale „Teatrului Vahtangov". Toate, dar mai ales primele, mi-au adus aminte de spectacolele berlineze, ale lui Max Rheinhardt, despre care am spus unele lucruri în volumul precedent. N-am uitat încă pe

unii dintre marii actori : Kacialov, Moskvin, Tarasova, Elanskaia ş.a. Retragerea lor din munca artistică depindea nu de vîrstă, ci de împuţinarea forţelor fizice şi intelectuale. Am aflat asta după un spectacol organizat în „beneficiul“ foarte popularei actriţe Rîjova, cu prilejul celei de-a 75-a aniversări. La noi, astfel de reprezentaţii erau „de adio“ : actorul sărbătorit astfel nu mai juca (decît cu totul ocazional). Despre „Teatrul de Artă“ am scris, amănunţit, în *Flacăra* (1948). Imediat după teatru venea, ca valoare artistică — simplă părere personală — baletul. În această apreciere a mea intervine, cred, preferinţa veche, şi menţinută pînă astăzi, pentru teatru, care mi se pare că e mai „viu“, mai realist, mai elocvent decît toate celelalte spectacole. Căci, în general vorbind, faima baletului rusesc era, dincolo de graniţă, superioară teatrului. Am admirat mai cu seamă pe cele două vedete ale epocii : Ulanova, despre care se spunea că este continuatoarea tradiţiei, şi Lepeşinskaia. Pe cea dintîi am admirat-o mai ales în *Lacul lebedelor,* al cărei rol principal (de fapt, două roluri) i se potrivea, ziceam eu, de minune (graţie şi fizicului său delicat). Cealaltă se remarca printr-un temperament dinamic, care o ajuta să obţină succese în balete ca *Don Quijote,* de pildă.

În ce priveşte opera, cel mai des se reprezentau producţiile lui Ceaikovski, foarte popular în publicul larg, şi ale predecesorilor săi (Glinka, Borodin). Am văzut şi *Boris Godunov* de Musorgski, cel admirat, mult, de Enescu şi de „moderniştii“ francezi. Spectacol greu şi, pentru un neiniţiat, ca mine, greoi. Repertoriul de operă străin nu era neglijat. Am văzut, între altele, *Carmen* şi *Wilhelm Tell.* Cele mai bune voci le aveau başii, după care veneau baritonii şi contraltele. Sopranele şi tenorii constituiau mari rarităţi. Concerte am ascultat mult mai puţine, fără să pot arăta de ce. Probabil că n-au fost prea numeroase, şi, în orice caz, programarea lor nu era la fel de bine organizată ca a celorlalte spectacole.

Din punct de vedere profesional, primul mare cîştig l-am avut deprinzînd limba rusă în aşa măsură, încît puteam citi, fără dificultăţi prea mari, textele ştiinţifice (nu numai de strictă specialitate), ca să nu mai vorbesc de presa cotidiană. Spre sfîrşitul anului 1946 îmi adunam

singur materialul informativ necesar întocmirii rapoartelor lunare, de care am pomenit într-o pagină precedentă. Am stabilit însă și contacte utile cu unii lingviști sovietici. Cel dintîi pe care l-am cunoscut a fost Serghievski, profesor la Universitatea din Moscova, romanist ca formație și ca profesie, autor al primelor dicționare rus-român și român-rus, care au circulat la noi după 23 August, destinate unui public foarte larg. Era un om delicat și timid, într-un fel chiar timorat, fără... necesitate, cînd ne întîlneam. Părea obosit și suferind. Dealtfel s-a stins subit, în urma unui atac de cord, mi se pare, pe cînd eu mai eram încă acolo. Șeful teoretic și de fapt al lingvisticii sovietice din acel moment era I. I. Meșcianinov, erou al muncii socialiste și director al Institutului N. I. Marr. Fusese elev strălucit al acestui savant celebru, pe care l-a urmat cu o mare fidelitate în concepțiile lui, combătute, în 1950, de Stalin în binecunoscuta lui broșură, unde vorbește și despre greșelile serioase, dar izvorîte din bună-credință, ale discipolului. L-am vizitat o dată la institut, fiind primit foarte amical de dînsul și de principalii săi colaboratori (printre ei, și simpaticul, omenește vorbind, academician Obnorski). Despre această vizită a apărut o notiță în *Izvestiia Akademii Nauk*. Mult mai des mă întîlneam, la Institutul de literatură „Maxim Gorki“, cu romanistul, cunoscut și apreciat și peste granițele U.R.S.S., V. F. Șișmariov, care conducea această unitate științifică. Avea catedra la Leningrad, a cărui universitate este și astăzi fruntașă în domeniul filologiei romanice. Venea lunar la Moscova, unde sta 8—10 zile, și aproape de fiecare dată îl vizitam. Totul mă atrăgea în acest om : modestia, seriozitatea, pregătirea excelentă (a fost, la Paris, unul dintre ultimii elevi ai marelui romanist francez Gaston Paris). Vorbea o franceză perfectă, ceea ce îmi plăcea nu numai practic, ci și estetic. S-a ocupat și de limba noastră, în lecțiile sale, ca și în studii. Avea doctoranzi dintre cetățenii R. S. S. Moldovenești, al căror grai matern era româna. A intervenit, cu moderație și bun simț, cînd i s-a părut necesar, pentru a potoli... zelul unor neofiți. La un moment dat, cunoscutul autor al romanului *Tînăra gardă*, Fadeev, a publicat, în *Literaturnaia Gazeta* (mi se pare) un articol pe cît de violent,

pe atît de nedrept, după mine, contra modului cum savantul și priceputul meu confrate conducea institutul. Urmarea a fost eliberarea lui din postul de director. Curios — e un fel de a vorbi — mi s-a părut (mi se pare și acum) faptul că n-am aflat nimic despre existența a doi lingviști adversari ai doctrinei marxiste, care, după apariția broșurii *Marxismul și problemele lingvisticii* (1950), au devenit oarecum liderii activității din acest domeniu: V. V. Vinogradov, la Moscova (era academician), și Cikobava, la Tbilissi (compatriot, în sens local, al lui Marr).

Am cunoscut și o serie, nu prea mare, de oameni din afara preocupărilor mele diplomatice și profesionale. Pe pictorii Gherasimov și Koncialovski, primul, președinte al Academiei de Arte, celălalt, cu care am stabilit relații personale destul de strînse, avea, pe lîngă talent, și frumoase cunoștințe de ordin literar, care, adăugate la un anumit farmec personal, făceau din el o personalitate foarte agreabilă. Pe Lina Stern, biolog apreciat și membru activ al Academiei de Științe, care mă atrăgea, înainte de toate, prin spiritul său liberal și totodată critic în tot felul de probleme. Pe un balerin și pe soția lui — din păcate le-am uitat numele — care țineau un fel de casă deschisă (nu în locuința lor personală), cu misiunea de a stabili relații cu străinii. Doamna — îi spun așa, fiindcă își merita acest titlu — era distinsă, fină și bună cunoscătoare a limbii franceze. Am întrebat-o, în legătură cu această ultimă calitate, dacă a fost vreodată în Franța. Nu fusese și, cînd i-am spus, fără nici o intenție de a-i face un compliment, chiar dacă s-ar fi cuvenit, poate, căci era și frumoasă, că pare de necrezut răspunsul ei, s-a bucurat enorm. La ei am întîlnit și pe marele regizor Eisenstein, care m-a impresionat, aparent, prin puținătatea corpului său și printr-o vioiciune în mișcări cu totul excepțională. Aceste trăsături nu infirmau, dimpotrivă, confirmau genialitatea sa spirituală. Doamna, anonimă, se împrietenise cu soția ambasadorului Olandei, romancă de origine (din familia Berindei), pe care am vizitat-o și noi. Vorbea încă bine românește și părea atașată de țara sa, judecînd după simpatia, sinceră, pe care ne-o arăta. Trebuie — și o fac cu plăcere — să amintesc aici pe șoferul nostru Volodia și pe fata din casă Șura, oameni admirabili,

de care ne-am atașat din primul moment și care răspundeau față de noi cu aceleași sentimente. N-am cunoscut nici o casă particulară. Întîlnirile cu persoanele cunoscute aveau loc, adesea, la noi și, de obicei, la recepții. O singură excepție, aceea a profesoarei mele de rusă, Vasilievna, care a stăruit, mult, la un moment dat, s-o vizităm. Interiorul locuinței era mai mult decît acceptabil, dar clădirea însăși purta încă, extrem de vizibil, urmările războiului, de fapt, ale condițiilor grele de viață din timpul lui.

În prima săptămînă a lunii octombrie 1947 am părăsit Moscova. Călătoria pînă la București am făcut-o cu trenul, fiindcă am avut mult bagaj. Mă opresc, puțin, asupra acestui lucru, care a dat prilej unor oameni de rea-credință sau dezinformați să debiteze tot felul de infamii pe socoteala mea.

Am spus într-o pagină precedentă că un an și ceva ambasada noastră și-a avut sediul la Hotel Național. După ce ne-am instalat într-un local propriu (fosta casă a lui Suvorov), s-ar fi cuvenit ca Ministerul de Externe român să ne trimită tot ce trebuia pentru a face față obligațiilor, multe și pretențioase. În ce privește mobila și anexele ei, ca să zic așa, noul local avea tot ce trebuie. (Fusese acolo ambasada japoneză sau unul dintre serviciile importante ale ei. Dealtfel, după terminarea războiului, o parte din personalul ambasadei, sau, poate, numai cetățeni ai Japoniei aflați la Moscova, au continuat să locuiască acolo, nu de voie, ci de nevoie : li s-a fixat un fel de domiciliu obligatoriu pentru o bucată de vreme.) Am primit de la București numai tacîmuri de masă (linguri, cuțite, furculițe și lingurițe). În ce privește serviciul propriu-zis, ni l-am procurat noi (pentru 24 de persoane) din Finlanda. La plecare le-am luat cu noi, fiindcă erau ale noastre, plătite din banii mei personali. La aceasta s-au adăugat numeroase obiecte pe care ni le-am procurat de-a lungul celor doi ani și ceva, tot din prisosul salariului și al „cheltuielilor de reprezentare" pe care le primeam eu ca ambasador : obiecte de uz casnic, cărți, bibelouri, tablouri etc.

Am dat aceste amănunte, aparent aproape meschine, pentru că mi s-au părut necesare. Succesorul meu ca șef

al misiunii diplomatice românești a afirmat că mi-am însușit, adică am... furat, un covor enorm și foarte scump, precum și perdele, draperii etc., ale ambasadei noastre dinaintea războiului. Cum se obișnuiește în cazuri similare, de rupere a relațiilor diplomatice (în cazul de față, prin intrarea României în războiul contra U.R.S.S.), interesele țării rămase fără reprezentanță diplomatică sînt „apărate“ de o ambasadă străină. Aceasta a fost, pentru noi, cea mexicană. Cînd ne-am instalat din nou la Moscova, prin reluarea relațiilor, n-am primit absolut nimic din bunurile care aparținuseră legației noastre. (Nu aveam atunci ambasadă.) Nici măcar n-au auzit ceva despre ele. Destul de tîrziu ne-a vorbit, întîmplător, doamna Catroux despre un covor, se pare... celebru, din moment ce știau și străinii ceva în legătură cu el. Bineînțeles, am protestat vehement printr-un memoriu prezentat Ministerului nostru de Externe, prin ianuarie 1948, imediat ce am fost informat despre infamia amintită. Arătam acolo și cam ce spun aici, dar și faptul că un om ca mine, care a donat statului o casă mare de la Iași, ar fi trebuit să-și piardă mințile, ca să se preteze la un act ca cel în discuție.

Imediat ce m-am întors la București mi-am început activitatea ca profesor la o disciplină cu o titulatură și, mai ales, cu un conținut cam vag. Era un fel de catedră de Lingvistică generală, pe care o avusese Theodor Capidan, pensionat. Filologia romanică avea un titular, adus de la Cernăuți (Ilie Bacinschi), iar cea de Limba română și dialectele ei era ocupată de Al. Rosetti. Situația aceasta n-a durat prea mult, cum se va vedea în capitolul următor. Am fost numit, fără a fi întrebat, decan al Facultății de Litere și Filozofie, cum se numea atunci această unitate didactică complexă a universităților noastre, după pensionarea lui George Oprescu.

III. REVOLUȚIA ȘTIINȚIFICO-CULTURALĂ

După proclamarea Republicii (30 decembrie 1947) și instaurarea regimului democrat-popular s-a pornit la modificarea din temelie a structurii social-politice burghezo-moșierești. Ziua de 11 iunie 1948, aniversarea primului centenar al revoluției din 1848, a fost anume aleasă pentru luarea celor dintîi măsuri, care au fost, în multe privințe, și cele mai importante în acest sens : naționalizarea tuturor mijloacelor de producție și reorganizarea învățămîntului de toate gradele și a muncii științifice, aceasta prin transformarea Academiei Române în Academia Republicii Populare Române.

În cele ce urmează mă voi ocupa de aceste ultime reforme, menite să creeze o suprastructură corespunzătoare infrastructurii din domeniul economic. Aceasta, și pentru că, prin pregătirea, ca și prin activitatea mea profesională, sînt mai strîns legat de ele și, în consecință, pot să le înfățișez, să le discut și să le arăt rezultatele dobîndite după aplicarea lor. Trebuie să precizez că expunerea de față îmbrățișează un interval de timp îndelungat, care merge, aproximativ pînă la sfîrșitul anului 1964. Această extindere se impune prin forța lucrurilor. Ceea ce interesează, *trebuie* să intereseze, sînt, alături de măsurile luate, rezultatele aplicării lor, care nu se ivesc imediat.

În ce privește învățămîntul, prima treaptă a lui, cel elementar, s-a extins la șapte ani (în loc de patru sau cinci ani, ca mai înainte). S-a aplicat cu multă strictețe obligativitatea lui prin acordarea de înlesniri de ordin material copiilor de muncitori și de țărani săraci pentru frecventarea regulată a școlii. S-au introdus, bineînțeles, și modificări în programa de studii, prin înmulțirea, amplificarea și adîncirea materiilor predate. Pentru ca aceste

prevederi să se poată aplica potrivit ideilor de bază ale reformei, s-au transformat vechile școli normale de învățători în școli pedagogice, și schimbarea nu s-a limitat, firește, la denumirea lor. Ca un fel de anexă, foarte importantă însă, a școlii elementare trebuie socotită acțiunea fermă, devenită aproape campanie, pentru reducerea și, cu vremea, stîrpirea analfabetismului, adevărată rușine a vieții noastre naționale dinaintea războiului. S-au mobilizat toate forțele posibile pentru ducerea în bune condiții a acestei acțiuni de anvergură : cadre didactice retrase la pensie, activiști benevoli, diverse forme nedidactice, dar eficace, de inițiere, modestă pentru moment, în cunoașterea cititului și scrisului.

Schimbările intervenite în organizarea învățămîntului mediu au fost mai numeroase și mai importante, cum era și firesc, ținînd seamă de faptul că majoritatea absolvenților — teoretic vorbind, totalitatea lor — trebuiau să-și continue studiile în universități și politehnici, a căror reformă a întrecut prin radicalitatea ei pe a celor două trepte școlare. Progresele științei și ale tehnicii, ajutate de necesitățile punerii în practică a naționalizării industriei, care urma să se dezvolte într-un ritm rapid, au impus introducerea sau, după caz, amplificarea unor discipline strîns legate de acest proces. Trebuie remarcat totuși că, în linii mari, s-a păstrat un echilibru just între materiile de învățămînt practice, vreau să spun cu aplicație în producție, și cele teoretice, adică umaniste, spre deosebire de ceea ce s-a întîmplat mai tîrziu, cînd primele au început să copleșească pe celelalte. O lipsă, cu serioase urmări nefavorabile, a reorganizării învățămîntului mediu a fost neglijarea pregătirii în școli speciale a unor tehnicieni de nivel mijlociu, care, pe vremuri, se formau în școlile așa-zise de meserii, foarte puțin numeroase. Rezultatul a fost, între altele și în primul rînd, dorința tuturor absolvenților de liceu de a urma studii superioare, de preferință în universități și, mult mai puțin, în politehnici. Ar mai fi de criticat, deocamdată, în treacăt — discuția mai detaliată și mai adîncită o voi face în alt capitol — un foarte accentuat stîngism, produs parte al incompetenței (celor chemați să „aplice“), parte al fanatismului politic, greșit înțeles, dacă-i pot spune așa, și, ade-

sea, interesat. Mă refer, spre exemplificare, la programa analitică a materiilor celor mai importante pentru formarea în spirit național a tinerelor generații. Este vorba de Istoria României și de Istoria literaturii române.

Cele mai spectaculoase schimbări au avut loc, cred (poate numai mi se pare, întrucît le-am cunoscut de aproape), în învățămîntul superior. Mai întîi, s-au înmulțit instituțiile respective : universitățile și politehnicile, eventual secțiile lor. Fostele Facultăți de Filozofie și Litere (aceasta era denumirea lor oficială) s-au divizat, după specialitățile lor de bază, în Facultăți de Filozofie, de Istorie și de Filologie. Măsura aceasta, combinată cu altele care se vor vedea, a fost binevenită, chiar dacă ea împiedica, cel puțin material vorbind (mă gîndesc la faptul că fiecare Facultate avea localul ei, situat, adesea, la distanțe mari de al celorlalte) pe studenții mai ambițioși să urmeze și cursurile predate la altele. Universitățile înseși s-au scindat : Medicina și Farmacia au constituit împreună un institut de învățămînt superior autonom. A crescut numărul institutelor agronomice. S-au înființat noi unități să le zic universitare. Mai întîi, un Institut de Limba și Literatura rusă (cu numele „Maxim Gorki“) la București, cu scopul de a pregăti cadre didactice necesare pentru școlile medii, unde învățarea limbii ruse era obligatorie. Din păcate, acest fapt a dus, nu prea tîrziu, aproape la dispariția celorlalte idiomuri străine din programa analitică. Dealtfel, studiul limbii și literaturii ruse (plus literatura sovietică în această limbă) ocupa un loc important și în cadrul Facultăților de Filologie. Ceea ce am spus mai înainte despre „fanatism“ s-a dovedit, în cazul de față, a fi depășit și aici ultima limită.

Pentru satisfacerea nevoilor crescînde ale învățămîntului mediu s-au înființat școli de acest grad și în foarte numeroase comune rurale, lucru excelent în sine, care amintea de o măsură similară luată după primul război mondial, s-au creat „institute pedagogice“ (cu școlaritate de trei ani), iar, la un moment dat, un Institut de limbi străine, acesta devenit necesar, în urma exagerărilor amintite ceva mai înainte. În plus, s-au introdus la universități așa-zisele cursuri fără frecvență, pentru oameni

care, în majoritatea cazurilor, lucrau deja în învățămînt. Aceste două inovații, cerute de o necesitate imediată și, deci, binevenite, au dus, de fapt, la o scădere însemnată a calității muncii cadrelor didactice pregătite în acest chip. Și aceasta, din cauza indulgenței condamnabile a examinatorilor, ca să nu mai vorbesc de practicile, bine cunoscute la noi de cînd lumea, care au dus foarte des la înlăturarea din posturi, nu numai de conducere, a celor cu pregătire universitară „la zi“, pentru a face loc „cursanților“ de la „fără frecvență“. Aceștia, chiar cînd erau oameni serioși și muncitori, rămîneau cu anumite lipsuri în formația lor, mai cu seamă că mai toți erau trecuți de o anumită vîrstă, aveau familie etc. și, pe deasupra, fiind legați de școala unde lucrau de mult timp, au rămas, de obicei, acolo, ceea ce nu era rău, teoretic vorbind, dar cu deprinderile și cu mentalitatea dinainte.

În ce privește cultura, considerată în sens mai puțin larg, trebuie arătat că au luat ființă institute de învățămînt superior speciale pentru pregătirea oamenilor de teatru : actori, regizori etc., prin defalcarea secțiilor corespunzătoare ale vechilor conservatoare, care, înmulțindu-se și ele, și-au limitat preocupările la muzicologie. În legătură cu aceasta este de amintit că s-au reorganizat teatrele existente și mai înainte (toate „naționale“ în vechile centre : Iași, București, Craiova și Cluj) și s-au înființat numeroase altele, înlocuind, la București, pe cele particulare, și apărînd pentru prima oară în orașe mai importante din toate regiunile țării. Este vorba nu numai de teatrele așa-zise dramatice, ci și de cele „muzicale“, cu un fel de anexă a lor, deși administrativ independente, care sînt „filarmonicile“.

Ca să termin, foarte aproximativ, cu sectorul „cultură“, mai amintesc înființarea uniunilor de „creatori“ : a scriitorilor, a artiștilor plastici, a compozitorilor, a arhitecților, a cineaștilor, fiecare cu organele ei de publicitate ș.a. — ultima a devenit necesară în urma dezvoltării, neașteptată, poate, cel puțin în privința tehnicii, a celei de-a șaptea arte — a Societății pentru răspîndirea științei și culturii etc. Activitatea desfășurată de membrii tuturor acestor colective trebuia să ajungă, atunci cînd căpăta forme concrete, la dispoziția publicului doritor să le

cunoască. A luat astfel ființă Editura de stat, urmată, curînd, de altele, toate extrem de (adesea... prea) active în ce privește o anumită... indulgență în aprecierea valorii reale a producției. S-au înmulțit și și-au organizat temeinic munca de popularizare a culturii diversele „cercuri“ existente și mai înainte, ajutate, mai toate, de biblioteci proprii. În sfîrșit, s-a încurajat, cu rezultate îmbucurătoare, folclorul muzical prin înființarea de ansambluri corale și instrumentale.

Revenind la învățămînt, despre care am dat informații de ordin aproape exclusiv formal, urmează să spun cum s-a organizat el în ce privește conținutul. Deoarece școala elementară și cea medie au continuat, în linii mari, vechea stare de lucruri, lărgind-o și dezvoltînd-o prin introducerea în programe a noutăților științifice și tehnice și, bineînțeles, prin modificarea viziunii, potrivit schimbărilor radicale intervenite în structura social-politică a țării, mă voi ocupa în cele ce urmează numai de învățămîntul superior, în forma lui strict universitară, singura pe care am cunoscut-o direct ca profesor.

S-au introdus discipline noi, menite să ajute la formarea și, desigur, la dezvoltarea ideologiei noi, aceea a clasei muncitoare : Socialismul științific și Materialismul dialectic și istoric, la care s-a adăugat, ca bază absolut necesară însușirii principiilor teoretice, Economia politică.

Ponderea acordată acestor materii în planul de învățămînt a putut părea exagerată, mai cu seamă în raport cu rezultatele obținute (și nu mă refer la cele imediate sau mai apropiate). Neexistînd oameni special pregătiți din punct de vedere profesional, acest învățămînt a lăsat, vreme îndelungată, mult de dorit. Dacă prezentarea cursurilor teoretice era, în general, satisfăcătoare, în schimb, seminariile se limitau la un fel de „prelucrare“ (ca să nu spun parafrazare) a unor părți ale cursurilor. În modul acesta, cvasi-unanimitatea studenților învățau pe de rost materia și făceau astfel față necesității de a obține nota de trecere. Cînd a apărut (în 1950) broșura *Marxismul și problemele lingvisticii*, am reținut, pentru a caracteriza just „metoda“ folosită la predarea și însușirea acestor discipline, formula autorului, cu referire la reprezentanții

lor : „talmudişti şi bucheri“. Un tovarăş, inteligent şi bun cunoscător al marxismului, spunea, pe bună dreptate, că n-ar fi chiar aşa de rău, dacă am fi şi talmudişti, dar sîntem numai bucheri. (Aprecierea aceasta este valabilă, din păcate, nu numai în ce priveşte ştiinţele sociale propriu-zise.) Fapt, incontestabil, este că — chiar după mulţi ani de la introducerea lor în programele de învăţămînt — s-a simţit mereu nevoia unei intervenţii, sub diverse forme, a forurilor politice conducătoare pentru a critica greşelile, adesea, grave, de ordin ideologic, comise în opere literare, artistice etc., în conducerea ştiinţifică sau tehnico-administrativă a unor instituţii, întreprinderi, ca să nu mai vorbesc de foarte numeroase cazuri individuale.

La disciplinele tradiţionale existau vechi cadre didactice, cu bună şi foarte bună pregătire profesională, care şi-au continuat activitatea în noile condiţii. Au fost numiţi, în grade diferite, după caz, şi oameni noi. Unii, numeroşi, au venit din învăţămîntul mediu, alţii, fără nici o activitate didactică anterioară. În general vorbind, situaţia se prezenta satisfăcător, iar la unele discipline, destul de numeroase, sub cele mai bune auspicii. Aceste aprecieri au apărut aici numai pentru că în alineatul precedent am vorbit de slăbiciunea profesorilor de limba rusă.

Reforma din 1948 a însemnat un mare progres mai cu seamă în ce priveşte conţinutul propriu-zis al învăţămîntului superior. Încep cu o prevedere a ei care s-a aplicat atît în universităţi, cît şi în politehnici, absolut la toate materiile (cel puţin aşa cred). E vorba de atenţia mare acordată activităţii să-i zicem practice a studenţilor, în seminarii (şi în laboratoare sau în clinici, unde şi sub vechea organizare se lucra prin forţa lucrurilor). Orele consacrate acestei activităţi erau la fel de numeroase, adesea mai numeroase decît cele destinate cursurilor teoretice. Erau, fireşte, şi cazuri, cînd ele aveau un cuantum inferior acestora din urmă. Şi mai important chiar decît numărul orelor de iniţiere a studenţilor în munca ştiinţifică — acesta trebuie să fie rostul seminariilor (şi al celorlalte forme de muncă activă a studenţilor) — este numărul participanţilor la această activitate. Studenţii erau împărţiţi în grupe de cîte 15, uneori şi mai puţini, niciodată însă mai mulţi. În asemenea condiţii este uşor

de înțeles că se putea lucra și chiar se lucra efectiv cu spor și cu folos, mai ales că orele de seminar (cînd erau, ca mai totdeauna, două) se utilizau în continuare, fără pauză. La aceasta se adăuga faptul că destui profesori și conferențiari conduceau ei înșiși activitatea seminarială a studenților.

Avantajele acestea se dovedeau a da roade excelente mai cu seamă în cazul limbilor (și literaturilor) străine vii. Prezentîndu-se adesea referatele și lucrările în limba respectivă, cu discuții despre ele la fel, studenții o deprindeau și practic, ceea ce era mai totdeauna absolut necesar și în orice caz extrem de util. Aici intervenea interesul de ordin practic, la un nivel superior, adică științific, existent în spiritul reformei și impus de necesitățile noii stări de lucruri apărute după instaurarea regimului democrat-popular. Din aceeași necesitate a rezultat și atenția mare acordată aspectului contemporan al idiomurilor studiate. Acest punct de vedere, foarte just chiar teoretic vorbind, a fost aplicat și la studiul limbii române. Bineînțeles că nu era neglijată cunoașterea trecutului, dar ea era limitată la strictul necesar, urmărind, înainte de toate, explicarea științifică a stărilor de lucruri actuale. Același scop — deprinderea temeinică a limbii străine — îl urmărea și folosirea ei în predarea cursurilor de istorie literară. Cîtă deosebire față de epoca anterioară, cînd „filologia modernă" se reducea, de obicei, la predarea istoriei literare în românește, iar pregătirea de către studenți a examenelor se făcea, foarte des, cu ajutorul traducerilor în limba noastră, cînd ele existau (și existau foarte multe), ale operelor literare respective.

La aceste aspecte de conținut, care nu sînt toate, ci numai cele mai semnificative, trebuie adăugate unele de ordin administrativ, foarte importante prin contribuția lor la temeinica pregătire a studenților. În primul rînd, introducerea obligației de a frecventa regulat cursurile și seminariile, urmărită atent și cu consecințe grave în caz de nerespectare. (Un anumit număr de absențe era prohibitiv pentru înscrierea la examene, iar depășirea lui ducea la exmatriculare.) Această îndatorire era, în general, ușor de satisfăcut, fiindcă majoritatea studenților aveau burse, iar ceilalți, dacă proveneau din „provincie",

erau cazați în cămine și luau masa la cantine în condiții acceptabile pentru orice pungă.

Seminariile aveau o „prelungire“, la nivel ridicat, în cercurile științifice studențești. Este drept că frecventarea acestora nu era — nici nu putea să fie — obligatorie, dar ele aveau un număr de membri, în general, mare și, lucru mai important, destul de activi. Conducerea acestor cercuri era mixtă, alcătuită din cadre didactice și studenți. Realizările valoroase erau încurajate în toate chipurile : prezentarea unora dintre ele la „concursuri“ pe facultăți, pe universitate și pe țara întreagă, cu premii, mențiuni etc. pentru cele mai bune. Activitatea la cercuri ajuta pe mulți studenți la întocmirea lucrărilor de diplomă, care era prima condiție de îndeplinit pentru trecerea examenului de stat, continuată printr-un colocviu, și acesta, în general, serios.

Din cele arătate pînă aici — sper că nu lipsește nimic esențial — rezultă clar că pregătirea studenților, așa cum o preconiza reforma din 1948, urmărea, în aceeași măsură, pregătirea viitorilor profesori ai învățămîntului mediu și pe aceea a viitorilor cercetători. (Deși, poate, de prisos, țin să precizez că am în vedere disciplinele universitare pe care le-am cunoscut mai bine : filologia, istoria, filozofia.) S-ar putea afirma că acest ultim scop predomina oarecum. Mai exact spus, exista unul singur, cel științific propriu-zis, care prezenta teoretic aceeași importanță pentru toți studenții, deveniți, la sfîrșitul muncii lor, absolvenți ai diverselor secții, fie că îmbrățișau cariera didactică, fie că ajungeau cercetători într-un institut de specialitate. Căci bogăția și temeinicia cunoștințelor bine asimilate sînt deopotrivă de necesare și unora și altora. Separarea lor depinde întîi de capacitatea naturală a fiecăruia și apoi, ca o consecință logică a acesteia, de repartizarea lor, care, în ciuda unei vechi și îndelungate „tradiții“, criticabile, se făcea, în linii mari, după adevăratele merite ale fiecărui absolvent.

În trecut, o minoritate, foarte redusă, a tinerilor cu studii superioare îmbrățișa cariera științifică. Cvasi-unanimitatea lor, printre ei elemente de prima calitate, deveneau profesori secundari. Și aceasta, din cauză că nici atmosfera generală și nici, mai cu seamă, condițiile me-

nite să ajute la dezvoltarea muncii științifice nu erau favorabile. La cele spuse pînă aici despre roadele reformei din 1948 trebuie adăugat, în legătură foarte strînsă cu acest ultim aspect al problemei, faptul extrem de important, care este transformarea Academiei Române în Academia R.P.R., de care mă voi ocupa, pe larg, în capitolul următor. Între acest eveniment pur științific și cel didactico-științific descris mai sus legătura este foarte strînsă, și cred — sper că nu sînt prea optimist — că ea a fost rodul unei meditări serioase asupra rostului științei în noua noastră orînduire social-politică. Universitățile și politehnicile pregăteau deopotrivă, cum am mai spus, pe viitorii lucrători în învățămîntul mediu și pe viitorii cercetători. Aceștia din urmă își găseau întrebuințarea, în istitutele de cercetări ale Academiei (și ale unor ministere sau alt fel de instituții), teoretic, la fel de ușor ca și colegii lor, mult mai numeroși, în școlile medii. Colaborarea aceasta, neînscrisă (în sens literal) nicăieri, era, cum dovedesc nu afirmațiile mele, ci logica lucrurilor, o realitate, de multe ori foarte concretă, în faptul că numeroase cadre didactice din învățămîntul superior lucrau, unele dintre ele cu funcții de răspundere, în institutele de cercetări. Colaborarea efectivă era cerută, ca să nu spun impusă, de o obligație morală, care însemna, pentru vremea aceea, și una politică.

Expunerea de pînă aici explică, ceea ce se va vedea, amănunțit și concret, în unele dintre capitolele următoare, o adevărată înflorire a științei noastre naționale, recunoscută și peste graniță. Se poate afirma și, firește, dovedi, că toți cercetătorii și toate cadrele didactice, de vîrste între 50 și 35 de ani, care contează ca valori, de grade diferite, dar reale, sînt produsul, cei dintîi ai institutelor de învățămînt superior reorganizat, în colaborare cu cele de cercetări ale Academiei, iar ceilalți, în primul rînd, ai reformei din 1948. Absolvenții fruntași erau repartizați fie la catedrele specialității lor, ca preparatori (indiferent de natura disciplinei respective), cu șanse, ca să nu spun cu certitudinea de a fi promovați, în continuare, asistenți etc., fie la diversele institute de cercetări, în frunte cu cele academice. Cererile prezentate de universități și de Academie pentru crearea de posturi noi, în vederea fo-

losirii imediate a tinerilor capabili să muncească efectiv în domeniul disciplinei lor, erau satisfăcute mai totdeauna fără nici o dificultate. Numeroase catedre aveau astfel un personal didactic ajutător adesea superior necesităților didactice, fiindcă activitatea lor nu se limita la predarea cursurilor și la pregătirea seminarială a studenților. Fiecare catedră trebuia să-și întocmească un plan de muncă științifică, în care apăreau lucrări colective, cu teme, în general, de mai mare amploare, cu caracter, în bună parte, teoretic (li se spunea, cu un nume aparent pretențios, fundamentale), și lucrări individuale. Pentru fiecare categorie de lucrări se fixa un termen pînă la care urma să fie definitivate. Temele „mari", de pildă istoria României, se întocmeau adesea în colaborare cu institutele de cercetări ale Academiei, care, la rîndul lor, în împrejurări similare, făceau apel la cadrele didactice. Un exemplu semnificativ pentru această solidaritate științifică, dacă-i pot spune așa, ca și pentru înțelegerea atmosferei epocii, este angajarea ca cercetători, modești în... grad, a unor studenți fruntași. Nu pot spune cît de frecvent era acest procedeu. Am în vedere disciplina mea, ale cărei condiții de muncă științifică le cunosc bine. La Institutul de lingvistică al Academiei și-au început ca studenți cariera de cercetători, printre alții, Emanoil Vasiliu, Mioara Avram și Marius Sala, fruntași, și nu de-abia astăzi, ai lingviștilor din generația lor. Pentru publicarea lucrărilor științifice elaborate în cadrul disciplinelor existente în planul lor de învățămînt, universitățile (desigur și politehnicile) aveau cîte un „Anuar", de obicei cu fascicule consacrate cîte unei materii, eventual cîte unui grup, mic, de materii înrudite.

Producția științifică realizată astfel ajungea la cunoștința celor interesați nu numai în țară, ci și peste hotare. Căci se făcea schimb de publicații, înainte de toate, cu revistele de specialitate a numeroase țări din Europa și din alte continente. Pentru înlesnirea schimbului, toate institutele de cercetări aveau și periodice scrise în limbi de largă circulație. Anuarele institutelor de învățămînt superior publicau de asemenea numeroase studii accesibile specialiștilor străini, fie în fascicule independente, fie împreună cu contribuții scrise românește. Numeroși

cercetători își trimiteau parte din lucrările lor la reviste de peste graniță. Unele, de proporții mari și importante prin valoarea lor, apăreau în volume separate, redactate, de obicei, în franceză sau engleză, de cele mai multe ori în țară, dar adesea și în edituri străine. În sfîrșit, ca să închei cu această schiță a activității științifice a cercetătorilor noștri, mai amintesc, tot în cadrul relațiilor internaționale, participarea lor la congrese de specialitate din afara țării, în număr relativ mare, sub forma unor delegații să le zic mixte, alcătuite, adică, din reprezentanți ai Academiei și ai institutelor de învățămînt superior. Mai importante, din punct de vedere național, au fost reuniunile similare organizate la noi, cu participarea specialiștilor străini. Și despre unele și despre altele voi vorbi în detaliu, limitîndu-mă, întrucît altfel nu e posibil, la lingvistică, în unul dintre capitolele următoare.

IV. ACADEMIA

Vechea instituție academică, creată în 1866, ajunsese, în ultimii ani de existență, să aibă trei secții, al căror conținut acoperea, aproximativ, toate (sau aproape toate) disciplinele științifice. Ele erau : 1. Secția literară (cu filologi, scriitori și artiști) ; 2. Secția istorică (în care intrau, pe lîngă istorici, și filozofi în sens larg : filozofi propriu-ziși și psihologi, sociologi) ; 3. Secția științifică (cea mai nouă, cu matematicieni, fizicieni, chimiști, naturaliști etc.). Erau satisfăcute astfel, cel puțin în linii mari, toate cerințele de natură strict obiectivă. Numărul membrilor ei era limitat : 15 titulari și 25 corespondenți, de fiecare secție. Aceasta înseamnează că alegerea de noi membri era posibilă numai în cazurile cînd rămîneau locuri libere prin decesul unora dintre cei vechi. Secțiile aveau cîte un președinte, un vicepreședinte și un secretar. Se adunau în ședințe care se țineau regulat o dată pe lună. Plenul era convocat în sesiuni generale anuale, de cîte 15 zile, totdeauna în luna mai. Acestea erau sesiunile ordinare, cu conținut administrativ, științific și, adesea, festiv (cu primirea oficială, în ședințe speciale, a noilor membri titulari, care își prezentau discursul de recepție, avînd ca „anexă“ răspunsul unuia dintre colegii cu vechime).

Alegerile de membri, titulari, corespondenți sau onorifici, se făcea prin vot secret, cu două treimi din totalitatea academicienilor propriu-ziși. (În ultima categorie intrau, mai totdeauna, oameni din afara preocupărilor științifice sau culturale în sens strict, de preferință politicieni, donatori ai instituției etc.) Aceasta înseamnează că era destul de grea reușita unui candidat, chiar și atunci cînd valoarea lui era incontestabilă. Dificultățile

mai mari izvorau însă din atitudini pur subiective, determinate de antipatii personale, interese de grup, relații adesea imposibil de identificat pentru un neinițiat ş.a. Aşa se explică, între altele, repetarea votului, precedată de discuții devenite publice, în cazul lui Liviu Rebreanu. Mult mai uşor a mers alegerea lui A. C. Cuza, plagiator dovedit negru pe alb şi, în plus, agitator huliganic cunoscut ca atare pînă şi de copii. (Dealtfel, tocmai această ultimă „calitate" a cîntărit mult în ochii... „bunilor români", destul de numeroşi în vechea instituție.) Şi, fiindcă am dat nume, amintesc şi de cazul George Enescu, ales de la primul scrutin, dar neagreat, din cauză că nu era om de ştiință (poate nici unul de cultură !) de Ovid Densusianu, care a demisionat, cred că nu formal, ci prin neparticipare la lucrările Academiei, indiferent de natura lor. Dacă țara noastră ar fi avut şi o instituție academică pentru reprezentanții literaturii şi ai artei în general — aşa cum aveau multe țări — instituție care să respecte un profil moral corespunzător, Academia ar fi rămas numai o Academie de ştiințe. Dar lucrurile nu s-au întîmplat aşa.

Date fiind, pe de o parte, numărul limitat, deşi, de fapt, mare, al „fotoliilor" academice, iar pe de alta, cantitatea imensă a doritorilor de a le ocupa, nu prea tîrziu după primul război mondial au apărut cîteva academii menite, probabil, în intenția unor... „patrioți", să alcătuiască, poate împreună cu singura existentă atunci, un fel de „Institut al României", după modelul „Institutului Franței" (cu cele cinci unități ale lui). Nu ştiu ce autoritate de stat le-a dat aprobarea cuvenită pentru ca ele să poată exista şi aşa-zicînd legal. Judecînd după faptul că printre inițiatorii creării lor se găsea şi Constantin Kirițescu, fost zeci de ani un adevărat factotum în Ministerul Educației Naționale, cred că de la această instituție au obținut ele legalizarea. Alături de acest fost director şi secretar general al ei, se găseau alt fost înalt funcționar, Ilie Purcaru, fără nici o valoare profesională, Cristian (?) Musceleanu şi Popovici-Bîznoşanu, aceştia doi, profesori universitari. Ei (împreună cu alții, probabil) alcătuiau aşa-numita „Falangă" — nu ştiu dacă pe

vremea aceea exista deja Falanga viitorului dictator al Spaniei, Franco — un fel de mafie, activă și primejdioasă.

În această... horă academică s-a prins și cîte un savant autentic. Marea majoritate erau însă niște oameni oarecari, ambițioși și vanitoși, care își închipuiau că le... cresc acțiunile devenind membri ai acestor pseudo-academii. Unii erau chiar ridicoli, dacă nu mai rău. Dau și aici un exemplu : pe ziaristul Timoleon Pisani, de la *Universul* lui Stelian Popescu, care, ca atîția alți neofiți, se autotransformase în apărătorul limbii neaoșe strămoșești, combătînd cu dîrzenie „patriotică" și „națională" neologismele de tot felul.

Nu știu dacă Academia Română a intervenit, ca instituție, în vreun fel oarecare în această problemă, pentru a se „apăra" sau pentru a protesta. Nici membrii ei nu-mi amintesc să fi luat atitudine contra conducătorilor noii... întreprinderi academice. Am reținut numele cuiva din afară : profesorul medic Grigore T. Popa, într-un articol de gazetă, just și cu vervă. Toate aceste considerente se întemeiază pe situația reală a activității intelectuale dintre cele două războaie, cînd de-abia aveam numărul de oameni valoroși pentru ocuparea locurilor în Academie.

Academia Română avea o activitate științifică serioasă, în parte planificată. Mai întîi, ședințele de comunicări, pe secții și în plen, care se publicau, absolut toate (destule veneau și de la ne-membri ai ei) în „Memorii" (fiecare secție avea cîte un organ de publicitate intitulat astfel). La acestea se adăugau diverse periodice („Buletine") cu apariție fixă și regulată, mai toate (poate chiar toate) în limbi străine. Ea edita și „Analele", cu dări de seamă despre activitatea pe care o desfășura sub diverse forme (cu predominarea celei administrative, cu conținut economico-financiar destul de bogat). Munca științifică „neplanificată" aparținea membrilor ei (și unor persoane din afară), în sensul că fiecare lucra, pe cont propriu, în disciplina pe care o cultiva, și prezenta rodul acestei munci, spre publicare, Academiei. Mulți preferau să-și publice lucrările în alte edituri, care plăteau, poate, drepturi de autor mai mari.

În această categorie intra oarecum și Dicționarul limbii române, care, deși „planificat" (încă de la crearea „Societății literare române" !), nu se elabora în cadrul Academiei, vreau să spun că nu era prezentat, pe măsură ce apărea în fascicule, la ședințele „Secției literare" (decît, cel mult, ca o justificare din partea autorului lor), cum se întîmpla cu comunicările. Academia era beneficiarul acestei opere, adică o „comanda", pe baza unui contract, unui specialist, care era totdeauna un membru al ei (dar putea, teoretic, să fie și un *outsider)*. Acesta își alcătuia un colectiv, dacă socotea necesar. Hasdeu și Philippide au lucrat singuri, în sensul că redactarea adevărată o făceau ei înșiși. Pușcariu, mai realist, și-a luat colaboratori, cel puțin de la o vreme, care erau redactori propriu-ziși, rolul lui reducîndu-se la controlul muncii acestora. (O situație, în linii mari, foarte asemănătoare cu aceea de astăzi, cînd Institutul de lingvistică din București și celelalte două unități științifice — din Iași și Cluj — care elaborează această operă de interes național, nu mai aparțin Academiei R.S.R., rămasă numai beneficiară, în loc de producătoare și totodată beneficiară, ca mai înainte.) Tot „comandate", chiar dacă puteau fi conduse, eventual întocmite, în colaborare cu oameni din afară, de către membri ai ei, erau și alte lucrări, ca, de pildă, culegerile de documente, cataloagele de manuscrise existente în biblioteca Academiei, Bibliografia veche românească ș.a. O acțiune a ei, necunoscută astăzi, foarte importantă, căci ajuta, direct și indirect, la dezvoltarea științei, consta, pe de o parte, în acordarea de burse nu numai studenților, ci și licențiaților — acestora pentru continuarea studiilor de specialitate la universități străine — iar pe de alta, în publicarea de concursuri, cu premii, pentru întocmirea de lucrări socotite importante și necesare în diverse domenii de activitate științifică. În treacăt spus, burse de felul celor din urmă acorda și statul. Cît privește premiile, ele erau foarte substanțiale și puteau fi obținute chiar pentru lucrări deja apărute. Nu mai vorbesc de marele premiu (12 000 lei valoare aur), destinat unor mari personalități ajunse la apogeul gloriei lor. Căci Academia Română era bogată, de pe urma donațiilor numeroase și, unele,

imense ca volum. (În *Memorii I* am vorbit de cel mai generos donator al ei : Tache Anastasiu din Tecuci, cu cele patru milioane, în valoare aur.) Atingînd această problemă, nu pot să trec cu vederea că cel mai bogat om al țării noastre de acum 70—80 de ani, Gheorghe Gr. Cantacuzino, supranumit, de aceea, „nababul“, n-a făcut, se pare, nici o donație Academiei. Cred că același lucru se poate spune despre Brătieni, care aveau și ei averi mari. În schimb, „boieri“ mai puțin cunoscuți și în orice caz nu mai bogați, ca Adamache și Agarici, amîndoi moldoveni, și-au înscris în modul acesta numele în istoria culturii naționale. Academia Română acorda premii și burse „Adamache“, pe cele dintîi, în fiecare an.

Înainte de a se hotărî, legal vorbind, transformarea acestei instituții în Academia Republicii Populare Române, adică, de fapt, reorganizarea ei pe baze radical noi, s-a pregătit oarecum terenul. Inițiativa au luat-o, cred, unii membri vechi ai ei de la Secția științifică. Ceea ce știu absolut sigur este faptul că în fruntea lor se găsea Traian Săvulescu, titular încă din 1936 al acestei secții, care s-a dovedit a fi extrem de activ, ca să nu zic și zelos. Îl ajutau la aceasta numeroasele sale calități, printre ele inteligența, abilitatea și ambiția, la care se adăuga, strict obiectiv vorbind, valoarea lui științifică reală. Dealtfel, după terminarea definitivă a operației de organizare a noii Academii, a fost numit președinte al ei.

Hotărîrea în acest sens a forurilor superioare a devenit oficială, printr-un Decret, pe ziua de 9 iunie 1948. Pentru întocmirea Statutelor, în care aveau să se prevadă principiile propriu-zise și diversele modalități privind activitatea concretă a noii instituții, și pentru preluarea și administrarea bunurilor vechii Academii a fost numit, prin același act oficial, un comitet provizoriu, alcătuit dintr-un mare număr de membri titulari și trei supleanți. Voi da numai numele acelora, puțini, cu care am lucrat de-aproape și vreme destul de îndelungată : Traian Săvulescu, Ștefan S. Nicolau, C. I. Balmuș și A. Kreindler. (Doritorii de a afla amănunte pot găsi în volumașul „Academia R.S.R. Organizare. Unități de cercetare“, București 1966, unde este reprodus și Decretul amintit. Mai tîrziu — nu știu cînd anume — va apărea

o lucrare voluminoasă, în curs de elaborare, care va conține istoria completă și detaliată a instituțiilor academice existente de-a lungul timpului pe teritoriul de astăzi al țării noastre.)

Spre deosebire de Academia Română, care era, cum se spunea, un for de consacrare, chiar dacă avea, mai bine zis patrona, efectiv, o activitate științifică, așa cum am arătat ceva mai înainte, continuatoarea ei a fost, de la început, o adevărată uzină sau, ca să folosesc un termen industrial modern, un fel de combinat, cu multe unități active, bine organizate pentru a lucra efectiv în toate ramurile științei în sensul cel mai larg al cuvîntului. Ajunsese să aibă 56 de institute și centre de cercetări, care acopereau, prin profilul lor, în linii mari, toate necesitățile de ordin material și spiritual ale unei societăți în plină transformare revoluționară, pe baze democratice foarte avansate. Toate aceste unități științifice au fost înzestrate, la început modest, cum nu era posibil altfel, și din ce în ce mai conform cu cerințele teoretice și practice ale științei și tehnicii moderne, pe măsură ce trecea vremea. Înzestrarea lor nu se limita la aparatură, biblioteci etc., ci se extindea, cum era și firesc, cu o grijă tot așa de mare, și la cercetători, adică la om, factorul hotărîtor în materie de producție, indiferent de natura acesteia. Ei se recrutau, mai întîi, dintre specialiștii deja formați, în număr destul de mare, care dovediseră, prin lucrările lor, competență în disciplina respectivă. Dintre ei s-au recrutat directorii și directorii adjuncți, șefii de secție și șefii de sector, toți cu misiunea, grea și plină de răspundere, de a forma, cum se spunea curent, cadre tinere de cercetători, aceștia proveniți dintre absolvenții fruntași ai universităților și politehnicilor. Unitățile științifice ale Academiei noi aveau un plan cu probleme de specialitate, cele mai multe — la disciplinele cu aplicație practică, aproape toate — legate direct de planul de stat, întocmit în vederea progresului cultural și economic al țării. Planurile institutelor și ale centrelor se întocmeau pe baza propunerilor șefilor de secții și de sectoare, în ședințele consiliilor lor științifice, din care făceau parte, de multe ori, și oameni din afară, cunoscuți prin experiența lor îndelungată ca buni specia-

liști. Ele căpătau formă definitivă și începeau, deci, să fie puse în aplicare, după ce erau aprobate de conducerea Academiei.

Ar fi trebuit să arăt mai înainte cine constituia acest for suprem al ei. Președintele ei era ajutat, direct, de vicepreședinți, care, în momentul cînd rețeaua unităților de cercetare a crescut, erau în număr de patru, fiecare cu sarcina principală de a răspunde de munca unui grup de asemenea unități înrudite, aproximativ, prin preocupările lor științifice. Indirect, adică mai puțin direct, la desfășurarea în bune condiții a activității de toate felurile contribuia prezidiul Academiei, alcătuit, în afara președintelui și a vicepreședinților, din președinții celor 13 (uneori au fost numai 12) secții ale Academiei și din secretarul ei general (numit, mai tîrziu, prim-secretar, ajutat de un adjunct). Acesta avea conducerea secretariatului, în ansamblu, organ de executare a măsurilor devenite definitive prin votul prezidiului și de organizare a birourilor și a tuturor serviciilor de natură pur administrativă. Existau apoi o direcție a personalului, cu atribuții, în bună măsură, și politice, și una a relațiilor cu străinătatea, foarte importantă prin rolul ei de a organiza, potrivit deciziilor luate de conducerea Academiei, realizarea schimburilor științifice de toate felurile cu instituții similare de peste graniță. Un loc de frunte ocupau în acest domeniu legăturile cu academiile țărilor socialiste. În fiecare an sau la doi ani se încheiau cu acestea convenții speciale pentru colaborare la rezolvarea unor probleme comune și pentru întreținerea și dezvoltarea schimbului de cercetători, de publicații etc. Cadrul acestei din urmă acțiuni era mult mai larg, întrucît călătorii de studii și procurarea reciprocă de cărți, reviste etc. se făceau și cu instituții științifice din țările burgheze.

Am pomenit ceva mai sus de secțiile Academiei R.P.R. (devenită în 1965 Academia R. S. România). Ele erau la această dată următoarele : Științe matematice ; Științe fizice ; Științe chimice ; Științe tehnice ; Științe biologice ; Științe agricole și silvice ; Științe geologice, geofizice și geografice ; Științe medicale ; Științe economice și cercetări sociologice ; Științe filozofice, psihologice și

juridice ; Ştiinţe istorice ; Ştiinţe filologice ; Literatură şi artă.

Secţiile ţineau, de obicei lunar, şedinţe de comunicări ale membrilor ei, ale cercetătorilor din institutele dependente de ea şi ale unor specialişti din afară. Discutau problemele trecute în planul unităţilor lor ştiinţifice din punctul de vedere al rezolvării lor, cu dreptul de a aproba şi de a respinge, după caz, soluţiile propuse. Se ocupau, bineînţeles, şi de chestiuni pur administrative, legate de activitatea lor sub toate formele ei. Multe dintre lucrările respective erau discutate mai întîi în birourile secţiilor şi după aceea veneau la şedinţele plenare spre a fi ratificate. Organizarea strict tehnică a muncii era în seama unui secretar ştiinţifico-administrativ.

Rezultatele obţinute în institute de către cercetători, după ce erau aprobate de secţiile respective, se publicau fie în volume independente, toate cu lucrări colective prevăzute în plan, fie, cele mai multe, în revistele de specialitate ale secţiilor, unele scrise în limbi străine, majoritatea însă în limba română. Dau un singur exemplu, cunoscut direct de mine. Secţia de Ştiinţe filologice avea următoarele reviste : *Revue (roumaine) de linguistique, Studii şi cercetări lingvistice, Limba română, Revista de istorie literară şi folclor*. La acestea se adăuga un periodic anual, intitulat *Fonetică şi dialectologie*.

Trebuia să arăt mai înainte că Academia avea (şi continuă să aibă) filiale în centrele universitare vechi, cu tradiţie ştiinţifică, Iaşi şi Cluj, şi baze în unele mai tinere, Timişoara şi Tg. Mureş, fiecare dintre ele cu o conducere, în general, destul de autonomă, cu unităţi de cercetare şi cu revistele corespunzătoare. Această descentralizare ştiinţifică, excelentă în sine, ca şi prin rezultatele obţinute, a fost o noutate, se poate spune revoluţionară, care încuraja ostenelile atîtor oameni bine pregătiţi în toate privinţele şi dispuşi să lucreze cu entuziasm şi cu spor în cele mai multe ramuri de activitate ştiinţifică.

Primii membri ai Academiei în noua ei formă au fost numiţi. Nici nu se putea proceda altfel, din moment ce

vechea instituție academică nu mai exista și, deci, nu exista un for constituit care să aleagă pe membrii continuatoarei ei. Decretul respectiv a apărut în august 1948, așa că, după terminarea vacanței, care nu prea exista în anii aceia de frămîntări febrile, această instituție a putut să-și înceapă activitatea în noua ei formă. Dintre vechii membri ai Academiei Române au fost numiți, ținîndu-se seamă și de trecutul lor politic, cum nu se putea altfel în noile condiții de viață a țării noastre, printre alții, C. I. Parhon, Mihail Sadoveanu, Simion Stoilov, Traian Săvulescu, Gheorghe Macovei, Mihai Ciucă, Andrei Rădulescu, George Enescu, Victor Eftimiu, Iorgu Iordan. Dintre cei noi amintesc pe Alexandru Myller, Simion Sanielevici, Radu Cernătescu, Gheorghe Spacu, Emanoil C. Teodorescu, Dimitrie Voinov, Daniel Danielopolu, Nicolae Hortolomei, Nicolae Gh. Lupu, Mihai Ralea, George Călinescu, Gaál Gábor, Emil Petrovici, Alexandru Rosetti.

După numirea primilor membri titulari ai Academiei (august 1948) în noua ei formă, într-o ședință plenară, ținută la 28 octombrie a aceluiași an, au fost aleși *post mortem* 14 oameni de cultură în sens larg, care, după părerea dominantă în acel moment, trebuiau să facă parte din această instituție „de consacrare", dar n-au fost considerați vrednici de această... onoare de către regimurile trecute. Majoritatea celor aleși meritau cu prisosință această „reparație" : Eminescu, Creangă, Caragiale, Gherea, Ibrăileanu, pictorii Luchian și Andreescu, doctorul Dumitru Bagdasar, poate și alți doi sau trei. Ultimul are nevoie de o „prezentare", fiind mult mai puțin cunoscut. Este creatorul neurochirurgiei românești și a fost membru al P.C.R. din ilegalitate. Mai presus, din punct de vedere etic, sta o calitate, supremă în ochii mei : modestia, floare rară, în general, și rarisimă pe la noi. Fiind ministru al Sănătății publice în guvernul Groza (numai un an și ceva, căci s-a prăpădit în vara anului 1946), a refuzat să semneze hotărîrea luată de Consiliul de Miniștri pentru promovarea lui ca profesor (era numai conferențiar, în ciuda vîrstei și a meritelor reale), dînd explicațiile necesare pentru justificarea refuzului, care echi-

vala cu un adevărat protest contra inițiativei luate de colegii săi din guvern.

Ca de obicei în atmosfera „fierbinte“ de atunci, s-a sărit și peste cal, și alegerea lui D. Neculuță a fost, evident, o greșeală. Autorul propunerii și al susținerii ei fanatice a fost același „duh rău“, pomenit de mai multe ori în aceste pagini, care era un fel de factotum, deși nu era încă membru al Academiei.

Ședința festivă de inaugurare a Academiei R.P.R. a avut loc în toamna anului 1948. Au participat tovarăși din conducerea superioară, în frunte cu primul secretar al Partidului Muncitoresc Român, Gheorghe Gheorghiu-Dej, care a rostit o alocuțiune. Programul de activitate, în linii mari, a fost prezentat de Traian Săvulescu, președintele ei. Nu mă opresc, fiindcă nu mi se pare necesar, asupra amănuntelor. Menționez unul singur, privitor la disciplina mea, a cărei sarcină principală, de onoare, cum i se va fi spus, trebuia să fie reluarea muncii la Dicționarul (tezaur al) limbii române. Dealtfel, printre cele dintîi unități de cercetare științifică ale noii academii, create în 1949, a fost Institutul de lingvistică, avîndu-mă pe mine ca director.

După constituirea ei, așa cum am arătat sumar, dar suficient, pînă aici, Academia și-a început efectiv activitatea și ca atare, aș zice, în sensul că prezidiul ei, alcătuit din președinte, vicepreședinți, secretarul general și președinții secțiilor, atît în plenul lui, cît și printr-un birou restrîns, s-a apucat de lucru în ședințe relativ frecvente, în care se puneau și se rezolvau probleme de interes general, privind întreaga ei activitate. Același lucru s-a întîmplat cu secțiile, care își aveau programul de activitate, legat strîns de profilul lor științific. Preocuparea lor principală era urmărirea de aproape a muncii desfășurate în institutele care le aparțineau.

În 1955 s-au făcut alegeri masive de noi membri. Se simțea realmente nevoia înmulțirii lor, date fiind problemele din ce în ce mai numeroase care se iveau și așteptau să fie rezolvate, mai cu seamă în domeniul științelor, cele mai numeroase, cu aplicații practice. Majoritatea noilor aleși aveau pregătirea profesională necesară, adesea la un nivel ridicat și foarte ridicat, încît meritau

cu prisosință onoarea de a face parte din cel mai înalt for de știință și cultură al țării, cum se spunea chiar în statutele lui. Au intrat însă și oameni care mai puteau aștepta sau care n-ar fi trebuit să intre niciodată pe ușa lui în această calitate plină de exigență. Numărul mare al celor aleși în 1955 a făcut pe unul dintre ei, care avea și un rol politic important, să afirme, foarte spiritual și totodată destul de potrivit cu situația, că Academia R.P.R. a devenit o organizație de masă.

Voi da o serie de nume cunoscute, toate de scriitori și artiști în general, cei mai mulți cu merite indiscutabile, care îi îndreptățeau să devină membri ai ei. Mă refer numai la ei, fiindcă au intrat în secția din care făceam și eu parte, ceea ce înseamnă că i-am cunoscut măcar relativ bine și că, prin urmare, sînt în măsură să fac aprecieri mai mult ori mai puțin juste.

Încep cu Tudor Arghezi. Se știe că, imediat după instaurarea regimului democrat-popular, acest scriitor a devenit, ca să zic așa, eroul unei broșuri de tristă amintire : *Putrefacția poeziei sau poezia putrefacției*. Autorul ei era Sorin Toma, fiul lui A. Toma, care a fost unul dintre primii poeți socialiști din România. M-am întrebat care era scopul. Oare locul lui Arghezi trebuia luat de altcineva ? A. Toma ajunsese membru titular al Academiei. Asta în timp ce Eminescu însuși era prezentat de către I. Vitner, adjunctul lui G. Călinescu la Institutul de istorie literară și folclor, totodată și șef al catedrei de Istorie a literaturii române, drept „exponent în poezia românească al burghezo-moșierimii". Revenirea la... sentimente mai bune din partea unui anumit for politic în ce privește pe Arghezi, nu știu cum s-a produs. Pot povesti un episod amuzant în legătură cu acest eveniment. Fiind chemat la conducerea politică supremă, poetul, căruia i s-a trimis, pentru transport, o mașină specială, a întîrziat puțin, dar nu din vina sa. Ajuns, deci, cu întîrziere la destinație, gazda l-a întrebat, ca un fel de scuză, dacă a cam așteptat sosirea vehiculului. Arghezi a înțeles întrebarea în felul său, foarte potrivit cu situația dată. „Da ! Zece ani !"

Preopinentul lui era foarte activ, în presă (mă gîndesc la revistele de cultură generală) și la Academie (în

cadrul secției respective). Își publica poeziile, își spunea cuvîntul... autorizat și din punct de vedere politic etc. Voi povesti, pe scurt, o scenă al cărei erou principal (căci erau și unii „secundari") a fost el. Într-o zi a venit cu o poezie la ședința obișnuită a Secției de limbă, literatură și arte. Textul ei era deja tipărit în formă de șpalturi, urmînd să apară (cum a și apărut) în numărul aflat sub presă al *Vieții românești.* Poezia purta titlul foarte... gingaș (autorul se adresa copiilor !) : „Piulici și frații lui mici". (Cred că l-am reținut exact.) Se vorbea de cei trei pui ai unei rîndunele, de fapt aproape numai de unul dintre ei (Piulici !), care, stăpînit de spirit revoluționar, la fel cu marea majoritate a cetățenilor țării, s-a hotărît să rupă definitiv cu trecutul. A părăsit frumușel cuibul, călduț și frumos, construit de maică-sa sub streașina casei, și a zburat spre un prun din apropiere. Nu mai țin minte, dacă a izbutit să ajungă și să se așeze în el — căci asta îi era intenția : să-și stabilească domiciliul în pom — dar știu că, fiind încă destul de crud, fără putere, a căzut jos. Noroc de o... pionieră, care trecea pe acolo. Altfel s-ar fi prăpădit, sărmanul de el ! Deci, două... lovituri politice : încercarea, fie și nereușită (pentru moment !), de a face revoluție și intervenția salvatoare a pionierei. Gîndiți-vă ce s-ar fi întîmplat în altă parte, unde nu existau pionieri ! În timpul lecturii l-am privit tot timpul pe Sadoveanu, care prezida ședința. Suferea și fizicește, aș zice, de pe urma suferinței estetice nemaipomenite. La sfîrșit, discuția, cum se obișnuia în cazul comunicărilor propriu-zise. Sadoveanu, care de-abia își putea stăpîni mînia — noi, ceilalți, mai mult zîmbeam, fiindcă, din politețe, nu puteam rîde — a vorbit cam așa. Se știe de veacuri și de milenii că rîndunica este, cel puțin în țările cu climă temperată ca a noastră, o pasăre oarecum domestică. Ea iubește omul și casa lui. Așa se explică alegerea streașinei pentru facerea cuibului. Cîteodată alege, dacă împrejurările permit, chiar casa însăși, adică interiorul ei. Cum își poate imagina cineva, fie el și poet, că un pui de rîndunică renunță la deprinderea milenară a speciei lui. Este drept că poezia presupune o mare libertate de spirit, dar numai în anumite limite. Era de față și Traian

Săvulescu, președinte atunci al Academiei, care participa, din dragoste pentru Sadoveanu („bădia Mihai“, cum îi spunea el), la ședințele secției noastre. A luat și el cuvîntul, în calitate de biolog, spunînd, între altele, că rîndunelele au totdeauna un număr pereche de pui, de obicei doi, mult mai rar patru, dar niciodată trei (sau unu). Autorul poeziei nu și-a pierdut cumpătul — cel puțin așa părea sau voia să pară — și a dat un răspuns bolmojit, din care nu se putea reține nimic coerent. Poezia a apărut, bineînțeles, fără nici o modificare în revista *Viața românească*, fostă a lui G. Ibrăileanu.

Poetul în cauză se făcuse relativ cunoscut înainte de 23 August mai ales ca traducător al literaturii reginei Elisabeta (Carmen Sylva). Nu-i întîmplătoare această... alegere, adică preferință ; ea se înțelege ușor de la sine. E mai greu de spus dacă atracția exercitată asupra traducătorului pornea de la calitatea de regină a autoarei originalelor sau de la modesta lor valoare poetică, atît de asemănătoare cu a propriei lui producții literare. Pictorul Jean Steriadi, membru și el al secției noastre, ținea să-i spună, adesea și cu... martori, colegului prezentat de mine aici mai sus, că i-a citit toate traducerile făcute din opera reginei și că ele i-au plăcut nespus de mult !

În planul inițial de organizare a Academiei R.P.R., Secția de limbă, literatură și arte a avut opt locuri de membru din domeniul literaturii. (Membrii corespondenți au fost aleși ulterior, după constituirea ei propriu-zisă, și nu numai la această secție.) În august 1948 au fost numiți, dacă țin bine minte, șapte, toți filologi și scriitori. Al optulea loc a fost atribuit, după ce Academia și-a început activitatea în condiții să le zicem normale, lui Camil Petrescu. Mai tîrziu au intrat în această secție atît academicieni (mai toți aleși dintre corespondenți), cît și membri corespondenți, aparținînd, prin formația lor profesională, tuturor sectoarelor ei (filologie, literatură și arte). Majoritatea au intrat în 1955, cînd, cum am mai spus, s-au făcut alegeri masive. Dau cîteva nume, dintre cele mai cunoscute : Al. Graur, Tudor Vianu, Gala Galaction, Al. Philippide, Mihai Beniuc, Zaharia Stancu, Geo Bogza, Jean Al. Steriadi, Camil Ressu, Iosif Iser,

Ion Jalea, Duiliu Marcu, Cornel Medrea, Lucian Grigorescu.

Participarea la diversele manifestări ale Academiei, în primul rînd, la ședințele secțiilor, cea dintîi îndatorire nu numai statutară, ci și morală, a membrilor ei, era mai mult decît satisfăcătoare, spre deosebire de ceea ce s-a întîmplat mai tîrziu, cu deosebire în ultimii ani. Cei mai mulți participau activ : veneau cu comunicări, luau cuvîntul în legătură cu diversele probleme supuse discuției etc. Se simțeau legați de instituția care le făcuse onoarea să-i primească în sînul ei și dovedeau aceasta în toate chipurile. Un număr dintre ei lucrau permanent în institutele de cercetări ale Academiei, ca directori, directori-adjuncți, șefi de secție și de sector. În modul acesta, instituția noastră părea și chiar era de fapt o imensă unitate științifică, ale cărei subunități se simțeau solidare între ele, și ca ansambluri și prin membrii lor. Se poate afirma și dovedi cu fapte că, în acest nou cadru, știința românească a atins un înalt nivel, cantitativ și calitativ. În această perioadă s-au format majoritatea cadrelor de cercetători care contează cu adevărat în istoria disciplinelor respective. Trebuie să adaug, chiar dacă am mai spus, că la această dezvoltare, nemaiîntîlnită pînă atunci, a științei noastre au contribuit și instituțiile de învățămînt superior, care colaborau permanent cu Academia, și nu numai prin cadrele lor didactice. Toată această organizare, cu totul nouă, răspundea necesităților dezvoltării generale a învățămîntului și științei. Bineînțeles, evoluția societății noastre a cerut — cum era firesc — pe parcursul anilor, modernizări și perfecționări ale acestui sistem, în funcție și de noile cerințe ale disciplinelor respective.

Schimburile științifice cu străinătatea erau foarte vii și constau nu numai în publicații de tot felul, ci și în contacte personale cu cercetătorii de peste graniță. În cazul țărilor socialiste se încheiau convenții științifice între academii, cu celelalte, relațiile erau stabilite prin înțelegeri speciale între guvernul nostru și guvernele lor. Contactul amintit se realiza prin „schimb de experiență“, adică prin trimiterea cercetătorilor noștri, pentru o perioadă de timp, variabilă după caz, la institute străine

de specialitate, și prin participarea lor la reuniuni științifice internaționale. La rîndul nostru făceam același lucru, primind cercetători de peste graniță și organizînd congrese cu invitați străini. Nu pot trece sub tăcere succesul, ieșit cu mult din comun, al următoarelor manifestări de acest fel de la noi : Congresul de pedologie (i-am uitat data), cel a lingviștilor (1967) și cel de Lingvistică și filologie romanică (1968), pe care nu le-au uitat pînă astăzi participanții străini rămași încă în viață.

În perioada amintită mai sus, în fruntea conducerii Academiei s-au aflat, ca președinți, Traian Săvulescu, Athanase Joja și Ilie G. Murgulescu. I-am cunoscut pe toți foarte bine, întrucît, începînd din 1955, am fost membru al biroului, iar după decesul celui dintîi (1959), vicepreședinte pînă în aprilie 1966. Sînt, deci, în situația de a face aprecieri, cel puțin în general, juste despre ei în calitatea pe care au avut-o.

Cel dintîi impunea, înainte de toate, prin inteligența, ca și prin valoarea sa științifică. Știa să fie energic, dar, de obicei, își doza energia după împrejurări. Pe oameni îi aprecia, în general, cel puțin ca atitudine concretă, după criterii subiective. Nu se înțelegea aproape deloc cu colegii care aveau o personalitate propriu-zisă. Fiind extrem de ambițios, ținea să-și impună punctul său de vedere, care era dictat adesea nu de o convingere propriu-zisă, ci de conjunctură. În ciuda tendinței de a apărea drept om capabil să conducă prin propriile-i forțe, care, repet, nu-i lipseau, de cele mai multe ori executa, fără șovăire, dispozițiile forului care se ocupa de treburile Academiei, transmise mai totdeauna printr-un intermediar. Acesta era Mihail Roller, academician, fără o contribuție științifică deosebită, membru în biroul instituției. Singura scuză a acestui om, care a făcut mult rău întregii noastre vieți culturale și științifice, era o maladie psihică, agravată de un fanatism exacerbat.

Dată fiind această stare de lucruri, Academia a fost frînată în dezvoltarea frumoasă care era de așteptat, grație muncii serioase a celor mai mulți dintre cercetătorii ei. Un exemplu de obediență în sensul arătat aici este următorul. La o ședință a Secției de limbă, literatură și arte, în care trebuia să se analizeze macheta Dicționaru-

lui limbii române literare contemporane — despre această lucrare va mai fi vorba în paginile volumului de față — a participat și președintele, cu scopul de a împiedica discuția. Primise dispoziție în acest sens de la „adjunctul" său — îi spun așa, deși în realitate, el era, mai degrabă, conducătorul — care voia să-și apere protejatul pus în fruntea Institutului de lingvistică. Zaharia Stancu venise pregătit, cu un raport de multe zeci de pagini, pe care îl întocmise, foarte probabil, împreună cu alții, menit să arate numeroasele și gravele lipsuri ale acestei lucrări. Ședința n-a mai avut loc, în parte și din vina mea, care o prezidam. M-am lăsat intimidat de atmosfera pregătită de mai înainte, ceea ce nu este o scuză, și n-am făcut uz de dreptul, pe care îl aveam, de a continua ședința deja începută. Ce fel de atmosferă se putea crea, în acea vreme, prin tot felul de mijloace, se va vedea și în capitolul următor.

Din pricina scăderilor sale de natură umană, Traian Săvulescu n-a putut contribui, în măsura așteptată, la dezvoltarea instituției noastre, cum ar fi putut, grație calităților de ordin intelectual și sprijinului de care s-a bucurat din partea forurilor superioare. A fost președinte de la început pînă la moarte (1959), și chiar dacă în ultimii ani ai vieții sale n-a mai lucrat aproape deloc, fiind grav bolnav, a avut destul timp și, pe deasupra, condiții favorabile, pentru a ridica Academia la înălțimea impusă de rosturile ei. La un moment dat, s-a întocmit proiectul măreț al unui sediu corespunzător importanței ei. (Autor : acad. Duiliu Marcu.) Ar fi costat circa 200 de milioane. N-ar fi fost prea greu să le obțină, cu concursul, pe care l-ar fi avut al tuturor membrilor ei, dacă ar fi apelat la dînșii, cum ar fi cerut spiritul democratic al momentului.

Athanase Joja era, în multe privințe, opusul predecesorului său. Avea o pregătire filozofică și chiar politică excelentă. Ca om, inspira o simpatie de la prima vedere și, mai totdeauna, de durată. Știa să fie afabil în mod natural. Dovedea înțelegere pentru orice punct de vedere, în limitele logicii și ale sincerității. Deși membru vechi de partid (sau, mai degrabă, tocmai din cauza aceasta), nu se lăsa stăpînit nici de dogmatism, cum se

spunea adesea atunci, nici de fanatism. Era tolerant și liberal în sensul frumos al cuvîntului. Avea aprioric încredere în oameni și mai cu seamă în colaboratorii săi direcți. Așa se explică îmbunătățirea simțitoare a atmosferei din cadrul Academiei, considerată în ansamblu, adică și în institute și în celelalte anexe ale ei. Este drept că „spiritul rău“ din epoca predecesorului dispăruse, dar, chiar dacă ar fi continuat să trăiască, n-ar mai fi putut influența asupra conducerii. Athanase Joja era membru al Comitetului Central, se bucura de perfecta încredere a conducerii superioare de partid și cunoștea temeinic atît doctrina, cît și metodele filozofiei marxiste. Personal, nu se ostenea prea mult în munca sa de președinte. În schimb, ajuta, prin întregul său mod de a fi, pe vicepreședinți și, prin aceștia, pe conducătorii unităților Academiei, să-și desfășoare activitatea în cele mai bune condiții posibile. Sub președinția lui, instituția noastră a făcut progrese sensibile, nu numai științifice, ci și umane, dacă pot spune așa.

Un fel de sinteză a însușirilor înaintașilor săi a reprezentat al treilea președinte cu care am colaborat eu foarte de aproape : Ilie G. Murgulescu. Avea energia și puterea de muncă ale lui Traian Săvulescu, pe care le folosea în întregime în interesul instituției, și capacitatea de înțelegere justă a lui Athanase Joja, cu luări de atitudine personală ori de cîte ori nu era de acord. Prezența lui la Academie era activă în cel mai înalt grad. Ținea să cunoască de aproape și să influențeze cu autoritatea sa de președinte toate serviciile, indiferent de natura lor. Avea o mare experiență administrativă, lipsită cu totul de spirit birocratic. Fusese rector al Politehnicii din Timișoara și al Universității din București, ministru-adjunct al învățămîntului superior și ministru titular al Învățămîntului. Ca vechi luptător comunist și membru al Comitetului Central, cunoștea foarte bine tot ce era necesar pentru a conduce principial instituțiile de care răspundea. Aceste calități îl ajutau totodată să judece cu mintea sa și a colaboratorilor direcți toate situațiile și să apeleze numai în împrejurări speciale la sfaturile forului tutelar. Pentru dînsul, descentralizarea academică era o realitate. A organizat cîteva sesiuni de lucru la se-

diul filialelor și bazelor Academiei. Vizita, însoțit de vicepreședintele de resort, institutele din București. Această inovație a surprins, mai totdeauna neplăcut, pe mulți colegi, în frunte cu unii directori ai unităților vizitate. Unul dintre ei, absent din oraș, după ce a aflat despre interesul președintelui manifestat la fața locului pentru munca cercetărilor, a vorbit de „descindere“, termen foarte deplasat și doveditor al lipsei totale de înțelegere justă din partea unui om de știință. În rezumat, pot afirma, cu toată convingerea și cu toată obiectivitatea, că trieniul prezidențial 1963—1966 a corespuns, într-o măsură superioară celor precedente, exigențelor unei adevărate conduceri.

V. DEZBATERI ŞTIINŢIFICO-IDEOLOGICE

Printre cele dintîi institute de cercetări, create ca unităţi ştiinţifice ale Academiei R.P.R., a fost, cum am mai spus, cel de Lingvistică din Bucureşti (1949), după care au urmat, n-aş putea preciza cînd anume, în orice caz nu prea tîrziu, cele de la Cluj şi Iași (acesta, cu numele de „centru", din cauza dimensiunilor mai limitate ale posibilităţilor de lucru). Preferinţa aceasta, de natură pur cronologică, pentru cercetările din domeniul limbii (combinate cu cele privitoare la literatură și folclor) se explică şi se justifică. Vechea Academie a avut de la început și multă vreme după aceea drept sarcină principală, cu mult mai importantă decît toate celelalte, fiindcă era de interes naţional, întocmirea unui dicţionar și a unei gramatici a limbii noastre. De aceea, la şedinţa inaugurală a Academiei R.P.R. s-a declarat, solemn, după cum iarăşi am mai arătat, în treacăt, că sarcina de frunte a lingviştilor este reînceperea muncii la dicţionarul, elaborat ceva mai mult de o treime, de-a lungul a circa patruzeci de ani (cu întreruperi provocate de cele două războaie) de un colectiv sub conducerea lui Sextil Pușcariu.

Trebuie să fac un scurt istoric al problemei dicționarului și gramaticii, așa cum au pus-o specialiștii noștri la scurt timp după Eliberare. Din iniţiativa lui Al. Graur, membru vechi al P.C.R. și, în această calitate, mai pregătit politic decît noi ceilalţi, s-a început munca la un dicţionar pentru un public foarte larg, care urma să cuprindă circa 28 000—30 000 de cuvinte, socotit îndestulător pentru nevoile oamenilor obișnuiţi, cu studii elementare și, cel mult, medii. S-a lucrat destul de repede, dar temeinic, și n-a lipsit mult ca lucrarea să fie gata

de tipar. Din păcate, lucrurile s-au oprit aici, și, bineînțeles, nu din vina noastră. Aceeași soartă a avut și o „Antologie", cu texte literare alese din operele celor mai buni scriitori ai noștri, destinată, înainte de toate, elevilor din școlile medii (cărora le era destinat, dealtfel, tot în primul rînd, și dicționarul). Începuserăm lucrul și pentru întocmirea unei gramatici, care, nefiind prea avansată în ce privește redactarea, s-a găsit, la un moment dat, într-o situație, aparent curios, mai puțin dezavantajoasă, în sensul că începuturile ei au putut fi utilizate în momentul cînd Academia a hotărît elaborarea unei gramatici ample a limbii române.

Am dat toate aceste amănunte, ca să arăt că lingviștii noștri și-au dat seama de necesitățile de ordin cultural, mai multe și înțelese altfel decît înainte, ale societății românești în curs de transformare radicală. Prin urmare, n-a fost absolut necesară decizia Academiei, care, bineînțeles, nu numai a lărgit și adîncit preocupările noastre, dar a acordat sprijinul material și spiritual pentru ducerea la bun sfîrșit, și în condiții superioare, a celor două opere de însemnătate națională. În același sens, vreau să spun tot ca o anticipare a activității academice publicistice, au mers lingviștii noștri înființînd revista *Cum vorbim* (1949), adresată unui public larg, cum era firesc și cum rezultă clar din conținutul ei și, mai ales, din accesibilitatea acestui conținut din punctul de vedere al prezentării lui.

Această introducere istorică, privind activitatea preacademică a lingviștilor noștri, care, aparent, nu are nici o legătură cu titlul prezentului capitol, se impunea prin faptul că dezbaterile științifico-ideologice au pornit de la lingvistică. Este necesar și aici un scurt istoric al problemei. În U.R.S.S., specialiștii în probleme de limbă erau conduși, aș zice oficial, căci munca lor era cel puțin patronată, dacă nu și coordonată, mai totdeauna de Academia de Științe a întregii Uniuni (cu sediul la Moscova), chiar dacă instituții academice existau și în multe dintre republicile unionale. (Dealtfel, și acestea se conduceau, în ce privește lingvistica, după aceleași concepții.) Punctul de vedere teoretic dominant era „marrismul", adică doctrina lui N. I. Marr, un mare și valoros specialist în

studiul idiomurilor caucaziene, dintre care unul era limba sa maternă. El credea și se ostenea să dovedească, reușind o bucată de vreme să-și impună părerile, că orice limbă omenească suferă transformări profunde, tot așa de radicale ca și organizația social-politică a colectivității umane, și drept consecință a acesteia. Mai concret, după Marr, limba rusă a devenit după Revoluția din Octombrie alta, deosebită, ca esență, de cea anterioară în aceeași măsură, în care se deosebea noua orînduire social-politică de cea veche. Marr nu mai trăia, dar a avut un succesor, pe I. I. Meșcianinov, academician și director al institutului de cercetări care purta numele maestrului. Cvasiunanimitatea lingviștilor sovietici și-au însușit această doctrină, fiindcă — s-a aflat (adică am aflat noi) după aceea — nu era posibil altfel în atmosfera care domnea atunci și acolo. S-au împotrivit, destul de timid — n-aș putea arăta în ce mod — lingviștii V. V. Vinogradov și, mai cu seamă, A. Cikobava, acesta georgian, ca și Marr.

Dată fiind această situație, era oarecum inevitabil ca la noi, unde aproape tot ce se făcea, pe atunci, în scopul schimbării din temelie a vieții materiale și spirituale, avea un model străin, lingviștilor români să li se ceară să fie și ei marriști. Nici unul dintre ei nu era introdus cum trebuie — s-ar cuveni să spun că nu era deloc introdus — în... misterele acestei probleme, pentru care se cerea o pregătire ideologică, fie și modestă. Singur Al. Graur înțelegea ceva, și anume că noua doctrină nu poate sta în picioare. Ne-am luat și noi ceilalți după dînsul, cum se zice, fiindcă simțeam într-un fel oarecare că nu poate fi vorba de o revoluție în limbă și că Marr aplica foarte greșit ideea că limbajul uman este un produs social, că nu poate exista decît în societate și prin societate, adică prin oamenii care îl folosesc în relațiile dintre dînșii. Citiserăm unele recenzii despre lucrările lui Marr publicate în *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, al căror autor era marele lingvist francez A. Meillet. Acesta aprecia cum se cuvine competența lingvistului georgian în domeniul limbii lui materne și al celorlalte idiomuri caucaziene, dar îi combătea sever concepția (bineînțeles, nu pentru că era a unui „socialist“ sau „co-

munist“, ci pentru că era profund neştiinţifică). N-am devenit marrişti nici după ce am fost chemaţi la Comitetul Central, unde ni s-a cerut asta. Nu-mi amintesc ce argumente va fi adus mai ales Al. Graur, care, oricît de serioase, nu puteau zdruncina convingerea tovarăşilor de la Direcţia agitaţiei şi propagandei că ceea ce era acceptat în U.R.S.S. nu e permis să nu acceptăm şi noi. N-am devenit marrişti nu fiindcă n-am putut sau n-am vrut, ci din altă cauză, cu a cărei povestire intru în tema propriu-zisă a acestui capitol.

Abuzurile, care nu erau numai de ordin strict ştiinţific, din partea conducerii oficiale a lingvisticii sovietice, au ajuns la urechea lui Stalin. Nu i-a fost greu — n-ar fi fost prea greu nici altui ideolog sovietic mai puţin versat decît el în problemele teoretice ale marxismului — să vadă ce aberaţie, aş zice, înainte de toate, ideologică şi politică, era doctrina lui Marr. Şi astfel a intervenit cu binecunoscuta sa broşură *Marxismul şi problemele lingvisticii*, tradusă imediat în româneşte (1950). Pentru noi lingviştii, apariţia acestei lucrări a însemnat o adevărată binefacere. Partea de contribuţie personală şi originală a autorului, circa 30%, este de ordin teoretic în sens strict. Se arată, pe scurt, că limba nu e suprastructură, ca literatura şi arta, şi că, prin urmare, ea evoluează independent de baza economică şi de toate implicaţiile acesteia. Schimbările în viaţa social-politică a unei colectivităţi umane exercită o anumită influenţă asupra limbii, cum nu se poate altminteri, dat fiind caracterul eminamente social al limbajului, dar ea este superficială, întrucît se reduce exclusiv la lexic, şi anume la partea lui mereu schimbătoare, ca efect al dezvoltării materiale şi spirituale a oamenilor, cu excluderea vocabularului fundamental (în traducerea românească a broşurii s-a spus „fondul lexical principal“). Acesta rezistă vreme foarte îndelungată, aproape la fel ca structura gramaticală (morfologia şi sintaxa). Alte idei emise în lucrarea lui Stalin prezintă o importanţă mai mică, fiind, într-un sens sau altul, consecinţe logice ale celei arătate mai înainte. Unele au fost interpretate greşit, cu un termen savant, academic, se spune dogmatic (în broşură se vorbeşte de „talmudişti şi bucheri“), şi de aceea au dus la

afirmații inacceptabile ca, de exemplu, aceea că dialectele aromân, meglenoromân și istroromân ar fi limbi, nu subunități ale românei, și aceasta, în temeiul ideii juste din broșură că dialectele se „varsă“, adică dispar cu vremea, în limba comună, a întregului popor. Și, ziceau unii dintre noi, ramurile amintite ale românei nu se pot vărsa în dacoromână, din cauză că sînt separate geografic (deci și social-politic). Ca și cum un idiom oarecare nu poate înceta de a mai exista decît „vărsîndu-se“ în altul înrudit cu el din punct de vedere genealogic.

După cum înainte de apariția lucrării acesteia modelul cercetării lingvistice îl constituia, în U.R.S.S., N. I. Marr, odată cu ivirea ei locul acestuia a fost luat de Stalin, dar cu un entuziasm și o pasiune care depășeau orice limită normală. Bineînțeles, noi n-am putut să nu le ținem pasul, dar nu numai în domeniul lingvisticii. Astfel s-a organizat sub egida forurilor de resort, curînd după apariția broșurii în discuție, o sesiune științifică generală, dacă îi pot spune așa, care a durat vreo săptămînă, cu comunicări teoretice, de dirijare a muncii în toate ramurile de activitate, și extrem de numeroase rapoarte, referate etc. despre modul cum urmează să se aplice în practică directivele fixate la cel mai înalt nivel. S-a criticat foarte aspru tot ce s-a făcut mai înainte, chiar și mai cu seamă în epoca anterioară Eliberării. Afară de puține excepții, și acestea relative, activitatea culturală și științifică desfășurată la noi de-a lungul timpului a fost judecată, de-a valma, din punctul de vedere al noii doctrine, care nu era cu adevărat nouă decît în ce privește concepția despre limbă. Toate comunicările, rapoartele etc. au fost publicate de Academia R.P.R., care a avut un rol important cu acest prilej, într-un volum enorm, pe care de-abia îl puteai ține în mîini. Cuvîntul de ordine pentru toți oamenii muncii, în special pentru cei din învățămînt și cercetare, era aplicarea foarte fidelă, în tot ce gîndeau și realizau, a acestui nou „val“ ideologic. La cursurile și seminariile universitare, în studii și articole cu orice fel de conținut, și indiferent de întinderea lor, referirea la lucrarea lui Stalin era absolut obligatorie. Interesa, se pare, mai puțin cum se

făcea, calitativ, această referire. Mă exprim așa, pentru că aceiași „îndrumători" ; care ne îndemnau pe toți să procedăm în felul arătat, au constatat ulterior, cînd s-a schimbat... momentul, că s-au comis greșeli grosolane, bineînțeles din punctul de vedere al aceleiași doctrine.

Aspectul cu mult cel mai grav al acestei „cotituri" a fost modul cum au înțeles destul de numeroși oameni, cu funcții importante și cu răspunderi la fel, să reacționeze, în calitatea lor de conducători în ministere, instituții de învățămînt, unități de cercetare etc. Cei mai mulți erau, poate, de bună-credință, în sensul că, pe de o parte, înțelegeau greșit — nu-i ducea mintea prea departe cu analiza temeinică a ideilor — ceea ce aveau de făcut, pe de alta, doreau să dea dovadă de „principialitate", de fidelitate față de partid, cu atît mai vîrtos, cu cît le lipsea posibilitatea de a pricepe just lucrurile. La niveluri mai modeste, dar și la destui „conducători", interveneau, în primul rînd, interese de tot felul : personale (dorința de a „promova", care presupunea mai totdeauna înlăturarea unui „concurent" primejdios), de grup, de relații complicate și misterioase etc. Fapt este că un mare număr de oameni, bine sau excelent pregătiți din punct de vedere profesional și corecți în ce privește atitudinea față de regim, au fost pur și simplu „eliberați" din posturile lor. Ca să dau un singur exemplu, acesta din învățămîntul superior, a cărui situație am cunoscut-o mai bine, amintesc ce s-a întîmplat la Politehnica din București. Rectorul acesteia ajutat de directorul personalului — un om fără pregătirea politică necesară postului său — a văduvit pur și simplu instituția, dată lui spre conducere, de majoritatea profesorilor valoroși ai ei. Cu mai puțină cruzime s-a procedat și în universități, în școli medii etc. Noroc că furia aceasta n-a durat prea mult, după ce s-a sesizat conducerea politică superioară și s-a putut crea un climat în care adevăratele valori au fost repuse în drepturi, readucîndu-se la posturile lor pe toți „eliberații" de valoare.

Să arăt acum ce s-a întîmplat în lingvistică, punctul de plecare, care ar fi putut să fie și cel de... sosire, al dezbaterilor stîrnite de broșura lui Stalin. Executantul dispozițiilor Direcției de propagandă și agitație se ocupa,

e adevărat, căci avea dreptul, de toate disciplinele științifice, ajutat, firește, profesional vorbind, de „specialiști“, totdeauna foarte greu de descoperit. Pentru lingvistică și filologie în general manifesta o preferință evidentă și... suspectă. Un succesor, peste ani, al său, mi-a spus, și nu puteam să nu-l cred, căci a fost în situația de a fi bine informat, că această preferință se datora și unei... simpatii speciale pentru persoana mea. Acceptînd ca fiind conformă cu realitatea această informație, m-am arătat totuși mirat că nu avea aceeași „simpatie“, ba chiar una mai mare, pentru Al. Graur, care îi spunea în față și cu... martori că nu-i om de știință, chiar după ce a ajuns academician ba și unul dintre vicepreședinții biroului de conducere al Academiei. Am găsit un răspuns la întrebarea pe care mi-am pus-o mie însumi, singurul logic, după mine. Colegul Graur a fost de la început comunist, adică din ilegalitate, pe cînd eu, care ar fi trebuit să mă simt obligat de a deveni, și încă, poate, înainte de Eliberare, membru al P.C.R., m-am înscris la social-democrați. Fanatismul, de care am pomenit într-o pagină precedentă, era, în cazul de față, de o forță aproape elementară, fiindcă omul era un psihopat în sensul cel mai strict al termenului.

Am arătat, din fugă, mai sus că în toate lucrările lingviștilor români referințele la broșura *Marxismul și problemele lingvisticii* existau, și încă din belșug. Puteam concura chiar pe confrații și tovarășii sovietici. „Dirijorului“ nostru nu i se păreau însă de ajuns, poate numai calitativ, ca entuziasm și pasiune. Altfel nu-mi explic organizarea, în primele zile ale lui iulie 1951, a unei sesiuni speciale, sub egida Academiei, cu participare extrem de largă și variată în ce privește ocupațiile și preocupările celor invitați la lucrările ei. Bineînțeles, marea majoritate o alcătuiau profesorii de Limba și literatura română ai școlilor de toate gradele, printre ei, foarte mulți din provincie. Sala de conferințe a Bibliotecii centrale universitare (din Piața Palatului) era plină pînă la refuz, atît dimineața, cît și după-amiaza, de-a lungul a trei zile.

Ordinea de bătaie a fost dictată de organizatorul întregii campanii îndreptate, din capul locului, contra lin-

gviştilor „consacraţi" (v. mai departe) şi acceptată de conducerea Academiei, recte de preşedintele ei, care, împreună cu... mentorul său, a asistat tot timpul la dezbateri în loja din dreapta de sus. Au luat cuvîntul extrem de numeroşi participanţi, aproape toţi cu intervenţii dacă nu redactate, cel puţin corectate de oameni special pregătiţi pentru aceasta. Ce s-a spus şi ce nu s-a spus la această sesiune celebră, intrată în istoria, deocamdată nescrisă, adică nedevenită publică, a ştiinţei şi a învăţămîntului filologic românesc ! Ţinta criticilor, adică a atacurilor majorităţii vorbitorilor, au fost lingviştii „consacraţi" : Al. Rosetti, Al. Graur şi cel ce vă povesteşte întîmplarea. Acuzaţiile concrete nu le-am reţinut — cu o singură excepţie —, între altele, din cauză că n-au prea fost. Nu ni se imputa aproape nimic din ceea ce am făcut. Vina noastră cea mare era că n-am dovedit înţelegerea necesară pentru noua orientare ştiinţifică prin aprecieri elogioase la înălţimea valorii ei politice şi ideologice. Şi aceasta, din pricina „rămăşiţelor" burgheze (şi mic-burgheze ?) ale formaţiei noastre vechi, împotriva cărora nu vrem să luptăm, deşi, ca membri de partid, ne-am angajat la aceasta etc. etc. O acuzaţie gravă adusă mie de decanul Facultăţii de Filologie — Gh. Orzea, fost profesor de liceu la Giurgiu, numit conferenţiar fără titlu academic şi fără lucrări, numai bun pentru funcţia pe care şi-o îndeplinea ca un caporal prusac — a fost că ţin cursuri de Filologie romanică în loc de... Stilistică a limbii române ! Pesemne auzise ceva despre cartea mea cu acest titlu, apărută în 1944, şi, dată fiind totala lui lipsă de pregătire filologică, i se părea, probabil, atrăgătoare.

Noi, inculpaţii, ne-am dezvinovăţit cum am putut, fără să pot arăta, fie şi vag, în ce chip. Sînt sigur că ne-am făcut şi autocritica — fără aceasta nu se putea —, dar ne-am şi apărat cu destulă demnitate. Fapt este că sala a reacţionat, în general, favorabil la cuvîntările noastre. Ţin minte tot un singur fapt concret, în legătură cu răspunsul meu, lucru firesc, bineînţeles, căci eram direct interesat. Pornind de la acuzaţia formulată de decan, mi-am exprimat surprinderea că el uită calificarea mea legală ca profesor de Filologie romanică şi, deci, obliga-

ția de a preda această materie, și nu alta, indiferent care mi-ar trece prin minte sau le-ar plăcea altora. Aplauzele, care n-au lipsit, din partea majorității copleșitoare a celor prezenți, la cuvîntările „vinovaților“ s-au transformat de astă dată într-un fel de manifestare aproape ostilă contra celui care mă acuza. Priveam, fără să vreau, la loja unde se aflau cei doi organizatori reali ai sesiunii, care nu puteau să se bucure de... succesul nostru, cu totul neașteptat de dînșii. La un moment dat au dispărut, un timp, probabil pentru a vedea ce măsuri se pot lua ca să nu se mai repete asemenea reacții din partea sălii. La sfîrșit a luat cuvîntul ministrul învățămîntului, N. Popescu-Doreanu, un om admirabil în toate privințele, cel puțin cu această impresie, care nu s-a șters cu vremea, dimpotrivă, am rămas de pe urma contactelor avute cu el. A vorbit „cuminte“, în sensul cel mai frumos al acestui epitet. Fără să neglijeze aspectul ideologic și politic al problemelor, pe care îl cunoștea și-l înțelegea foarte just, a pus accentul potrivit pe complexitatea situației și a insistat asupra faptului că nu poate fi vorba, în cazul celor „acuzați“, de rea-voință sau, și mai puțin, de „dușmănie“ față de doctrina partidului. Eu stăteam în primul rînd de scaune, și la sfîrșitul intervenției ministrului, am strigat, tare, ca să se audă bine, căci aplauzele continuau să răsune puternic : „Așa ar trebui să vorbească toți oamenii cu răspundere !“

Modul cum s-a desfășurat sesiunea a însemnat, de fapt, un insucces evident pentru organizatori. Eu mi-am explicat rezultatul acesta, cu totul neașteptat chiar pentru noi cei în cauză, pe de o parte, prin lipsa aproape totală de tact (ar trebui să spun de inteligență, deși această calitate nu le lipsea) a organizatorilor, care nu și-au ales bine armele și cu atît mai puțin pe mînuitorii lor.

Ieșind din sală cu Al. Graur, mi-am exprimat îngrijorarea cu privire la cele petrecute. Eram, firește, bucuros că „masele“ ne-au dat dreptate, dar nu puteam trece cu vederea, în ciuda „moderației“ mele în materie de spirit partizan, insuccesul politic al sesiunii. Al. Graur era, firește, mult mai îngrijorat, datorită simțului său politic. Dealtfel — am aflat asta nu de la dînsul, ci de

la cel căruia i s-a adresat — a trimis forului de răspundere la nivelul respectiv o scrisoare, în care, sînt sigur, povestea evenimentul sub aspectele lui negative și arăta greșeala, serioasă, a celor ce au crezut că trebuie să se „războiască“ în felul arătat mai sus. Pesemne, conținutul scrisorii a fost „tare“, altminteri nu-mi pot explica supărarea adresantului ei, care, în audiența acordată, la cererea mea, puțin timp după sesiune, mi-a spus, la un moment dat, despre colegul meu de academie că și-a „permis“ să-i scrie cum i-a scris. (Bineînțeles, n-a precizat cum, dar era ușor de ghicit.) Nici cu mine n-a fost, în cursul scurtei noastre întrevederi, prea... amabil, din contra, și, evident, din aceeași cauză.

Supărarea, ca să nu spun mînia, nu este un bun sfătuitor, zice o veche zicală populară. Adevărul acesta, atît de simplu (de aceea este trecut adesea cu vederea), s-a verificat și de această dată. În aceeași lună (iulie), spre sfîrșitul ei, *Scînteia* a publicat un lung articol (în subsolul a două pagini) de o violență, în conținut, greu de discutat, împotriva „lingviștilor consacrați“ (Graur, Rosetti, Iordan). Consacrarea, fie spus în treacăt, în măsura în care era o realitate, ne venise de la regimul democrat-popular, care ne-a numit membri ai Academiei, iar pe cel dintîi, și profesor universitar, pe bază de titluri și lucrări cum aveau prea puțini oameni la noi atunci. Articolul n-avea semnătură. Aceasta înseamnă că era oarecum oficios, în sensul că răspunderea pentru cele cuprinse în el și-o lua ziarul însuși, organul central al P.M.R. Este clar că autorul (sau autorii) și-a(u) asumat un drept sau o libertate pentru care n-au cerut autorizația, necesară, de la conducerea de partid.

Lucrurile nu s-au oprit aici. Bănuiesc că lipsuri asemănătoare cu cele constatate (?) în domeniul lingvisticii vor fi existat și în alte ramuri de activitate. De fapt, ceea ce cred că ni se reproșa mai tuturor erau, înainte de toate, moderația și sobrietatea, aș zice obligatorii pentru un om de știință autentic, în aprecierea și aplicarea ideilor de bază, considerate de toată lumea juste, din broșura lui Stalin. Dealtfel, chiar moderați și sobri n-au fost nici cei mai mulți dintre noi. Ni se cerea însă,

indirect, dar ferm, să vorbim ca la ședințe și ca în articolele din ziare. Ce s-a petrecut, de fapt, în anumite cercuri sau grupuri de tovarăși cu munci de felul acesta, n-am putut afla, fiindcă nu aveam cum. În iunie 1952 au avut loc dezbateri noi, pornindu-se tot de la modul cum se aplică noua doctrină, care, în fond, nu era deloc nouă (decît doar pentru cei care, ținînd seamă de răspunderea lor, dictată de munca delicată de îndrumători politici și ideologici, la un nivel puțin deasupra mediei, ar fi trebuit s-o cunoască de la început). Se pare, cred chiar aproape sigur, că dezbaterile au fost hotărîte de un for superior celui amintit de mai multe ori în paginile precedente.

Ele s-au desfășurat parte la Academie, parte la Universitate, după preferința participanților care lucrau în același timp la ambele instituții. Eu am preferat pe această de a doua instituție, mi se pare că și din cauză că nu mă simțeam bine cînd ele au avut loc la Academie. Participarea, în ambele locuri, a fost foarte bogată, fiindcă era obligatorie pentru toți lucrătorii din institute și din instituții de învățămînt superior. Nu știu (n-am știut nici atunci) aproape nimic despre atmosfera ședinței de la Academie. Am aflat un amănunt, foarte semnificativ, pentru starea de spirit a organizatorilor și a colaboratorilor lor. Acad. Simion Stoilov, om de curaj, ca și înainte de Eliberare, a nemulțumit pe membrii prezidiului (sau numai pe unii sau pe unul) prin modul cum a înțeles el să aprecieze situația. A fost „pus la rezon", ca un școlar oarecare, de un tovarăș (de fapt, era o tovarășă), cu studii universitare, cel puțin începute (dar neterminate, din cauza activității politice). În orice caz, din auzite am înțeles că la Academie lucrurile au mers aproape academic, iar ședința n-a fost excesiv de lungă. La Universitate ea a durat exact 12 ore : de la patru d.a. pînă la patru dimineața. Au vorbit mulți, și unii mult, atît în general, cît și concret, în sensul că diverși tovarăși au fost puși în cauză. Aceștia au trebuit să răspundă, potrivit tipicului, făcîndu-și autocritica și luîndu-și angajamente. Cîte unul dintre ei încerca să dea o explicație oarecum obiectivă greșelilor, reale sau numai atribuite lor. Cel mai aspru criticat am fost eu. „Duhul rău" amin-

tit mai înainte şi „pe nume“, conducătorul, de fapt, în multe privințe, al Academiei, făcea parte din prezidiu. (Nu știu ce rol a avut în ședința academică.) Alături de el, rectorul, C. I. Balmuş, vechiul, dar foarte tînărul (ca vîrstă) prieten al meu de la Iași, şi, probabil, secretarul organizației de partid. Mi s-au imputat numeroase greșeli, toate grave, nu numai ca director al Institutului de lingvistică și profesor al Universității, ci și ca om de știință, de după şi dinainte de Eliberare, cu citate, abil alese şi, mai ales, abil interpretate, din lucrările mele. Am răspuns, spre... uimirea mea, cu foarte mult curaj (prea mult pentru prezidiu și pentru majoritatea celor din sală), mai întîi în cuvîntarea de... disculpare și apoi la întrebările — șapte la număr — puse de diverși participanți. (Mai tîrziu, cineva, prezent la ședință, vechi membru de partid, mi-a spus că modul cum s-a vorbit despre mine și cum mi s-au pus întrebările însemna, de fapt, un fel de verificare politică, obişnuită la primire sau la excludere din partid.) Situația cea mai grea a avut-o, acolo pe loc, rectorul. Din cauza timidității sale temperamentale, sporită enorm de conștiința că nu era decît parțial de acord cu criticile aduse mie, precum și de sentimentele pe care le avea realmente pentru mine, a citit bîlbîit un text care se vedea uşor că nu era al său. (Acum de curînd față de momentul cînd redactez această pagină, am aflat că secretarul de atunci al Universității posedă copia cuvîntării, pregătită de el însuşi, pe care rectorul intenționase s-o țină la ședință. Bineînțeles, foarte diferit de cel ce i-a fost impus să-l prezinte.) Proiectul de hotărîre, citit la sfîrșitul ședinței, se ocupa de mine în prima lui jumătate (din totalul de aproape trei pagini).

Tot ce se putea spune rău, în împrejurările de atunci, despre un om s-a spus despre mine. Logic ar fi fost, mi-am spus eu mai tîrziu, ca acest pasaj să culmineze cu acuzația de „duşman al poporului“. Personal, nu mi-am dat seama de starea în care mă găseam la întoarcerea acasă, unde mă aştepta soția, fără să fi închis un ochi tot timpul, care ei i se va fi părut, cu siguranță, nesfîrşit de îndelungat. Mă simțeam obosit fiziceşte şi arătam, probabil, rău, cum se spune familiar. Altfel,

eram aproape satisfăcut, pentru că îmi ţinusem firea, ceea ce nu mi se întîmpla totdeauna în situaţii asemănătoare. Ceva mai tîrziu, o prietenă bună a familiei noastre mi-a spus că soţia mea, care, pînă am adormit, după ce am stat mult de vorbă, nu manifestase, vizibil pentru mine, nici un fel de nelinişte, a fost, şi nu numai în momentul acela, extrem de îngrijorată, dar s-a stăpînit, cum ştia ea să facă, pentru a nu mă descuraja.

De data aceasta s-au luat măsuri practice, nu ca după sesiunea de la începutul lui iulie 1951, adică s-au aplicat sancţiuni administrative. Colegii Rosetti şi Graur au fost „eliberaţi" de la catedrele lor fără altă formalitate decît executarea unui ordin telefonic dat de undeva (?) la Ministerul Învăţămîntului şi transmiterea adresei respective celor în cauză. În cazul meu, lucrurile s-au petrecut ceva mai... elegant. Deoarece aveam două „posturi", ar fi fost, poate, exagerat să fiu eliberat din ambele funcţii. Am rămas profesor activ în continuare, dar am plecat de la conducerea Institutului de lingvistică. Hotărîrea de a fi înlocuit la această unitate ştiinţifică a Academiei a căpătat formele legale aşteptate, în sensul că a fost luată, în urma unei discuţii, pe care n-am avut cum s-o cunosc, într-o şedinţă a Prezidiului Academiei. Reproduc în întregime actul oficial prin care eram înştiinţat despre cele întîmplate : „Către Academician Iorgu Iordan, loco. Vă comunicăm următorul extras din Hotărîrea Prezidiului Academiei R.P.R. din 18 iunie 1952 : Deoarece activitatea din ultimii ani a grupului conducător de la Institutul de Lingvistică al Academiei R.P.R. (Al. Rosetti, Al. Graur, I. Iordan) constituie o piedică în dezvoltarea ştiinţei lingvistice în R.P.R., se hotărăşte : 1. Demiterea din funcţia de director al Institutului de Lingvistică din Bucureşti al Academiei R.P.R., din funcţia de redactor al revistei Studii şi Cercetări Lingvistice şi din funcţia de responsabil al Colectivului pentru întocmirea Dicţionarului Limbii Române a Prof. I. Iordan. Totodată vă aducem la cunoştinţă că veţi funcţiona în calitate de colaborator ştiinţific al Institutului de Lingvistică din Bucureşti al Academiei R.P.R. sub conducerea noii direcţiuni a Institutului. Pînă la predarea oficială a Institutului noii conduceri păstraţi toată răspunderea materialului şi a

lucrărilor științifice încredințate pînă azi. Prim-secretar al Academiei R.P.R., Acad. Șt. Vencov“.

După primirea acestei adrese, președintele Traian Săvulescu m-a chemat „să stăm de vorbă“, adică să mă consoleze, ziceam eu. Nu interesează ce mi-a spus. Fapt este că, spre sfîrșitul întrevederii, care s-a desfășurat destul de amical și foarte... tovărășește — președintele și cu mine fusesem camarazi la Liceul Internat — l-am informat că sînt gata să plec și din Academie, din moment ce, așa cum rezultă din cele arătate pînă aici, pot contribui într-un chip oarecare la împiedicarea științei limbii și ca academician, ca să nu mai vorbesc de munca mea viitoare în calitate de colaborator al institutului.

Interesează infinit mai mult cum s-a făcut înlocuirea, la catedră, a tovarășilor Rosetti și Graur și a mea din funcțiile pe care le îndeplinisem pînă atunci. În locul celui dintîi, ca șef al catedrei de Limba română, a venit un tînăr foarte puțin „consacrat“ (și nu numai în lingvistică, formația lui de bază) din Cluj. La catedra celui de-al doilea (Lingvistica generală și Filologia clasică) a fost numit tot un clujean, care făcuse pe vremuri studii de... istorie. Dealtfel, și-a redus activitatea didactică la o singură lecție, de două ore, în care a prezentat, cum a putut mai bine, noua doctrină lingvistică, adaptată la condițiile noastre specifice. După aceea și-a exercitat funcția de șef, adică de îndrumător, al membrilor catedrei, care țineau cursurile și seminariile, împuținați și ei, întrucît, odată cu Al. Graur au fost eliberați numeroși colaboratori ai săi. Istoricul amintit a fost numit și director al Institutului de lingvistică, avînd ca adjunct (probabil pentru partea pur administrativă a conducerii) tot un istoric. Colaborarea mea la această unitate științifică a Academiei a fost foarte modestă, mai ales cantitativ vorbind. Deoarece rămăsesem, în continuare, profesor, dispuneam de puțin timp liber în afara activității la catedră, mai cu seamă că, deși înlocuitorul lui Al. Rosetti era specialist, ca titlu și formație, în Lingvistica românească, a preferat, din comoditate, să țină un curs de Gramatică istorică a limbii române, disciplină mai puțin importantă în planul de învățămînt decît Limba română contemporană, pe care am predat-o eu. Vorba francezilor :

à quelque chose malheur est bon s-a adeverit și în cazul de față. Cursul ținut de mine a apărut în 1954 într-un volum masiv, ca manual didactic oficial, cu o ediție nouă peste doi ani (în total, 8000 de exemplare).

În ce mă privește, ca fost director al Institutului de lingvistică, lucrurile nu s-au oprit aici. Curînd după demiterea mea, spre sfîrșitul lui iulie, a avut loc o ședință „lărgită", ca participare, consacrată problemei Dicționarului Academiei, opera cea mai importantă, mai ales din punct de vedere național, a acestei instituții încă de la primele ei începuturi. De la Vatra Dornei, unde mă dusesem pentru odihnă și tratament medical, am trimis un raport, în care arătam, pe scurt, că, așa cum am spus într-o pagină precedentă, sarcina de căpetenie a lingvisticii românești, cel puțin a celei încadrate în unitățile de cercetare ale Academiei, era munca, în continuare, la Dicționarul tezaur al limbii noastre, care fusese elaborat și tipărit, de-a lungul a circa patruzeci de ani, numai ceva mai mult de o treime. Era vorba, așadar, de o operă lexicografică în care trebuiau să intre absolut toate cuvintele atestate într-un fel sau altul (chiar sub forma de „comunicări" orale, adică nescrise) ale limbii noastre. Forul ideologic de răspundere, care, timp de trei ani (începînd din ianuarie 1949, odată cu crearea Institutului de lingvistică), n-a obiectat nimic, deși știa, trebuia să știe, la ce fel de dicționar lucrăm, a constatat dintr-o dată că n-avem ce face, în condițiile date, de culturalizare a maselor, cu o asemenea lucrare. Ne trebuia una de folos imediat și practic pentru un public foarte larg, în care să se cuprindă, în primul rînd, muncitorii și țăranii știutori de carte. Nu s-a spus textual așa, dar aceasta însemna „dicționar pentru mase", formulă utilizată mereu.

Raportul explicativ, scris de mînă, l-am expediat, în plic recomandat, la institut, pe adresa secretarei, pe care o rugam să-l dactilografieze. Cum puteam prevedea că, din ordinul directorului, rugămintea mea nu va fi satisfăcută și, lucru cu adevărat extraordinar, că mi se va „confisca" pur și simplu chiar ciorna raportului? În aceste condiții, la ședința organizată, în cele mai mici detalii, cu o precizie excepțională în ce privește scopul,

care era prezentarea fostului director ca un fel de monstru, nu numai ideologic, ci și științific, nu se putea să ies bine, cum se spune. Am simțit de la început, aproape instinctiv, care era atmosfera, chiar înainte de a asculta intervențiile unor oameni despre care nici unul dintre lingviştii noştri n-ar fi fost în stare să arate, fie și vag, cine sînt, unde lucrează etc. A trebuit să încropesc pe loc o dare de seamă, cam bîlbîită, de care mi-a fost, sincer declarînd, rușine. (Acest sentiment m-a stăpînit multă vreme — de dispărut în întregime, nu poate fi vorba —, s-a atenuat totuși, în bună măsură, cînd am auzit de la un tovarăș, vechi membru de partid, cu sarcini și funcții importante, care a fost prezent la dezbateri, că, dacă, după sfîrșitul acestora, ar fi aflat că am fost arestat, n-ar fi fost deloc surprins.) Nu mi-am dat seama, din fericire, de gravitatea, pentru mine, a situației, dar emoția, sub forma unei adevărate panici, a fost puternică și a avut imediat o consecință strict fiziologică. Mi-amintesc foarte bine că, după discuțiile de dimineață — cu atacurile cele mai numeroase și mai violente — urmînd să particip, în continuare, la cea de după-amiază, așteptam, pe o căldură tropicală, mașina Academiei, care trebuia să mă ducă la ședință. La un moment dat, am simțit în ochiul drept două fulgere. A doua zi, medicul de specialitate a constatat apariția unui glaucom.

Proba despre incapacitatea mea științifică și despre ostilitatea mea ideologică s-a făcut. Era, desigur, nevoie, spre a justifica măsura luată de prezidiul Academiei în ce mă privește. Cei doi istorici, — V. Cheresteșiu, director, și Aurel Roman, director-adjunct — de la Institutul de lingvistică n-au stat multă vreme, fără să pot spune din ce cauză. În locul lor au venit succesorul lui Al. Rosetti la catedră și un fel de specialist în literatura pentru copii. Acesta din urmă avea atribuții strict politice. Era să zic... polițienești, pe baza modului cum și le exercita. Mi s-a spus că cercetătorii institutului, cînd erau chemați la el pentru... instructaj (?!), se pregăteau „sufletește“ în chip special, iar femeile, și altfel, luînd calmante. După mai mulți ani, neizbutind să ajungă conferențiar universitar (?), poate și din alte motive, a părăsit pur și simplu țara, pe care, prin atitudinea sa, mai mult

decît „patriotică“, de pînă atunci, părea că o adoră pur și simplu.

După prelucrarea, la Universitate, a hotărîrii și, în continuare, după ședința cu Dicționarul, în ciuda aparențelor, trăiam într-un fel de panică, pe care o simțeam destul de vag, dar cu atît mai puternică era influența ei asupra capacității mele de a acționa. Astfel, într-o zi, gîndindu-mă că mi s-ar putea face o percheziție — simplă „fandacsie“ à la Conu Leonida — am distrus toată corespondența pe care o aveam cu confrații mei străini. Au fost arse cîteva sute de scrisori, care ar fi putut fi folosite ca sursă pentru o microistorie a lingvisticii romanice dintre cele două războaie. Căci aveau conținut științific. Majoritatea lor le primisem de la Leo Spitzer, dar erau destul de numeroase și cele de la romaniști nu mai puțin celebri, ca K. Jaberg, J. Jud, W. von Wartburg etc. O parte dintre ele conțineau observații și aprecieri cu privire la cartea mea *Introducere în studiul limbilor romanice. Starea actuală a lingvisticii romanice.*

Închei acest capitol cu un epilog, care depășește puțintel din punct de vedere cronologic limitele fixate de evenimente, dar aparține logic aici. Al. Rosetti și Al. Graur s-au întors, după trei semestre, la catedrele lor. (Odată cu dînșii, și unii dintre foștii lor colaboratori, eliberați și ei în 1952.) În 1955—1956, colegul Graur a fost numit decan al Facultății de Filologie. Mai surprinzătoare, aproape spectaculoasă, a fost „reabilitarea“ mea. În 1954 am fost ales în comitetul de partid al Universității. Merită acest episod o scurtă prezentare. Comisia însărcinată să facă propuneri m-a pus pe listă și pe mine, ca supranumerar (al XIII-lea ; trebuiau aleși 12). Ședința a fost lungă, populată și activă, în sens favorabil. Candidații au fost, potrivit tradiției, prezentați și recomandați de tovarăși aflați în sală. Despre mine a vorbit, între alții, o fostă elevă de la Iași, cu activitate politică foarte apreciată. Rezultatul a fost extraordinar : din 217 voturi exprimate am avut 213. Pe primul ales după mine l-am întrecut cu circa 30 de voturi. Dau aceste detalii, desigur și pentru că întîmplarea a însemnat o bucurie personală, dar mai ales pentru semnificația ei politică, de fapt umană. Participanții la ședință știau ce se petrecuse cu

mine (și cu alți tovarăși amintiți și neamintiți aici), și din ce cauză, și au vrut să acționeze în consecință. Votul lor a însemnat, în realitate, un protest contra abuzului, a bunului plac, a fanatismului morbid sau interesat etc. Evenimentul a ajuns, cum nu era posibil altfel, și la cunoștința conducerii superioare de partid. Unul dintre secretarii C. C., tocmai cel care conducea, de la cel mai înalt nivel, munca de agitație și propagandă, întîlnindu-mă la sărbătorirea lui Sadoveanu (1955), mi-a spus că vrea să stea de vorbă cu mine. Sînt sigur că în legătură cu „succesul“ meu. Că pe urmă s-a... răzgîndit sau a uitat — căci nu m-a chemat la dînsul — este altă vorbă. În 1955 am fost ales în biroul Prezidiului Academiei, iar un an mai tîrziu mi s-a acordat Premiul de stat clasa I pentru *Limba română contemporană*. Trecerile acestea rapide de la o stare de lucruri — în realitate de la o interpretare a lucrurilor — la contrariul ei nu aveau nimic surprinzător. Erau oarecum destul de firești. Teoretic vorbind, ele nu puteau fi scontate, din moment ce trăiam într-un fel de revoluție continuă, și de aceea au durat pînă tîrziu, ca să nu spun că n-au dispărut cu totul nici astăzi, deși sînt mult mai rare. Din păcate, „teoria“ era adesea viciată de subiectivismul unora dintre cei însărcinați s-o aplice, avînd la bază, cum s-a putut vedea din cele expuse mai înainte, un fanatism maladiv, interese personale sau de grup, lipsă de competență și chiar de pregătire propriu-zisă etc. O explicație concretă a trecerilor amintite trebuie totuși încercată sau chiar găsită în cazul de față. Cred, ca să nu spun că sînt sigur, că abuzuri de felul celor povestite aici au ajuns la cunoștința conducerii politice supreme, peste capul direcției propagandei și agitației, căreia nu i s-a aplicat, aparent, nici o sancțiune, în ce privește cel puțin pe conducătorul ei, care a rămas în continuare acolo și, ulterior, a avansat în grad politic, deși răspunderea autentică era a lui, căci lăsa mînă liberă adjunctului său, pomenit, anonim, mereu în paginile precedente, „duhul rău“, cum l-am botezat la un moment dat. I s-au dat, cu siguranță, sfaturi, adică ordine, în sensul unei temperări a zelului atît de deplasat. Dealtfel, la Secția de știință și cultură a C.C. a venit cineva cu care s-a putut lucra în

cele mai bune condiții sub toate aspectele. S-a putut vedea că între „știință“ și „ideologie“ (practică, adică politică) nu există opoziție, dimpotrivă, dacă aceste două noțiuni sînt interpretate corect. Aici aş vrea să mă opresc și să arăt că analiza obiectivă, binevenită, pe care a făcut-o tovarășul Nicolae Ceaușescu sectorului de propagandă din trecut — la Congresul Educației Politice și al Culturii Socialiste — m-a determinat să vin cu exemple, privind greșelile care s-au făcut și în modul de conducere a Academiei, în acea perioadă.

Cu acest prilej, secretarul general al partidului nostru arăta :

„O lungă perioadă de timp, în propaganda noastră, în activitatea de educație politică și culturală, s-au comis multe greșeli, prezentîndu-se în mod dogmatic, rupte de realități, diferite teze marxist-leniniste, neluîndu-se întotdeauna în considerare realitățile țării noastre, schimbările profunde produse în situația mondială. Greșeli serioase s-au produs în interpretarea istoriei țării noastre, a formării poporului, a limbii și a însăși națiunii române. [...]

Se știe, de asemenea, că în decursul unei importante perioade de timp, în organizarea învățămîntului și a vieții culturale nu s-a ținut suficient seama de experiența și tradițiile înaintate ale țării noastre, copiindu-se în mod mecanic forme și metode din alte țări, care nu corespundeau realităților noastre concrete, specificului dezvoltării istorice a poporului, cerințelor sale spirituale. Greșeli mari s-au făcut în orientarea instrucției publice, neglijîndu-se domenii moderne ale învățămîntului și ignorîndu-se necesitatea integrării școlii cu producția.“

Dealtfel, cuvintele de mai sus m-au îndemnat să prezint în adevărata lor lumină și alte nedreptăți și abuzuri, din acea vreme, despre care voi vorbi de-a lungul acestui volum.

Alegerea mea în comitetul de partid a fost precedată, în aceeași atmosferă de purificare a unor aspecte ale vieții universitare, de un eveniment la fel de sem-

nificativ, pe aceeași linie, cum se spune. Decanul Facultății de Filologie, care și-a bătut joc în modul cel mai josnic de instituția încredințată lui spre conducere — l-am pomenit, dîndu-i și numele, cînd am vorbit despre sesiunea de la începutul lui iulie 1951 — a fost demascat de prodecanul Facultății, Matei Cristescu, cunoscător direct al abuzurilor comise de șeful său ierarhic. Urmarea, firească, a fost înlăturarea de la decanat și punerea lui în discuție — era să spun, și ar fi fost potrivit, punerea sub acuzație — organizației de partid în plenul ei. Ședința respectivă, memorabilă prin bogata participare a membrilor, ca și prin cuvîntările ținute, mai toate, în frunte cu a rectorului Avram Bunaciu, adevărate rechizitorii, s-a încheiat cu excluderea din rîndurile partidului a celui vinovat prin votul unanim al adunării (300 de votanți). După vreun an a fost reprimit, nu se știe cum. Arăta carnetul, recăpătat, de membru tuturor cunoscuților pe care îi întîlnea.

Dezbaterile descrise în paginile precedente au găsit ecou, cum nu se putea altfel, peste graniță. Toate publicațiile noastre (sau cele mai multe) de cultură generală și de specialitate (revista *Cum vorbim*) ajungeau în mîinile unui număr mai mare ori mai mic de „interesați“ și de „amatori“, extrem de bucuroși să le comenteze și să le interpreteze împotriva regimului. Cred că toți sau aproape toți erau foști compatrioți, dușmani prin definiție ai noilor stări de lucruri, care începuseră a prinde rădăcini în țara noastră. Acest ecou a căpătat forma concretă a unei broșuri, din fericire, dacă pot spune așa, multiplicată la șapirograf, deci în relativ puține exemplare, care, pentru oameni de rea-credință erau mai mult decît suficiente, dar eu m-am gîndit, în primul rînd, la cei de bună-credință. Broșura aceasta, de 39 de pagini, poartă titlul „Textes pour servir à l'histoire de la linguistique en Roumanie de 1949 à 1953“, cu subtitlul „Supplément aux Cahiers de la «Roumanie Ouvrière»“, avril 1953 (o publicație, aceasta cu sediul la Paris, 188, Avenue du Maine). Titlul corespunde aproape în întregime conținutului, care constă în reproducerea, din revistele, ziarele etc. românești, a numeroase pasaje, toate bine alese din punctul de vedere al scopului urmărit de

cei interesați, din articolele apărute în *Cum vorbim, Contemporanul, Scînteia.* Latura gravă a problemei acesteia mi se pare cea de ordin strict politic. Textele reproduse constituie, în mod clar pentru oricine, o „apărare“ a lingviștilor „consacrați“, căci reiese limpede că ei nu s-au conformat, fiindcă n-au vrut, „directivelor“ oficiale, și o acuzație adusă, în realitate, diverșilor reprezentanți, anume aleși de „duhul rău“, ai acestor directive, rău aplicate. Broșura a fost difuzată la Congresul de Lingvistică romanică din 1956 (Florența), cu siguranță însă și mai înainte.

VI. ACTIVITATEA DIDACTICĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

Catedra la care am fost transferat (1 octombrie 1946) și pe care am luat-o efectiv „în primire“, la Facultatea de Litere din București, avea un profil destul de vag. De aceea n-aș putea preciza ce fel de cursuri și seminarii ținuse fostul ei titular, Theodor Capidan, aromân de origine. Cred că se ocupa mult de dialectele românești din Peninsula Balcanică (aromân și meglenoromân), pe care le cunoștea nu numai științific, ci și practic, foarte bine. (El era originar dintr-o regiune cu populație, în majoritate, românească în ce privește limba.) Din cauza aceasta, am făcut mai mult un fel de lingvistică generală, adică teoretică, pe bază de fapte românești și romanice, dînd atenție mare exercițiilor de seminar, care constau, de obicei, în analize de text, cum se spune astăzi, cu predominarea punctului de vedere stilistic. (Spre sfîrșitul anului 1944 apăruse cartea mea *Stilistica limbii române.)* Catedra de Filologie romanică, fostă a lui O. Densusianu (mort în 1938), la care am candidat eu, fără succes, în 1939, a rămas oarecum de izbeliște aproape doi ani. După evenimentele bine cunoscute de la sfîrșitul lui iunie 1940, profesorii Universității din Cernăuți au trebuit să fie „plasați“ la celelalte instituții similare de învățămînt superior, care rămăseseră numai două, căci în august al aceluiași an a dispărut, într-un fel, și Universitatea din Cluj. (S-a mutat la Sibiu, unde cred că n-a funcționat efectiv.) Cei mai mulți cernăuțeni au venit la București, și pentru că aici posibilitățile de a fi utilizați erau mai mari decît la Iași, dar și din cauza... atracției pe care o exercita Capitala.

Catedra de Filologie romanică a fost atribuită lui Ilie Bacinschi, lingvist cu pregătire de romanist propriu-zis, în sensul că studiase această disciplină la Viena, unde şi-a luat şi titlul de doctor, ca elev al lui Meyer-Lübke, „principele romaniştilor", cum l-a supranumit, frumos şi just, fostul său elev italian, bine cunoscut de toţi specialiştii, Matteo Bartoli. La Viena, Bacinschi a fost camarad de studii cu doi viitori cercetători, celebri fiecare în felul său, în lingvistica romanică : Leo Spitzer şi Ernst Gamillscheg. De la cel dintîi am aflat că, la un moment dat, compatriotul nostru i-a propus să elaboreze împreună o Sintaxă a limbii române. Izbucnirea primului război mondial a împiedicat realizarea acestei opere, care ar fi fost, sînt sigur de asta, una de mare valoare. Colaborarea unui savant de talia lui Spitzer, care se manifestase încă de la primele sale lucrări ca un specialist ieşit din comun, cu un cunoscător desăvîrşit al limbii noastre ar fi dus la rezultate cu totul remarcabile. Un timp a lucrat la catedră, cu gradul de conferenţiar, şi I. Şiadbei. Odată cu aplicarea reformei din 1948, situaţia s-a limpezit, în sensul că Filologia romanică s-a separat definitiv de Filologia română (cum era în timpul lui O. Densusianu şi după aceea). La prima catedră am trecut eu, pe baza activităţii desfăşurate în domeniul acestei discipline atît ca profesor titular, la Iaşi, cît şi ca cercetător.

O. Densusianu făcea cursuri nu numai de filologie romanică, ci şi de filologie română, întrucît aşa era intitulată catedra sa, încă de la înfiinţarea ei şi de la numirea lui ca profesor : „Filologia romanică, cu privire specială asupra limbii române". Şi aşa a ţinut s-o păstreze pînă la moartea sa, întîmplată, aproximativ, odată cu modificarea legii învăţămîntului superior, care prevedea o catedră de Filologie romanică şi una de Lingvistică românească (aceasta, cu titlul de „Limba română şi dialectele ei"). O. Densusianu se conforma denumirii materiei sale de predare în sensul larg, vechi, al termenului „filologie", care însemna studiul atît al limbilor, cît şi al literaturilor. Astfel, cursurile sale tratau probleme aparţinînd ambelor acestor domenii, fiecare dintre ele, considerat aparte, foarte bogat şi la fel de va-

riat. Date fiind preocupările sale cu privire la folclor și chiar la etnografie, cînd și cînd aborda la lecțiile sale și probleme de această natură. Mai mult decît atît. Cum în anumite zone de limbă romanică existau populații care vorbeau alte idiomuri, neînrudite cu ele, O. Densusianu le îngloba, teoretic cel puțin, pe acestea din urmă în grupul celorlalte. Cunosc, din lucrările lui, un singur exemplu de acest fel : limba bască, din sud-estul Franței și nord-nordvestul Spaniei. (Pe el îl interesau numai bascii francezi.) Procedînd astfel, cursurile pe care le ținea timp de trei ani — acesta era termenul obligatoriu, legal vorbind, pentru absolvirea Facultății de Litere — erau extrem de felurite și, aparent, chiar separate unele de altele. Ele aparțineau totdeauna atît limbilor, cît și literaturilor romanice, la care se adăugau limba și literatura română. Bineînțeles, că nu toate odată, și nici toate în trieniul academic, dar complexitatea lor exista mereu, fie și mult redusă față de ceea ce ar rezulta din afirmația mea. Această concepție, justă, despre „filologie“ cerea, în ce privește aplicarea ei, un efort extraordinar, mai ales că, în general, O. Densusianu nu repeta un curs, poate nici după mulți ani de la prima lui prezentare. Pentru studenți, care, în majoritatea cazurilor, deveneau, după terminarea studiilor, profesori de Română în școlile secundare, cei trei ani audiați, fie și cu cea mai serioasă asiduitate, însemnau prea puțin pentru pregătirea în vederea viitoarei lor activități. Căci, în cazul cel mai bun, din cele șase semestre ale trieniului academic, numai jumătate erau consacrate lecțiilor de lingvistică românească.

Eu am procedat altfel, chiar la Iași, cu atît mai mult la București, unde Filologia romanică nu mai însemna, potrivit planului de învățămînt, și lingvistică și istorie literară romanică. Aici existau catedre de Italiană și Spaniolă, prin urmare profesorul de Filologie romanică nu mai avea obligația, pe care a avut-o la Iași, unde cele două discipline cădeau în sarcina lui, să consacre acestora o parte din orele sale de curs. În fapt, Filologia romanică s-a transformat în Lingvistică romanică. Mai importantă decît această clarificare și simplificare a situației, a fost concepția mea despre îndatorirea princi-

pală a unui profesor universitar. Cred că m-am condus, la început, după exemplul lui A. Philippide, care în cei trei ani de studiu preda întreaga materie considerată de el absolut necesară pentru ca un absolvent să fie în stare a preda limba română elevilor de liceu în condițiile cele mai bune cu putință. De aceea el repeta din trei în trei ani cursul, bineînțeles ținut la curent cu noutățile intervenite în disciplină, pentru ca fiecare serie de studenți să se poată pregăti la fel, în vederea aceluiași scop. Eu mi-am însușit acest punct de vedere, fiindcă mi s-a părut foarte just. El prezenta un avantaj, de care mi-am dat seama curînd, chiar din punct de vedere strict științific. Numeroși profesori, mai ales în vremea din urmă, își închipuie că munca de cercetător trebuie învățată încă din universitate. De aceea pledează pentru renunțarea la așa-zisele cursuri generale — de fapt, ar trebui să le spună fundamentale — și pentru înlocuirea lor prin cursuri speciale. Se întreabă ei însă ce, cît și cum poate înțelege din aceste cursuri un student care nu posedă nici măcar elementele disciplinei în discuție? Nu sînt contra cursurilor speciale. După ce am devenit profesor consultant, am ținut asemenea cursuri, facultative — așa cerea regulamentul — timp de zece ani. Sînt partizanul lor, chiar cu caracter obligatoriu, cum mi se pare (poate mă înșel) că sînt ele acum. Declar însă deschis că nici cu ajutorul lor studenții nu pot deprinde munca științifică. Cei mai buni dintre ei își dau seama, în general, că ele presupun, din partea profesorului, un efort mai mare în ce privește și bogăția informației și adîncirea problemei tratate, eventual chiar metoda de lucru folosită. Dar acest avantaj este tot numai teoretic. Practic, studentul poate învăța ceva, în sensul dorit de orice profesor autentic, la ședințele de seminar, mai întîi prin introducerea lui de către conducătorul seminarului, care n-ar trebui să fie niciodată, cum se obișnuiește, din păcate, un asistent, ba chiar nici un lector, în metoda de lucru științific, cu toate detaliile ei (întocmirea bibliografiei, adunarea materialului de fapte, gruparea și clasificarea lor etc.). Și aceasta, pornind de la o lucrare model în toate privințele, pe care profesorul s-o analizeze, mai exact, s-o descompună în elementele ei alcătuitoare

și apoi s-o recompună, ca și cum ar întocmi-o el însuși în fața studenților. După această inițiere, de durată, ar urma aplicarea ei la temele date spre elaborare. Oricît de bune ar fi unele lucrări seminariale, ele rămîn, afară de excepții rarisime, simple exerciții, foarte utile și chiar necesare, dar nu mai mult. Era să uit cercurile științifice studențești, o inovație binevenită, care sînt un fel de prelungire, la un nivel mai ridicat, a seminariilor.

Munca științifică în sens mai exigent se deprinde, se dezvoltă și se îmbunătățește în institutele de cercetări. De aceea înființarea lor odată cu reorganizarea fostei Academii Române a fost binevenită. Dată fiind obligativitatea muncii colective și în cadrul catedrelor, în primul rînd, prin înscrierea în planul lor științific a unor teme care nu pot fi cercetate de către un singur ins, personalul didactic ajutător se găsește, cel puțin teoretic, în aceeași situație ca cercetătorii din institute. Dealtfel, și practic s-a dovedit justețea ideii că pentru lucrări de mare amploare se impune munca în comun : colectivele de catedră au izbutit adesea să concureze, în ce privește valoarea realizărilor științifice, cu institutele Academiei.

Considerațiile care precedă cu privire la activitatea seminariilor universitare reprezintă un ideal, foarte greu, iar în întregime, imposibil de atins. În proporții variabile de la caz la caz el a devenit o realitate, care, adăugată la realitatea mult mai amplă de la catedre și, îndeosebi, de la institutele Academiei explică, între altele, faptul că, în domeniul lingvisticii, de pildă, pe care îl cunosc bine, avem astăzi cel puțin 200 de cercetători, vrednici de acest nume, dintre care 40—50, aproape toți tineri și mai tineri, sînt cunoscuți și apreciați pe plan internațional. În epoca dintre cele două războaie mondiale, ca să nu mai amintesc de perioada anterioară lor, cu toată buna pregătire și sincera pasiune pentru munca științifică, numărul cercetătorilor nu se ridica, probabil, decît cel mult la o treime din cel de astăzi. Ceea ce spun aici despre disciplina mea este valabil, cu siguranță, măcar în linii mari, și pentru multe altele. Ce s-a schimbat de la o epocă la alta, ca să se ajungă la această mare diferență de ordin cantitativ ? Explicația acestui mare progres trebuie căutată, pe de o parte, în condițiile materiale

create cercetării științifice de regimul democrat-popular, iar pe de alta, muncii colective. Acest ultim fapt trebuie interpretat just. Cînd e vorba de o lucrare mare, prin amploarea, eventual și prin importanța ei, un singur om, oricine și oricum ar fi el, n-o poate duce la bun sfîrșit decît în mod cu totul excepțional. Astfel, ca să dau exemple din domeniul lingvisticii, Hasdeu n-a redactat din Dicționarul Academiei decît cuvintele începătoare cu A și primele dintre cele cu B. A. Philippide, continuatorul lui, care n-a lucrat chiar singur în ce privește adunarea materialului de fapte, l-ar fi terminat, dacă Academia i-ar fi acceptat propunerea ca, peste cei opt ani, la care se angajase la început, să i se acorde cam tot atîția. Dar fostul meu profesor reprezenta cu adevărat o excepție din punctul de vedere al trudei de fiecare zi și de fiecare ceas, deși trebuie să recunosc, în ciuda marii mele admirații pentru dînsul, dicționarul întocmit de el n-ar fi fost, poate, sub toate aspectele lui, la același nivel ca cel elaborat mai tîrziu de o echipă întreagă. În același timp însă, cu aceeași sinceritate și cu același simț al realității, se cuvine să recunoaștem că, destul de des, munca individuală poate da rezultate cel puțin de aceeași valoare și, uneori, într-un interval de timp ceva mai scurt. Și aici pot veni cu un exemplu, în care sînt implicat, într-un anumit fel, eu însumi. Este vorba de „Tratatul de istorie a limbii române", din care, de-a lungul a circa 14—15 ani (așa cred) au apărut două volume, alte două sînt gata (unul de cîțiva ani !) și așteaptă ... tiparul. Explicații mai ales subiective (și în sens negativ) se găsesc ușor pentru fiecare caz concret.

Să revin la cursurile mele. Ca profesor activ am procedat în sensul arătat mai sus : am predat integral materia prevăzută în programa analitică oficială. La Lingvistica romanică, Gramatica comparată a limbilor romanice, după modelul bine cunoscut și devenit oarecum clasic al lui W. Meyer-Lübke, cu multe eliminări de fapte mai cu seamă dialectale — nu trebuie uitat că cele trei volume masive ale *Gramaticii* sale se adresau specialiștilor formați — dar și cu adaosuri de lucruri existente în alte lucrări de lingvistică romanică gene-

rală. În 1957, cursul meu a apărut litografiat (cam 700 de pagini) pe baza textului redactat definitiv de mine. Peste opt ani am publicat, împreună cu o fostă elevă și colaboratoare, *Introducere în lingvistica romanică*, de fapt, tot o gramatică istorico-comparată a lor, care s-a bucurat de prețuirea specialiştilor străini, cum probează traducerea ei în spaniolă (cu multe adaosuri, datorite lui Manuel Alvar) și în italiană. La seminarii, pe lîngă referatele (despre studii importante din domeniul acesta) și lucrările obişnuite ale studenților, am acordat o mare atenție interpretărilor de texte latineşti populare, cu scopul de a pune cursului teoretic o temelie solidă, absolut necesară pentru înțelegerea și însușirea lui.

Munca dusă de mine și de asistenții mei la catedra de Lingvistică romanică a dat, cu vremea, roade, concrete și recunoscute, nu numai la noi, ci și peste graniță. Renunțînd la o modestie exagerată, care ar putea să pară puțintel ipocrită, trebuie să afirm că, în momentul de față, noi avem o mișcare serioasă în această ramură a științei limbii. Romaniști am avut și înainte de Eliberare, dar ei au fost foarte puțini și s-au ocupat mai mult în treacăt de alte idiomuri romanice afară de română. Între cele două războaie, toate universitățile noastre au avut catedre de Lingvistică romanică (cea din Cernăuți, chiar două). Romanist autentic, în sensul că a fost de la început și pînă la moarte ceea ce spune acest termen, interpretat în mod strict, a fost Eugen Herzog, care lucra la universitatea cernăuțeană încă de la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului, venit de la Viena, unde era Privat-Dozent, colaborator, în această calitate, al fostului său profesor, W. Meyer-Lübke. Ceilalți doi titulari ai catedrelor similare au lucrat ştiinţific puțin și n-au avut succesori care să conteze. Dau aici numele cîtorva dintre romaniştii formați în vremea noastră și care sînt cunoscuți şi peste graniță datorită lucrărilor scrise mai cu seamă în limbi de circulație (păstrez un fel de ordine cronologică) : Maria Iliescu (cu pregătirea de bază, filologia clasică), Al. Niculescu, Teodora Cristea, Marius Sala, Sanda Reinheimer-Rîpeanu, Anca Giurescu, Maria Tuțescu, Ioana Vintilă-Rădulescu. Nu trebuie uitat colectivul de romaniști ai Institutului de lingvistică din

Bucureşti, care, sub conducerea lui M. Sala, lucrează cu succes (recunoscut sub forma unui premiu al Academiei Mexicane) în domeniul hispano-american. Limba şi mai cu seamă literatura spaniolă (aceasta şi din afara Europei) sînt, astăzi, cultivate serios la Facultatea de limbi străine din Capitală. Socotesc, însă, că în planul de învăţămînt ar trebui prevăzute şi mai multe ore pentru studiul limbilor romanice, întrucît, cercetînd limbile romanice, putem cunoaşte mai adînc structura latină a limbii noastre.

Concomitent, cel puţin o bucată de vreme, cu lecţiile şi seminariile de Lingvistică romanică, am desfăşurat o activitate asemănătoare şi la catedra de Limba română. În semestrul al II-lea din anul universitar 1953—1954, Al. Rosetti, care, cum am arătat la timp, fusese „suspendat" (după... vijelia ideologică din 1952, descrisă şi ea în paginile precedente), şi-a reluat munca didactică. N-a fost repus însă în calitatea de şef al catedrei pe care o avusese mai înainte. Această funcţie a continuat s-o deţină înlocuitorul său, care, a fost şi „superiorul" meu pînă în 1955, cînd am fost numit conducător al acestei discipline extrem de importante din punct de vedere naţional. Cursurile şi seminariile ţinute de mine au fost, de la început, consacrate limbii române contemporane, potrivit vechilor mele preocupări ştiinţifice, care au contat, fireşte, mult mai puţin decît prevederile programei analitice, unde ea ocupa un loc de frunte. Metoda de lucru a fost la fel cu cea descrisă mai înainte în legătură cu Lingvistica romanică, adică lecţii pentru toţi studenţii aceleiaşi promoţii şi seminarii cu cîte o grupă, variabilă de la an la an. Cursul propriu-zis a apărut, în 1954, cum am mai spus, într-un volum cu foarte multe pagini (o nouă ediţie, în 1956). Şedinţele de seminar difereau însă parţial de acelea ale catedrei de Lingvistică romanică. Şi se înţelege uşor de ce. Fiind vorba de limba noastră maternă, lucrurile se desfăşurau mult mai liber şi mai vioi, mai ales la analizele de texte literare, care erau, în mare măsură, de natură stilistică, pe bază de fapte lingvistice să le zic generale sau comune, nu individuale (şi acestea erau uneori luate în consideraţie). Datorită aceleiaşi situaţii favorabile, înseşi lucrările ela-

borate de studenți erau mai grele, dar totodată mai atrăgătoare, multe prin tema lor, care nu era abordată la curs, de pildă, toponimia. Teoretic, lăsam, mai totdeauna, deplină libertate studenților, ba chiar îi îndemnam, să-și aleagă singuri subiectele. Mulți preferau probleme în care puteau fi prezentate și aspecte pur literare, adică beletristice. Mi-amintesc, în legătură, specială, cu acest ultim lucru, de grupa în care au excelat într-un an Șt. Cazimir și Romulus Vulpescu, avînd, acesta din urmă, partener, opozant, căci se opunea mai totdeauna din punct de vedere pur lingvistic, pe Theodor Hristea.

În 1957, activitatea mea didactică a sporit prin crearea catedrei de Limba și literatură spaniolă, a cărei organizare mi-a fost dată mie ca sarcină din partea ministerului. Nu eram un specialisit propriu-zis în această materie, dar mă impuneau oarecum să fiu conducătorul ei activitatea mea nu numai didactică, de la Iași, unde am ținut cursuri și seminarii consacrate ei, și cîteva studii, apărute în reviste de cultură generală. Pînă la reforma din 1948 existase la București o catedră de Spaniolă, ocupată de Al. Popescu-Telega, foarte apreciat de N. Iorga, care a cerut, mi se pare chiar în Parlament, să se introducă în planul de învățămînt universitar o disciplină menită să facă posibilă cunoașterea în cercuri ceva mai largi limba și literatura unei țări înrudite spiritual cu a noastră. Titularul catedrei a lucrat bine, și ca profesor și ca publicist, dar exclusiv în domeniul istoriei și criticii literare (împreună cu folclorul). Din cauze pe care nu le cunosc s-a renunțat pentru un număr de ani la această disciplină.

Pentru repunerea ei pe picioare erau necesare forțe destul de numeroase, dată fiind complexitatea studiului, ca și la celelalte limbi străine, dealtfel : cunoașterea temeinică, și sub aspectul ei practic, a limbii, cu cîte opt ore săptămînale, și a literaturii, atît de vechi și de bogate, a poporului spaniol. Am apelat la toți oamenii despre care știam că ar putea să ajute la pornirea muncii într-un fel de *terra incognita*. Unul fusese lector de Română, timp de cîțiva ani, la Madrid, unde a stat împreună cu soția, licențiată în Litere, alții lucraseră la reprezentanțele noastre diplomatice din Spania și din

diverse țări hispano-americane, alții, în sfîrșit, cunoșteau bine spaniola, fiindcă studiaseră între cele două războaie (printre ei, Ion C. Ionescu, excelent și din punct de vedere didactic). Eu însumi am luat asupră-mi cursul de Sintaxă, pe cel de Istorie a literaturii medievale și de Istorie a limbii spaniole. În ce privește pe studenți, cei din prima serie s-au recrutat, pentru a se cîștiga un an (în epoca aceea absolvirea Facultății de Filologie avea loc după cinci ani), dintre cei care urmaseră deja două semestre la Română sau la Franceză și, bineînțeles, doreau să continue cu Spaniola, trecînd direct în anul al II-lea. S-au găsit mulți amatori. Noutatea atrage totdeauna, în special pe tineri. În felul acesta, am putut face o selecție autentică pentru completarea celor zece locuri fixate de minister (a mai apărut, la cererea noastră, încă unu). Încet, încet catedra s-a dezvoltat satisfăcător, în sensul că, după ce prima serie de studenți au absolvit Facultatea, am început a reține pe cei mai buni ca preparatori.

În momentul de față se poate spune, fără a trece peste sau pe lîngă adevăr, că avem în țara noastră o mișcare vrednică de toată atenția în domeniul hispanisticii, cum am arătat, sper, convingător, într-un articol din *România literară*, cu ocazia împlinirii a două decenii (1977) de viață a catedrei. Activitatea hispaniștilor români este cunoscută și apreciată de către specialiștii străini, în frunte cu spaniolii (europeni și „americani"). Din 1965, țara noastră este reprezentată, fără întrerupere, în *junta directiva* (comitetul de conducere) a „Asociației internaționale de studii hispanice". La un moment dat, un hispanist străin, membru și el al acestui comitet, a propus România ca sediu al unui viitor congres de hispanistică. Astăzi, toate cadrele active ale catedrei de Spaniolă din București sînt producția noastră proprie. Trebuie să adaug că un început de creare a unei activități în acest domeniu există și la universitățile din Iași, Cluj și Timișoara, tot cu absolvenți de-ai noștri. În sfîrșit, deoarece hispanistică înseamnă și studiul limbilor și literaturilor portugheză și catalană, catedra de Spaniolă și-a extins activitatea și asupra acestora. Cu

Portugheza, ea stă destul de bine, întrucît a început de cîțiva ani, cu Catalana se află de-abia la ... abecedar.

Necesitățile numeroase, de ordin didactic, create de Reforma din 1948, m-au pus în situația de a lucra și de a fi remunerat în mai multe instituții. Catedra de Italiană nu avea nici un lingvist, constatare nesurprinzătoare pentru aceia dintre noi care știu cum era organizat învățămîntul nostru superior în materie de limbi străine. Am spus, cînd am vorbit despre Reforma din 1948, că mai înainte studiul la disciplinele respective consta aproape exclusiv în cunoașterea literaturii. S-a apelat — aș putea spune că am apelat eu însumi — la mine, pentru a preda cîte un semestru Gramatica istorică și Istoria (propriu-zisă a) limbii italiene. Aceasta, nu pentru multă vreme, fiindcă excelenta, în toate privințele, și mult regretata mea colegă Nina Façon, care avusese și ea preocupări de istorie literară, completate, fericit, cu cele de istorie a culturii și de filologie, s-a introdus relativ repede și temeinic în materie și a început a preda în foarte bune condiții Istoria limbii italiene, privită mai ales ca expresie ai literaturii și a culturii în general. Ar mai fi de adăugat cursurile și seminariile speciale pe care le-am ținut, ca profesor consultant, cu cîte patru ore pe săptămînă, între 1962 și 1972.

În ce privește activitatea mea științifică personală, ea n-a fost la înălțimea anilor precedenți, nici cantitativ, nici calitativ vorbind. Nu putea să fie, cum rezultă, deocamdată, foarte clar, pentru un cititor atent, din cele arătate în paginile imediat precedente. Cu atîtea cursuri și seminarii, care cereau o pregătire (cele dintîi) aproape la fel de serioasă ca și lucrările științifice, era greu să dispun de timpul și, mai cu seamă, de dispoziția spirituală necesară pentru cercetarea propriu-zisă. Dar nu numai activitatea didactică nu-mi permitea să lucrez cu spor și cu rezultate impresionante în această direcție. Am fost zece ani vicepreședinte al Academiei, cu sarcini care se vor vedea în capitolul următor. De aproape două ori pe atîta am condus ca director Institutul de lingvistică. Și una și cealaltă sarcină, aparent pur formale, adică birocratice sau, cu un termen mai... blînd, administrative, îmi reduceau timpul și, în special, forța nervoasă

şi mă împiedicau astfel să „creez“ cum aş fi dorit şi, probabil, aş fi fost în stare. Să mai amintesc de şedinţele, nenumărate şi de toate felurile, de articolele cerute, pe care mi le solicitau ziarele şi revistele de cultură generală? Uitam periodicele Academiei, pe unul îl conduceam ca redactor-şef, la altele colaboram ca membru al comitetului de redacţie sau ca autor. În asemenea condiţii, nici muncile arătate aici nu le voi fi făcut chiar cum trebuie. La Iaşi, adică înainte de 23 August, nu aveam altă obligaţie decît să-mi ţin cursurile şi să „creez“. (M-am lăsat şi eu contaminat de limbajul curent, pe care l-am atenuat totuşi cu ajutorul ghilimelelor.)

Lucrările mele ştiinţifice de după această dată sînt, în parte, reluări şi dezvoltări ale altora vechi. *Lingvistica romanică. Evoluţie. Curente. Metode* (1962) este o ediţie nouă (cu adevărat nouă) a cărţii din 1932, amintită cu alt prilej. Am concentrat expunerea şi, îndeosebi, am introdus consideraţii de ordin ideologic, care lipseau în versiunea precedentă. *Toponimia românească* (1963) păstrează schema şi tema din *Rumänische Toponomastik* (1924, 1926), dar îşi extinde spaţiul de cercetare asupra întregului teritoriu lingvistic românesc, ceea ce explică volumul dublu al variantei de după primul război mondial. Chiar *Limba română contemporană* conţine destule lucruri din *Limba română actuală* (1943) şi, mai multe, din diverse studii publicate de mine în *Buletinul Philippide*. Am citat şi această carte, care, deşi curs universitar, pretind că este o lucrare ştiinţifică în sens strict. (Un „pendant“ al ei este *Stilistica limbii române*, 1944, şi aceasta tot produsul unor prelegeri.) Ea seamănă, în multe privinţe, cu o gramatică, spus mai direct, cu *Gramatica limbii române* a Academiei (2 volume). Nu face însă ceea ce francezii spun, cu o formulă intraductibilă, „double emploi“ cu aceasta. Afară de faptul că din ea lipsesc multe lucruri prezente în cealaltă, cititorul atent (vreau să spun cel ce o studiază în sens strict) găseşte multe altele absente în Gramatica Academiei. Cele mai numeroase şi, după mine, mai importante sînt de ordin teoretic. Capitolele mari au, unele, sub titlul de „Generalităţi“, altele la fel, fără un nume special, introdu-

ceri foarte dezvoltate, în care se pun și se analizează detaliat probleme teoretice, considerate de mine ca absolut necesare pentru înțelegerea oarecum filozofică a „limbii“ ca atare, în esența ei, indiferent de forma ei concretă, adică de apartinerea la o familie sau un grup lingvistic înrudit din punct de vedere genealogic. Altă carte, *Structura morfologică a limbii române*, este scrisă în colaborare cu foştii mei elevi Valeria Guțu Romalo și Al. Niculescu și reprezintă o contribuție personală din parte-mi destul de modestă. În sfîrşit, *Alexandru I. Philippide* (1969) poate fi socotită drept lucrare strict ştiințifică prin faptul că se ocupă de viața și opera unui mare om de știință român.

Cu toate acestea, aparent chiar împotriva situației descrise pînă aici, numele meu ca lingvist a cunoscut peste graniță, după ultimul război, o adevărată faimă, prin faptul că *Lingvistica romanică* (1962) a fost tradusă în următoarele limbi străine : germană (1962), cu două capitole în plus, scrise de profesorul Werner Bahner, spaniolă (1967), cu numeroase adaosuri datorate profesorului Manuel Alvar, engleză (1970) — de fapt, ediție nouă a traducerii din 1937, cu un capitol foarte dezvoltat despre curentele noi din lingvistica romanică (autor, Rebecca Posner), rusă (1971), portugheză (1973) — tradusă după versiunea germană — și italiană (1974), traducere, fără modificări, a primei ediții englezeşti. Și *Introducere în lingvistica romanică* (în colaborare) s-a bucurat de succes, căci a apărut în spaniolă (1972), mult dezvoltată, prin osteneala lui Manuel Alvar, și în italiană (1974). Aceste două evenimente se explică, mai întîi, prin interesul pe care îl prezintă cărțile amintite. Prima, datorită trecerii în revistă a lingvisticii romanice de-a lungul existenței ei, ceea ce n-a făcut, în întregime, nimeni mai înainte, a doua, prin caracterul ei de manual accesibil studenților. A mai intervenit ceva. Curînd după începuturile de activitate lingvistică pe plan larg, grație mai cu seamă unităților de specialitate ale Academiei, participarea noastră la diferite reuniuni internaționale, după primele începuturi (1956, la Florența), a devenit aproape o regulă. Trei ani mai tîrziu, tot un congres de lingvistică romanică, la Lisabona, după care au urmat

cele de la Strasbourg (1962), Madrid (1965), Québec (1971), Napoli (1974). În 1968 am organizat noi înșine o asemenea reuniune, după spusele multor străini, cea mai reușită dintre toate. La trei dintre ele, eu am prezentat cîte un raport în ședință plenară, fiind solicitat de comitetul de organizare. Și la București (1968) am făcut același lucru. La Strasbourg și la Madrid mi s-a propus tema, pe care eu am acceptat-o, fiindcă intra în preocupările mele. Era vorba de stadiul cercetărilor din disciplina noastră privite din punctul de vedere al inovațiilor, de natură teoretică, ivite deja înaintea și dezvoltate mult în urma ultimului război mondial. În principiu, susțineam mai temeinic continuarea tradiției, cu deosebire în ceea ce privește seriozitatea informației și a muncii în general, dar recunoșteam valoarea unor achiziții ale structuralismului, care mi se păreau (și continuă să mi se pară) că reprezintă un progres. Totodată reproșam tradiționaliștilor fanatici că nu intervin în discuție (nu numai la congrese), spre a combate, firește cu argumente solide, „noutățile". La Madrid am încheiat raportul cu formula, curentă în domeniul politic, „coexistență pașnică". Am impresia că, astăzi, divergențele de păreri nu mai sînt atît de violente. Pentru congresul de la Québec anunțasem o comunicare propriu-zisă despre bilingvism în Romania. Președintele comitetului de organizare mi-a cerut să amplific expunerea și s-o prezint ca raport în ședință plenară. În Canada, bilingvismul e o problemă acută, de mult timp la ordinea zilei, și cu aspect politic (la fel, în linii mari, ca în Belgia, de pildă). Canadienii francofoni, într-o vreme majoritari, pierd terenul în favoarea anglofonilor, și, cum Québec e centrul cel mai important al limbii și culturii franceze, nu m-a surprins propunerea, pe care am acceptat-o cu bucurie.

Succesele romaniștilor noștri pe plan internațional au căpătat treptat forme concrete. La Strasbourg, cînd s-a pus adunării generale chestiunea sediului viitorului congres, noi am obținut pentru București o majoritate relativă impresionantă, dar ne trebuia una absolută. La repetarea votului a cîștigat Madridul, din cauză că cele mai multe voturi — de fapt, puține în total — ale romaniștilor din R.F.G. nu ne-au revenit nouă. N-am avut

succes, în acest sens, nici în capitala Spaniei, unde am izbutit, ajutați de numeroși congresiști, să impunem punctul nostru de vedere, acela de a se vota „prin corespondență“, motivînd propunerea prin absența masivă a membrilor Societății de Lingvistică romanică, sub egida căreia se organizează aceste congrese. Votul dat astfel a fost pentru București (1968). În schimb, un român a fost ales consilier al Biroului Societății. Acest început a avut o continuare aș spune aproape neașteptată în ce privește amploarea. La București am fost aleși, eu președinte de onoare al ei și Al. Rosetti consilier în locul meu, iar la Napoli, membru de onoare al Biroului, lăsînd, ca să zic așa, drept succesor, cu titlul de consilier, pe Marius Sala. În modul acesta, țara noastră are în conducerea Societății trei reprezentanți, la fel cu Franța, care a înființat-o (în sensul că inițiativa creării ei au luat-o romaniștii francezi) și îi servește de sediu.

Am arătat mai înainte care a fost activitatea mea științifică după 23 August, apreciind-o ca mai puțin valoroasă decît înainte de această dată. Am privit-o, cum s-a putut ușor vedea, din punct de vedere strict individual sau, spus altfel, egoist : am lucrat, adică, pentru mine, chiar dacă, din moment ce rezultatele ei au devenit publice, munca mea a folosit și altora. În schimb, după data amintită am început să lucrez și, poate mai ales, pentru alții.

Reforma din 1948 a învățămîntului, cu modificările care i s-au adus după aceea, și înființarea institutelor de cercetări ale Academiei au dus, bineînțeles, și în urma directivelor forurilor superioare, la o formă nouă de a lucra științific. Fără a minimaliza munca individuală, noua concepție a dat preferință muncii colective, în învățămînt, la catedre, în institute, prin gruparea cercetătorilor în sectoare și secții, după ramurile disciplinei de bază. Și înainte se lucra în echipe, dar numai cînd necesitățile de ordin material cereau, de exemplu la Dicționarul Academiei, sau, în cazul lingviștilor clujeni, la Atlasul lingvistic român.

Vorbind astfel, am în vedere științele sociale și umaniste. Celelalte, ca, de pildă, Medicina sau Chimia, cunoșteau de mult colaborarea, în înțelesul etimologic al

termenului. Munca pentru alții, cum îi spun eu, cam impropriu, s-a dezvoltat mult în momentul, destul de îndepărtat, cînd s-a legiferat doctoratul. (Sînt, cred, vreo douăzeci de ani, dacă nu mai mult, de atunci.) Titlul de doctor a existat și înainte, tot pe baza unei lucrări științifice speciale. (Obligatoriu era el numai la Medicină.) Organizată din punct de vedere didactic era pregătită obținerea acestui titlu numai la Facultățile de Drept : după luarea licenței se putea înscrie cineva la doctorat, care consta în doi ani de cursuri speciale și, în final, o teză, susținută sub forma tipărită. La celelalte Facultăți, numărul absolvenților care se gîndeau să studieze mai departe în vederea „consacrării" științifice în modul acesta era, în general, foarte redus. Aceasta, și din cauză că, la Litere și la Științe, studenții, în totalitatea lor, erau puțin numeroși. Acest, aparent, dezavantaj cantitativ reprezenta, în realitate, un mare avantaj. Profesorii își puteau cunoaște mult mai bine elevii și, în consecință, aveau posibilitate să-i selecteze pe cei cu adevărat capabili de a lucra științific. La disciplinele cu laborator, selectarea se făcea aș zice pe cale naturală : lucrările practice, mai numeroase decît cursurile propriu-zise (teoretice), erau conduse de profesori și puneau, astfel, și pe aceștia și pe studenții lor, în situația de a se cunoaște, reciproc, foarte bine. La Litere (și Filozofie), lucrările practice constau în seminarii, care nu se puteau compara, nici pe departe și sub aproape nici un aspect, cu munca în laborator. Un profesor serios, și doritor să-și „promoveze" studenții, nu întîmpina dificultăți prea mari, în cunoașterea lor în ce privește capacitatea de a lucra mai departe, în cele cîteva ore săptămînale de seminar. Dar erau profesori, probabil foarte puțini, care nu țineau seminarii, și atunci nu-și puteau da seama de valoarea elevilor decît la examene, dacă, bineînțeles, le făceau în condiții serioase în ce privește exigența și dacă izbuteau să „citească" în sufletul candidaților.

Am insistat asupra acestor lucruri pentru a face, pe baza lor, o afirmație, poate, surprinzătoare. Neîndeplinindu-se decît rareori condițiile arătate aici, sînt convins că de-a lungul timpului s-au pierdut pentru știință, în sensul înalt al cuvîntului, numeroși oameni va-

loroşi. Pentru concretizare citez cazul meu, pe care îl cunosc foarte bine. L-am mai povestit pe undeva, dar trebuie să mă repet. Am fost un student foarte bun, dar nu m-am gîndit în vremea studiilor şi nu m-aş fi gîndit nici după aceea să mă pregătesc pentru doctorat. Mi se părea o îndrăzneală prea mare sau, dacă exprimîndu-mă aşa, exagerez (deşi nu cred), credeam că pentru copilul unor oameni necăjiți, care nu știau să scrie și să citească, era destul, ba chiar prea mult, dacă ajunge profesor de liceu. Ca mine vor fi gîndit şi alți studenți, din diverse serii, aflați în condiții asemănătoare. Eu am avut noroc — acesta-i termenul cel mai potrivit — de A. Philippide, care, la primul examen cu dînsul, a fost impresionat de răspunsurile mele și, lucru mult mai important, a vrut, după ce, pînă la licență, şi-a confirmat impresiile favorabile, să dea curs părerii pe care şi-o formase, concretizînd-o în sfatul de a face o teză în specialitatea sa. Modul cum a „combătut" neîncrederea mea în propriile forțe m-a încurajat și, cu ajutorul efectiv, de durată, al lui, am izbutit, spre satisfacția amîndurora. Ceea ce s-a întîmplat cu mine se putea întîmpla, teoretic vorbind, și cu alți tineri în împrejurări asemănătoare.

Condițiile descrise aici prezentau un singur avantaj, pe acela că posesorii titlului de doctor obținut astfel n-au înșelat, în general, așteptările. În schimb, dezavantajele erau mai multe și mai mari, cum a rezultat destul de clar din cele ce precedă. De aceea trebuie salutată, ca binevenită, introducerea și organizarea oficială a doctoratului, drept urmare sau continuare logică a studiilor, la toate disciplinele predate în universități și politehnici. Modelul a fost și sistemul sovietic, judecînd după unele aspecte dintre cele mai caracteristice, și anume : examenul de admitere, scoaterea din producție în anumite condiții a celor reușiți și acordarea de burse. La acestea ar mai fi de adăugat titlul de „candidat" pentru cei care şi-au susținut, cu succes, teza. În U.R.S.S. exista și al doilea grad, superior, după obținerea celui dintîi : „doctor în Ştiințe" (mi se pare). Noi am înlocuit, ulterior, pe „candidat" prin „doctor", iar pe celălalt, prin „doctor docent", formulă nefericită, din cauză că îmbină două

noțiuni care aparțin la sfere de activitate diferite : „doctor“ este un titlu academic, adică științific, fără nici o legătură cu învățămîntul (chiar dacă tema, latinească, ne trimite la *docere* „a învăța pe alții“), iar „docent“ înseamnă „profesor“ (în sens larg), cum dovedește, dacă ar mai fi nevoie, faptul că germanii, care sînt și aici creatori în materie de organizare temeinică și sistematică, prin „Dozenten“ înțeleg „profesori (universitari) de toate gradele“. Cînd s-a făcut această modificare, mi s-a cerut părerea. Eu am propus „laureat“ pentru „candidat“ și „doctor“ pentru titlul superior. M-am întemeiat pe faptul că italienii spun „laurea“ pentru „doctor(at)“. S-a obiectat că existau atunci (mai tîrziu, nu) „laureați ai Premiului de Stat“, deși nici unul dintre aceștia nu-și spunea și nici nu era numit de alții „laureat“, afară de faptul că în ambele cazuri acest termen urma să aibă un determinant („în Filologie“, „în Chimie“ etc., unul, și „de Stat“, celălalt).

Mai serioase sînt alte lipsuri ale sistemului adoptat atunci și menținut pînă astăzi. Pentru înscrierea la doctorat, cel interesat trebuie să treacă un examen, care, apreciez eu, chiar cînd este făcut cu seriozitate, nu diferă, în esență, prea mult de examenele din timpul studiilor. Procedeul acesta școlăresc durează pînă la teză, în sensul că celui reușit la admitere i se cer după aceea două pînă la patru examene din disciplina respectivă și tot atîtea referate. Acestea se leagă oarecum de teză, întrucît sînt, de obicei, unele dintre viitoarele ei capitole. Mai tîrziu, Ministerul Învățămîntului a cerut unora dintre conducătorii științifici — fiecare doctorand lucrează sub conducerea unui specialist în materia aleasă — părerea cu privire la eventuale modificări ale sistemului descris, pe scurt, aici. Eu am făcut următoarele propuneri, la care n-am renunțat. Deoarece e vorba de un titlu științific, selectarea doctoranzilor trebuie să se întemeieze pe criterii științifice. Examenele amintite sînt probe de cunoștințe, nu de aptitudini pentru cercetare. Verificarea acestora nu este posibilă decît printr-un început, promițător, de activitate științifică. De aceea propuneam ca admiterea la doctorat să se bazeze pe acest început, dovedit prin două, trei articole publicate într-o

revistă de specialitate. După aceasta, doctorandul să înceapă a lucra la teză, fără nici un fel de examen sau control preliminar. Tema lucrării pentru obținerea titlului de doctor să și-o aleagă, de preferință, candidatul însuși, căci, pînă la proba contrară, este de presupus că el s-a gîndit la o problemă, care îl atrage, i se pare interesantă etc. Rolul conducătorului începe odată cu acceptarea sau respingerea temei, după caz. Fiind un specialist autentic, știe, trebuie să știe dacă subiectul ales a mai fost tratat, dacă poate fi tratat etc. etc. Sînt candidați capabili, care, indiferent din ce cauză, nu pot propune o temă. Atunci trebuie să intervină conducătorul. (Așa mi s-a întîmplat mie!) Munca acestuia de acum înainte începe cu adevărat, prin orele de consultație, obligatorii, la care controlează și verifică parcurgerea, adică înțelegerea și asimilarea bibliografiei recomandate de el însuși, progresul pe care îl face doctorandul în elaborarea tezei etc. Țin să mai adaug că sistemul propriu-zis contează mai puțin, ceea ce nu înseamnă că renunț la recomandarea celui descris aici. Importanță hotărîtoare are seriozitatea, în sens larg, atît a candidatului, cît și a conducătorului. La susținerea tezei trebuie să intervină aceeași calitate din partea celor trei referenți oficiali, care se pronunță asupra valorii ei științifice. Aceste ultime aprecieri înseamnă, spus mai pe scurt, că, întocmai ca în toate ramurile de activitate, elementul decisiv este omul.

Rezultatele obținute pînă în prezent în această problemă nu mi se par satisfăcătoare. Aceasta, și din cauza sistemului, dar și ca urmare a lipsurilor legate de partea finală a considerațiilor imediat precedente. A mai intervenit însă ceva. Pentru promovarea în grad a membrilor corpului didactic universitar se cere titlul de doctor. Măsura e bună, chiar necesară. Ea a existat și mai înainte. Extinderea ei mai jos decît gradul de profesor și cel de conferențiar mi se pare nepotrivită. Un lector poate lucra excelent, în limitele stabilite prin funcția lui, fără a poseda, obligatoriu, titlul de doctor. Obligativitatea actuală împinge, prin forța împrejurărilor, pe cei interesați la dobîndirea lui, chiar atunci cînd însuși cel în cauză își dă seama că întreprinderea operației este

prea grea pentru dînsul. S-a creat o anumită confuzie între titlu, privit în sine, și ceea ce trebuie să însemneze el. Urmarea a fost și — din păcate — continuă să fie existența unui mare număr de titrați, care și-au limitat și-și limitează existența lor științifică la posesia titlului de doctor.

Am socotit utile considerațiile și aprecierile de pînă aici, înainte de a prezenta activitatea mea de conducător științific. Am primit această sarcină încă de la primele începuturi ale legiferării doctoratului, atît ca profesor, deci în cadrul învățămîntului, cît și ca membru al Academiei. Căci și această instituție a obținut dreptul să pregătească viitori doctori în institutele ei de cercetări, unde, fie zis în treacăt, condițiile exterioare erau mai favorabile pentru munca științifică, întrucît cercetătorii nu aveau, cum aveau colegii lor de la catedre, o activitate în plus (aceea de a ține cursuri sau seminarii), care le răpea mult timp. Am condus teze în următoarele ramuri ale filologiei (în sens larg, așa cum apare acest termen și în nomenclatura oficială) : lingvistica românească, lingvistica romanică, limba și literatura spaniolă (ulterior și portugheză). Nu toate în același timp. Cînd s-au înmulțit candidații romaniști propriu-ziși, am renunțat la lingvistica românească, iar mai tîrziu, după ce alți foști asistenți și doctoranzi ai mei (de pildă, Al. Niculescu) au dobîndit dreptul de a fi conducători științifici, i-am lăsat pe ei să mă urmeze la lingvistica romanică. În momentul de față am rămas numai cu filologia hispanică, la care aș dori să am un colaborator care să se ocupe de literaturile din această zonă a Romaniei, și eu să conduc numai teze de lingvistică hispanică.

În condițiile acestea este de așteptat să fi avut mulți doctoranzi. Mai important mi se pare însă faptul că majoritatea copleșitoare a lor — o spun cu toată sinceritatea, fără teama de a da impresia că mă laud — sînt buni și foarte buni, cu toate că și ceilalți, extrem de puțini, și-au meritat pe deplin titlul. Trebuie să mai fac o mărturisire, care explică succesul, înainte de toate, al lor. Cei mai mulți mi-au fost studenți, o parte dintre ei și colaboratori la catedră sau cercetători la Institutul de lingvistică, în sectorul de limbi romanice, pe care îl

conduceam eu. Prin urmare, admiterea lor la doctorat era o pură formalitate. Sarcina mea de conducător, care începea după aceea, a fost enorm uşurată, datorită tocmai excelentei pregătiri anterioare a doctoranzilor şi marii lor seriozităţi. Pot afirma, deschis, că mai toţi şi-au lucrat tezele aproape singuri. Recurgeau la ajutorul meu extrem de rar, cînd se împiedicau ori li se părea că se împiedică, în timpul elaborării, de vreun obstacol. Mărturisesc, cu sinceritate şi cu bucurie, că cea mai mare plăcere mi-a făcut-o o doctorandă care, după susţinerea tezei, mi-a mulţumit, în public, pentru faptul că i-am lăsat toată libertatea de-a lungul muncii sale. Idealul cred că acesta este în materia care ne preocupă aici. Numai două sau trei teze a trebuit să le restitui autorilor cu observaţiile mele, care uneori mergeau destul de adînc, în vederea îmbunătăţirii lor.

Îmi fac o plăcere să dau numele acelora dintre foştii doctoranzi care contează, şi nu numai în ţară, prin cantitatea şi calitatea lucrărilor lor. Ordinea este aproximativ cronologică : Florica Dimitrescu, Mioara Avram, Andrei Avram, Flora Şuteu, Theodor Hristea ş.a. (toţi în lingvistica românească), Al. Niculescu, Maria Iliescu, Marius Sala, Sanda Reinheimer-Rîpeanu, Constant Maneca, Anca Giurescu, Ioana Vintilă-Rădulescu (în lingvistica romanică). Toţi lucrează fie în învăţămînt (ca profesori, conferenţiari, lectori), fie în Institutul de lingvistică din Bucureşti. Maria Iliescu a făcut o teză, foarte originală prin tema ei, despre limba unei colonii de friulani din ţara noastră, necunoscuţi specialiştilor străini, iar Marius Sala, una despre limba evreilor spanioli din Bucureşti, care, după părerea lingviştilor specializaţi în acest domeniu, dispăruseră relativ de mult. Ambele lucrări au fost tipărite în limba franceză, la Editura Academiei R.S.R., în colaborare cu o casă editorială străină. (Tot aşa, tezele Sandei Reinheimer-Rîpeanu şi cea a Ancăi Giurescu.)

Nu numai Maria Iliescu şi Marius Sala au tratat probleme noi în tezele lor, ci şi Ioana Vintilă-Rădulescu şi Constant Maneca. Disertaţia celei dintîi s-a ocupat de creola franceză, temă destul de cunoscută în bibliogra-

fia străină de specialitate, dar absolut necunoscută la noi. A celui de al doilea prezintă o mare noutate din punctul de vedere al metodei. A studiat lexicul de origine latină al limbilor română și italiană cu ajutorul metodei statistice, utilizînd în acest scop un computer american. (A lucrat un an întreg în S.U.A.) Era absolut necesar să folosească acest aparat, din cauza materialului enorm de fapte : cîte 50 000 de ocurențe pentru fiecare dintre cele două limbi. Rezultatul a demonstrat și mai temeinic, dacă se poate, latinitatea lexicului românesc, cu adaosul, întrucîtva surprinzător, că, din acest punct de vedere, româna nu e mai puțin latinească decît italiana. În domeniul hispanisticii, activitatea științifică este mult mai modestă. Douăzeci de ani de viață ai catedrei respective înseamnează prea puțin. Ei au creat numai un început de tradiție, care se va dezvolta, bineînțeles. Deocamdată, 5 doctoranzi și-au susținut tezele (toate de istorie literară) : Paul Alex. Georgescu, Ileana Georgescu, Cristina Isbășescu, Roxana Eminescu și Andrei Ionescu. Sînt aproape gata încă trei sau patru. Amintesc tot aici, ca să nu deschid un alineat nou, prea scurt, că am avut și la Iași doi doctoranzi, pe profesorii G. Ivănescu, membru corespondent al Academiei R.S.R., și G. Istrate.

Muncă științifică am făcut și continuu a face la „Societatea Română de Lingvistică Romanică“, înființată în 1961. Activitatea ei obișnuită și, totodată, cea mai importantă, constă în ședințe lunare (nouă, în total, pe an), la care se prezintă comunicări din domeniul lingvisticii romanice (și românești) și se „recenzează“ lucrări recent apărute. Majoritatea autorilor sînt tineri și mai tineri. Multă vreme, Societatea a primit o subvenție de la Ministerul Învățămîntului. Puteam, cu ajutorul ei și al altor venituri, acestea modeste, să tipărim „Buletinul“ (un volum pe an), să publicăm chiar cărți (printre ele, două teze scrise în limba franceză, care ne-au fost cumpărate, în multe sute de exemplare, de o editură pariziană) și să acordăm premii începătorilor pentru comunicările bune și foarte bune. Această activitate continuă și astăzi, dar numai sub forma ședințelor de comunicări și a publicării „Buletinului“.

VII. LA ACADEMIE

În cadrul acestei instituții am lucrat vreme îndelungată și cu atribuții multiple. Începînd din ianuarie 1949, am condus, ca director, Institutul de lingvistică, pînă în 1970, cînd s-a aplicat legea cumulului și academicienilor (pensionari, în calitatea lor de foști profesori). Cu o întrerupere, din iunie 1952, cînd am fost demis, cum am arătat într-un capitol precedent, pînă în ianuarie 1958.

Munca mea la institut a fost de ordin administrativ și științific. Cea dintîi prezintă importanță numai prin faptul că îmi cerea timp destul de mult și mă stingherea oarecum în activitatea științifică. Aceasta din urmă a fost, la început, și ea, într-o anumită măsură, administrativă. În cuvîntarea ținută de președintele Traian Săvulescu la inaugurarea oficială a Academiei R.P.R. s-a indicat drept sarcină a lingviștilor noștri continuarea muncii la Dicționarul limbii române, sub conducerea mea ca redactor responsabil. Echipa condusă anterior de Sextil Pușcariu (între 1905 și 1944, cu întreruperi mari, cauzate de cele două războaie mondiale) redactase definitiv cuvintele începătoare cu literele A, B, C, F, G, H, I (și Î), L (pînă la *lojniță*). Singurii lingviști români inițiați în munca lexicografică și care puteau, în condițiile date, să lucreze la dicționar și să învețe totodată și pe alții, erau Theodor Capidan, fost membru titular al Academiei Române și redactor vreme îndelungată în echipa veche, și Lia Pușcariu, fiica fostului redactor responsabil. De la ei au învățat această meserie, nu prea grea, dar obositoare prin monotonia ei și cu randament slab în ce privește satisfacția strict științifică, primii redactori, recrutați cum s-a putut în acele împrejurări. Au venit, din proprie inițiativă, oameni cu formație univer-

sitară, dar cu preocupări foarte diferite, să se angajeze la această muncă, toți din cauză că nu puteau găsi, cel puțin pentru moment, altă întrebuințare. Printre ei, și Demostene Botez, care era totuși avocat, stabilit de multă vreme la București și cu reputație, cred, bună din punct de vedere profesional. Se pare că se găsea într-o situație grea, foarte probabil ca fost național-țărănist. Fapt este că, nu prea tîrziu, a început să aibă „presă bună" și destul de repede a ajuns președinte al Uniunii Scriitorilor, director al *Vieții românești* și membru corespondent al Academiei R.S.R. Sînt sigur că i-a înlesnit această ascensiune, dealtfel meritată, în general, Mihail Sadoveanu (poate și Mihai Ralea). Printre cei angajați la Dicționar, veniți toți din afară, trebuie să pomenesc pe o fostă, strălucită, studentă a mea de la Iași, Florica Ficșinescu, care a lucrat excelent, și pentru că avea o bună pregătire lingvistică, dar și grație unui fin simț al limbii, pînă la sfîrșitul prematur al vieții sale.

Institutul s-a instalat, la început, într-un apartament cu cîteva încăperi din strada Spătarului. Aveam adesea sentimentul, cred că și din cauza înfățișării lui, că trăim și lucrăm toți ca într-o familie. După vreo doi, trei ani, înmulțindu-se cercetătorii, am obținut un local propriu, destul de spațios, în Calea Victoriei, aproape de Academie. Aici se putea desfășura în condiții materiale satisfăcătoare activitatea diverselor colective, grupate după specialități. Căci Academia dispunea nu numai de fonduri, ci și de o totală libertate de mișcare în ce privește administrarea lor. Angajam chiar și studenți, care manifestaseră capacitate sau cel puțin aptitudini pentru munca științifică, și, în general, nu ne-am înșelat. Unii cercetători au fost aduși de la catedrele de filologie, unde, după „furtuna" ideologică din 1952, n-au mai putut rămîne : ca „educatori" erau... primejdioși, ca cercetători, nu. Primele colective (sectoare sau secții, după caz) au fost : lexicografia, gramatica, fonetica și dialectologia, lingvistica romanică. Pe cel de gramatică l-a condus Al. Graur, pe cel de fonetică și dialectologie, Al. Rosetti, pe celelalte două, eu. Destul de curînd, secția colegului Rosetti a devenit unitate independentă, cu statut

de „centru“, avînd sediul, o vreme, tot acolo, în casele din curte.

Trebuie să spun ceva despre activitatea colectivelor conduse de alții, înainte de a vorbi despre ale mele. Obiectivul principal al celui de gramatică a fost întocmirea Gramaticii limbii române, sarcină, la fel de veche ca şi elaborarea Dicționarului, a Academiei de la începuturile existenței ei. Un amănunt de ordin cronologic, foarte important tocmai prin acest aspect, este următorul. Încă din 1947, unii dintre noi, în frunte cu Al. Graur, am început să lucrăm la o gramatică, în stil mai puțin măreț, destinată unui public larg. (La fel cu un dicționar, pe care l-am amintit într-un capitol precedent şi care era aproape de sfîrşit, cînd a luat ființă Institutul de lingvistică.) Acest început a fost continuat în noile condiții, cu mult superioare în toate privințele, și s-a încheiat cu cele două volume ale *Gramaticii limbii române,* care au apărut după înlocuirea mea la conducerea institutului. Împrejurarea a fost folosită, din păcate, pentru prezentarea noului director drept coordonator al lucrării în locul lui Al. Graur. Nici prefața, foarte amplă, care conține o trecere în revistă a principalelor gramatici româneşti, n-a fost scrisă, ci numai subscrisă de dînsul. Nedreptatea a fost împinsă aşa de departe, încît — caz unic în istoria premiilor de stat — această gramatică a fost distinsă cu un premiu de clasa I, din care jumătate a revenit semnatarului prefeței, și cu unul de clasa a II-a, împărțit la zece membri ai colectivului de elaborare. Doi dintre ei, Al. Graur și eu, au fost și ... fotografiați, n-aş putea spune cu ce scop, dar, pentru noi, o încheiere comică (aparent numai) a acestei înscenări.

Mai importantă decît gramatica însăși a fost munca de pregătire a ei, care, pentru oamenii tineri, a însemnat o adevărată şcoală în sensul adevărat al cuvîntului. Astfel s-au format o serie de specialişti în gramatica limbii române și, în linii mari, a gramaticii, ca atare, ca disciplină teoretică. Dovadă stau, între altele, cele cîteva volume de *Studii de gramatică* și, mai tîrziu, *Tratat de formare a cuvintelor în limba română,* din care a ieşit un prim volum, masiv. Colectivul este condus de mai

mulți ani de Mioara Avram, poate cel mai bun cunoscător al gramaticii românești.

La fel, în general, s-a lucrat și cu colectivul de Lingvistică romanică. Aici munca a mers mult mai greu. Lipsea cu totul o tradiție, fie și ca simplu început. Colaboratorii mei aveau o pregătire destul de serioasă în acest domeniu, întrucît urmaseră cursurile și seminariile corespunzătoare. Dar muncă științifică propriu-zisă nu făcuseră. Unii dintre ei erau filologi clasici, de ex. Maria Iliescu, care, în 1952, plecaseră de la catedră împreună cu Al. Graur, conducătorul lor. Această formație a lor s-a dovedit, pînă la urmă, a fi un avantaj : cunoașterea temeinică a limbii latine le-a folosit în cel mai înalt grad în activitatea lor de romaniști. Lucrarea colectivă cea mai importantă, trecută în plan pentru mulți ani, a fost „Crestomație romanică“ : o culegere de texte din toate idiomurile neolatine, începînd cu cele mai vechi și mergînd pînă în zilele noastre. Au fost luate în considerație nu numai limbile „standard“, cum se spune astăzi aspectelor lor literare sau culte, ci și dialectele și graiurile strict populare. Toate textele au o introducere, scurtă, dar suficientă pentru informarea cititorului, și o bibliografie, redusă cantitativ, dar esențială. Mult mai importantă, dar și mai grea, a fost întocmirea aparatului filologic, adică explicațiile, în note de subsol, a faptelor greu de înțeles numai cu ajutorul dicționarelor. Primele texte, cronologic vorbind, sînt cele latinești populare, menite să servească drept introducere lingvistică pentru toate celelalte. Limba noastră este foarte bine reprezentată, sub toate aspectele : veche, modernă, contemporană, cultă și populară, împreună cu cele trei ramuri ale ei din afara României actuale. Lucrarea întreagă, în cinci tomuri mari, publicată de Academia noastră, este unică în literatura de specialitate. O spun romaniștii străini, dintre care unii au sugerat apariția ei într-o limbă de mai largă circulație, fie și cu o oarecare reducere a volumului. Propuneri concrete, aparent ferme, în acest sens ne-au venit, dar nu s-au putut realiza, din cauza dificultăților financiare, mari pretutindeni. Trebuie să arăt că la această operă au lucrat și membrii catedrelor filologice bucureștene.

Am vorbit mai sus de „şcoală“. Termenul se potriveşte, în cazul de faţă, în măsură şi mai mare. Pot spune că eu însumi, conducătorul lucrării, am învăţat multe lucruri în materie de editare de texte. Căci aceasta înseamnează, de fapt, o crestomaţie, întocmită în modul arătat. Cu atît mai mult au avut de învăţat tinerii mei colaboratori, cărora le-a folosit, cîteodată, această ucenicie la întocmirea de ediţii, unele critice.

Membrii colectivului de Lingvistică romanică n-au lucrat numai la *Crestomaţie*, deşi cea mai mare parte a muncii lor s-a concentrat asupra ei. Au avut, chiar în plan, lucrări individuale, ca să nu mai vorbesc de preocupările lor în orele aşa-zise libere (peste cele obligatorii destinate exclusiv institutului). Rodul activităţii lor ştiinţifice a apărut în revistele de specialitate — amintite, cred, într-o pagină precedentă — ale Academiei, care ne-a aprobat cererea creării uneia noi : *Revista de filologie romanică şi germanică*, care a avut, în cei cîţiva ani de apariţie, drept responsabili pe Tudor Vianu şi pe mine. Pomenind astfel numele regretatului meu coleg, sînt bucuros că pot să vorbesc despre foarte temeinica sa muncă de la institut, unde a condus un colectiv care s-a ocupat de studiul limbii române literare. (Au apărut cîteva volume.) Se poate spune că şi el a făcut şcoală, în sensul precizat mai înainte, căci a învăţat destui tineri să studieze ştiinţific (nu... impresionist) limba şi stilul scriitorilor noştri (şi străini, totodată, la rigoare). O lucrare remarcabilă a colectivului condus de el este *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu*.

Eu am reluat conducerea lucrărilor la Dicţionarul (tezaur al) limbii române, după reintegrarea mea (ianuarie 1958) ca director al institutului şi după ce s-a potolit... furia contra acestei opere, care nu era destinată... maselor (ca şi cum cele patru volume masive ale *Dicţionarului limbii române literare contemporane* şi chiar *Dicţionarul limbii române moderne* au folosit „maselor“, mai ales acum două decenii). Cum nu puteam face faţă multiplelor mele ocupaţii, mi-am luat ca tovarăş la conducerea lucrărilor pe I. Coteanu, care devenise şi director-adjunct al institutului, ai cărui cercetă-

tori se înmulțiseră în mod foarte îmbucurător. (Așa se explică înființarea de sectoare noi : limbi clasice, limbi germanice, limbi slave, onomastică.) Munca mai grea la dicționar a dus-o el, mai cu seamă întocmirea normelor tehnice și a bibliografiei, apoi ședințele de lucru cu redactorii. Eu îmi rezervasem un fel de control final, cu revizuirea manuscriselor teoretic gata de tipar. Participam, bineînțeles, și la unele ședințe de lucru, precum și la alte aspecte ale acestei munci atît de complexe și de dificile care este elaborarea unei opere lexicografice de mari proporții. De aceea, la un moment dat, am cooptat, ca al treilea redactor responsabil, pe Al. Graur, care se ocupa, împreună cu un colectiv condus de dînsul, de etimologie (dar, personal, și de redactarea făcută de alții). În intenția mea, cooptarea acestui coleg se lega și de calitatea sa, foarte importantă, în vederea tipăririi mai urgente a dicționarului, de director general al Editurii Academiei.

Ca să termin cu acest aspect al muncii mele la institut, mai adaug obținerea, pentru el, a unui local potrivit în toate privințele, în primul rînd ca spațiu : o casă mare, cu parter și două etaje, plus un subsol ridicat, în care s-a putut instala comod biblioteca. Institutul a luat locul Editurii, care a fost mutată într-un edificiu nu mai puțin adecvat necesităților ei. Plecînd din fostul local, care a rămas tot al nostru, s-a putut muta în el Centrul de fonetică și de dialectologie, condus de Al. Rosetti, care, cum am spus altă dată, ocupa, în condiții meschine, fostele atenanse ale casei boierești, sediul propriu-zis al institutului ca atare. În modul acesta, cele două unități de lingvistică ale Academiei s-au găsit în condiții materiale aș zice excelente pentru desfășurarea activității lor. Ambele localuri au primit și sumele de bani necesare pentru completarea mobilierului și amenajarea cîtorva încăperi speciale, destinate unor manifestări oarecum solemne. În orice caz, fiecare dintre aceste două unități de cercetare se prezenta și din acest punct de vedere la înălțimea împrejurărilor, adică la un nivel civilizat în sensul cel mai pretențios al cuvîntului.

După cum Institutul și-a sporit an de an colectivul, la fel s-au petrecut lucrurile, bineînțeles într-o măsură

mult mai redusă, din cauza volumului mult mai mic de lucrări, şi la Centrul de fonetică şi dialectologie, unde un număr de cercetători au făcut ani de-a rîndul şi lingvistică generală, cu concepţii şi metode aproape exclusiv moderne. Ceea ce prezintă, în unele privinţe, o importanţă deosebită este participarea sectorului de dialectologie la anchetele pe teren determinate de lucrările întreprinse la Bicaz şi, mai tîrziu, la Porţile de Fier, pentru instalarea unor centrale hidroelectrice. Lucrările cerute de aceste operaţii grandioase au cerut transferarea locuitorilor din localităţile care trebuiau sacrificate. Pentru salvarea bunurilor spirituale (vorbirea, folclorul, obiceiurile), cercetătorii centrului le-au înregistrat, înainte de începerea lucrărilor, sub toate aspectele lor, şi cu ajutorul aparatelor speciale, pentru a putea servi apoi la studii speciale, care s-au şi realizat sub formă de monografii. Acelaşi sector de dialectologie a întreprins, mai tîrziu, elaborarea unor atlase lingvistice pe regiuni. În această muncă au fost antrenate şi unităţile similare ale Academiei de la Cluj şi Iaşi, care au colaborat, dealtfel, încă de la început şi continuă să colaboreze, la Dicţionarul Academiei. Fiind vorba de lucrări mari, de importanţă naţională în cea mai strictă accepţie a cuvîntului, se impunea ca ele să se realizeze de lingviştii români de pretutindeni. Conducerea oarecum supremă, în sens de îndrumare şi control, a aparţinut, la ambele aceste opere, Institutului de lingvistică din Bucureşti, ca reprezentant al autorităţilor tutelare, aceeaşi pentru toate.

Graţie unei înţelegeri juste, din partea forurilor conducătoare, a rolului disciplinelor filologice în noile condiţii de viaţă, cînd era vie conştiinţa că valorile spirituale sînt cel puţin la fel de importante ca şi cele materiale, institutul obţinea uşor satisfacerea cererilor de noi posturi. Astfel au luat naştere sectoare noi în cadrul lui : limbile clasice, limbile germanice, limbile slave, limbile orientale, toponimia, conduse respectiv de I. Fischer, M. Isbăşescu, Gh. Bolocan, Vladimir Drimba, I. Donat. Prin 1966—1967, numărul cercetătorilor trecea de optzeci. Un spor asemănător, proporţional însă cu preocupările mai reduse cantitativ vorbind, s-a produs şi la Centrul de fonetică şi dialectologie. În aceeaşi măsură a avut loc în-

multțirea posturilor la filialele și bazele Academiei. Rezultatul acestor creșteri oarecum exterioare a fost progresul cantitativ și calitativ al lucrărilor științifice. Dovada concretă, sub forma tiparului, o aduc revistele de specialitate și volumele propriu-zise, bogate în conținut, ca și în varietatea problemelor abordate. Se poate vorbi de o adevărată înflorire a lingvisticii noastre, care s-a manifestat în mod impresionant (după părerea, în primul rînd, a străinilor) la cele două congrese internaționale, organizate la București, în 1967 și 1968.

În cadrul Academiei am avut și alte îndeletniciri, ca să zic așa. În 1955 am fost ales de adunarea generală membru în biroul Prezidiului, odată cu Ion Gheorghe Maurer, devenit academician, ceva mai înainte, în același an. Prezența sa în birou a fost, cu siguranță, sugerată de forul nostru politic superior, pentru conducerea instituției în spiritul ideologic al momentului, de fapt, pentru evitarea unor greșeli de această natură, cu atît mai ușor de săvîrșit, cu cît ceilalți membri erau relativ slab pregătiți din acest punct de vedere, iar președintele (Traian Săvulescu) părea dispus, sub influența voluntarismului său, amintit într-o pagină precedentă, să treacă uneori peste principii sau pe lîngă ele. Temerea s-a dovedit curînd a fi fost justificată. La ședințele noastre se întîmpla des ca aceste două personalități să nu fie de acord în unele probleme. De aceea, după mai puțin de un an, colegul Maurer a renunțat la... luptă, adică s-a retras din birou.

Eu am făcut parte din conducerea Academiei unsprezece ani (1955—1966), aproape tot timpul ca vicepreședinte (titular, din decembrie 1957 pînă în aprilie 1966, de fapt, încă de mai înainte, împreună cu I. S. Gheorghiu, din cauza bolii grele și prelungite a președintelui). În această calitate aveam, în primul rînd, atribuții de ordin administrativ : participarea la ședințele lunare ale prezidiului Academiei și la cele, de obicei, săptămînale, ale biroului prezidiului, care erau și administrative în sens strict, dar și administrativ-științifice, fiindcă se puneau, se discutau și se rezolvau probleme pur științifice privite sub aspectul lor administrativ (cum își realizau planurile unitățile de cercetare, filialele și bazele Academiei, relațiile cu instituții similare străine, în frunte cu cele din țările socialiste,

participări la reuniuni științifice internaționale și organizarea unor reuniuni similare la noi, trimiterea la specializare peste graniță a cercetătorilor valoroși etc., etc.). Activitatea mea la aceste ședințe era totdeauna vie, întemeiată pe cunoașterea faptelor, cînd acest lucru era posibil, ceea ce se întîmpla foarte des, și pe deprinderea mea, veche, de a lua lucrurile în serios, mai cu seamă cînd era vorba de oameni. La aceasta se adăuga un fel de pasiune, adesea aprinsă, în susținerea punctului de vedere personal. În afară, atitudinea mea era cunoscută (bineînțeles, nu numai a mea) și interpretată în fel și chip, după criterii mai totdeauna subiective (favorabile sau nu mie însumi). Pot da un exemplu, care m-a amuzat, dar m-a și mîniat. Într-o zi, președintele Joja îmi spune, fără să arate că era supărat, că Constantin Daicoviciu l-a întîmpinat cu... salutul „În Iordan botezîndu-te tu, Doamne". Eu l-am întrebat, aproape furios : „Și dv. nu l-ați repezit, așa cum merita ?!" Mai curios mi s-a părut ce mi-a spus I. G. Murgulescu, tot ca președinte, și anume că unele măsuri luate de conducerea Academiei mi s-ar datora... mie. Aici trebuie să fi intervenit o anumită animozitate, dacă nu chiar ostilitate, contra noastră, a amîndurora, din partea celor nemulțumiți de măsurile în discuție : pe președinte, ca „influențabil", iar pe mine, ca vinovat principal !

Mult mai grea, adică neplăcută, a fost misiunea mea ca responsabil, în fața prezidiului Academiei, de munca tuturor unităților ei de cercetare din domeniul științelor sociale și al celor umaniste, foarte numeroase. Și aceasta, din cauza oamenilor. Răspunderea mea consta în urmărirea modului cum ele își îndeplinesc obligațiile, din punctul de vedere nu numai al realizării planurilor, ci și al condițiilor de ordin științific-ideologic. Cu toate eforturile depuse, îmi era imposibil să-mi duc la bun sfîrșit această misiune. Făceam și eu ce puteam, cum se zice. În orice caz, o orientare generală aveam asupra atmosferei de lucru care domnea în ele și, mai ales, asupra oamenilor, apreciați și ca cercetători și sub aspectul lor strict uman. Spre exemplificare, am să mă opresc la cîteva cazuri dintre cele mai semnificative pentru cunoașterea... psihologiei omenești.

La Institutul de psihologie, lipsind aproape total interesul directorului pentru munca oamenilor, privită sub toate aspectele ei, conducerea de fapt era în mîna a doi sau trei impostori. Slab pregătiți, dar (sau, poate, tocmai de aceea) îndrăzneţi, erau gata în orice moment să invoce principiile partidului, pentru ca în numele lor să împiedice dezvoltarea ştiinţifică a începătorilor şi promovarea celor valoroşi. Astfel, Tatiana Slama-Cazacu, excelent pregătită (şi nu numai în psihologie), a avut ani de-a rîndul necazuri, care se soldau şi cu o relativă micşorare a randamentului muncii sale. La sesizările ei interveneam adesea pentru a introduce oarecare ordine, cu efecte slabe şi de scurtă durată. Doi dintre aceşti impostori şi-au luat tălpăşiţa la un moment dat, cînd protectorul lor (amintit, de mine, într-o pagină precedentă, în legătură cu conducerea Academiei) a încetat din viaţă. Un al treilea protejat, respins la Comisia de diplome, căreia îi ceruse confirmarea titlului de doctor, ameninţa cu o plîngere la Comitetul Central, cînd a stat de vorbă cu mine, presupus, în bună parte, nu pe nedrept, ca „autor principal“ al respingerii sale. A venit, chemat de mine, împreună cu directorul-adjunct al institutului. I-am explicat că „accidentul“ se poate repara, prin acceptarea propunerilor de îmbunătăţire a tezei, venite de la referenţii oficiali, numiţi de minister. Nici n-a vrut să audă şi, pînă la urmă, a obţinut, la o nouă şedinţă a comisiei, majoritatea legală a voturilor.

O atmosferă întrucîtva asemănătoare exista la Institutul de arheologie. Era vorba, bineînţeles, de animozităţi personale, grefate însă pe deosebiri de formaţie ştiinţifică. Disciplina însăşi părea să contribuie, într-o anumită măsură, la divergenţe de păreri. Fiind vorba de epoci îndepărtate în trecut şi de izvoare aproape exclusiv materiale (obiecte de tot felul), este oarecum inevitabilă o oscilaţie în interpretarea lor, chiar la unul şi acelaşi cercetător, cu atît mai uşor de la unul la altul, fie şi fără nici un amestec al subiectivismului. Arheologii noştri sînt de două feluri în ce priveşte pregătirea de bază : unii au studiat, la universitate, arheologia ca materie principală, cei mai vechi dintre ei cu Vasile Pârvan, alţii sînt, la ori-

gine, filologi clasici sau istorici ai Antichității, care au devenit ulterior arheologi. În principiu, cei dintîi sînt sau pot fi superiori, în sensul că nu se lasă influențați, în interpretarea faptelor, de criterii oarecum străine de disciplina lor. (Simplă supoziție personală, care nu mă angajează decît pe mine.) Fapt este că, la București, divergențele, nu numai aprinse, ci și, adesea, violente, de păreri existau, în cadrul institutului, între Ion Nestor, arheolog de baștină, și cei din categoria a doua. Neînțelegerile dintre dînșii, care, trebuie să spun răspicat, reprezentau o piedică serioasă în calea cercetărilor, ajungeau de multe ori la mine, ca arbitru. Am avut chiar cîteva ședințe cu dînșii. Totdeauna aveam impresia că „dreptatea" era, dacă nu în întregime, cel puțin în mare măsură, de partea lui Nestor, și i-o recunoșteam, în ciuda nemulțumirii pe care mi-o cauza dîrzenia, adesea brutală și jignitoare, a modului cum își susținea el părerile. Ceea ce le reproșam eu, deschis, tuturor (inclusiv celor din celelalte centre ale țării), era că nu vin măcar cu un început de sinteză pe baza materialului, extrem de bogat, existent încă de pe atunci. Ei îmi arătau scrisori și, mai rar, recenzii de-ale specialiștilor străini privind munca lor, toate favorabile. Eu le răspundeam, spre nemulțumirea lor, cam așa : Cum să nu vă laude, dacă le puneți la dispoziție, în lucrările dv. pur descriptive și în reviste, tot ce le trebuie pentru studiile lor ? N-au nevoie să se mai deplaseze în România, dacă îi interesează științific, din moment ce au totul de-a gata. Supărarea lor mare o cauza un fel de lozincă, inventată de mine, care mi se părea foarte nimerită pentru a le caracteriza activitatea : La noi e așa de ușor să găsești urme materiale vechi — dovadă cele peste 90 de șantiere arheologice existente în vremea aceea — încît — aici intervenea ghimpele — treaba pe care o faceți dv. nu mi se pare deloc grea. Lozinca, foarte corespunzătoare realității, este : „Sapă, și vei găsi !"

Lucrurile nu mergeau prea bine din punctul de vedere al disciplinei „consimțite" în muncă nici la Institutul de istorie literară și folclor. Atmosfera spirituală era excelentă. Cercetătorii, toți, fără excepție, îl admirau și-l respectau, fără nici o rezervă, pe directorul lor, care era George Călinescu. Cei mai mulți erau și bine sau foarte

bine pregătiți. Dacă ar fi fost conduși metodic, rezultatele concrete ale ostenelilor lor ar fi fost totdeauna de prima calitate. Fiind lăsați să lucreze „în voie", fiecare după modul său de a vedea lucrurile, n-au putut deprinde disciplina și rigoarea cercetării științifice la nivelul cerut. Fiecare își zicea, probabil, că nici directorul nu dă dovadă totdeauna de aceste calități în lucrările sale personale. Uitau ori nu înțelegeau că George Călinescu — cu darul său inegalabil de a intui adevărul — n-avea nevoie absolută de o frînă, proprie, în elaborarea și rezolvarea unei teme. Greșeala aceasta de optică o săvîrșeau atunci, cum o săvîrșesc, în continuare, cred eu, toți admiratorii fără rezervă, extrem de numeroși, ai autorului inimitabilei *Istorii a literaturii* din 1941. Ei — bineînțeles nu toți — încearcă să meargă pe urmele lui, în sensul de a proceda întocmai ca dînsul, uitînd că lor le lipsește „geniul" și că aparențele de „improvizație" sau de „impresionism" ale studiilor sale se întemeiază pe o cercetare adîncă a operelor literare supuse analizei. Strălucirea lui personală, care, de multe ori, era oarecum și calculată, îi orbea și-i împiedica să vadă realitatea și să se conformeze ei. Lui George Călinescu îi lipseau calitățile așa-zise didactice, pe care, dealtfel, le disprețuia. Așa se explică succesul mai mult de suprafață, spectaculos, pe care l-a avut ca profesor. Din păcate, adjunctul său, cel pentru care Eminescu a fost exponentul burghezo-moșierimii în literatura noastră, nu l-a ajutat, chiar dacă ar fi vrut : cercetătorii nu-l luau în serios decît în momentele în care își simțeau primejduită situația, iar directorului titular nu-i putea ține piept nici măcar în probleme de ideologie. Eu cunoșteam bine situația de la institut și o apreciam just, adică, în general, nefavorabil din punctul de vedere al conducerii Academiei, care cerea, *trebuia* să ceară respectarea, fie și aproximativă, a unor anumite norme elementare de disciplină administrativă, cu implicații, prin forța lucrurilor, și de disciplină strict științifică. De aceea „polemizam", și nu numai oral, cu directorul institutului, de unde reputația, creată de necunoscătorii realității sau de falsificatorii ei, că eram un „inamic" al lui George Călinescu. Cine cunoaște istoria relațiilor mele cu dînsul nu poate crede măcar o iotă din această acuzație

pur şi simplu infamantă. Mai adaug că la moartea lui am scris un scurt articol în care l-am pus alături de Hasdeu și Iorga.

Academia avea, cum nu se putea altfel, şi institute în care se lucra bine şi foarte bine. Dau două exemple. Unul era cel de cercetări istorice condus de Andrei Oțetea, care avea o pregătire cu totul deosebită, şi nu numai în domeniul istoriei universale, specialitatea sa de bază, ci şi în acela al istoriei naţionale, cum probează numeroasele lui lucrări. A avut de la început o bună pregătire sociologică, în sensul că vedea în evoluţia omenirii rolul extrem de important al factorului economic. Aceasta l-a ajutat să-şi însuşească uşor și temeinic principiile materialismului istoric şi să le pună în aplicare. Era și un excelent pedagog şi organizator, plin de exigență, dar şi de înţelegere. Fiind dîrz în susținerea părerilor sale, nu putea să placă acelui „duh rău“, pe care l-am pomenit în legătură cu cel dintîi președinte al Academiei noi. A apărut, ca un *deus ex machina,* un adversar menit să-l înfrunte, un oarecare Știrbu, ieşit destul de repede din circulație, care n-ar fi fost bun nici ca profesor la clasele inferioare ale liceului. Alt institut în care se muncea serios, fără zgomot şi fără certuri — acestea lipseau şi la „Istorie“ — a fost cel de cercetări economice. Directorul lui titular avea și alte sarcini, care îl împiedicau să urmărească de aproape desfăşurarea activităţii colaboratorilor săi. În schimb, adjunctul său, Costin Murgescu, cel mai bun, cred, încă de pe atunci, economist al nostru, lucra, ca să zic aşa, pentru... amîndoi. Modest, temeinic și tăcut (în sensul că nu făcea caz de realizările sale), sta mai toată ziua de lucru în mijlocul cercetătorilor, sfătuindu-se cu ei, ajutîndu-i şi urmărind atent soluționarea problemelor. De aceea, alegerea sa ca membru corespondent al Academiei încă din 1963 a fost pe deplin meritată.

În cadrul acestei instituţii am avut şi alte „onoruri“, adică sarcini, acestea, din fericire pentru mine, mult mai uşoare. În iulie 1955 am fost numit, în urma votului adunării generale, președinte al Subsecției de Știința limbii și literatură. Secția întreagă, care cuprindea şi artele, era prezidată de Mihail Sadoveanu. Șase ani mai tîrziu (fe-

bruarie 1960), după ce fostul ei președinte s-a retras, i-am luat locul. Răspunderea în aceste funcţii era mai puţin copleşitoare, în schimb, conducerea, privită din punct de vedere organizatoric, cerea mai multă muncă, de fapt mai multă bătaie de cap. Activitatea secţiei în discuţie consta, mai întîi, în ţinerea de şedinţe lunare cu comunicări din partea membrilor ei, cu controlul îndeplinirii planurilor ştiinţifice ale tuturor institutelor de resort (de lingvistică, istorie literară, arte), după aprobarea lor prealabilă, cu probleme editoriale, cu organizarea unor sesiuni speciale etc. În munca aceasta pur administrativă eram ajutat de secretarul tehnico-ştiinţific, care a fost tot timpul Elena Purica, expeditivă, în sensul bun al cuvîntului, şi sîrguincioasă. Datorită şi ei, programul secţiei, stabilit din timp cu concursul colegilor, era, în general, respectat destul de strict. În ciuda faptului că majoritatea membrilor nu aveau o pregătire ştiinţifică propriu-zisă (mă refer la scriitori şi la artiştii plastici), o anumită disciplină, mai mult decît satisfăcătoare, a existat tot timpul. De obicei participau toţi sau aproape toţi, absolut regulat, la şedinţele lunare. Îi văd şi acum pe Mihail Sadoveanu, Gala Galaction, Ion Jalea, Jean Steriadi, Camil Ressu, Cornel Medrea ş.a., mai tîrziu pe Al. Philippide, T. Arghezi, Mihai Beniuc, Geo Bogza, Zaharia Stancu etc., etc., cei mai mulţi cu o prezenţă activă, ca participanţi la discuţii, iar cînd şi cînd, cu comunicări despre activitatea lor creatoare. Fără voie mă gîndesc la ce s-a întîmplat mult mai tîrziu, cînd atîţia membri, toţi tineri, nu veneau nici măcar o dată pe an la şedinţele secţiei lor.

Deoarece nu am multe de spus despre activitatea mea de conducător al acestei secţii, mă voi opri la cîteva cu aspect, aparent, anecdotic. Odată cu intrarea în Academie, mai întîi ca membru corespondent, a lui Perpessicius, s-a pus, deocamdată teoretic, problema reluării muncii, începută şi realizată parţial de dînsul încă înainte de război, la editarea integrală a operei lui Eminescu. După ce s-au obţinut aprobările necesare, au început tratativele — acesta e termenul propriu, cum se va vedea imediat — între conducerea Academiei, reprezentată de mine, şi virtualul editor. Acesta lucra deja în cadrul instituţiei

noastre, ca şef de secţie la Institutul de istorie literară şi folclor de sub direcţia lui George Călinescu. Condiţiile de ordin financiar — acestea prezentau interes mare pentru ambele părţi — puse de Perpessicius au fost următoarele : 250 000 de lei pentru fiecare volum (formatul de lexicon, pe care îl aveau cele deja apărute înainte de război), doi colaboratori plătiţi de Academie şi menţinerea sa ca şef de secţie numai în ce priveşte salariul, căci munca n-o mai putea presta, chiar legal vorbind, întrucît el avea situaţia juridică de „detaşat" de la institut la „Ediţia Eminescu". Aceste două condiţii nu le-am putut accepta, pe cea dintîi, pentru că suma de un sfert de milion, pentru un volum, mi se părea cel puţin mare, dacă nu excesivă, iar pe a doua, din motive legale : detaşarea însemna renunţarea nu la calitatea însăşi de şef de secţie, ci la prestarea serviciului respectiv, ceea ce, financiar vorbind, însemna, vrînd nevrînd, renunţarea la retribuţie. În timpul discuţiei, destul de penibile, neputînd să-l conving altfel, l-am întrebat dacă, pe vremea cînd era profesor de liceu, ar fi fost detaşat, indiferent în ce împrejurări, de la o şcoală la alta, ar fi primit salariul de la amîndouă, din moment ce lucra numai la una. Argumentul acesta l-a enervat, şi enervarea l-a sfătuit rău, căci, curînd după asta, nu numai familia şi prietenii, ci şi numeroşi oameni, mai ales scriitori, au văzut în mine un birocrat sau contabil redus la minte şi de aceea incapabil să înţeleagă valoarea inestimabilă a unei munci spirituale de înaltă calificare.

Trebuia să arăt ceva mai înainte că pentru obţinerea sumei globale a trebuit să mă duc la o şedinţă a Consiliului de miniştri, spre a convinge guvernul că necesitatea de ordin naţional a unei lucrări începute în timpul regimului burghezo-moşieresc cere cheltuieli, care, oricît de mari, nu contează. Supărarea lui Perpessicius a avut consecinţe penibile. După ce am participat, mulţi ani mai tîrziu, la mitingul de doliu organizat în memoria lui şi m-am oferit să fac parte din ultima gardă, am primit o scrisoare, fireşte anonimă, trimisă de unul dintre cei prezenţi la ceremonie. Văzîndu-mă acolo trist, cum nu era posibil altfel în faţa catafalcului, a tras concluzia,

conformă cu dorința lui și exprimată direct în scrisoare, că îmi simt apropiat sfîrșitul, și acest sentiment, nu acela al morții în sine, mă întristează. În „Jurnalul“ său, Perpessicius povestește, bineînțeles altfel, cum au decurs tratativele lui cu mine. Fiul său, fost colaborator al meu la catedră, dacă nu chiar și fost student, a crezut potrivit să publice (în revista *Steaua)* un fragment, unde apare și problema ediției Eminescu. Am trimis imediat o notă explicativă, pe care redactorul șef, Aurel Rău, a publicat-o imediat. M-am simțit obligat să procedez astfel, în ciuda împrejurărilor foarte neprielnice, pentru o astfel de „polemică“, și pentru a restabili adevărul, dar și pentru a mă apăra de acuzația adusă (că „am mințit“, cînd am informat Secția de specialitate a Academiei despre modul cum s-a rezolvat problema editării operei lui Eminescu). Tot așa se explică insistența, penibilă și pentru mine, asupra aspectului ei, din păcate, prea puțin „spiritual“. Dictonul francez *Calomniez ! calomniez ! il en restera toujours quelque chose* își dovedește justețea și în cazul de față. (V. mai sus.)

Ședințele Secției de Limbă, literatură și arte a Academiei erau, în general, vii, adesea foarte vii. Și, de cele mai multe ori, nu din cauza... filologilor, care erau, dealtfel, puțin numeroși. (M-am referit întîi la ei, din cauza unei maxime latinești, care fiind citată, din comoditate, numai parțial : *Grammatici certant,* a creat, pe nedrept, lingviștilor reputația de certăreți. Ea aparține lui Horațiu, care a spus *Grammatici certant, et adhuc sub iudice lis est.)* Vioiciunea cea mai mare, nu însă și cea mai plăcută și mai rodnică, o aveau ședințele la care participau — și aceasta se întîmpla regulat — George Călinescu și Camil Petrescu. Pot spune, exagerînd puțintel, că mai mult de jumătate din durata lor, care era cam de două ore, o ocupa disputa dintre acești doi foarte valoroși oameni. Cauza principală a „divergențelor“ de păreri o găseam eu mai puțin în deosebirea de temperament și mai mult în individualismul lor, care depășea o anumită limită, socotită de mine, cu... bunăvoință, normală. La aceasta trebuie să adaug o calitate propriu-zisă, rară în general, de a „gîndi“ serios în legătură cu problemele supuse discuției. Gîndirea mi se părea mai severă la Ca-

mil Petrescu, a cărui viață interioară, profundă și, într-un anumit fel, „chinuită“, se vede și în toată producția sa literară. George Călinescu îl întrecea prin intuiție, iar în ce privește prezentarea ideilor, printr-o mare facilitate, care putea, adesea, să facă impresia de „joacă“, ceea ce deruta și enerva pe colocutor. În cazul de față, situația era foarte limpede. Camil Petrescu suferea, cum se știe, de o gravă slăbiciune a auzului, care îl împiedica să urmărească bine spusele partenerului, iar uneori chiar să le perceapă just. Aceasta îl irita și-l făcea să ridice tonul, fără să reușească destul în sensul dorit de dînsul. De aici, o sporire penibilă, nu numai pentru el, ci și pentru noi, a enervării, care creștea și mai mult din cauza atitudinii, aparent zeflemistă, a lui George Călinescu. Președintele, care era, mai totdeauna, Mihail Sadoveanu, intervenea, la nevoie, cu binecunoscutul său calm, dublat de blîndețe, și potolea, în măsură diferită, după împrejurări, lucrurile.

George Călinescu era foarte activ și altfel. Mai întîi, ca autor de comunicări, și nu numai privitoare la literatura română. Își spunea cuvîntul și în probleme din afara preocupărilor sale obișnuite, venea cu sugestii și propuneri etc., spus mai pe scurt, era un membru cu adevărat activ al secției. Dintre ceilalți scriitori, care constituiau în total o majoritate relativă a ei, la început de tot, numai Mihail Sadoveanu și Gala Galaction participau, în general, la discuții, indiferent de chestiunile trecute în ordinea de zi. Mai tîrziu, după intrarea lor în Academie, s-au relevat, sub acest aspect, Al. Philippide, cu numeroase și extrem de interesante comunicări și intervenții, apoi Mihai Beniuc și Zaharia Stancu. Cel mai tăcut dintre toți era Tudor Arghezi, prezent mai totdeauna la ședințe. Aproape inexistenți din acest punct de vedere erau (cu excepția lui Ion Jalea) artiștii plastici, mai toți foarte valoroși profesional vorbind, precum și unii scriitori, deși toți ar fi putut, ca să nu spun că ar fi trebuit, să vină cu comunicări în care să arate cum „lucrează“, ce probleme își pun, ce cred despre profesiunea lor etc., cum îi îndemnam eu, cîteodată, cînd am fost ales președinte, ca succesor al lui Mihail Sadoveanu.

Cei mai activi erau, în general, filologii, fără să fie prea numeroşi. Faptul se explică prin „meseria" lor, nu, mai întîi, ca oameni de ştiinţă, ci şi ca profesori. Pentru ei, o comunicare era un fel de lecţie, la alt nivel şi adresată unui auditoriu diferit. Afară de asta, unităţile ştiinţifice ale Academiei, consacrate studiului limbii şi literaturii, erau numeroase, produs al păstrării unei tradiţii începute odată cu crearea ei ca Societate literară. Activitatea mai bogată a filologilor a deprins pe unii scriitori şi pe artiştii din secţia noastră cu ideea, greşită, dar, se pare, comodă, pentru dînşii, că numai specialiştii propriu-zişi, adică cercetătorii din domeniul lingvisticii şi al istoriei literare, pot şi trebuie să prezinte comunicări.

Multe şedinţe, poate prea multe, ca şi în alte ramuri de activitate, erau de lucru : examinarea şi discutarea planurilor de muncă ştiinţifice ale diverselor institute şi centre de cercetări dependente de secţia noastră, care erau numeroase. Mai întîi, ne ocupam de întocmirea lor din punctul de vedere al oportunităţii temelor planificate de conducerea unităţilor respective, iar după aceea, de realizarea prevederilor, nu numai la sfîrşitul propriu-zis al muncii la ele, ci şi în etape, după caz.

Se exagera cu ideea, mai bine zis, cu aplicarea ei, că munca în colectiv este superioară celei individuale. Teoretic, se poate susţine că un grup de oameni lucrează mai bine decît unul singur, după cum se pot găsi argumente temeinice pentru a dovedi contrariul. Nici unul dintre aceste puncte de vedere nu este valabil pentru toate situaţiile. Intervin diverse elemente, care sînt hotărîtoare în fiecare caz concret. Astfel, Dicţionarul Academiei impune munca de echipă, pentru motive care n-au nevoie să fie arătate. În schimb, ca să mă refer tot la probleme de lingvistică foarte importante, *Istoria limbii române* putea fi terminată definitiv, adică şi tipărită, în cei 13—14 ani, dacă nu chiar mai mulţi, care au trecut de la începerea lucrării. Din cele cinci volume planificate, au apărut numai două, alte două sînt oarecum gata de tipar (al treilea, încă de acum cîţiva ani), iar pentru al cincilea există redactate un număr, nu prea mare, de capitole. Exemplul lui O. Densusianu reprezintă cel mai puternic argument în sprijinul ideii că, în cazuri determinate, un singur

om poate lucra mai bine și mai repede decît un grup. Să mă explic. *Histoire de la langue roumaine* a acestui savant merge numai pînă la secolul al XVI-lea inclusiv. Aceasta, din cauza multiplelor ocupații și preocupări ale autorului. Dacă el ar fi lucrat numai la această operă, ar fi terminat-o, în întregime, adică pînă la epoca noastră, în cel mult zece ani. Cifra este foarte aproximativă, dar nu prea departe de realitate, judecînd după faptul că primul volum, care n-a fost deloc cel mai ușor de realizat, a văzut lumina tiparului în 1901, cînd Densusianu avea numai 28 de ani și nu lucrase între timp numai la această operă.

Ca membru al conducerii Academiei (vicepreședinte), am avut sarcina de a o reprezenta în relațiile ei cu instituții similare, fie peste graniță, fie în țară. Mai întîi, în vederea încheierii unor convenții de colaborare în probleme de interes comun. Am început, cronologic, cu Academia Germană de Științe, care își avea sediul în Berlinul democrat și aparținea, științific, ambelor Germanii. (Mai tîrziu, ea a devenit Academia R.D.G., cu membri și din R. F. G., considerați, la fel cu cei din alte țări, ca „străini“ : germ. *auswärtig*. În treacăt spus și ca simplă, totuși semnificativă, curiozitate, tot comune ambelor Germanii erau atunci echipele sportive, cînd participau la competiții internaționale.) Era la începutul anului 1957. Țin minte că principala problemă concretă pusă în discuție a fost aceea a Dicționarului săsesc, început cu mult înainte de către germaniștii sași din Transilvania, dar întrerupt în timpul ultimului război și încă mulți ani după aceea. O dificultate mare, care nu venea de la nici una dintre cele două părți și care s-a rezolvat destul de tîrziu, nu mai știu cum, consta în faptul că redactorul principal plecase din țară odată cu trupele hitleriste și luase cu dînsul materialul cu fișe întocmite pentru redactarea dicționarului. Alte chestiuni au fost cele curente în toate cazurile similare : schimburi de experiență, cu formula consacrată, cu vizite științifice reciproce, făcute, mai ales, de către cercetătorii tineri și mai tineri.

Din R. D. Germană am plecat, în continuarea misiunii, la Varșovia, cu același scop, adică încheierea unei conven-

ţii cu Academia de Ştiinţe a R. P. Polone. Şi aici problema de căpetenie a fost tot elaborarea unui dicţionar, acesta, român-polon şi polon-român, la care s-au adăugat schimburile de cercetători şi de publicaţii. Am stat mai mult decît la Berlin, între altele, şi din cauză că gazdele mi-au propus, şi eu am acceptat, să vizitez şi Cracovia, cel mai vechi centru de cultură al ţării, cu o universitate din secolul al XIV-lea. Am fost însoţit tot timpul de o fostă studentă, poloneză, a Facultăţii de Filologie din Bucureşti, Irena Haraszimowicz, care, bineînţeles, ştia foarte bine româneşte. La Cracovia m-am întîlnit cu marele lingvist J. Kuriłowicz, fostul meu camarad de studii la Paris (1925), şi cu romanistul Czèrny, ambii profesori activi ai universităţii. De la acesta, care se ostenea serios pentru dezvoltarea învăţămîntului Limbii şi literaturii române, am aflat unele lucruri interesante privind această problemă. Lectorul respectiv era un polonez, care trăise şi lucrase mulţi ani ca profesor de liceu la Cernăuţi, unde învăţase, relativ bine, să vorbească şi să scrie româneşte. Am vizitat, cam din fugă, şi celebrul centru industrial din apropierea Cracoviei, Huta. În cele şase zile, cît am stat la Varşovia, am avut prilejul să cunosc de aproape anumite aspecte ale vieţii, materiale şi spirituale, din capitala ţării prietene. Oraşul distrus ca nici un altul, poate, din întreaga Europă în timpul războiului, fusese reconstruit întocmai cum a fost, chiar în ce priveşte detaliile. Nu pot uita „Tîrgul vechi" (Stari mesto) — cred că aşa i se spune : o piaţă mare în formă de pătrat, cu laturile alcătuite din clădiri de secole, în care erau magazine, restaurante, cafenele etc. Însoţitoarea mi-a înlesnit vizitarea unora dintre ele, cu explicaţii privitoare la interiorul lor, unde — în cazul localurilor publice — s-au refăcut întocmai cum fuseseră chiar mesele şi scaunele, ca să nu mai vorbesc de „podoabele" pereţilor şi tavanelor.

La începutul lui 1959 am plecat, împreună cu acad. Arthur Kreindler, la Moscova, în vederea aceluiaşi scop, încheierea convenţiei ştiinţifice cu Academia U.R.S.S. Am revăzut cu plăcere, după aproape doisprezece ani, metropola în care am trăit şi am lucrat curînd după terminarea definitivă a ultimului război. Timpul n-a trecut degeaba

sau din fugă pe lîngă acest oraş, ca şi pe lîngă întreaga ţară a cărei capitală este. Urmele distrugerilor, care mai dăinuiau, în mare măsură, prin 1945—1947, dispăruseră cu totul, făcînd loc unor edificii grandioase şi moderne. Atmosfera însăşi era alta, lucru perfect logic : progresul spiritual, în sensul cel mai larg al cuvîntului, merge paralel cu cel material şi în strînsă legătură cu acesta. Ambasada României se instalase în local propriu, construit de noi, după planurile arhitecţilor noştri şi cu întreaga cheltuială a statului român. La prima vizită, îndată după sosire, ne-a primit ambasadorul Mihai Dalea. Cum nu-l cunoşteam, am crezut că este unul dintre membrii ambasadei, atît de modest şi de simplu în întreaga lui comportare.

Tratativele au mers uşor şi repede. O anumită grabă a fost cerută de mine însumi, din cauză că în ajunul plecării mele din Bucureşti, fiind muşcat la mînă de un pisoi siamez, cu care îmi plăcea să mă joc, fiindcă era un adevărat monument estetic, deşi ştiam că era încă destul de sălbatic, soţia mea s-a speriat aşa de tare, încît a avut un spasm, din fericire, nu prea grav. De la Moscova n-am putut vorbi prin telefon cu ea în nici una dintre cele trei nopţi de după sosirea mea acolo. A patra zi, seara, am putut semna convenţia, fapt care a fost recunoscut, ca să zic aşa, în mod concret printr-un dineu oferit de ambasador. Din partea sovietică a fost prezent şi preşedintele Academiei, marele chimist A. N. Nesmeianov, care a vorbit, şi din punct de vedere strict literar, aşa de frumos, încît mi-a făcut plăcere să-l felicit pentru succesul său, mult superior celui obţinut de mine, om de litere.

Cu alte academii din ţările socialiste, tratativele pentru încheierea convenţiilor culturale au fost duse la noi. Este cazul celor două republici învecinate pe o lungă distanţă cu a noastră : R. P. Ungară şi R. P. Bulgaria. Din partea Academiei Maghiare de Ştiinţe a venit Bárczi, membru titular al ei, cel mai bun cunoscător al istoriei limbii sale materne. Problema principală supusă discuţiei a fost întocmirea unui dicţionar maghiar-român şi român-maghiar, în colaborare, ca şi în cazul dicţionarelor amintite mai sus, unde am vorbit despre convenţiile cu aca-

demiile germană și polonă. Academia de Științe a R. P. Bulgaria a fost reprezentată de Sava Ganovski, bun cunoscător al limbii și istoriei noastre și, dacă nu mă înșel, primul ambasador, după ultimul război, al țării sale la București. Preocupările științifice au fost, în cazul de față, mai numeroase și mai variate, datorită relațiilor culturale multiseculare dintre români și bulgari, de pe urma cărora au avut de cîștigat ambele părți.

Ar mai fi de adăugat, în legătură tot cu relațiile academice dintre țările lagărului socialist, participarea mea la cea de-a zecea aniversare a Academiei Maghiare (1955) și la o festivitate, cred, similară, a Academiei Cehoslovace (n-am reținut data). La Budapesta am mers împreună cu acad. N. Gh. Lupu. Ne-a plăcut, la amîndoi, fără nici o rezervă, modul cum au decurs ședințele de lucru, ca și cea inaugurală, festivă. Impresie puternică ne-a făcut președintele Academiei, Rusznyák (nu sînt sigur de ortografie), medic-biolog valoros, prin întreaga sa ținută de-a lungul sesiunii. Am cunoscut, relativ bine, pe cîțiva dintre lingviștii maghiari, în frunte cu L. Ligeti, mare sinolog chiar pe plan mondial. Cu specialiștii în limba lor națională, printre ei pasionatul „apărător“ al ei Páis, am discutat probleme de „cultivare a limbii“, în care ei sînt adevărați specialiști, puțintel exagerați, poate, dar sinceri și convinși. La Universitate am ținut o conferință, de interes aș zice comun, despre formarea poporului român, care a apărut în limba maghiară. Eu am ținut-o în românește, la cererea gazdelor, dintre care o bună parte m-au înțeles fără greutate. (Pentru ceilalți se difuzase un rezumat amplu.) Nu pot să nu amintesc și ospitalitatea celor care ne-au primit. Am fost găzduiți într-un hotel de pe celebra „Insulă Margareta“, din mijlocul Dunării. Am avut noroc și de o vreme splendidă.

La Praga, festivitățile academice au decurs, în mare, la fel, ceva mai sobru, dar cu aceeași seriozitate, ca și la Budapesta. Tot cu filologii, în primul rînd, am avut întîlniri în afara ședințelor. Am revăzut, bucuros, pe fostul meu coleg de diplomație la Moscova, Horák, academician și profesor la universitate (specialist în folclor), pe cunoscutul slavist B. Havránek, membru (astăzi, per-

manent) al Comitetului Internaţional Permanent al Lingviştilor, şi pe doamna Maria Kafkova, excelentă profesoară de Istorie a literaturii române. Am vizitat biblioteca Institutului de sinologie, condus de profesorul J. Prušek, autor, între altele, al unei cărţi masive consacrate literaturii *Chinei eliberate*. Am rămas uimit — desigur ca în faţa... necunoscutului — aflînd (şi văzînd de... aproape cîteva dintre ele) că această bibliotecă posedă patruzeci de mii de texte scrise în limba chineză şi cu alfabetul chinezesc. O bucurie aparte am avut întîlnindu-mă cu foştii mei studenţi cehoslovaci de la Bucureşti : Irena Smrčkova, J. Felix şi V. (?) Damek, buni cunoscători ai limbii şi culturii noastre, pe care continuă să le cultive (primii doi, şi ştiinţific).

Academia noastră a avut (şi are, în continuare) relaţii ştiinţifice şi cu instituţii similare din ţările burgheze. Am participat, fie singur, fie împreună cu alţii, la diverse manifestări organizate ocazional în cîteva centre occidentale. Cea mai importantă dintre ele a fost sărbătorirea celui de-al treilea centenar al ilustrei Royal Society, cu sediul la Londra, cea mai veche academie (1660), după cea franceză (1636), din lume. Pentru a evita cheltuieli prea mari, Academia m-a delegat numai pe mine, ca vicepreşedinte al ei, s-o reprezint la festivităţile organizate, care au fost pur şi simplu grandioase. Mai întîi, prin bogăţia şi amploarea manifestărilor, care au avut loc nu numai la Londra, ci şi în cele două centre universitare străvechi Oxford şi Cambridge. Las la o parte, ca de la sine înţelese, cuvîntările solemne sau pur şi simplu de rigoare în asemenea împrejurări, precum şi comunicările ştiinţifice, deloc numeroase, de asemenea obligatorii. Mă opresc la prezenţa familiei regale, cu membrii ei maturi : regina-mamă Elizabeth, regina Elizabeth II şi prinţul-consort, ducele de Edinburg. Cea dintîi a fost activă în sens strict : fiind „cancelar" al Universităţii din Londra, a prezidat solemnitatea organizată acolo şi a rostit o cuvîntare destul de amplă, primită cu aplauze nu... amabile, ci sincere, cum am putut înţelege, destul de aproximativ, dar suficient, ca să-mi pot da seama de valoarea conţinutului. Deşi... regină şi... englezoaică (această de-a doua calitate o obliga să... respecte tradiţia),

şi-a presărat, adesea, spiciul cu vorbe de duh englezesc autentic. Regina Elizabeth a fost prezentă la şedinţa festivă din imensul Albert Hall. Cuvîntările ţinute acolo ale unora dintre reprezentanţii academiilor străine (mai multe ale celor burgheze) au fost predate în scris şi, lucru foarte important, cu decernarea titlului de *doctor honoris causa* unui număr de savanţi din afara Angliei, toţi, reprezentanţi ai ştiinţelor naturii, aceasta, din cauză că din The Royal Society fac parte numai matematicieni, fizicieni, chimişti etc. Pentru celelalte discipline există, tot la Londra, o academie specială. Şi s-a făcut totuşi o excepţie, se pare meritată pe deplin, în persoana regelui Suediei, arheolog cunoscut şi apreciat pretutindeni.

Într-o pauză, destul de lungă, o parte — cei mai mulţi — dintre delegaţii ţărilor străine au fost primiţi într-un edificiu-anexă de prinţul-consort, care, extrem de apropiat şi de amabil, a stat de vorbă cu unii dintre oaspeţi. Printre aceştia m-am întîmplat şi eu. Aflînd de la preşedintele „Societăţii Regale" (Sir Cyril Hinshelwood, chimist celebru) că sînt filolog, m-a întrebat cîte limbi ştiu. Ca să-i fac plăcere gazdei, fără să trec totuşi peste adevăr, am spus că ştiu cam tot atîtea ca şi preşedintele, care vorbea puţintel chiar şi ruseşte.

Deoarece „Societatea regală" e a întregii ţări (Marea Britanie, fără Scoţia), festivităţi similare, mai puţin grandioase (familia regală, de pildă, n-a participat la ele), au avut loc, cu comunicări, mai puţine, şi cu decernarea titlului de *doctor honoris causa* la universităţile din Oxford şi Cambridge.

La prima dintre ele a primit această importantă distincţie, între alţii, şi savantul sovietic N. N. Semionov, Premiul Nobel pentru chimie (1956). Între cele două universităţi britanice există, probabil încă de la întemeierea lor (Oxford e mai veche cu un secol), o emulaţie, care se manifestă ocazional sub forma unei întreceri pasionate (mai ales la competiţiile... sportive ale studenţilor). Cea dintîi are, mai bine-zis avea, reputaţia unui foarte important centru al disciplinelor umaniste, pe cînd cealaltă cultivă îndeosebi ştiinţele naturii. Au fost, cu siguranţă, epoci care au putut da naştere, pe bază de fapte, acestei reputaţii. Mă opresc la acest detaliu, ca să arăt că emu-

lația continuă să existe, chiar, cîteodată, sub formă de competiție. La Cambridge am stat, întîmplător, de vorbă, ceva mai mult timp, cu lordul Adrian, fost profesor al universității locale, om foarte avansat în vîrstă. Avînd, poate, din cauză că acest oraș, mai mic decît Oxford și fără industrie ca acesta, în schimb cu numeroase parcuri, o mare simpatie pentru el și pentru oamenii lui, i-am spus interlocutorului meu că Cambridge este, în momentul acela, la fel de tare în științele umaniste ca și „rivalul“ lui. S-a bucurat ca un copil și a ținut să comunice aprecierea mea și soției mele, care nu cunoștea franceza, limba noastră de conversație.

Pentru noi românii, cu mult mai importantă decît participarea la jubileul „Societății Regale“ a fost vizita, în 1959, a unei delegații alcătuite din academicienii Ștefan S. Nicolau, Horia Hulubei, Emil Pop și eu. Am avut tot timpul ca „însoțitor“, trecut în listă, pe V. Huțanu, prim-secretar al Legației R. P. R. la Londra. (Atunci nu aveam ambasadă acolo.) A fost o vizită oficială, organizată de ambele părți, în urma unei înțelegeri. Partea engleză a fost reprezentată nu numai prin „Societatea Regală“, care, bineînțeles, a avut rolul principal, ci și de „Consiliul Britanic“ (British Council), organ semi-oficial, cu atribuția de a întreține și dezvolta relațiile culturale cu străinătatea, pe scară extrem de amplă. S-a știut din timp ce ocupații și preocupări are fiecare dintre noi și, în consecință, afară de reuniunile să le zicem generale, sau comune, la care luam parte noi toți și la fel delegații englezi, au fost prevăzute întîlniri individuale la institute și instituții de specialitate. Partea leului au avut-o științele naturii : trei dintre membrii colectivului nostru cultivau astfel de discipline, și numai eu reprezentam pe (unele dintre) cele umaniste. (De aceea, vorbind în glumă, ar fi trebuit să... scap mai ușor, dar n-a fost așa, fiindcă eram conducătorul delegației și mi-a revenit sarcina, deloc plăcută, de a ține uneori cîte o cuvîntare, fie și scurtă, nu în engleză, pe care n-o pot vorbi, ci în franceză, deci tot într-o limbă... nematernă.)

Programul vizitelor noastre în întreaga Anglie, de-a lungul celor două săptămîni (17—31 octombrie), a umplut o broșură de... opt pagini mari, litografiate, cu ab-

solut toate acțiunile (printre ele, de pildă, drumul de la hotel la un institut oarecare, la gară sau la aeroport), cu indicarea precisă a orei și minutelor consacrate pentru fiecare. „Pedantismul“ acesta, care are la bază vechea zicală englezească *times is money* și care, pe mine, pedant prin naștere și educație, m-a entuziasmat, ar fi trezit gelozia celui mai ordonat și disciplinat dintre nemți. (Mă refer la ei, pentru că ei au, de obicei, reputația unor astfel de oameni, deși constatările mele m-au convins că francezii nu sînt mai prejos, cel puțin în ce privește punctualitatea.) Îmi pare rău că nu pot — nici n-ar avea rost, căci ar depăși... pedanteria alcătuitorilor lui — să reproduc acest program vrednic de tot interesul. Unele lucruri trebuie totuși spuse.

Între 17 și 22 octombrie am stat la Londra. La aeroport ne-a primit Dr. H. G. Thornton, secretar „extern“ (=pentru relațiile cu străinătatea) al „Societății Regale“, care a avut misiunea cea mai grea, însoțit, adesea, de Dr. Martin, „Secretar-asistent“. Primirea oficială a avut loc în ziua de 19 octombrie, la sediul „Societății Regale“, unde ne așteptau președintele (Sir Cyril Hinshelwood), cu „adjuncții“ săi și cu cîțiva membri, care fuseseră în țara noastră, precum și doi domni din conducerea „Consiliului Britanic“. La dejunul pe care l-am luat tot acolo am avut emoție, reală, căci a trebuit să răspund la toastul președintelui. N-am prea fost mulțumit, poate mai ales de franceza „mea“, dar mi-a mai venit inima la loc, cînd ministrul nostru (tov. Bălăceanu), prezent la recepție, mi-a spus că m-am achitat „bine“ de această sarcină extrem de grea, în general vorbind, pentru mine. Imediat după masă am vizitat diverse servicii ale „Societății Regale“, cu scopul de a vedea cum se lucrează în această instituție aproape străveche. Vizite colective am mai făcut la Grădina Botanică, la „Society of Antiquaries“, la Universitate, la „Galeriile de Artă“, și la... spectacole (*Don Juan* de Mozart, într-o seară, și la trei balete, la Covent Garden, în alta). Cele individuale au fost la institutele și instituțiile de specialitate pentru fiecare, unde cei trei colegi ai mei au fost primiți de membri ai „Societății Regale“. Eu însumi am fost programat numai pentru „Consiliul Britanic“, care m-a interesat foarte

mult în ce privește metodele de lucru, nu atît ca fost diplomat, cît ca membru, atunci, al Institutului român pentru relațiile culturale cu străinătatea, un echivalent, în mare parte, al institutului englezesc. Nu pot să trec sub tăcere, cum spun... francezii, munca serioasă care se ducea în epoca aceea, grație, în primul rînd, vicepreședintelui Alexandru Buican, ajutat de membrii competenți ai institutului, solicitați permanent de dînsul în probleme, mai dificile, de specialitate.

În ziua de 21 octombrie, spre seară, am plecat la Oxford, în gara căruia am fost salutați și apoi invitați la masă de reprezentantul oxonian al „Consiliului Britanic". A doua zi, după o scurtă plimbare prin oraș și vizite prelungite la două institute științifice (un laborator și un muzeu), am fost, la dejun, oaspeții președintelui „Societății Regale", Sir Cyril Hinshelwood, care era profesor al universității locale. După asta am vizitat laboratoarele de patologie și botanică, unde am fost primiți de directori, amîndoi academicieni, cum spunem noi. (Unul are și titlul de „Sir", la fel cu președintele.)

De la Oxford am continuat călătoria de studii la Birmingham, unde lucrurile s-au desfășurat, în linii mari, ca în orașul precedent : primire și dineu din partea „Consiliului Britanic", seara și în ziua următoare, vizită la universitate, organizată și condusă de un academician, specialist în microbiologie, întocmai ca și colegul Ștefan S. Nicolau. În aceeași zi, spre seară, am plecat, cu avionul, la Edinburgh, capitala Scoției, care, deși, chiar geografic vorbind, face parte din Anglia, adică din Marea Britanie, se bucură, pe baza unui trecut multisecular, de o largă autonomie în diverse ramuri de activitate. Interesează, în primul rînd, existența, în capitala ei, a unei „Societăți Regale", independentă, nu filială a celei din Londra. Am fost primiți acolo de președintele ei și am asistat la o ședință științifică, pentru a asculta o comunicare din domeniul chimiei, după cît țin minte. Expunerea, făcută de un om mai degrabă tînăr, a fost, cel puțin pentru mine, foarte greu de urmărit, nu, în primul rînd, din cauza limbii, și în ciuda (!) faptului că autorul a folosit extrem de des tabla de scris. Regret sincer că i-am uitat numele, nu însă de la început, căci la puțini ani

după această întîmplare memorabilă, am aflat că a obținut Premiul Nobel. Am vizitat și universitatea, în aceleași condiții exterioare, adică de protocol, ca pretutindeni. La fel au decurs și celelalte „secvențe" ale filmului cu noi, românii, ca actori și totodată spectatori ai lui. Ceea ce nu s-a întîmplat în celelalte orașe este... odihna de două zile întregi, odihnă științifică propriu-zisă. Am sosit la Edinburgh seara, în ajunul unei sîmbete, zi de repaos absolut, ca și duminica imediat următoare. Am putut astfel vedea și admira, cu călăuzele de rigoare, nu numai orașul, bogat în monumente istorice și artistice impresionante, ci și împrejurimile, unele la distanțe destul de mari. Am ajuns chiar pînă la lacul devenit celebru din cauza unui monstru care ar fi trăind în apele lui și care e mai popular decît însăși locuința lui. Îi uitasem, un timp, numele : Loch Ness.

Întorși la Londra, am avut, în schimb, o zi foarte plină, cu un program încărcat, dar neobișnuit de interesant. Fiecare dintre noi s-a dus unde îl atrăgeau preocupările sale profesionale. Horia Hulubei s-a deplasat cu trenul pînă la sediul „Stabilimentului de cercetări în domeniul Energiei atomice". A fost primit acolo de directorul R. Spence, membru al „Societății Regale". Vizita a durat șase ore, din care trebuie scăzut timpul folosit pentru dejun (era să spun timpul... englezesc, nu românesc). Emil Pop a ieșit și el din oraș, cu mașina, ca să viziteze o stațiune (biologică) experimentală, unde a stat tot șase ceasuri, fiind condus de „academicianul" Bawder. Exact la fel, sub toate aspectele (durată etc.), s-au petrecut lucrurile prevăzute în programul pregătit pentru Ștefan S. Nicolau, care a vizitat, sub conducerea lui Sir Charles Harington, „Institutul Național de cercetări medicale". Și de astădată eu am „scăpat" cel mai ușor : între 10°45′ și 14°30′ am fost primit și informat cu privire la activitatea „Școlii de Studii slave și est-europene" de directorul ei, Bolsover. Aici există catedre (sau, poate, numai una, dar cu doi profesori) de Limba română și Istoria românilor. Pînă după primul război mondial a fost profesor la această „școală" Moses Gaster, foarte bun cunoscător al limbii, literaturii și istoriei noastre, plecat din țară (ca și Lazăr

Şăineanu) din cauza atmosferei epocii. Istoria politică propriu-zisă a predat-o multă vreme un mare ziarist, cu pregătire științifică serioasă, Scotus Viator (numele lui adevărat era Seton Watson), prieten sincer al României. Cu fiul său, care l-a urmat la catedră, am stat de vorbă și cu ocazia acestei vizite, dar și în 1960, cînd am reprezentat Academia R.P.R. la tricentenarul „Societății Regale". Bine pregătit și el, pe cît am putut aprecia, din punct de vedere profesional, dar, afectiv vorbind, cam departe de noi. Chestiune și, cred, de temperament, dar, mai ales, de mentalitate. Se simțea ușor la el influența „cortinei de fier". Avea dreptate însă reproșîndu-ne, delicat și politicos, că am uitat meritele părintelui său, care ne-a apărat, la timpul potrivit, cu entuziasm și dragoste, cauza națională.

Vizita cea mai scurtă și, cel puțin pentru mine, cea mai puțin obositoare — și aceasta nu, înainte de toate, din cauza... scurtimii ei — a fost la Cambridge, cel mai aproape de inima mea dintre toate orașele universitare ale Angliei. Și aceasta, din cauza unei vagi asemănări a lui cu Iașii, asemănare puțintel confecționată de ieșenismul meu, care persistă, adesea fără să-mi dau seama. Ne-am întîlnit cu reprezentantul „Consiliului Britanic" și am fost primiți la universitate de Sir William Hodge, secretar al „Societății Regale", cu care am vizitat-o timp de două ore și am luat apoi dejunul la Pembroke College, în calitatea sa de „master" al acestui colegiu. După-amiază am văzut pe îndelete acest minunat oraș, semi-medieval, tot, numai parcuri, vile și... colegii multiseculare, care contrastează, prin vechimea (aș zice cam... învechită), distonant numai arhitectonic și mai ales cronologic, căci impresia este, în general, mai degrabă plăcută. Sîmbătă, 31 octombrie, dimineața, ne-am îmbarcat în avion și ne-am întors acasă, „încărcați, îmberezați", cum se spune într-un cîntec buzoian, cu cunoștințe de tot felul și, mai ales, cu o experiență pe care ne gîndeam (și am încercat, în măsura posibilului) s-o punem în slujba instituțiilor noastre (Academia și Universitatea).

Am descris această vizită de neuitat, după părerea unora dintre viitorii cititori ai cărții mele, poate prea

detaliat. Am avut și eu, o clipă, acest sentiment și, dacă totuși n-am scurtat expunerea, am făcut-o din cauza bogatului și variatului ei conținut și, în măsură chiar mai mare, a semnificației ei cu totul aparte. Mai întîi surprinde, chiar pe un om meticulos, programul extraordinar de precis, pînă în amănunte cu totul banale, pe care l-a întocmit pentru delegația noastră „Societatea Regală“ prin ai săi „officers“ (funcționari administrativi superiori). În realitate, este vorba de marea seriozitate a tuturor oamenilor implicați în acest schimb de experiență (pentru moment, în sens unic), adică, spus mai direct, de marea seriozitate a englezilor, ca popor. Sînt sigur că nici francezii și nici chiar nemții, lăudați și, adesea, ironizați, pentru „pedantismul“ lor (în accepția favorabilă a termenului), n-ar fi realizat o asemenea performanță. Din punctul de vedere egoist, adică național, al nostru, avem tot dreptul să ne mîndrim că o delegație științifică românească s-a bucurat de o asemenea primire din partea unei academii europene tricentenare. Faptul dovedește în mod concret prestigiul pe care și l-au cîștigat, în anii noștri, Academia și, în general, știința din țara noastră.

Cu un an mai înainte am participat, numai eu, ca delegat al ei, la jubileul de 150 de ani al Academiei Olandeze de Științe, înființată, în 1808, cînd Țările de Jos se găseau sub ocupație „binevoitoare“ franceză. Festivitățile au fost modeste, în comparație nu numai cu cele amintite în paginile precedente, ci și cu cele de la noi în împrejurări similare. Modestia a atins punctul culminant la ședința desfășurată în prezența Reginei. Dacă n-aș fi știut unde mă aflu și n-aș fi cunoscut programul, aș fi spus că e vorba de o reuniune aproape oarecare, iar prima doamnă a țării, o femeie care atrăgea atenția numai prin simplitatea vestimentației și naturalețea comportării, a venit însoțită de doi domni în vîrstă, foști profesori ai ei și, sînt sigur, actuali (atunci !) consilieri ai săi. După ședință i-au fost prezentați reprezentanții academiilor și universităților străine, pe care i-a primit și cu care (parțial) a stat de vorbă în același decor și în aceeași atmosferă de simplitate extraordinară. Se cunoaște, între altele, o declarație a acestui monarh atît de deosebit, aceea că

nu va semna nici o declarație de război, indiferent de împrejurări. Nu surprinde, date fiind aceste lucruri, că acum cîțiva ani, cînd s-a constituit, la New York, „Comitetul pentru supraviețuirea omenirii", ea a fost unul dintre cei 89 de semnatari ai „Manifestului" (alături de alt șef de stat, regretatul arhiepiscop Makarios).

Orașul Amsterdam, unde se află sediul Academiei — el fiind, de fapt, în mai mare măsură decît Haga, capitala Olandei —, l-am vizitat cu o curiozitate și un interes niciodată satisfăcute, din cauza înfățișării lui cu totul insolite : canale în loc de străzi, care, bineînțeles, nu lipsesc nici ele, transportul și plimbările mai mult pe apă etc., și totuși, în zonele unde uiți de aceste lucruri, căci nu le mai vezi, un oraș aș zice obișnuit, dacă nu m-ar opri stilul caselor și, lucru mai surprinzător prin marea lui raritate, „deschiderea" lor spre stradă, vreau să spun, ferestrele enorme, cu perdelele date într-o parte, încît poți privi în interior, fără să vrei, și poți vedea ce este nu numai în prima cameră, ci și în continuatoarea sau chiar continuatoarele ei, în cazul clădirilor spațioase. Nevoia de lumină și de soare !

Am vizitat casa, denumită muzeu, a unui pictor, cunoscut și apreciat, dar, după umila mea părere, nu la înălțimea valorii sale, care se apropie bine, cel puțin în unele opere, de a lui Rembrandt : Frans Hals. M-a impresionat puternic, cu mulți ani în urmă, la Louvre, tabloul lui cu o țigancă, poate și pentru că atunci aflam de existența acestui excepțional artist. Casa lui se găsește la Harlem, unde a trăit mai toată viața. În 15—20 de minute ajungi acolo, cu trenul, de la Amsterdam, străbătînd, ca să zic așa, tot timpul un lan imens de lalele, care erau în epoca aceea în plină exuberanță, toate roșii ca sîngele proaspăt. Se vede că bucuria mea, care, în timpul vizitei la muzeu atinsese culmea, a trebuit să fie... pedepsită. Căci a doua zi, ducîndu-mă, împreună cu ceilalți oaspeți ai Academiei, la „Parcul Național", o adevărată pădure plantată de oameni, care se găsește la circa o oră de Amsterdam, am văzut acolo o expoziție de pictură modernă. Alături de lucrări care aparțineau acestei arte, întrucît aveau... desen, culori și chiar, cînd era cazul, chi-

puri omenești, ce-i dreptul, cam greu de recunoscut, figurau „opere“ artistice cărora le lipsea absolut totul din ceea ce implică elaborarea unei picturi propriu-zise, indiferent de concepție, stil etc. Nu pot uita nici acum o asemenea realizare, alcătuită din ceva de lemn, un lanț gros (ca pentru cîinii de la stînă sau de la o vie bine păzită) și nu mai țin minte ce, totul dispus pur și simplu la întîmplare, spre a împiedica, probabil, eventuala dezlegare, prin logică, a acestui conglomerat inform.

VIII. CONGRESE ȘTIINȚIFICE

Și între cele două războaie, mult mai puțin înainte de primul, lingviștii români au avut legături științifice, bazate, adesea, pe cele personale, cu confrații lor străini, considerați și individual, dar și prin intermediul unor organe de specialitate (asociații și reviste). Faptul se datorește, în primul rînd, atmosferei create după prima conflagrație mondială, în ciuda aparențelor. Tocmai, aș zice eu, pentru că, din punct de vedere politic, între învinși și învingători, animozitățile și ranchiunele cauzate de război nu dispăruseră, dimpotrivă, în ce privește pe cei dintîi, ele sporiseră, oamenii de știință, intelectualii, cei mai numeroși, și mai cu seamă masele simțeau puternic nevoia unor apropieri. Lucrurile sînt bine cunoscute, și nu mi se pare necesar să repet ceea ce au spus, între alții, mari savanți și mari scriitori din ambele „tabere". În volumul al doilea al acestor „Memorii" am arătat cum am fost primit eu însumi, la numai trei ani după terminarea războiului, în 1921, la Bonn, de oameni aparținînd multor categorii sociale și trăind încă sub ocupație.

Această atmosferă spirituală favorabilă a dus, între altele, pe de o parte, la colaborări românești cu studii, articole etc. în reviste de specialitate, pe de alta, fapt și mai important, la crearea unor organe internaționale sub formă de societăți. Cu privire la primul punct mă pot da exemplu pe mine, căci cunosc bine situația. Am colaborat la reviste germane începînd din 1922 vreme foarte îndelungată. Înainte de primul război, exista, în domeniul filologiei romanice, după știința mea, care se poate înșela, o singură asociație de acest fel, cu răsunet și în afara granițelor țării de baștină : „Société des langues romanes" (1872), cu sediul la Montpellier și cu o revistă intitulată

la fel, cea mai veche dintre publicațiile periodice similare. Altă societate, tot franceză, din punct de vedere geografic, dar cu caracter internațional, mai veche cu șase ani, este foarte celebra „Société de linguistique de Paris", care ne privește pe noi românii în mod deosebit prin două detalii interesante : multă vreme, ea a acordat un „premiu Bibesco" (din donația importantă a unui descendent al Bibeștilor) celor mai bune lucrări de lingvistică, de preferință românească, și are un român „membru perpetuu", pe Al. Graur, înscris încă din 1921. Această societate este consacrată studiului exclusiv al limbilor, nu numai romanice, nici numai indoeuropene.

Și totuși, la puțini ani după terminarea primului război, a luat ființă, la Paris, în 1925, „Société de linguistique romane", cu participare internațională. (Al. Rosetti și eu, aflați la studii în capitala Franței, am fost de la început membri ai ei.) Trei ani mai tîrziu, la Haga, cu prilejul desfășurării primului Congres internațional al lingviștilor (de toate specialitățile !) s-a creat „Comitetul Internațional Permanent al Lingviștilor" (C.I.P.L.). „Societatea de lingvistică din Paris" nu organiza, după cîte știu, reuniuni internaționale. Afară de asta, deși nu exclusiv, cum am arătat, franceză, ea era „simțită" de mulți străini ca prea atașată activității lingvistice din țara ei de origine. Spre deosebire de societatea romaniștilor, care avea și are în continuare membri propriu-ziși, adică obișnuiți, și este condusă de un birou, ales în întregime sau parțial, după împrejurări, la fiecare trei ani, cînd se țin regulat congresele organizate de ea, C.I.P.L. nu „conduce" o asociație, care, de fapt, există prin participanții la congresele respective, ca un organ propriu-zis, cu dreptul de a-și spune cuvîntul în anumite probleme. Membrii acestui comitet sînt puțin numeroși. S-au înmulțit în vremea din urmă, dar nu s-a ajuns nici măcar la cifra de 20. Unii sînt permanenți, aleși, majoritatea, acum două decenii sau și mai mult, dintre specialiștii recunoscuți ca adevărate autorități în disciplina lor, ceilalți au mandat limitat, de zece ani, adică pentru intervalul dintre congrese, care se țin din cinci în cinci ani. Sediul administrativ, adică al Secretariatului, este în Olanda, aceasta, pentru că primul Congres internațional al lingviștilor s-a ținut la Haga,

unde a fost ales secretar-general indoeuropenistul olandez Jos. Schrijnen. După moartea lui i-a luat locul succesoarea sa la catedră, Christine Mohrmann, care a îndeplinit această sarcină pînă la ultimul congres (Viena, 1977), cînd și-a dat demisia, fiind aleasă membru permanent al comitetului. I-a urmat tot un olandez, Uhlenbeck. Trebuie să arăt, spre a se înțelege just această... simpatie pentru Olanda, că circa jumătate din cheltuielile necesare diverselor acțiuni ale comitetului, printre ele, publicarea unei extrem de prețioase „Bibliografii lingvistice", sînt suportate de această țară, care, cum am spus deja, a adăpostit și primul Congres internațional al lingviștilor, inițiat, poate și în întregime organizat, de oamenii săi. Începînd din 1967, cînd a avut loc la noi al X-lea congres, România este reprezentată pînă în momentul de față printr-un membru nepermanent : după mine, ales atunci, pentru zece ani, a venit Em. Vasiliu (Viena, septembrie 1977).

Lingviștii noștri au participat în epoca interbelică la diversele reuniuni organizate sub egida comitetelor celor două unități științifice prezentate sumar în paginile precedente. Dar participarea lor era mai mult ori mai puțin întîmplătoare, întrucît presupunea cheltuieli, în valută, pe care nu le putea suporta oricine și nici oricînd. În volumul precedent al acestor „Memorii" am spus cîte ceva despre această manifestare a noastră pe plan internațional. După reorganizarea învățămîntului superior și a Academiei, despre care am vorbit pe larg în alte capitole, cu urmarea, așteptată, și care n-a venit prea tîrziu, adică îmbunătățirea simțitoare a muncii în domeniul ligvisticii și înmulțirea cercetătorilor, prezența noastră la congresele amintite și, în plus, la altele, care vor fi amintite în cele de mai jos, a fost, pînă în ultimii șapte, ori opt ani, absolut permanentă. Aceasta, grație faptului că, în general, cheltuielile de participare erau suportate, în întregime, de Academie și, mult mai puțin, de Ministerul Învățămîntului.

Trec acum în revistă toate congresele la care am luat parte, mai totdeauna împreună cu alți lingviști de-ai noștri. În aprilie 1956 s-au desfășurat, la Florența, lucrările celui de-al VIII-lea Congres de lingvistică romanică. Academia ne-a recomandat pe Al. Rosetti și pe mine, iar

Ministerul Învățămîntului, pe Al. Niculescu, asistent și colaborator al nostru comun. Plecarea, hotărîtă din timp, a fost cu... peripețiuni. (Este cazul să-l citez pe... Caragiale !) Ne-am făcut bagajele de vreo două, trei ori, din cauze necunoscute, dar bănuite de noi. Trebuia luptat, și încă dîrz, cu „duhul rău“ amintit deja în unele dintre paginele precedente. Cînd, în sfîrșit, s-a dat dezlegarea definitivă, am sosit la gară în ultima clipă. O valiză sau două au fost urcate în vagon din... fuga trenului.

La Florența am ajuns spre dimineață, pe întuneric. Ne aștepta un... italian, membru al Partidului comunist, solicitat, poate, de ambasada noastră, prin intermediul vreunui secretar din Roma. Am prezentat, toți trei, comunicări, legate, prin temele lor, de programul congresului. Mă opresc, puțin, asupra comunicării mele, nu pentru că ar fi fost mai importantă decît celelalte, ci din pricina intervenției unui român, dușman declarat al regimului nostru democrat-popular. După prezentarea comunicării, cetățeanul în cauză, care, fie zis în treacăt, a început în ultimii ani să-și amintească de țară, unde este bine primit, în sensul că nu-l întreabă nimeni despre trecut, mi-a pus următoarea întrebare (încuietoare, cum se spune, mi se pare, în argoul studențesc) : „Care este punctul de vedere *oficial* în problema limbii literare ?“ Eu vorbisem despre aspectul literar al limbii noastre și am ținut să arăt că am un punct de vedere personal, în sensul, care rezulta clar din expunere, că mă deosebesc de ceilalți lingviști români. Fiind de rea-credință și dorind să „creeze atmosferă“, lucru nu prea greu în împrejurările de atunci, a interpretat afirmația mea potrivit scopului urmărit de dînsul. Am răspuns, destul de calm, că oficialitatea noastră nu se amestecă în probleme științifice decît în momentul cînd este necesar ajutorul material pentru cercetare (cărți, aparate etc., etc.), adăugînd apoi că, în ciuda recomandărilor făcute de președintele congresului, profesorul Angelo Monteverdi, membru al Academiei Naționale „dei Lincei“ (a fost, poate că era chiar atunci, președintele ei), de a nu introduce în discuțiile noastre lucruri străine de știință, dl. Popinceanu a trecut peste aceste recomandări, atît de logice în situația dată. Spre bucuria noastră, majoritatea adunării, în frunte cu pre-

ședinteie, care era un „domn“ autentic, a aplaudat. N-a fost singura întrebare insidioasă. Ni s-a cerut părerea și cu privire la așa-zisa limba moldovenească. Răspunsul nostru a fost simplu. Din punct de vedere genealogic, avem a face cu o variantă teritorială a limbii române, prin nimic esențial diferită de celelalte, care alcătuiesc împreună dacoromâna, dialect, la fel cu aromâna, meglenoromâna și istroromâna, al românei considerate în totalitatea ei și totodată limbă, în sens propriu, întrucît este folosită de multe secole în opere literare, științifice etc. și aparține unei națiuni bine închegate și constituite într-un stat de-sine-stătător.

După congres, Ambasada României ne-a înlesnit vizitarea orașelor Roma, Neapole și Milano. La Roma, ambasadorul a organizat o recepție, modestă, ca participare numerică, dar onorată prin prezența unor mari oameni de știință și cultură, printre ei doi matematicieni, foști maeștri ai compatrioților noștri Octav Onicescu, Gheorghe Vrînceanu, Grigore C. Moisil, Ion Creangă ș.a. (S-ar putea să mă înșel cu privire la cîte unul dintre dînșii.) La Milano, unde era o filială activă a „Asociației italiano-române“, am fost primiți, oarecum oficial, la sediul ei. A trebuit să țin o cuvîntare ocazională, legată însă de preocupările noastre, ale italienilor și ale românilor, comune, într-o italiană... pasabilă, eu fiind singurul din delegație care o cunoștea, de bine, de rău, și practic.

Începutul a fost, ca totdeauna, greu. După aceea, participarea la congrese internaționale nu mai constituia, cum se spune, o problemă în legătură cu deplasarea specialiștilor peste graniță. Pînă în momentul de față am participat, și nu numai eu, la toate congresele de romanistică, organizate, cum cred că am mai spus, din trei în trei ani, sub egida „Societății (internaționale) de lingvistică romanică“.

În 1959 a venit rîndul Portugaliei. S-a hotărît, la sfîrșitul congresului precedent, prin votul adunării generale a membrilor societății prezenți acolo. Ne-am pus și noi candidatura, fără succes, cum era de așteptat, dacă nu uităm că celebra „cortină de fier“ funcționa ireproșabil. S-a adus, de către lingviștii portughezi, în susținerea propunerii lor, argumentul, valabil, științific, că în 1959 se

împlinesc 100 de ani de la nașterea marelui lor compatriot, filologul Leite de Vasconcellos, care, în treacăt spus, n-a fost superior ca valoare reală lui Alexandru Philippide, născut în același an, dar, fiind... occidental și autor de lucrări scrise într-o limbă mai accesibilă romaniștilor apuseni decît a noastră, a dat cîștig de cauză propunerii portugheze. Deși Lisabona se află mult mai departe, delegația română desemnată pentru participarea la acest congres a fost ceva mai numeroasă. De astă dată, ne-am hotărît să prezentăm un volum de cîteva sute de pagini cu studii și articole legate de tema generală a congresului. În felul acesta, în loc de patru comunicări, cîte una de fiecare membru al delegației, am avut de peste trei ori mai multe, chiar dacă nu s-a putut să epuizăm întregul volum sub forma obișnuită, de susținere orală în diversele secții ale congresului. În plus, toți am participat activ, luînd cuvîntul la comunicările altora. De aceea se poate spune că la Lisabona am avut un succes științific propriu-zis, în sensul exigent al termenului. Primarul Lisabonei a oferit, la un restaurant cu o grădină enormă, în plină exuberanță vegetativă, deși eram în aprilie, un aprilie... atlantic, nu ca al nostru, o recepție, la care am fost invitat să țin un „spici". M-am executat, cu bucurie, dar și cu destulă emoție, insistînd, îndeosebi, asupra semnificației umane și culturale a reuniunilor internaționale de natura acesteia. După congres am vizitat Coimbra, cu universitatea ei, veche de multe, multe secole, și patrie, cel puțin spirituală, a poetului național Camöes, care a cîntat, într-o adevărată epopee, expedițiile și cuceririle portughezilor dincolo de Ocean, privite dintr-un punct de vedere aș zice umanist. Universitatea locală ne-a primit nu numai... academic, ci și... gastronomic. La masă am întrebat pe un vecin, cam de vîrsta mea, dacă, eventual, cunoaște pe domnul Da Providencia, pe care, în semestrul de vară 1923, l-am audiat (preda limba portugheză) la Universitatea „Humboldt". Surpriză, imensă și extrem de plăcută : era chiar el, șef al catedrei de Limba și literatura germană, în care se specializase în epoca activității sale de lector la Berlin. La întoarcere spre Lisabona am făcut drumul pe coasta Atlanticului, oprindu-ne în cîteva locuri de mare

valoare istorică și artistică, prin nimic inferioare celor similare din Spania sau de aiurea. Nici la Lisabona n-am putut obține ceea ce am dorit și la Florența, adică organizarea la București a congresului următor, și, bineînțeles, tot din motive politice. Trebuie să arăt totuși că la Lisabona n-am avut de... luptat cu „savanți“ de teapa fostului nostru compatriot prezent la Florența. Am venit în competiție, evident defavorabilă pentru noi, cu Franța, reprezentată prin Universitatea din Strasbourg, cea mai bună, în acel moment, dintre toate surorile ei franceze, în domeniul filologiei romanice.

Al zecelea congres în această disciplină s-a ținut, așadar, în orașul de pe malul Rinului, fost, la început, german, apoi francez, după aceea iarăși german și, în fine, din nou francez, situat la confluența a două culturi și civilizații, mai puțin deosebite, în realitate, decît par, fiindcă s-au dezvoltat pe un teren roman la origine, și totuși cu multe trăsături caracteristice fiecare, destul de specifice, pentru ca amalgamarea lor să dea rezultate evident superioare. Aici am avut un început de succes, cum era oarecum de așteptat. Pe măsură ce trecea vremea — și cei trei ani care separă două congrese de acest fel înseamnează ceva în drumul spre progres — celebra cortină de fier se cam subția, devenind aproape transparentă și permițînd astfel, oamenilor... cu ochi, să vadă sau măcar să întrevadă realitatea. Afară de faptul că eu am făcut parte din comitetul (internațional) de onoare, la sfîrșitul congresului ne-am pus, firește, candidatura pentru viitoarea reuniune internațională a romaniștilor. Un confrate belgian, mai valoros ca politician decît ca filolog, fără să-i neg totuși meritele, reale, pe care le are activitatea sa științifică, a făcut următoarea declarație, plină de gravitate în intenția lui, ca și în interpretarea dată de mulți congresiști, în frunte cu noi : Congresul următor trebuie să se țină într-o țară în care poate intra și din care poate ieși oricine în deplină libertate. Candidaturile se anunțaseră de mai înainte, și erau : România, Spania și R. F. Germania. Am cerut să vorbesc, pentru a protesta. Președintele ședinței (colaboratorul meu, parțial, și traducător al primei variante englezești a *Lin-*

gvisticii romanice) a refuzat, într-un fel oarecare, să mi-l dea. Declarația amintită produsese rumoare și dăduse de gîndit, cu... glas tare, multor participanți la ședință. Spaniolii au simțit că sînt puși în cauză, căci era pe vremea lui Franco. Deoarece eu mă găseam în primul rînd de scaune, n-am mai așteptat aprobarea președintelui. Am urcat pe estradă și, cu microfonul la gură, am protestat energic împotriva insinuării. Intervenția mea era riscantă, în sensul că autorul declarației putea ușor să vină cu explicația că nu s-a gîndit la România și că, prin urmare, eu m-am „trădat" prin protestul meu tocmai în modul dorit de dînsul, chiar dacă nu s-a referit la țara noastră. (După ședință am înțeles, din auzite, că el s-a gîndit la Spania, unde avusese cu ani în urmă neplăceri din cauza regimului franchist. Mi s-a părut totuși curios că n-a venit la mine să-mi spună acest lucru. Îl cunoșteam doar de mai multă vreme, și raporturile dintre noi erau corecte.)

Rezultatul votului a însemnat, în atmosfera de atunci, un adevărat succes pentru noi : am avut o majoritate relativă căreia îi lipseau numai patru sau cinci puncte spre a deveni absolută. S-a votat din nou, de astă dată lupta a fost numai între România și Spania. A cîștigat aceasta din urmă, fiindcă aproape toate voturile obținute de R.F.G. la primul scrutin, puțin numeroase dealtfel, absolut vorbind, au sporit numărul celor date patriei lui Cervantes.

Un cîștig definitiv, dacă pot spune așa, al delegației noastre, acesta de ordin pur științific, l-au reprezentat comunicările, destul de numeroase. (Au putut fi prezentate și cele ale căror autori nu erau prezenți.) Eu însumi am citit, în una dintre ședințele plenare, un raport, de circa o oră, cerut, din timp, de organizatorii congresului. (Așa se obișnuiește cu rapoartele propriu-zise : cei ce urmează să le țină sînt indicați, pe baza lucrărilor personale, de fapt, pe baza preocupărilor principale în specialitate, de către comitetul de organizare.) Cartea mea, amintită și aici mai sus, deși consacrată evoluției și stării actuale a lingvisticii romanice, este, în realitate, o lucrare de lingvistică generală, căci studiază, în primul rînd, concepțiile și metodele folosite în studiul limbilor

romanice, dar nu numai al lor, ci şi, teoretic cel puţin, al oricărui grup sau familie de limbi, precum şi al cîte uneia în parte. Tema cerută mie a fost „starea actuală a lingvisticii romanice“, privită din punctul de vedere al confruntării tradiţiei cu inovaţiile (acestea erau, atunci, aproape exclusiv, structuraliste). Raportul a plăcut majorităţii participanţilor, înainte de toate, prin teza de bază, pe care eu am formulat-o cu ajutorul unei sintagme curente în terminologia politică : coexistenţă paşnică.

Congresul următor (al XI-lea) a avut loc, în 1965, la Madrid. Aici lucrurile s-au desfăşurat, în general, întocmai ca la Strasbourg (am fost şi aici membru al Comitetului de onoare), cu deosebirea, în avantajul nostru, că, în ce priveşte sediul viitoarei reuniuni (în 1968), am avut un început de victorie, care, pînă la urmă, s-a dovedit a fi definitivă. Cei trei ani, care trecuseră între timp, au subţiat şi mai mult cortina de fier. În adevăr, în ultima şedinţă, cînd s-a pus problema locului celui de-al XII-lea congres, cîţiva participanţi, pornind de la faptul că „Societatea de lingvistică romanică“, tutoarea ştiinţifică a întîlnirilor romaniştilor, are cîteva sute de membri, dar, cînd e vorba să se hotărască, în adunare generală, unde se vor desfăşura lucrările lor, votează ceva mai mult de o sută, şi aceasta, din cauză că majoritatea lipsesc, au propus, şi adunarea a decis, ca pentru congresul următor votul să se dea, din timp, prin corespondenţă. Noi românii eram aproape, dacă nu de tot, siguri, că de data aceasta vom cîştiga, ceea ce s-a şi întîmplat. Voturile, exprimate prin buletine speciale, trebuiau trimise la Heidelberg, într-o ţară neutră, căci R.F.G. nu şi-a mai pus acum candidatura. Concurenţa a rămas să se desfăşoare între România şi Franţa, aceasta din urmă reprezentată prin Universitatea din Nisa, care de-abia se născuse. (Fusese înfiinţată cu cîţiva ani în urmă.) Aparent, noi ne găseam într-o situaţie relativ grea : Coasta de azur, mai ales primăvara — congresele acestea se ţin, teoretic, totdeauna, de fapt, de cele mai multe ori, în a doua săptămînă a vacanţei de Paşti — este, evident, mai atrăgătoare decît capitala României. Filologii s-au dovedit a fi serioşi, şi două treimi din voturile lor au fost date Bucureştilor.

Succesul nostru — realizat, concret, mai tîrziu — nu s-a oprit aici. Participarea lingviștilor români a fost la fel de numeroasă, ca și la Strasbourg, atît fizic vorbind, cît și, mai ales, științific, cu comunicări bine primite în ședințele secțiilor respective. Și de data aceasta mi s-a făcut cinstea să prezint, în plenul congresului, un raport, cu conținut tot teoretic, potrivit recomandării făcute de comitetul de organizare. Deși mai puțin bogați decît francezii, spaniolii s-au gîndit că osteneala mea (ca și, cred, a celorlalți raportori) merită și o răsplată materială, sub forma unei sume de bani, transformată de mine, chiar acolo la Madrid, în... bunuri de larg consum. Mai importantă — întrucît, în ciuda aspectului personal, el se răsfrînge asupra științei românești — a fost alegerea mea în funcția de consilier pe lîngă biroul „Societății de lingvistică romanică".

În 1965, marele filolog și lingvist spaniol Ramón Menéndez Pidal trăia încă. Avea 96 de ani. Am vrut să-l vizitez, căci îl cunoșteam personal și am fost în corespondență, nu numai strict științifică, mai mulți ani, cu dînsul. Nu primea însă pe nimeni, din cauza unei hemoragii cerebrale. A făcut o singură excepție, cu președintele și un membru al biroului „Societății de lingvistică romanică", veniți să-i prezinte, în numele tuturor romaniștilor, omagii de respect și admirație, împreună cu urări de însănătoșire. A mai trăit, grație unei sănătăți robuste, obținută prin naștere și întreținută printr-o viață rațională și prin muncă neîntreruptă, pînă la vîrsta de 100 de ani (minus cîteva luni).

Cum am arătat deja, votul exprimat prin corespondență a dat cîștig de cauză — aș spune după lupte aproape... seculare, în sensul dat de un erou al lui Caragiale acestui ultim cuvînt — țării noastre, adică Bucureștilor, ca sediu al celui de-al XII-lea Congres de lingvistică și filologie romanică. Socot necesar, pentru informarea viitorilor cititori ai acestui volum, necunoscători ai situației care se creează inevitabil în urma unei asemenea hotărîri, să dau cîteva detalii de ordin administrativ, adică organizatoric. Și aceasta, nu numai pentru ca, cel puțin unii dintre ei, să știe, destul de vag, firește, ce însemnează, din punctul de vedere al muncii și al

cheltuielilor, organizarea unei reuniuni internaționale cu peste o mie de participanți, ci și spre a arăta că guvernul țării a pus la dispoziția comitetului de organizare toată suma cerută de acesta (aproape un milion de lei). Pregătirile au început încă din 1966, cu doi ani înainte de data congresului, cum nu era posibil altfel, ținînd seamă de complexitatea problemelor, mai cu seamă a celor de ordin material.

Conducerea superioară de partid a acordat o mare atenție acestei manifestări științifice internaționale : afară de comitetul activ de organizare al congresului s-a aprobat constituirea unuia de patronaj, alcătuit tot din români, în frunte cu președintele Consiliului de miniștri, care a participat și a vorbit, în românește, căci limba noastră era una dintre limbile oficiale, toate romanice, la deschiderea congresului. A fost prezent și la recepția oferită de guvern la închidere. Reproduc din cuvîntarea sa, remarcabilă în toate privințele, un pasaj semnificativ pentru atmosfera spirituală din țara noastră : „Avem sentimente de profundă considerație și respect și prețuim eforturile făcute de cărturarii de pretutindeni, care, în decursul timpului, au pus munca și geniul lor creator în slujba civilizației, a progresului uman. Pornind de la aceste simțăminte înalte ale poporului nostru, considerăm că păstrarea și îmbogățirea patrimoniului cultural al umanității constituie o datorie a tuturor popoarelor lumii. Fiecare popor, fie el mare sau mic, are de primit și de dat în circuitul valorilor spirituale, putînd aduce și pe această cale contribuția sa la cauza progresului și prosperității întregii umanități". Nu pot trece peste impresia extraordinară pe care a făcut-o asupra tuturor străinilor prezența activă a primului ministru, lucru cu totul neobișnuit, în alte țări, la asemenea reuniuni internaționale. La aceasta s-a adăugat primirea cordială a lor din partea tuturor cetățenilor capitalei, ori de cîte ori, și aceasta se întîmpla destul de des, se întîmpla să-i întîlnească în plimbările și vizitele lor prin oraș. Scriu aceste pagini la cîteva luni după cel de-al XV-lea Congres de lingvistică și filologie romanică (Rio de Janeiro), unde am întîlnit numeroși confrați, care au participat și la al nostru, cu nouă ani în urmă. Aprecierile lor, știin-

țifice și afective, despre al nostru, de fapt, despre țară și despre oamenii ei, erau la fel de proaspete și calde ca în 1968.

Participarea la acest congres a fost, cum s-a putut ușor verifica, mai bogată decît la toate cele care l-au precedat și, foarte probabil, aș spune chiar sigur, decît la cele următoare. Faptul se explică, între altele, poate chiar înainte de toate, prin curiozitatea, în diverse forme (la mulți, cred, politică), de a cunoaște o țară romanică mult diferită de celelalte și, deci, vrednică de a fi văzută.

Organizarea a fost, în general, aproape fără cusur. Meritul revine, în întregime, secretariatului, condus, la nivel teoretic, de Al. Rosetti, secretar general al comitetului, și, practic, de Marius Sala, ca secretar-adjunct, care pot spune că a depășit toate așteptările noastre, întemeiate pe calitățile sale bine cunoscute de oricine a avut prilejul să vină în contact mai apropiat cu dînsul, ajutat, bineînțeles, de un numeros colectiv de cercetători tineri.

În ultima ședință, Al. Rosetti a prezentat un raport, analitic și critic, despre lucrările congresului, scoțînd în relief trăsăturile lor caracteristice, raportate la tematica generală, cu aprecieri de natură mai ales teoretică. Eu însumi, ca președinte al comitetului, am ținut o scurtă cuvîntare, pe care o reproduc integral, în speranța că am găsit tonul potrivit pentru luarea unui prietenesc rămas bun de la participanți : „Scumpi confrați, doamnelor și domnilor, iată-ne la sfîrșitul lucrărilor noastre. Și, dacă ne gîndim la cantitatea comunicărilor prezentate, aș putea adăuga că am ajuns la sfîrșitul lor... teferi. Nu mă gîndesc numai la aceia dintre d-voastră, destul de numeroși, care au asistat la multe comunicări, ci și la cei care, renunțînd la anumite ședințe, au vizitat orașul, uneori chiar împrejurimile lui, muzeele etc., ca să nu mai pomenesc de diversele manifestări de ordin artistic, la care au fost prezenți. Raportul d-lui Rosetti ne-a arătat, poate mai bine decît programul Congresului, cît a fost acesta de bogat și de variat. Ceea ce aș vrea să precizez este că, în măsura în care am putut urmări lucrările, comunicările au fost bine frecventate, de unde rezultă interesul lor. Cît despre d-voastră, îmi permit, în cali-

tate de președinte al Congresului, să vă exprim, tuturor, mulțumirile mele foarte vii pentru prezența d-voastră la noi și pentru participarea d-voastră activă la lucrările propriu-zise ale Congresului. Am sentimentul că sînteți mulțumiți de faptul că ați văzut sau revăzut țara noastră în plin avînt și că modul cum s-au desfășurat lucrările noastre v-a dat o satisfacție deplină. — Înainte de a ne despărți, vă doresc din toată inima o călătorie plăcută spre patriile d-voastră, o întoarcere fericită acasă la d-voastră și succes în activitatea d-voastră." Această cuvîntare am ținut-o în limba franceză, spre deosebire de raportul din una dintre ședințele plenare, intitulat *Importanța limbii române pentru studiul limbilor romanice*, pe care l-am prezentat în românește.

Succesul general pe care l-a avut congresul ca atare, în toate aspectele lui, succes datorit nu numai comitetului de organizare, ci și participanților, a avut o urmare foarte măgulitoare pentru lingvistica noastră națională. În penultima zi a avut loc adunarea generală a membrilor „Societății de lingvistică romanică", pentru prezentarea dării de seamă a biroului ei de conducere și pentru alegerea președintelui activ și a unora dintre consilierii biroului, al căror mandat expira. Eu am avut, în ce privește prima funcție, un număr de voturi destul de apropiat de al lingvistului catalan, A. Badía Margarit, care a fost ales președinte. Unul dintre congresiști (profesorul P. Zumthor), desigur în urma unei consfătuiri largi, m-a propus președinte de onoare, ceea ce s-a aprobat în unanimitate, prin aplauze, alături de W. von Wartburg, ales mai de mult în această calitate, care e pe viață. Rămînînd astfel liber locul meu de consiler al biroului, m-a urmat colegul Al. Rosetti, dar nu ca reprezentant al țării noastre, cum ar putea să pară, ci pentru meritele sale științifice. Fiind vorba de un succes, în primul rînd, național, trebuie să arăt că, șase ani mai tîrziu (la Napoli), el a fost ales membru de onoare al biroului, iar Marius Sala, șeful sectorului de Lingvistică romanică (urmaș al meu) la Institutul din București, consilier pe lîngă birou. În modul acesta, România este reprezentată în conducerea acestui for internațional, care se numește

„Societatea de lingvistică romanică“, prin trei inşi, fiind întrecută, numeric, numai de Franța, țara-gazdă a ei.

Actele Congresului ținut la Bucureşti au apărut relativ repede, în orice caz mult mai repede decît ale altor reuniuni similare, în două volume masive (în total 2755 de pagini), în Editura Academiei R.S.R., în condiții tehnice excepționale. Din ele se văd ușor bogăția și felurimea chestiunilor tratate în rapoarte — acestea, ca la toate reuniunile asemănătoare, cu conținut mai mult ori mai puțin general și teoretic — și în sutele de comunicări, dintre care foarte multe au autori români. Se vede la fel de bine și grija cu care s-a lucrat la alcătuirea acestor volume, între altele, din punct de vedere tehnic, aspect deosebit de important, mai cu seamă cînd e vorba de volume de peste 1000 de pagini. Indicele, bogate și precis întocmite, înlesnesc enorm consultarea, adică utilizarea lor. Se poate afirma că și în această privință am întrecut pe predecesorii noştri, organizatori ai congreselor ținute anterior. Am avut o experiență cîștigată la al X-lea Congres al lingviştilor, ținut tot la noi cu un an mai înainte, despre care voi vorbi mai departe. Hotărîrea adunării generale a membrilor „Societății de lingvistică romanică“, luată în penultima zi a reuniunii de la Bucureşti, s-a oprit, în ce privește locul celei imediat următoare (în 1971), la singura propunere ce i s-a făcut: Québec, centrul cel mai important al limbii și culturii franceze din Canada. Semnificația acestei alegeri nu scapă cunoscătorilor, fie și vag informați, ai situației din această țară, fostă colonie a Franței, apoi a Angliei și acum legată, mai mult simbolic, de aceasta, prin interese economice şi de altă natură, dar, în fond, independentă. Propunerea a fost pregătită în prealabil — așa presupun eu — cu sprijinul prof. G. Straka, de la Universitatea din Strasbourg, membru oarecum permanent al biroului Societății care, de multă vreme, lucrează un semestru în fiecare an la Universitatea Laval din Québec. În orice caz, ideea a fost binevenită și de aceea aprobată aș zice cu entuziasm, cînd a venit cu ea, la adunarea generală, profesorul Gendron de la această universitate.

Organizarea unui congres peste Ocean pune probleme grele atît pentru țara-gazdă, cît și pentru eventualii par-

ticipanți. În ce privește transportul din Europa pînă la Montréal — aeroportul din Québec nu e internațional — soluția a fost găsită ușor, căci era de mult la îndemîna oricui : închirierea unui avion, cu obligația de a-l... umple cu călători, în condiții foarte convenabile atît pentru aceștia, cît și pentru proprietarul vehiculului zburător : plecarea la dată fixă de la Paris și înapoi de la Montréal, cu riscul de a pierde costul transportului în caz de nerespectare a acestei clauze.

Academia R.S.R. a trimis trei delegați, iar Ministerul Învățămîntului, doi, lucru foarte bun, adică echitabil. Mă opresc, deoarece mi se pare necesar dintr-un anumit punct de vedere, extrem de interesant pentru cunoașterea modului cum se poate lucra la noi, asupra cîtorva detalii semnificative. Academia a ținut să facă economii cu orice preț, fără necesitate, dealtfel, numai pentru a dovedi că are grijă de... banul public. Pentru doi dintre delegații ei, colegul Rosetti și eu, n-a avut de plătit nimic, fiindcă organizatorii congresului au înțeles să suporte ei cheltuiala cu transportul. (Făceam parte amîndoi din conducerea „Societății de lingvistică romanică".) Prin urmare, dintr-un singur condei, cum se spune în limbajul familiar al contabililor, economie de peste 500 de dolari. Cu toate acestea, în ce privește plata hotelului și diurna, s-a ținut seamă, birocratic vorbind, de faptul că congresul avea să dureze șase zile și că pentru dus și întors călătoria București — Paris — Montréal — Québec n-ar fi cerut decît... două zile. (Cu avion propriu, și atîta poate fi prea mult, dar cu opririle inevitabile în trei locuri, de cîte două ori, în fiecare, socoteala aceasta s-a dovedit a fi o monstruozitate.) Mai mult decît atît. Un biet funcționar, zelos, al Academiei, dorind să facă economii și mai multe, a crezut că putem pleca din București cu o zi mai tîrziu decît se propusese inițial. Noroc că am aflat în ultimul moment despre acest lucru. Altfel pierdeam la Paris avionul amintit și ne-am fi întors a doua sau a treia zi la București. Banii, în valută, i-am primit, tot din cauza aceasta, de la Banca Națională, cu o oră și jumătate înainte de ora, din fericire, relativ tîrzie, a avionului pentru Paris. De-abia pe drum, am înțeles toate aceste lucruri, care nu numai că m-au surprins în cel

mai înalt grad, dar m-au și indignat. În consecință, am ținut să informez, sub impresia acestei stări de spirit, pe președintele Academiei, presupunînd că nu știa nimic despre cele întîmplate, imediat ce am sosit în capitala Franței. Nu mai spun cum ne-am descurcat la congres, din jenă, ca să folosesc un eufemism, pentru bunul nume pe care trebuie să-l aibă „cel mai înalt for de cultură" al țării (cum se spunea în statutul acestei instituții).

Să arăt acum în ce fel a procedat Ministerul Învățămîntului. Merită să fie cunoscut procedeul, spre a ilustra lipsa totală de legătură, în probleme comune, dintre două organe de stat superioare. Cei doi delegați au făcut călătoria pînă în Canada (și înapoi) prin Praga. Cehoslovacia are săptămînal o legătură aeriană cu marea țară de peste Ocean. Data plecării spre Montréal devansa cu cinci sau șase zile pe aceea a începerii congresului. Ministerul nu s-a gîndit să facă economii cu orice preț, ca Academia, care, în această situație, și-ar fi trimis delegații cu o săptămînă mai tîrziu, adică la o zi sau două *după* începerea congresului. (S-au cam întîmplat asemenea lucruri !) Și, să nu uităm, avionul Praga — Montréal și „retur" nu era un „charter", cu preț redus, ceea ce înseamnă că transportul a costat, cred, peste 600 de dolari pentru fiecare delegat. Procedeul ministerului s-a dovedit a fi binevenit din punct de vedere științific, întrucît cei doi reprezentanți ai lui au putut participa, cu folos, și la lucrările Congresului de fonetică, ținut la Montréal, înaintea celui de romanistică de la Québec. Cînd, la întoarcerea în țară, am povestit președintelui Academiei aceste ultime lucruri, cu scopul de a-i arăta că putea fi și el... curajos, ca ministrul Învățămîntului, mi-a răspuns, foarte convins, că acesta va fi pus să acopere din buzunarul propriu cheltuielile făcute în plus peste cele șase zile de congres și două de deplasare. Eu l-am asigurat că așa ceva nu se va întîmpla. Și am avut dreptate.

Am insistat, după aprecierea unora dintre cititori, poate, prea mult asupra detaliilor aventurii noastre științifice. Am crezut însă că trebuie să arăt, spre a dovedi, cum am mai spus, lipsa totală de contact, într-o problemă comună, dintre două instituții, cu preocupări de multe

ori identice, ale aceluiași stat socialist, care este România actuală. Se putea, adică trebuia, să se alcătuiască o delegație a țării, cu oameni de la Academie și de la minister, care să plece odată și în aceleași condiții. Căci toți sîntem fii ai ei, ca să vorbesc... poetic, și ea ne întreține pe toți, prin munca cetățenilor de toate categoriile.

Și la Québec am fost desemnat, de astă dată împreună cu colegul Al. Rosetti, de către organizatorii congresului, ca membru în Comitetul de onoare. În plus, am prezidat ședința de închidere.

Eu mi-am anunțat, la timp, participarea, cu o comunicare despre bilingvism în domeniul romanic. Am ales anume acest subiect, ținînd seamă de lupta, care se dă, prin forța împrejurărilor, în Canada, între limba franceză și cea engleză. Mă așteptam ca problema să intereseze pe organizatorii congresului, și nu m-am înșelat. Președintele, care era decanul Facultății de Litere, m-a rugat, în scrisoarea sa de răspuns, să dezvolt expunerea temei într-un raport propriu-zis, pentru una dintre ședințele plenare, ceea ce am acceptat cu bucurie. Raportul meu a fost trecut în program în prima ședință plenară (29 august). Lectura textului a fost precedată de o „prezentare", nu numai a mea, ca cercetător științific și ca om, făcută de profesorul Paul Imbs, directorul institutului „Trésor de la langue française" de la Nancy — unde se lucrează de mulți ani la un dicționar uriaș al limbii franceze — și membru al Institutului Franței (adică, mai precis, al „Academiei de Inscripții și «Litere frumoase»" — traduc literal —, una dintre cele cinci academii care alcătuiesc acest complex academic, numit „Institutul Franței"). Deoarece cuvîntarea colegului francez nu se referă numai la persoana mea, îmi permit s-o reproduc în traducere românească (din „Actes du XIII-e Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes", vol. I, Québec, 1976, p. 3—4) : „Doamnelor și Domnilor, Scumpi prieteni. După frumoasa ședință de deschidere, care a dat, încă de la început, tonul Congresului, prin alocuțiunile savuroase — în toate sensurile termenului — ale autorităților, prin evocarea emoționantă a uriașilor romanisticii care au fost Menéndez Pidal și W. von Wartburg, prin raportul bogat al amicului nostru Georges

Straka, iată-ne acum intraţi *in medias res* cu expozeul despre bilingvism în România, care ne va fi prezentat de eminentul nostru coleg Iorgu Iordan. — Interesul temei nu va scăpa nimănui. Din cauza diversităţii tipurilor de bilingvism, a relaţiilor lor profunde cu soarta popoarelor, a locului lor în antropologia culturală, teoretică şi aplicată, din cauza miilor de probleme lingvistice propriu-zise pe care le pune şi care suscită studii din ce în ce mai numeroase în toată lumea, ne găsim, cu această temă, în prezenţa unui nod, în care se unesc firele, groase sau subţiri, ale acestei ţesături complexe, care este fenomenul limbajul uman şi care se leagă, toate, de programul Asociaţiei noastre şi al reuniunilor noastre. A afirma că alegerea acestui subiect pentru un congres care se ţine la Québec se impunea, este de prisos. A vă spune, pe de altă parte, că alegerea conferenţiarului era cu deosebire fericită, nu cere nici ea comentarii îndelungate. Cei vechi şi mai puţin vechi printre noi cunosc autoritatea care se leagă de lucrările de hispanist şi, mai general, de romanist care este D-l Iordan, de universalitatea căruia nu-i e străină nici o chestiune importantă a disciplinei noastre. Afară de asta, la fel cu colegii noştri din Québec, el aparţine unui popor, unei ţări care este teatrul vechi şi mereu actual a multiple forme de bilingvism, despre care poate vorbi ca savant şi totodată ca martor. — Dar înainte de a vă ceda cuvîntul, scumpe D-le Iordan, permiteţi-mi să vă spun cît de viu, la răstimp de trei ani, rămîne în amintirea noastră congresul de la Bucureşti, pe care, împreună cu D-l Rosetti, căruia noi îi dedicăm o veneraţie egală cu aceea care vă înconjoară pe d-voastră, l-aţi pregătit, l-aţi însufleţit şi l-aţi prezidat atît de magnific, cu acea seninătate nobilă, curtenitoare şi mereu surîzătoare care vă caracterizează şi cu prezenţa universală a siluetei d-voastră albe, pe care n-am putea s-o uităm. Ce păcat că omul dialogului şi al dezbaterilor, care ştiţi să fiţi, nu se poate manifesta în dimineaţa aceasta : o tradiţie inexorabilă a congreselor noastre vrea ca marile conferinţe să nu fie urmate de discuţii. Dar sînt sigur că, în cursul zilei, se vor forma în jurul d-voastră grupuri, care, la fel cu dis-

cipolii în jurul lui Platon din celebra frescă a lui Rafael, vă vor pune întrebări pentru a se impregna cu bogăția și farmecul științei d-voastră, de care vom profita și noi încă de pe acum. Scumpe maestre Iordan, sînt fericit că vă dau cuvîntul pentru expozeul d-voastră «Bilingvism în domeniul romanic»".

Și la acest congres s-au putut prezenta comunicările cercetătorilor români care n-au fost de față. La acestea s-au adăugat cele ale membrilor (oficiali sau nu), ai delegației. Românii au fost, în ciuda enormei distanțe geografice care îi separă de Canada, mai numeroși decît la alte reuniuni internaționale, organizate în țări relativ apropiate de a noastră. Căci au venit la Québec vreo patru, cinci compatrioți care se găseau întîmplător sau pentru multă vreme, fie în Canada, fie, mai ales, în Statele Unite, unde își continuau studiile lingvistice ca bursieri. Am reținut numele Ilenei Vîntu și Anei (?) Belchiță, de la fostul Centru de fonetică și dialectologie din București. Stabilită, prin căsătorie, în această parte a lumii, este Olga Tudorică-Impey, fruntașa primei promoții de hispaniști români (1961), care lucra atunci, cred, la Universitatea din Kentucky, apoi la cea din Princeton, iar în prezent la cea din Bloomington, toate în S.U.A., fiind apreciată pretutindeni pentru meritele sale științifice (eu aș adăuga și pe cele umane). Date fiind aceste împrejurări, se poate spune că în capitala statului canadian de limbă franceză, Québec — căci Canada este și ea, administrativ vorbind, o asociație de „state", ca și Mexicul, de pildă —, noi românii am avut un succes, nu numai strict științific, mai mare decît la alte congrese (cu excepția celor — au fost două — de la București).

Canada este o țară extrem de interesantă sub multe aspecte. Am aflat că emblema ei este arțarul, copac din care se fabrică, mi se pare, și... zahăr. Este imensă ca suprafață (întrece Europa și chiar Statele-Unite), dar cu o populație ceva mai mare decît a României, din care circa trei pătrimi anglofonă și una singură francofonă. Trăiesc în ea și urmași de-ai triburilor autohtone, puțin numeroși, a căror viață seamănă, în linii mari, cu a indienilor din Statele Unite, în sensul că ei reprezintă o problemă serioasă din punct de vedere social-politic, mai

cu seamă după ultimul război, cînd atmosfera spirituală s-a schimbat în bine sub acest aspect, în ciuda faptului că politica „mare“ pe plan mondial continuă o tradiție, destul de veche, contrară intereselor autentice ale omenirii.

Am spus, la un moment dat, că bilingvismul este o temă foarte actuală pentru Canada. Am arătat ceva mai sus că limba franceză, care, la începutul colonizării acestei regiuni din lumea nouă, era singura folosită (abstracție făcînd de idiomurile indigene), este vorbită, ca grai matern, de numai un sfert al populației întregii țări. Francofonii instruiți, ca să nu mai pomenesc pe cei cultivați în sens strict, folosesc curent și engleza, deși anglofonii nu răspund nici pe departe la această... politețe, impusă, din păcate, de un raport de forțe asemănător cu acela, dintre aceleași două limbi, pe plan internațional. Franceza din Canada se află oarecum în stare de apărare. Vreau să spun că influența exercitată, prin oameni, considerați izolat, de engleză asupra ei este foarte puternică. Am avut, întîmplător, prilejul să fac eu însumi o constatare de acest fel. Împreună cu alți congresiști am făcut o scurtă excursie în afara Québecului. Șoferul nostru era, din naștere, francofon și, mai mult decît atîta, se considera, ca să nu spun că se simțea, astfel. Ne-a povestit chiar că ani de-a rîndul, cînd era copil, în casa părinților săi, care vorbeau numai franceza — erau oameni simpli — el n-a cunoscut o iotă englezească. Acum, fanceza lui era extrem de aproximativă. Dacă n-aș fi știut nimic despre trecutul său... lingvistic, aș fi jurat că e anglofon din naștere, și, bineînțeles, unul cu foarte puțină instrucțiune, care a deprins franceza aproape ca un vorbitor de creolă franceză, mai ales în ce privește pronunțarea. Nu trag, firește, *nu vreau* să trag din această constatare vreo concluzie, pesimistă, cu privire la viitorul limbii lui Molière în Canada. În ciuda progresului spiritual, care merge spre un internaționalism în accepția cea mai înaltă a termenului, atașamentul, profund, față de limba și cultura națională crește, cred, într-o măsură și mai mare. Deci, franceza nu mi se pare amenințată, dar ea simte nevoia, prin vorbitorii ei de toate felurile, să se afle

în gardă. O imagine concretă, extrem de izbitoare, a raportului de forțe amintit mai înainte, de astă dată sub toate aspectele, în frunte cu cel economic, ne-o oferă cele două orașe menționate aici, ambele cu nume franțuzesc, Québec și Montréal (acesta, pronunțat de englezi, și nu numai de ei, cum se scrie) : primul, aproape arhaic, după mine în sens frumos (epitetul dat de mine, cu intenție, este mult exagerat), celălalt, un emul, modest ca dimensiuni, deocamdată, aș zice, al New York-ului, față de care nu se găsește prea departe nici geografic vorbind. (Aceasta, din cauza... ignoranței mele !) Am rămas foarte surprins, dar, oarecum, plăcut, căci mă gîndeam la distanțe mult mai mici din Europa, care nu puteau fi străbătute în șase ore cu un autobuz : compatrioții noștri, veniți la congres, cum am arătat deja, din S.U.A., s-au întors acolo, luînd un asemenea vehicul Montréal—New York, în șase ceasuri !

Am pomenit ceva mai înainte de aspectul arhitectonic al Québecului, pe care l-am calificat de „arhaic". Aprecierea, exagerată ca formulare, este valabilă numai pentru partea veche a orașului, despre care aș mai adăuga amănuntul că stilul multor edificii mi s-a părut așa de curios, încît n-am putut să-l raportez la stilurile cunoscute de mine din alte părți ale lumii datînd cronologic, măcar aproximativ, din aceeași epocă. În schimb, regiunea periferică a orașului este extrem de modernă, nu în sens... americănesc (à la Montréal, de pildă), ci, mai degrabă, european, în special elvețian : case mici, foarte rar cu etaj, pentru o singură familie, în mijlocul unor părculețe, adică al unor grădini de dimensiuni mari, aproape risipitoare. Mai concret mi-am amintit de Carrasco, o anexă enormă a Montevideo-ului, pe care am văzut-o și admirat-o, din fericire pentru mine, în două rînduri.

La o distanță, relativ mare de Québec se găsește un oraș, destul de populat, la proporții... europene, cu nume indian : Chicoutimi, care îmi sună ca un diminutiv drăgălaș. L-am vizitat într-o zi, consacrată anume cunoașterii lui, tocmai pentru interesul pe care îl prezintă din punctul de vedere al limbii și culturii franceze canadiene. Are o universitate foarte tînără, deservită încă — asta

în 1971 — de numeroase cadre didactice ale celei din Québec, care o patronează, cu grijă și afecțiune părintească. În alte condiții, o instituție de învățămînt superior într-un oraș cu 60 000 de locuitori nu s-ar fi justificat, poate. Este o creație a guvernului provinciei franceze Québec, menită să ajute la întreținerea și dezvoltarea spiritualității predominante, iar la început singura existentă, în această regiune, fostă colonie a Franței. Localitatea prezintă și interes pitoresc, atît natural, cît și uman. Drumul de la Québec pînă la Chicoutimi este de o frumusețe autentică, întrucît străbate, aproape fără întrerupere, un fel de parc : de o parte și de alta, copaci, de soiuri diverse, unii par exotici, în sensul propriu al termenului. Orașul însuși e un fel de grădină prin bogăția vegetației, în care sînt plasate casele, toate, aproape, cu aspect de vilă. Din așezarea inițială, modestă ca dimensiuni, de origine autohtonă, au rămas, antropologic vorbind, urme în fizionomia unora dintre locuitori. Datorită acestor trăsături caracteristice, Chicoutimi este și o stațiune climaterică foarte atrăgătoare, fapt pe care nu numai edilii, ci și guvernul provinciei Québec, prin organele lui turistice, știu să-l exploateze, cu profit de toate felurile.

Congresele de Lingvistică și filologie romanică următoare (Napoli, 1974 și Rio de Janeiro, 1977) s-au desfășurat, în linii foarte mari, fără deosebiri, de ordin general, față de cele care le-au precedat.

Colegii noștri italieni, care au organizat pe cel de acum patru ani, nu s-au arătat prea prietenoși în ce ne privește. Președintele congresului s-a adresat, aș zice aproape ca un simplu particular, cuiva dintre noi, nu, cum m-aș fi așteptat, de pildă, eu, cu rugămintea de a apela la experiența noastră din 1968, devenită oarecum clasică, după spusele cunoscătorilor, toți străini, ci pentru a pune unele probleme, aproape meschine, cu aspect personal. Am înțeles, din scrisoarea lui, că n-au socotit util să ia legătură cu biroul „Societății de lingvistică romanică", așa cum au procedat alții în împrejurări asemănătoare. Delegația noastră, destul de numeroasă, și-a sporit acolo forțele prin „cooptarea" unor compatrioți, aflați la studii sau cu alte sarcini în Italia. Printre ei

nu pot trece sub tăcere pe Teodor Onciulescu, profesor de Limba română la „Institutul universitar oriental“ încă dinaintea ultimului război. Pot afirma, pe bază de experiență personală, că activitatea sa a dat roade frumoase. Orașul de la poalele Vezuviului (ca perspectivă !) este unul dintre centrele europene serioase de cultivare, științifică și practică, a limbii noastre. După congres am ținut, în românește, pentru studenții care au această limbă ca specialitate, o conferință urmată de discuții provocate de ascultători în aceeași limbă.

În ciuda aprecierilor precedente, pe care nu le anulează ceea ce voi spune acum, fiindcă ele corespund realității, delegația noastră a avut totuși succese, mai întîi, unul oarecum de prestigiu, prin desemnarea lui Al. Rosetti și a mea ca membri în comitetul de onoare și, apoi, unul strict științific, printr-o serie de comunicări, bine primite de auditori. Eu însumi am vorbit, la secția consacrată problemelor de istorie a limbilor romanice, despre tratamentul oclusivelor intervocalice latinești în cursul trecerii limbii latine la continuatoarele ei. Problema nu era deloc nouă, dar punerea ei și încercarea de a o rezolva altfel, mai modern, a găsit, în general, aprobare.

Ultima zi a congresului am petrecut-o, lucrînd, la Salerno, sediul unei foarte tinere universități italienești. Ideea de a acorda o atenție științifică atît de delicată unui modest centru universitar, merită a fi subliniată și popularizată. Dealtfel, îmi vine în minte, scriind aceste lucruri, un fapt istoric, acela că, în evul mediu, acest poetic oraș a avut o celebră școală superioară de Medicină. Ședința plenară am prezidat-o eu.

Am avut, la Napoli, și o bucurie de natură personală. M-am întîlnit aici cu Charles Singevin, fost lector la Universitatea din Iași înainte de ultimul război, cum am arătat, în legătură cu o întîmplare memorabilă, în volumul precedent, și acum, director al Institutului francez, un fel de „combinat“, în sensul că funcționează și ca o școală, cu mai multe grade, și ca un centru de studii propriu-zise (bibliotecă, conferințe publice, reuniuni culturale etc.).

Șederea noastră, după congres, în acest oraș, devenit, într-un fel, legendar sau numai proverbial (în sens etimologic : italienii spun *vedi Napoli e poi muori*, cu accentul pe *poi*, nu pe *muori*, fiindcă nu ți se recomandă să... mori, după ce l-ai văzut, ci să nu mori înainte de a-l vedea), ne-a folosit în mare măsură, grație companiei compatrioților noștri, profesorul T. Onciulescu și Gheorghe Caragiani, trimis de guvernul român ca lector la catedra de Limba română.

După sfîrșitul congresului am plecat la Bari, oraș universitar bine cunoscut și ajuns, într-un fel oarecare, celebru prin editura Laterza, care a publicat, între altele, întreaga operă a marelui filozof și critic literar antifascist Benedetto Croce. Și revista acestuia *La critica*, care ținea piept cu dîrzenie, adesea moderată, de nevoie, în formă, regimului mussolinian, apărea tot acolo, deși directorul ei trăia la Napoli. Voiam să fac o excursie, din fugă, în Italia meridională, intrată în literatură și în publicistica periodică din cauza grelelor condiții economice ale locuitorilor ei. Mă mai atrăgea ceva, curiozitatea de a vedea familia lui Dumitru Marin, fost student al Facultății de Litere din Iași, care se stabilise acolo înainte de ultimul război mondial și era de multă vreme profesor de Filologie clasică la Universitatea din Bari.

Drumul l-am făcut cu trenul într-o stare de spirit excelentă. Mă simțeam bine în toate privințele, și buna dispoziție mi-a sporit-o priveliștea, sub toate aspectele ei. Mai întîi, vagonul, excepțional de confortabil și totodată la fel de original : fără compartimente, în ciuda lungimii lui puțin obișnuite și cu ambii pereți laterali numai ferestre. Puteai vedea astfel, cu senzația că nu te afli în tren, de o parte și de alta, peisajul foarte variat al regiunii. La aceasta se adăuga discreția, surprinzătoare, a călătorilor, destul de numeroși : de-abia îi auzeam vorbind. O noutate, precizez eu, adică o raritate, și nu numai pentru Italia. În sfîrșit, viteza neobișnuită cu care am străbătut, cu o singură oprire, întreaga distanță, destul de mare.

Fostul nostru compatriot mă aștepta la gară, de unde m-a „instalat“ apoi — acesta-i termenul potrivit — într-un hotel situat în apropierea locuinței sale. Cele două

zile petrecute acolo le-am trăit, aproape în întregime, în familia lui : soția, arheolog, tot universitară, și cei șase copii (băieți și fete), doi deja licențiați, ceilalți, studenți sau elevi de liceu. M-am simțit foarte bine, și totuși cu o strîngere de inimă, care m-a stăpînit tot timpul. Doi români, neaoși (el, moldovean, ea munteancă, dar cu studiile superioare făcute la Iași), au dăruit Italiei, adică statului italian, șase exemplare umane de rasă. Nu exagerez în nici un fel, făcînd această apreciere. N-am văzut în viața mea copii așa de frumoși, absolut toți, atît fizicește, cît și sufletește. Bucurie mai mare mi-a produs frumusețea lor morală, care se întîlnește mult mai rar. Inteligenți, modești, cuviincioși, respectuoși și afectuoși cu părinții, prietenoși între dînșii : aproape un miracol. Strîngerea de inimă de care am amintit izvora dintr-un egoism național. Îmi spuneam mereu că poporul nostru a pierdut șase asemenea ființe, fără să aibă nici o... vină. Vinovați nu sînt nici părinții lor, care își făcuseră acolo un rost și nu se puteau rupe ușor de un loc unde se simțeau, în general, bine. Durerea, care era, cu siguranță, și a lor, chiar dacă nu spuneau nimic în acest sens — nici nu aveau cum, mai ales că eu n-am pus, nu puteam să pun problema înstrăinării, din motive lesne de înțeles — mi-o cauza faptul că nici unul dintre acești copii admirabili nu cunoștea limba părinților. Erau italieni puri, chiar dacă știau, cu siguranță, multe lucruri despre România, ca țară și ca popor, aflate nu din cărți, ci din gura și sufletul născătorilor lor.

Însoțit de profesorul Marin am vizitat, din fugă, Facultatea de Litere și apoi editura Laterza, unde am fost primiți de director, descendent direct al fondatorului ei. Am stat de vorbă mai mult de o oră, încîntat nu numai de amabilitatea lui, absolut sinceră, dar și de modul său larg, în sens modern, de a privi problemele, atît culturale, cît și politice. Continua fidel, în această privință, pe înaintașii săi. Mi-a dăruit două cărți, una personală, cealaltă cu conținut lingvistic, consacrată limbajului presei, cu atenție specială acordată celei postbelice.

Șederea mea în Italia de sud a coincis cu începutul campaniei electorale. În programul tuturor partidelor, problema nr. 1, cum se spune — de data aceasta, în sens

propriu — o constituia divorțul privit sub aspectul lui religios. Se știe că, la catolici, căsătoria civilă nu este considerată suficientă de biserică, și oamenii, din convingere, de nevoie sau din respect formal pentru tradiție, se conformează obiceiului și se căsătoresc și religios. Majoritatea cetățenilor și, bineînțeles, a politicienilor erau — aceștia, din convingere sau din calcul — pentru desființarea interdicției bisericești. A fost pentru mine o bucurie nu numai politică, ci și estetică, să aud cuvîntările, transmise prin megafoane, în timpul plimbărilor mele prin oraș.

De la Bari m-am dus la Cosenza, sediul celei mai tinere universități italienești, intitulată Università di Calabria. (O satisfacție de ordin cultural pentru această provincie, în general neglijată în multe privințe.) Fusesem invitat, prin una dintre profesoarele ei, fostă studentă a mea, să țin acolo o conferință pentru studenții filologi. Am vorbit, cu destul trac la început, dar destul de satisfăcător pentru mine, bineînțeles în italiană, despre lingvistica românească actuală. Localul Universității era încă, în bună parte, mai mult un șantier, cu participarea activă, la nivelul posibil, al multor studenți și cadre didactice, toți încîntați că au o *alma mater* a lor, căci majoritatea erau din partea locului. Înainte de conferință am avut un fel de masă rotundă, iar după, am luat dejunul cu numeroși profesori, de toate gradele, în cea mai mare parte femei, toți tineri și foarte tineri. O amintire plăcută și instructivă.

La Rio de Janeiro am putut participa trei inși (Al. Rosetti, Marius Sala și eu), ca invitați ai Comitetului de organizare, în calitatea noastră de membri ai conducerii „Societății de lingvistică romanică“. Gazdele au dat dovadă de o ospitalitate copleșitoare, care a întrecut-o chiar pe a noastră, devenită, aceasta, proverbială printre lingviștii și filologii străini. Ca să termin cu avantajele de natură materială, mai adaug că și cheltuielile așa-zise, fără să fi fost totuși, în realitate, mărunte, le-au suportat tot organizatorii congresului. Amabilitatea lor s-a manifestat deopotrivă de larg în ce privește înscrierea în program și prezentarea la ședințe a comunicărilor, numeroase, întocmite de autori care nu erau prezenți acolo.

La ședința de închidere am fost rugat de președintele ei, care era totodată și președintele Comitetului de organizare, să spun cîteva cuvinte. Ca să justific această onoare, am recurs la dictonul francez *noblesse oblige*, înlocuind primul termen prin *âge* (puteam să spun și... *vieillesse*, dar... cochetăria m-a oprit). Am insistat, ca și în alte împrejurări asemănătoare, conștient fiind că mă repet, asupra folosului, după mine cel mai mare și mai durabil al reuniunilor internaționale, dobîndit prin apropierea strict umană dintre participanți, de la om la om și, prin ei, dintre popoare. Profitul științific este cu mult mai modest, chiar cînd rapoartele și comunicările sînt foarte valoroase. Știința, oricare, se învață mai bine din cărți și studii de specialitate, acasă, în condiții normale de lucru. Ideea a plăcut, și profesorul Fraga, rectorul Universității din Rio, care a vorbit ultimul, a reținut-o, comentînd-o foarte frumos, aș zice în sens umanist înalt. Tot gazdele au suportat cheltuielile transportului, cu avionul și ale șederii noastre timp de două zile la Brasilia, capitala oficială a țării, creație, cum se știe, a fostului președinte Kubiček, ca idee, și a ilustrului arhitect Niemeyer, ca realizare. Grija și pasiunea amîndurora pentru acest oraș unic în lume au fost aproape supraomenești. Primul s-a stabilit acolo de la început, adică după ce a avut unde să locuiască : o casă de lemn, construită în zece zile, care se păstrează și se va păstra mereu ca muzeu. În 1964, cînd l-am văzut pentru întîia oară, cam la trei ani după începuturile apariției lui, acest oraș avea 30 000 de locuitori. Astăzi are un milion. Spațiul pe care se întinde este în proporție cu al țării întregi : între edificii este așa de mare distanța, încît ar mai încăpea încă două sau trei de aceleași dimensiuni. Cu excepția cîtorva (cîte un hotel sau sediul Parlamentului), înălțimea lor nu trece de patru sau cinci etaje. Nu mai vorbesc de periferia orașului, unde vilele, mici și cochete, au grădini de un sfert de hectar, sau, poate, și mai mult.

Ambasadorul nostru, profesorul N. Ghenea, ajutat de colaboratorii săi, ne-a înconjurat cu toate atențiile. În după-amiaza primei zile petrecute acolo, a oferit o re-

cepție prietenească, la care au participat cîteva persoane, mai toate profesori la universitatea locală. Am putut astfel afla unele lucruri despre viața spirituală a lor și a colegilor și cunoscuților, și nu numai în legătură cu preocupările strict profesionale. Interesul lor pentru cultura noastră, sub toate formele ei, este real, și mi-am dat seama că ambasada României face tot ce se poate spre a-l alimenta. O constatare asemănătoare am făcut și la Rio, unde am cunoscut, printre alții, pe rectorul universității, medic de profesie. De la el am aflat, de pildă, că nu știe aproape nimic despre școala medicală românească. Întors la București, de la Serviciul de schimb cu străinătatea al Bibliotecii Academiei mi s-a spus că diverse transporturi de publicații românești destinate Braziliei s-au întors înapoi. A rămas să se reia operația, dar să se trimită cărțile și revistele la ambasada noastră. Dealtfel, convorbirea mea cu rectorul Fraga a avut loc înainte de vizita la Brasilia, unde am informat pe tovarășul Ghenea despre această situație. Ideea de a se expedia publicațiile la ambasadă mi-a venit de la dînsul.

O întîlnire, la Rio, interesantă din punct de vedere profesional, a fost cu compatriotul nostru Tudor, editor în momentul de față, care trăiește acolo de zeci de ani. Are drept colaborator, în munca editorială, pe profesorul universitar Bechara, filolog. În vizita pe care i-am făcut-o cu toții, ca urmare a invitației sale, am vorbit destul de mult despre necesitatea publicării unor lucrări românești în limba țării, care e portugheza. Se gîndiseră, dealtfel, amîndoi la asta și se opriseră, între altele, la *Scurtă istorie a lingvisticii* (de Al. Graur și Lucia Wald).

Congresele internaționale de romanistică descrise pînă aici nu sînt singurele, în domeniul lingvisticii, la care am participat, aproape totdeauna împreună cu cercetători români. În fruntea lor stau cele organizate, la început, din trei în trei ani, după aceea din cinci în cinci ani, sub egida „Comitetului Internațional Permanent al Lingviștilor“ (C.I.P.L.). Am dat în altă parte destule amănunte despre acest organ științific, care a luat naștere — repet informația, fiindcă se leagă strîns de ceea ce urmează — la trei ani (în 1928) după crearea „Societății de Lingvistică romanică“, la Haga, unde s-a ținut primul

congres în sensul celor care l-au imaginat. Dată fiind sfera, mult mai largă, a preocupărilor științifice, care cuprinde absolut tot ce se referă la limbajul uman, ca atare, și la toate limbile, existente încă sau dispărute, ale globului, interesul lingviștilor noștri pentru congresele patronate de CIPL este, numai practic, firește, mai redus decît pentru cele de lingvistică și filologie romanică. La aceasta trebuie adăugate dificultățile de ordin financiar atît personale (înainte de ultimul război, numai acestea contau, de fapt), cît și „oficiale". Oricît de generoasă era Academia — mă refer la ea, fiindcă majoritatea copleșitoare a cercetătorilor aparțineau institutelor ei — îi venea destul de greu să-și trimită reprezentanți și la aceste congrese, pe care le-aș numi generale, de lingvistică, și la cele de romanistică.

Și totuși, începînd din 1957, lingviști de-ai noștri au participat la toate reuniunile organizate sub egida CIPL-ului. Să se noteze data : 1957, un an după primul congres internațional, acesta de lingvistică romanică, la care am fost prezenți. A avut loc la Oslo, loc indicat pentru o asemenea manifestare științifică, dacă ținem seamă că Norvegia, această țară mică în ce privește populația, ocupă un loc de frunte în istoria lingvisticii mondiale. Cititorul atent al „Memoriilor" mele își aduce, desigur, aminte că, în 1936, cîțiva specialiști români au participat la al IV-lea Congres al lingviștilor, ținut la Copenhaga, capitala altei țări scandinave, tot măruntă ca număr de locuitori. Danemarca întrece chiar și Norvegia din acest punct de vedere. Unul dintre lingviștii ei, Kr. Rask, este pus, alături de Franz Bopp și Jakob Grimm, printre întemeietorii lingvisticii științifice. Nu pot să nu mă gîndesc la a treia țară scandinavă, Suedia, cea mai mare și mai bogată dintre toate, care nu se poate compara, în avantajul ei, nici cu Norvegia, nici cu Danemarca, și nu numai în domeniul aici în discuție, ci și în ce privește literatura. Îmi vine în minte, iarăși fără să vreau, altă țară europeană, mică, foarte... tare în lingvistică : Elveția. Se vede că această disciplină (și cele care se leagă strîns de ea, adică de obiectul ei de cercetare) se dezvoltă mai ușor și mai bine în condiții să le zicem modeste sub diverse aspecte. Probabil, din

cauza „micimii“, într-un anumit sens, a materiei supuse studiului, care este „cuvîntul“ : „filologie“, în accepția largă (și mai veche) a termenului înseamnă „dragoste pentru cuvînt“. Cred că oamenii de știință, care se ocupă de probleme mari, ca matematicienii sau fizicienii, de pildă, sau cei preocupați mai ales de realizarea practică a ideilor științifice, cum ar fi constructorii la nivelul cel mai înalt, ar spune despre filologi (și lingviști) că „își bat capul cu împărăția cerurilor“, dacă ar cunoaște această zicală populară, care, în... traducere pe înțelesul oricui, însemnează aproximativ, „a fi idealist“ (în sens ne-filozofic).

La Oslo am participat trei români : Al. Rosetti, Al. Graur și eu. Ca și la Lisabona, în 1959, am pregătit, cu ajutorul multor tineri, un volum de studii, destinat congresului. La începutul unei ședințe plenare, președintele, Alf Sommerfelt, mi-a dat cuvîntul pentru a prezenta conținutul acestei culegeri, după care ne-a mulțumit, adăugînd, amănunt măgulitor pentru noi — primise, din timp, cartea și o răsfoise destul de atent — că o consideră ca făcînd parte din „Actele“ congresului. Despre acest savant norvegian trebuia să spun ceva mai înainte, cînd explicam, într-un fel, alegerea Norvegiei, țară mică, drept sediu al unei atît de importante reuniuni științifice internaționale, că a contribuit personal, cel puțin indirect, la hotărîrea CIPL-ului de a i se oferi această cinste. El avea atunci întinse relații, unele chiar oficiale (ca președinte al Comisiei naționale pentru UNESCO), cu cercuri de peste graniță, și această poziție, coroborată cu calitățile sale personale, de om fin și extrem de cultivat, a contribuit în mare măsură la hotărîrea amintită. În treacăt spus, ceva similar s-a petrecut în 1936, cînd a avut loc al IV-lea congres al lingviștilor, la Copenhaga. Organizatorul lui propriu-zis a fost lingvistul Viggo Bröndal, om cu relații științifice și culturale în general, pe plan european, numeroase și la un nivel înalt. Trebuie să arăt totuși că, spre deosebire de ceea ce se întîmplă în domeniul romanisticii, unde, cum s-a putut vedea din expunerea de mai înainte, sediul unui congres se hotărăște de adunarea generală a membrilor „Societății de lingvistică romanică“, sesizată de delegația țării

care dorește să-l adăpostească, aici hotărîrea o ia CIPL-ul, pe bază de informații cu privire la activitatea desfășurată de lingviștii ei. Amănuntul ne interesează în special pe noi, românii, cum se va vedea ceva mai departe.

La Oslo, delegația noastră, la fel cu multe altele, a trăit, ca la vîrsta de douăzeci de ani, în camerele unui cămin și la o cantină pentru studenți, ieftin și nu mai puțin bine decît într-un hotel și la un restaurant. Ne-am simțit „tineri" și pentru că am fost serviți, cel puțin la masă, de studente, angajate, cu plată, în acest scop. Cu economiile realizate astfel am putut face o excursie, de neuitat, timp de circa o săptămînă, pînă la Tromsö, portul cel mai septemtrional al țării. Drumul l-am parcurs, la dus și la întors, cu trenul, cu un vaporaș și cu autobuzul, după împrejurări. Cred că itinerarul a fost intenționat stabilit în vederea unei cunoașteri mai bogate și mai variate a peisajului, nu numai natural, ci și uman. În volumul al II-lea al „Memoriilor" am înfățișat, cum am putut mai veridic, partea centrală a Norvegiei, cîtă am putut-o străbate în 1936. De astă dată, începînd de la o distanță de patru, cinci ore cu trenul de la Oslo spre nord, natura se schimbă treptat, în sensul unei relative durități, atît ca temperatură, cît și ca aspect topografic, ceea ce o face însă mai interesantă tocmai prin diferențierea ei față de restul țării. Am mers cînd și cînd și pe jos, la schimbarea vehiculului sau cu scopul de a vedea, fie și din fugă, cîte una dintre așezările omenești, din ce în ce mai rare și mai mici ca extindere pe măsură ce ne apropiam de Tromsö. Am rămas uimit, și nu-mi venea a crede ochilor, constatînd că într-un sătuleț cu 10—15 case și, bineînțeles, cu tot atîtea familii — modele vrednice de orice expoziție... domestică — existau o farmacie și o librărie.

La congres am revăzut, după aproape douăzeci de ani, pe Eugen Coșeriu, fost student, scurt timp, al meu la Iași. Venea de la Montevideo, unde conducea catedra de Lingvistică romanică a universității locale. Încă de pe atunci (nu avea nici patruzeci de ani) era cineva, cum se spune familiar, în disciplina noastră, distingîndu-se, ca și, firește, mai tîrziu, prin capacitatea de a sesiza esența

problemelor și printr-un spirit critic foarte ascuțit. Părinții săi, despre care nu mai știa nimic de multă vreme, trăiau... după ultima informație cunoscută de el, la Urziceni. Întors în țară, i-am satisfăcut dorința de a mă interesa de ei. Am „descoperit-o“, destul de greu, pe mama sa, căreia i-am spus tot ce putea s-o bucure despre fiul ei. Desigur, autoritățile noastre de resort știau că acest român nu s-a manifestat, în nici o împrejurare, ca dușman al regimului democrat-popular și, cu atît mai puțin, dacă se poate, ca un denigrator al propriului popor. Așa se explică și vizitele lui destul de frecvente în România. Una dintre ele a fost prilejuită de decernarea titlului de *doctor honoris causa* de către Universitatea din București.

Despre congresul, imediat următor (1962), al lingviștilor, organizat la Cambridge (S.U.A.), sediul celebrei Universități „Harvard“, nu pot spune nimic, din cauză că n-am participat la el. Academia m-a delegat, ca și pentru cel de la Oslo, împreună cu colegii Al. Rosetti și Al. Graur. Am cedat locul meu unui tînăr cercetător al Institutului de lingvistică din București, al cărui director eram : Emanoil Vasiliu. Și am procedat bine — trebuie să spun asta — și pentru că am înlesnit participarea unui fost student al nostru, dar și pentru că nu m-am înșelat în alegerea făcută. În momentul de față, tînărul de atunci, care continuă, dealtfel, să fie tînăr, este un lingvist matur, care contează serios și peste graniță. Pot adăuga un amănunt de natură strict personală. În programul definitiv al congresului eram trecut ca președinte al unei ședințe la secția „Stilistică“. Aceasta dovedește că *Stilistica limbii române*, cartea mea, apărută în 1944, era cunoscută în S.U.A. Aș putea spune și cum. La Universitatea din Washington lucra ca profesor de Lingvistică romanică germanul Helmut Hatzfeld, fost elev, la München, al lui Karl Vossler, care a publicat, în 1955, la Madrid (în traducere spaniolă din engleză) un volum masiv sub titlul *Bibliografia crítica de la nueva estilística, aplicada a las literaturas románicas*, unde sînt citate și apreciate șase lucrări de-ale mele. Apar numeroși români, printre ei și Tudor Vianu, cu două. Foarte interesantă este observația autorului cu privire la un

studiu de acum aproape un secol, uitat de noi, al lui Eduard Gruber, *Stil şi gîndire. Încercare de psihologie literară,* Iaşi, 1888, pe care îl prezintă, la p. 56, ca „magistral“ și ca un început de „concepție modernă despre problema stilistică“.

Congresul următor, al zecelea (1967), a avut loc la noi în ultimele zile ale lui august şi în primele ale lui septembrie. Am spus deja, indirect în ce ne priveşte, că nu la cererea noastră a fost aleasă capitala României drept sediu al lui. Detaliul acesta, care, ca semnificație, nu-i deloc un simplu detaliu, merită toată atenția. Hotărîrea CIPL-ului s-a întemeiat pe activitatea desfăşurată de români în domeniul lingvisticii. Se poate spune că știința limbii atinsese în țara noastră un moment de vîrf, prin numărul, ca și prin calitatea lucrărilor. Unitățile de specialitate ale Academiei lucrau din plin, căci aveau tot ce le trebuia pentru îndeplinirea planurilor, colective și individuale, stabilite prin bună înțelegere cu toate forurile interesate. La fel, deşi în condiții mai puțin favorabile, din cauza obligațiilor didactice, se achitau de sarcinile lor științifice catedrele de filologie (în sens larg) de la institutele de învățămînt superior.

Cu circa un an și jumătate înainte de data fixată, am primit vizita cîtorva membri ai CIPL-ului, în frunte cu preşedintele Einar Haugen (profesor la Universitatea „Harvard“) și cu secretarul general Christine Mohrmann (de la Universitatea din Nijmegen, Olanda). Scopul, oficial, al vizitei era să se stabilească, de comun acord cu comitetul nostru de organizare, în linii mari, programul congresului, în primul rînd, tematica rapoartelor şi a comunicărilor. În treacăt fie zis, rolul musafirilor s-a redus simțitor, fiindcă noi meditasem şi discutasem vreme îndelungată asupra tuturor detaliilor. Cred însă că vizita era, în parte, şi una de... recunoaştere a „terenului“. Povestea cu „cortina de fier“ era oarecum pe sfîrşite, dar nu dispăruse curiozitatea, justificată, teoretic vorbind, de a lua contact, un număr de zile, cu lingviştii români şi cu unele aspecte, exterioare, ale capitalei unei țări despre care se spuneau destule lucruri, amestecate în ce priveşte conținutul, printre ele, desigur, o serie uşor asemănătoare cu cele despre o regiune mai mult sau mai puțin

exotică. Fapt este că experiența a fost rodnică pentru ambele părți. Fiecare a arătat aceasta, nu atît prin vorbe, cît, mai cu seamă, prin atitudine, ceea ce contează mai mult. Sigur este că „patronii“ noștri științifici au plecat foarte satisfăcuți. Precizez, încă de pe acum, că impresiile lor au fost confirmate, ba chiar depășite, la sfîrșitul congresului. Pe mine, personal, m-a atras și chiar m-a cîștigat personalitatea lui Einar Haugen, înainte de toate, ca om. Departe de mine gîndul de a supăra pe cineva, aș spune, familiar, că nu degeaba este... norvegian, deși născut în S.U.A., din părinți veniți acolo de tineri, ca atîția alți europeni de nord, în căutarea unei vieți mai puțin grele.

Pregătirile noastre începuseră, cum am mai spus, cu mult înainte de vizita amintită chiar acum. Au mers încet și greu, pentru că nu ne-am grăbit, dar și pentru că problemele unui congres internațional de proporții cu totul neobișnuite — așa am bănuit, și nu ne-am înșelat — erau numeroase și complexe. Mai ușor a fost rezolvată problema financiară. Încă din 1965 am cerut, prin Academie, și am obținut suma de circa două milioane și un sfert de lei. Ne-a fost cam teamă că va părea excesivă, dar am motivat amănunțit cererea. A fost nevoie de o Hotărîre a Consiliului de Miniștri și, în acest scop, conform uzanței, un reprezentant al Academiei trebuia să susțină în fața acestui for propunerea. Prezidiul Academiei m-a delegat pe mine, ca vicepreședinte al ei și ca președinte al Comitetului de organizare al congresului, să îndeplinesc această misiune dificilă. Un ajutor însemnat, menit să înlesnească publicarea „Actelor“ congresului, ne-a fost acordat de UNESCO, ceea ce am arătat pe coperta fiecăruia dintre cele patru volume. Ca să termin cu aceste informații de ordin material, adaug amănuntul că ne-am ales și cu un cîștig științific de mare preț. Am organizat o expoziție de cărți din partea a foarte numeroase edituri străine (peste 200), la care am apelat, mai totdeauna cu succes, în sensul dorit de noi. Toate volumele, în număr de multe sute, expuse în timpul congresului, ne-au rămas nouă și au îmbogățit astfel bibliotecile noastre de specialitate cu o serie de

lucrări, pe care nu știu cum ni le-am fi putut procura altfel.

Participarea la această manifestare științifică a fost imensă : circa 1 500 de persoane, dintre care cel puțin 75% au fost străini (congresiști propriu-ziși și, mulți dintre ei, cu cineva din familie). În „Acte“ se dau numele tuturor participanților, individuali și colectivi (aceștia sînt universități, academii, institute de cercetări, societăți etc.). În total au fost reprezentate 56 țări. Se poate afirma, fără riscul de a greși, că congresul nostru a întrecut, din acest punct de vedere — și, judecînd după aprecierile unor străini, prezenți la lucrări, și din cel științific — nu numai pe cele precedente, ci și pe cele următoare.

Problemele tratate în rapoartele din ședințele plenare au fost următoarele : 1. Diacronie și sincronie (autor Bertil Malmberg, Suedia) ; 2. Întrepătrunderea sistemelor lingvistice (Emil Petrovici, România) ; 3. Lingvistica în relațiile ei cu alte științe (Roman Jakobson, S.U.A.) ; 4. Metoda comparativă clasică și curentele lingvistice actuale (Giacomo Devoto, Italia) ; 5. Lingvistica și abordarea cantitativă (Olga Ahmanova, U.R.S.S.) ; 6. Problemele curente ale lingvisticii aplicate (A. Hood Roberts, S.U.A.). Pornind de la această tematică fundamentală, au fost programate comunicările propriu-zise în 13 secții.

La ședința inaugurală au luat cuvîntul președintele comitetului de organizare, președintele Consiliului de Miniștri și al Comitetului de onoare, și Einar Haugen, președintele CIPL-ului. Cuvîntarea, destul de amplă a academicianului Maurer, ținută într-o franceză perfectă, a atins, pe scurt, firește, diverse probleme, de ordin cultural, politic și uman, cu o mare finețe, dar și foarte deschis, care au impresionat nu numai puternic, ci și plăcut. Reproduc un scurt pasaj mai caracteristic : „Ne place să credem că alegerea orașului București drept sediu al acestui Congres, ca și al celui de romanistică, din primăvara anului 1968, constituie o mărturie de stimă cu privire la activitatea științifică desfășurată de români în domeniul filologiei și al lingvisticii. Școala românească de lingvistică are, într-adevăr, profunde rădăcini istorice, care s-au format și s-au dezvoltat în strînsă legătură cu

procesul de emancipare națională a poporului român, cu toată evoluția lui, ca și cu progresul științei și culturii universale. Ea a jucat un rol remarcabil în formarea conștiinței despre unitatea limbii, factor important al realizării idealului de unitate națională, al creării Statului român, și ea a adus o contribuție substanțială la îmbogățirea patrimoniului spiritual al poporului nostru". Einar Haugen a vorbit scurt și, aș spune, convingător în sensul nostru, cum probează acest alineat : „Este o plăcere deosebită să ne adunăm într-o țară în care lingviștii se bucură de o recunoaștere oficială și în care sînt întreprinse cercetări importante și rodnice în domeniul nostru. Opera lingviștilor români își cîștigă din ce în ce mai mult recunoașterea, și acest congres o va așeza definitiv ca o parte importantă a operei lingvisticii mondiale. Sîntem pe deplin conștienți că am venit într-o țară cu rădăcini profunde și vechi, care se întind înapoi pînă la epoca Imperiului roman și încă mai departe. Sîntem fericiți că putem cunoaște mai bine pe descendenții actuali ai vechilor romani, ca și eforturile lor de a construi un stat nou și modern". Și mai semnificativă pentru starea de spirit care a dominat congresul este următoarea declarație din cuvîntul ținut, la închidere, tot de dînsul : „...prin acest Congres, noi lingviștii am contribuit într-o oarecare măsură la sporirea înțelegerii dintre Est și Vest. Acestea amîndouă se întîlnesc aici într-o atmosferă bogată în camaraderie și într-un schimb mutual de idei. Noul CIPL privește înainte — mergînd în continuare pe acest drum, și speră că vigurosul impuls dat aici lingvisticii se va reflecta într-un sprijin mondial pentru programul ei. Să fie lingvistica una, așa cum și lumea este una !" În același sens vorbește și partea care urmează din cuvîntarea mea, ca președinte al Congresului : „Ne-am adunat aici, timp de o săptămînă, circa 1500 de persoane, orignare din 56 de țări aparținînd tuturor continentelor. Fiecare dintre noi posedă anumite particularități de ordin strict individual sau datorate condițiilor de viață proprii țărilor noastre. Cu toate acestea, noi n-am fost aici, la Congres, altceva decît ființe umane, adică, așa cum se spune în românește, *semeni* (< lat. *similes*), ființe asemănătoare unele cu altele, in-

diferent de locul unde s-a născut fiecare dintre noi și de condițiile de viață în care ne ducem existența. Pe baza acestui element comun, cel mai important dintre toate, se dezvoltă știința, literatura, arta, ca și raporturile dintre indivizi, și ar fi de dorit ca relațiile dintre popoare și mai ales dintre state să se întemeieze și ele pe acest element comun". În finalul, neînregistrat oficial, am adus profesorului Einar Haugen un omagiu, aș zice emoționant, pentru marea omenie de care a dat dovadă în tot timpul Congresului și față de oricine.

Președintele Consiliului de Miniștri a fost prezent și a stat mult la recepția pe care a oferit-o congresiștilor. Cu mulți dintre ei s-a întreținut amical sau numai cordial, după caz, cu verva sa bine cunoscută, care a fost foarte gustată. Nu pot uita un scurt duel, cîștigat de dînsul, cu noul președinte al CIPL-ului — Einar Haugen, propus să fie reales, n-a acceptat — profesorul W. G. Moulton, și el un bun debatter.

În configurația CIPL-ului au avut loc schimbări destul de numeroase, printre membrii nepermanenți ai lui. Unele, semnificative și, aș spune, oarecum inevitabile în atmosfera descrisă sumar mai înainte. Au fost aleși, tot pe termen (zece ani), lingviști din cîteva țări socialiste : Iorgu Iordan, P. Ivić (Iugoslavia) și B. A. Serebrennikov (U.R.S.S.).

Actele Congresului au apărut relativ repede, și nu numai în comparație cu ale altora, în Editura Academiei R.S.R. Cele patru volume, format de lexicon, tipărite excelent, pe o hîrtie la fel de potrivită pentru un eveniment științific de proporțiile acestuia, au, aproximativ, 4000 de pagini. Autorii rapoartelor și ai comunicărilor au primit, ca de obicei în asemenea cazuri, extrase. La aceasta s-a adăugat un volum, apărut înainte de congres, cu rezumatul tuturor producțiilor prezentate în ședințele de lucru. Publicarea „Actelor" a fost rentabilă, în sensul că ele au servit la schimbul de publicații : pentru ele, noi am primit o sumedenie de cărți, pe care ni le-am fi procurat mult mai greu, cumpărîndu-le cu bani tot... grei. În rezumat, acest congres a însemnat o adevărată biruință, pe multe planuri, a țării noastre, lucru recunoscut și acasă la noi și peste granită, iar pentru lingviș-

tii români, de toate vîrstele, foarte numeroși ca prezență activă, o mare bucurie, răsplată a ostenelii lor

Peste cinci ani a avut loc, la Bologna, al XI-lea Congres al lingviștilor. Pregătirea lui a început, ca și la București, cu aproape doi ani mai înainte și în același mod, printr-o vizită „la fața locului“ a cîtorva membri ai CIPL-ului. Printre aceștia, afară de președinte și de secretarul general, am fost și eu. Se găsea, întîmplător acolo, pentru conferințe, și lingvistul polonez J. Kuriowicz, mare specialist în domeniul limbilor indo-europene și membru permanent al CIPL-ului.

Românii au fost prezenți și aici (sfîrșitul lui august și începutul lui septembrie, 1972), aproape numeroși (grație, mai ales, faptului că unii se aflau în Italia cu diverse treburi). Toți au prezentat comunicări, cu o singură excepție, a mea. Aceasta, și din cauze... obiective, cum se zice : fusesem multă vreme cam suferind, iar în a doua jumătate a lunii iulie am fost internat, pentru o operație, în spital.

Primită, în mod deosebit de favorabil, datorită modernității ei, a fost comunicarea profesoarei Tatiana Slama -Cazacu. Eu m-am... mulțumit, prin amabilitatea gazdelor, să prezidez o ședință plenară. O satisfacție colectivă, aș spune chiar de ordin național, am avut la inaugurarea congresului, cînd președintele Comitetului de organizare, indoeuropenistul cunoscut și recunoscut Giacomo Devoto, care a participat la congresul imediat precedent ținut la București, a consacrat, în cuvîntarea de deschidere, cîteva fraze elogioase la adresa noastră în legătură tocmai cu marele succes pe care l-am repurtat noi atunci.

Nu văzusem Bologna, deși fusesem de multe ori, și, cîteodată, vreme mai îndelungată, în Italia. Știam însă unele lucruri despre acest oraș, continuator al unei așezări, mai întîi etrusce, despre care nu se prea știe ceva sigur, și apoi celtice, Bononia. (Și în Galia veche a existat una numită în același fel, astăzi Boulogne-sur-Mer, modificare fonetică similară a numelui celtic.) Mai știam că are o universitate încă din secolul al XI-lea și că a trăit acolo celebrul poliglot Mezzofanti. Dar vedeam în Bologna mai ales un oraș industrial și comercial, deci...

departe de formația mea intelectuală, uitînd totuși că o așezare atît de veche, ba încă și bogată în epoca mai nouă, nu poate să nu aibă și monumente de artă și alte *Sehenswürdigkeiten* (folosesc un cuvînt nemțesc, mai apropiat de ceea ce vreau să spun), cum am constatat, din belșug, surprins, bineînțeles, foarte plăcut, pe teren. Cu toate acestea, și în ciuda timpului excepțional de frumos, cu un soare de sfîrșit de vară, deci puțintel melancolic, orașul, considerat în întregime, nu este atrăgător. Impresie asemănătoare cu aceea pe care mi-au lăsat-o alte mari orașe din Italia septemtrională, cum sînt Milano și Torino. Intervine, cred, și un fel de prejudecată, întemeiată pe reputația, corespunzătoare realității în majoritatea cazurilor, pe care o au această țară și locuitorii ei de a fi bine dispuși, veseli și primitori. Noroc de colectivul Secretariatului congresului, alcătuit din doamne, toate mai mult decît curtenitoare și de simpatice.

Dat fiind că președintele Devoto era florentin (prin... adopție, ca profesor vechi al universității din orașul natal al lui Dante), ședința plenară din ultima zi a avut loc la Florența, prin deplasarea congresiștilor, în condiții excelente, de la Bologna, în numai cîteva ore. Raportul a fost prezentat de Giacomo Devoto, în colaborare cu un jurist, specialist în Dreptul roman, aceasta din cauza temei abordate. La închidere au participat și autoritățile locale (provinciale și edilitare), întocmai ca la Bologna, în ședința inaugurală. Primarul acestui oraș era un membru de vază al Partidului Comunist Italian, fapt care nu surprinde în cazul unui puternic centru economic.

O inovație fericită, în ce privește informarea științifică a congresiștilor, a constat în tipărirea anticipată a rapoartelor și comunicărilor (cîte au fost gata la data fixată, și marea majoritate au fost) într-un masiv volum pus la dispoziția celor prezenți, fără o plată specială (în contul cotizației, destul de mare, a participanților).

Ultimul Congres al lingviștilor a fost organizat, în 1977, la data consacrată de tradiție și respectată totdeauna, în capitala Austriei. Noi românii am fost prezenți și aici, în număr chiar mai mare decît la alte reuniuni similare, datorită, evident, apropierii geografice. Cu ocazia Congresului romaniștilor ținut la Québec, am sim-

ţit lipsa de coordonare dintre Academie şi Ministerul Învăţămîntului în ce priveşte necesitatea desemnării, de comun acord, a unei delegaţii unice. Acelaşi lucru s-a petrecut şi de astă dată, cu circumstanţa, agravantă, că nu ne-am simţit membri ai unui grup solidar nici la congres. Eu, de pildă, n-am văzut nici o clipă pe doi sau trei participanţi de-ai noştri, care erau totuşi prezenţi acolo. O vină poartă şi conducerea Comitetului naţional al lingviştilor, nou-creat anul trecut, care are, după mine, printre atîtea alte sarcini, şi pe aceea, pusă în cauză aici : alcătuirea, cu ajutorul forurilor superioare, a unei delegaţii propriu-zise, adică solidară, care să se înfăţişeze, ca atare, tot timpul cît durează congresul.

S-au întîmplat şi alte lucruri, acestea venite de la gazde, care m-au nemulţumit (nu numai pe mine). Spre deosebire de modul cum s-au organizat, în sens larg, congresele precedente — am arătat asta în detaliu mai sus — la Viena s-a procedat aş zice milităreşte, parcă am fi fost în... Prusia de pe vremuri, în ce priveşte anumite detalii de natură tehnică. Astfel, comunicările neanunţate la timp şi de aceea neînscrise în Programul congresului n-au putut fi ţinute, deşi cei ce le-au pregătit erau de faţă. A fost, de pildă, cazul colegului Al. Rosetti, căruia i s-a făcut totuşi... favoarea să fie trecut la „rezerve", dar nu s-a ostenit nimeni să-i pună la dispoziţie — lucru uşor realizabil, căci au lipsit mulţi dintre cei anunţaţi şi cu toate formalităţile îndeplinite — o sală, într-o zi şi la o oră libere. Dealtfel, d-sa a renunţat, pînă la urmă, protestînd printr-o scrisoare adresată preşedintelui congresului. Mai grav a fost cazul unei cercetătoare de la Institutul de etnologie şi dialectologie din Bucureşti, care a venit acolo pe cont propriu şi a plătit taxa de înscriere (circa 65 de dolari !), căci altfel nu avea dreptul să-şi prezinte comunicarea, numai pentru ca să poată fi trecută în program, şi n-a fost totuşi primită. Suma, enormă, amintită n-a fost singurul argument în sensul dat de mulţi congresişti cuantumului ei ieşit din comun, şi anume că gazdele noastre au dorit cu orice preţ să aibă şi beneficii materiale, nemulţumindu-se numai cu cinstea, într-adevăr mare, de a adăposti o prestigioasă reuniune ştiinţifică internaţională. O vizită la

„Muzeul de istorie a artei“, celebru, pe drept cuvînt, în lumea întreagă, costă douăzeci de șilingi. Atîta am plătit eu, ducîndu-mă singur. Pe cei care, indiferent din ce cauză, au apelat la organizatorii congresului, i-a costat de trei sau patru ori mai mult. (Așa mi s-a spus. Probabil, că au avut, în grup, un ghid, care trebuia remunerat. Și totuși...) Încă un exemplu, pe care îl dau cu părere de rău. Biletele pentru un spectacol la Operă, special programat pentru noi, oaspeții (bineînțeles și cu participarea tuturor doritorilor să-l vadă), erau foarte scumpe, asta în general vorbind. O doamnă mi-a spus că, neputînd să-și procure singură un bilet, s-a înscris la secretariatul congresului spre a-l obține. În loc de 500 de șilingi, costul oficial, a plătit 700 ! Și excursiile, din ziua liberă, costau enorm. Fără voie m-am gîndit atunci, cum mă gîndesc și acum, la tratamentul aplicat de noi, în 1967 și 1968, la cele două congrese descrise în paginile precedente, confraților de pretutindeni veniți la București. Ar putea spune cineva că am făcut risipă sau lux. Și toate acestea la... Viena, vestită odinioară prin amabilitatea locuitorilor săi față de străini, calitate pe care eu aș atribui-o, sper, fără să greșesc, influenței orientale, în sensul bun al cuvîntului : orientalii sînt mai apropiați de semenii lor decît occidentalii, din cauză că nu s-au îndepărtat așa de mult, ca aceștia, de natură.

Aceste nemulțumiri, trecătoare, ale delegației noastre au fost compensate printr-o mare bucurie, aceasta de durată. La adunarea CIPL-ului, ținută în ultima zi a congresului, am izbutit să ne păstrăm locul pe care l-am deținut timp de zece ani (din 1967) în acest comitet : a fost ales aproape în unanimitate (un singur vot contra) tînărul și valorosul lingvist Emanoil Vasiliu, profesor la Facultatea de Limba și literatura română a universității bucureștene. Merită să povestesc, pe scurt, cum s-au petrecut, mai bine zis cum s-au pregătit lucrurile. Secretariatul CIPL-ului a invitat, din timp, pe membrii lui (poate și pe alte persoane) să recomande „candidați“ pentru ocuparea locurilor rămase vacante prin expirarea termenului pentru care fuseseră aleși un număr de membri. O asemenea invitație am primit și eu. L-am propus, motivat, pe compatriotul nostru, cunoscut și

recunoscut pretutindeni unde se „face“ lingvistică pentru lucrările sale valoroase, în care predomină punctul de vedere teoretic, indiferent de proveniența faptelor supuse analizei. Deși personal nu sînt un adept al curentelor moderne din lingvistica actuală, cum este Em. Vasiliu, am crezut că pentru CIPL tocmai un teoretician al limbajului uman mi se pare mai indicat. Un amănunt interesant cu privire la luarea în serios a problemelor de orice fel ar fi ele. Delegația franceză n-a venit decît la ședința amintită cu o propunere, menită să-și mențină locul în acest comitet (expira termenul cunoscutului indoeuropenist M. Lejeune), și de aceea Franța, care a fost multă vreme țara lingvisticii generale și n-a pierdut această faimă, îndreptățită, a rămas fără reprezentant în CIPL. Este adevărat că alegerea membrilor acestuia se întemeiază pe valoarea strict personală a celor propuși, fără nici o referire la naționalitatea lor, aceasta nu numai în principiu, ci și de fapt, dar fiecărei țări nu-i este, nu poate să-i fie indiferent, dacă are sau nu are într-un for de mare prestigiu ca acesta un fiu al ei. S-a văzut asta, dacă mai era nevoie, în nemulțumirea, justificată din punctul lor de vedere, a francezilor prezenți la congres.

La ședința plenară, consacrată rapoartelor despre istoria lingvisticii, am luat și eu cuvîntul, printre cei peste douăzeci de doritori de a-și spune părerea. Cel mai interesant dintre toți a fost, ca totdeauna și chiar pretutindeni, Eugen Coșeriu, care a adăugat, la lista, deja foarte bogată, a lucrărilor privitoare la problema pusă în discuție, încă vreo cinci, șase, cu aprecierile și comentariile de rigoare. Pot arăta, pentru interesul oarecum teoretic, sau general al faptului, că raportorul principal, profesorul englez Robins, ales apoi președinte al CIPL-ului, s-a oprit, relativ mult, asupra cărții mele *Lingvistica romanică,* versiunea engleză. Dacă această lucrare rămînea numai în forma ei originară, scrisă, adică românește, n-ar fi știut aproape nici un străin că ea există. Se întîmplă, destul de des, să fie ignorate studii de-ale noastre numai pentru că româna nu e o limbă „de circulație“. Caz elocvent este acela al lui George Călinescu, pur și simplu necunoscut peste graniță. Ca să revin la

intervenția mea, arăt numai că este absolută nevoie să se cerceteze în toate detaliile istoria disciplinei noastre, spre a se evita, între altele, descoperirea Americii, cum m-am exprimat eu metaforic, adică prezentarea ca noutăți a unor idei vechi „de cînd lumea". Și, în consecință, am lăudat pe prof. Koerner, de la Universitatea din Ottawa, pentru osteneala pe care și-o dă editînd capodoperele lingvisticii din secolul trecut.

În ajunul plecării spre București, am fost primiți de ambasadorul României în Austria, Octavian Groza, în compania căruia am petrecut vreo două ore interesante și agreabile. Nu pot trece cu vederea ținuta sa, sub toate aspectele, potrivită, în cel mai înalt grad, îndeosebi pentru un diplomat. Ambasada noastră ne-a ajutat tot timpul în problema transportului de la hotel la sediul congresului și înapoi. Iar după convorbirea cu ambasadorul, am putut vizita, timp de cîteva ore, cu mașinile... oficiale, unele dintre încîntătoarele împrejurimi ale Vienei. Am putut uita astfel, cel puțin în ziua aceea, nemulțumirile noastre, foarte îndreptățite, pe care le-am pomenit mai înainte și care, țin să precizez, n-au fost singurele.

Congresele lingviștilor și romaniștilor descrise în paginile precedente sînt numai cele mai importante, din cauza amploarei preocupărilor, nu însă și singurele reuniuni științifice internaționale la care am participat, mai totdeauna împreună cu alții, după 23 August.

În 1958 am fost invitat la al V-lea Congres internațional de Științe onomastice, organizat la München. Este vorba, în ce privește conținutul acestei denumiri, de studiile consacrate numelor de locuri (toponimiei, cum spun specialiștii) și celor de persoane (antroponimie). În primul volum al acestor „Memorii" am povestit cum s-a născut în mine pasiunea pentru această disciplină, pe care lingviștii o numesc onomastică, adică „știința numelor (proprii)". Congresele în discuție sînt nu numai patronate, ci și, împreună cu un comitet local din țara unde se țin, chiar pregătite, în toate detaliile, de „Comitetul Internațional de Științe Onomastice" (sigla C I S O), cu sediul la Louvain (Belgia), oraș în care a luat el ființă.

Cititorul atent a reținut, cu siguranță, că CIPL-ul s-a născut și el într-o țară mică (Olanda) și poate n-a uitat ce-am spus eu despre alte țări mici (Danemarca și Elveția), care, în istoria lingvisticii și filologiei mondiale, ocupă locuri de frunte prin numărul și calitatea contribuției lor la progresul acestor discipline. Nu mi se pare deloc întîmplătoare această situație, la prima vedere, curioasă. Obiectul lor de studiu îl constituie, cum se știe, limba și literatura, creațiile umane cele mai strîns legate de viața și istoria unui popor și de aceea cele mai caracteristice pentru el, aș zice chiar cele mai autentic naționale. Acest sentiment îl are, fie și numai subconștient sau inconștient, orice membru al unei colectivități etnice, care simte în limbă (ca și în produsele exprimate prin ea) tezaurul spiritual cel mai scump și mai permanent, ba chiar scutul de apărare cel mai de nădejde contra unor eventuale primejdii. Această stare de spirit este mai vie sau, poate, mai pură, mai dezinteresată la popoarele mici, mai cu seamă dacă ele au avut, poate chiar mai au de luptat, pentru păstrarea intactă a acestui tezaur. Deși noi românii sîntem mult mai numeroși decît danezii, belgienii etc., nu facem parte din categoria națiunilor „mari", și acest fapt explică, după mine, cultivarea lingvisticii și a filologiei de către compatrioții noștri de vreme îndelungată — două secole încheiate — și, mai mult decît atît, transformarea acestor discipline, cel puțin la începuturile lor, în arme de luptă națională.

La München am mers Emil Petrovici și eu. Colegul meu de academie se ocupa, în calitate de slavist, de toponimele vechi slave de pe teritoriul țării noastre cu scopul de a le identifica în ce privește apartenența lor genealogică. Se știa, de mult, că slavii care au trăit în Dacia, amestecați, mai bine zis în contact cu românii, în unele regiuni, vorbeau un grai de nuanță bulgărească (aproximativ la fel cu al celor doi „apostoli", Metodiu și Ciril, care au tradus „cărțile sfinte" în slava veche, adică în vechea bulgară). Emil Petrovici voia, și a reușit totdeauna, să explice toponimele în discuție și din punctul de vedere strict al slavisticii, dar și pentru lămurirea acestei probleme extrem de interesantă pentru istoria limbii noastre, adică a cuvintelor ei de origine veche

slavă. Eu publicasem, cum am arătat în volumul precedent, *Rumänische Toponomastik* (1924, 1926), deci puteam fi mai ușor cunoscut, grație limbii germane, accesibilă unui număr mare de specialiști. Afară de asta, mai cu seamă lingviștilor de la München nu le eram un „străin“, căci în 1925 începusem colaborarea la *Zeitschrift für Ortsnamenforschung* (în primul ei număr), care fusese întemeiată de toponomistul Joseph Schnetz și apărea în capitala Bavariei. Participarea științifică a românilor la această manifestare a fost mult mai largă. Am prezentat acolo un volum : *Contributions onomastiques*, închinat congresului, cu studii și articole destul de numeroase, datorite cercetătorilor, puțini, atunci, din domeniul onomasticii. Am avut succes nu numai cu conținutul lui, ci și prin alegerea mea ca membru în CISO, calitate, care, spre deosebire de alte comitete internaționale, se acordă, în cazul de față, pe viață. În seara ultimei zile s-a oferit o masă celor mai cunoscuți, prin lucrările lor, dintre congresiști. Am fost rugat să iau cuvîntul, ceea ce am făcut, cu destulă jenă, ca de obicei, dar și cu destulă bucurie. Am vorbit despre „legăturile“ mele cu orașul-gazdă : în 1923 am vrut să fiu student al Universității din München, aceasta pentru că doream să devin elevul romanistului Karl Vossler, dar n-am fost acceptat — trecuseră puțini ani de la primul război mondial, în care românii au luptat contra Germaniei, și în capitala Bavariei începuse a fi popular... Hitler — ceea ce nu mi-a știrbit admirația pentru această mare figură a romanisticii din epoca aceea și nu m-a împiedicat să colaborez la primul număr al revistei de toponimie amintită ceva mai înainte. Colaborarea a fost realizată și, la cererea redactorului șef, sînt sigur, recomandată, de W. Meyer-Lübke. N-a fost singurul meu articol publicat în acest periodic, numit, după cîțiva ani, *Zeitschrift für Namenforschung*, deci nu numai pentru toponimie, ci și pentru antroponimie.

La al VII-lea Congres de la Florența (1960) n-am putut merge, fără să mai știu acum din ce cauză, dar am trimis o comunicare, pe care Comitetul de organizare a publicat-o în „Acte“, sub titlul (în franceză) *Repertorii toponimice românești* (este vorba de dicționare și de cu-

legeri de material toponimic, întocmite pe baza înregistrării, cel puțin teoretic, pe teren, a numelor de munți, ape, așezări omenești etc. de pe teritoriul țării noastre).

Congresul următor s-a ținut la Amsterdam, unde am fost prezent, însoțit de Marius Sala, care, la Institutul de lingvistică din București, se ocupa, într-o anumită măsură, de toponimie, ca ecou al participării sale la anchetele dialectale efectuate în zona Bicazului (înainte de începerea lucrărilor pentru hidrocentrala de acolo). Comunicarea susținută de mine studia o serie de diminutive toponimice din punctul de vedere al semnificației lor. Există două categorii de asemenea formații. Unele sînt diminutive propriu-zise, de pildă, *Bistricioara*, afluent al Bistriței moldovenești, însemnează, strict vorbind, „o Bistriță mai mică". Altele, pe care lingviștii le numesc pseudo-diminutive, sînt formate tot cu ajutorul sufixelor diminutivale, ca și celelalte, dar nu au înțeles diminutival. Este cazul, de exemplu, al pîrîului *Tecucel* (numit și *Tecucelul Sec),* format de la *Tecuci,* care, cum se știe, nu e un rîu, ci un oraș. Curiozitatea aceasta e numai în sincronie, în situația de astăzi, nu și în diacronie, ca să folosesc terminologia consacrată. Mai pe... românește, la început de tot, cînd a existat numai apa curgătoare, ea se numea *Tecuci,* adică „pîrău, rîu, apă care curge." A apărut apoi o așezare umană în apropierea ei, care, în lipsă de... imaginație „creatoare", a fost botezată la fel Cum limba, ca mijloc de comunicare, ca să-și îndeplinească această sarcină, trebuie, înainte de toate, să fie neechivocă, adică foarte clară, pentru evitarea confuziei, care nu putea să nu se producă, cel puțin în anumite situații, între pîrîul Tecuci și satul Tecuci, vorbitorii au recurs, în modul cel mai firesc cu putință, la diminutivizarea acestui nume, cînd se referea la pîrîu, ca mai puțin important, și au păstrat forma inițială pentru denumirea satului. *Tecucel* însemnează, deci, la origine, „apa curgătoare din apropierea satului" (devenit, cu timpul, oraș) *Tecuci.* Fenomenul acesta nu e, firește, specific limbii noastre, fiindcă nu poate fi. S-a impus în modul cel mai natural, ca ceva care izvora din rațiunea de a fi a limbajului omenesc.

Am fost prezent și la congresul imediat următor (al IX-lea), organizat la Londra, în 1966, unde am prezentat comunicarea : *Raporturile dintre toponimie și antroponimie*, care a apărut, ca și cea de la Amsterdam, în „Actele“ congresului. Nu pot trece sub tăcere, cum se spune (după franceză), în legătură cu publicarea volumului respectiv, faptul că englezii, care, în calitatea lor de gazde, aveau obligația de a face ei această operație, nu și-au putut-o onora, lăsînd-o în grija CISO-ului, care, grație energiei profesorului H. Draye, de la Universitatea din Louvain, președintele comitetului amintit sub forma siglei lui, s-a achitat, repede și bine, de această îndatorire. Dar numai vrednicia unui om, oricît de mare, nu ajunge. Mai trebuie și... bani. O țară minusculă — Belgia — în comparație cu Anglia a putut pune la dispoziția comitetului mijloacele necesare pentru imprimarea „Actelor“. Am mai făcut elogiul unor țări mici (Danemarca, Norvegia etc.), în ce privește înflorirea studiilor lingvistice și filologia. Acum a venit rîndul Belgiei, care stă și ea bine științific vorbind, spre a fi lăudată și admirată din punctul de vedere al înțelegerii, de natură economică, a problemelor puse de știință. O așez, în această privință, alături de vecina ei, Olanda, care contribuie la bugetul CIPL-ului cu cel puțin 50% (restul provine din cotizațiile anuale ale altor țări, în număr de peste douăzeci). Faptul că cele două comitete internaționale amintite aici își au sediul respectiv în Belgia și Olanda — în aceasta se află numai secretariatul general, datorită faptului că de la întemeierea, acum 50 de ani, a CIPL-ului deținătorul acestei funcții a fost și continuă a fi un olandez — explică, numai în parte, atitudinea vrednică de imitat a acestor două țări.

Ca să nu mă întorc prea... repede (după trei zile !) în țară, am făcut un popas la Bruxelles, ca invitat al bunilor mei prieteni, J. și A. van Praag, intelectuali de nivel ridicat (doamna, profesoară universitară de Literatură spaniolă, iar soțul, medic, scrie, în orele libere, ca amator, dar cu talent, piese de teatru, de obicei într-un act, care nu numai că se publică, ci, adesea, se și joacă). Nu e prima și nici ultima această vizită, în condițiile arătate, atît de priincioasă mie și din punct de

vedere ştiinţific. Prietenia noastră s-a născut şi totodată s-a dezvoltat cu prilejul unei călătorii, de circa trei săptămîni (în vara anului 1963), pe care au făcut-o ei în ţara noastră şi au „fructificat-o“, în mare măsură, cu ajutorul meu, în sensul că le-am servit de ghid în Bucureşti şi împrejurimi (Căciulaţi — la Casa Academiei, Snagov, Mogoşoaia), la Braşov, Poiana Braşovului, Sinaia şi Bran, care le-au stîrnit interes şi admiraţie.

Trei ani mai tîrziu (1969), CISO-ul a patronat şi, în parte, a organizat, la Viena, congresul imediat următor, la care am participat, iarăşi singur. Eram după o convalescenţă, petrecută în foarte bune condiţii la Braşov. Aceasta, în urma constatării unei insuficienţe circulatorii la creier, consecinţă, cel puţin parţială, a unor eforturi exagerate, acumulate de-a lungul ultimilor ani. Am prezentat o comunicare mai specială, despre numele unor munţi româneşti. Tematica, propusă de austrieci şi acceptată de CISO, prevedea, ceea ce nu se mai întîmplase la congresele precedente, o secţie anume consacrată toponimiei montane. Să nu uităm că munţii ocupă, în Austria, o suprafaţă foarte întinsă, şi, drept urmare, populaţia vede în ei nu numai latura economică, ci şi pe cea artistică, strîns legată de partea afectivă a sufletului. Deoarece doream să fiu acasă în ziua de 13 septembrie, din motive de ordin strict personal — lucrările congresului luaseră sfîrşit în ajun — m-am adresat „Tarom-“ului... vienez, condus de o tovarăşă Munteanu, cu rugămintea să-mi înlesnească întoarcerea la Bucureşti cu avionul austriac (al nostru pleca duminică), plătind, eventual, o diferenţă. Dorinţa mi-a fost satisfăcută foarte repede.

La Sofia, în 1972, românii au fost destul de numeroşi. Dată fiind situaţia oarecum aparte a lingvisticii din ţara vecină, cu o limbă slavă, grefată şi dezvoltată pe un teren romanic — Moesia Inferior, numele latinesc al Bulgariei, a fost foarte temeinic romanizată, începînd cu aproape două veacuri înaintea Daciei — care continua unul mai vechi, acesta trac, deci identic cu cel de la noi, studiul toponimiei ei prezintă un interes mai bogat şi mai variat pentru specialişti, care pot fi indoeuropenişti, romanişti, slavişti şi turcologi. Din cauze pe care le-am ...uitat, eu n-am putut pregăti o comunicare, ca la toate

congresele enumerate mai înainte. A mai intervenit ceva, în legătură cu o ședință a Comisiei superioare de diplome, care m-a împiedicat să fiu prezent la congres încă din prima zi a lucrărilor. M-am dus totuși, mai întîi, fiindcă eram obligat, moralmente, ca membru al CISO-ului, și apoi, pentru a participa la ședința, în care urma să se aleagă noi membri ai acestui comitet internațional. Limpezindu-se lucrurile, alegerile s-au desfășurat neașteptat de favorabil, în sensul lărgirii, sub toate aspectele, a componenței lui. A crescut, între altele, numărul reprezentanților U.R.S.S., iar noi românii am obținut un loc în plus, prin cooptarea lui Marius Sala, cunoscut toponimiștilor prin bibliografia, privitoare la lucrările românești de onomastică, pe care le publică regulat, împreună cu mine — greul muncii, el îl duce — în *Onoma*, revista CISO-ului.

Ultimul congres în domeniul acesta a fost cel de la Berna (1975). Am participat cu o comunicare, potrivită, prin tema ei, cu situația lingvistică din Elveția, foarte complexă, încă din timpuri străvechi, și care poate fi caracterizată prin formula din ce în ce mai răspîndită astăzi în studiile de tot felul, din domeniul disciplinei mele : limbi în contact, în cazul de față și diacronic, adică istoric, și sincronic sau actual. În lucrarea prezentată la congres m-am ocupat de „formații hibride“ în toponimia românească, altfel spus, de nume de locuri produs al influențelor reciproce care au avut loc, cu deosebire în regiunile transcarpatice, între română, maghiară și germană. De astă dată, a fost prezent la congres și un geograf român (Bîrsan), dat fiind că terminologia toponimică este totodată și geografică : ea poate și trebuie să fie studiată și de lingviști, care o explică din punctul de vedere al originii elementelor ei alcătuitoare, și de geografi, pe care îi interesează statutul lor fizic și economic.

De la Berna trebuia să mă duc în Franța, la un congres consacrat limbii și literaturii occitane (sau provensale, cum se spune mai des), specifice jumătății meridionale a fostei Galii, și de acolo în Mexic, ca delegat al Academiei R.S.R., la festivitățile primului centenar al Academiei Mexicane. Am fost silit să renunț la amîndouă, din cauza unei urcări neobișnuite a tensiunii ar-

teriale, care n-a cedat nici acasă decît după vreo două luni.

Mult mai tîrziu s-a început organizarea unor congrese de studii hispanice, aceasta, după ce a luat ființă „Asociația internațională a hispaniștilor". Prima reuniune a avut loc, spre sfîrșitul lui august 1962, la Oxford. Alegerea unui oraș universitar englez pentru această manifestare științifică se explică și, totodată, se justifică prin contribuția specialiștilor britanici la progresul studiilor din domeniul limbii și literaturii spaniole de-a lungul timpului. Trebuie să arăt că „hispanic" înseamnă nu numai „spaniol", ci și „portughez" și „catalan", chiar dacă locul cel mai important, cantitativ și calitativ, îl ocupă producția științifică propriu-zis spaniolă, date fiind condițiile istorice asupra cărora nu este cazul să mă opresc. Unii cititori, mai curioși, ar putea să se întrebe sau să întrebe cu privire la cauzele care au situat pe englezi în fruntea cercetărilor din acest domeniu (firește, după popoarele hispanice înseși). Încerc eu, cu riscul de a greși, să dau o explicație, în orice caz parțială, pornind de la o deviză politică : spre a-ți putea învinge adversarul, trebuie, mai întîi, să-l cunoști. Și Spania a fost un adversar redutabil al Angliei, și nu numai în timpul cînd pe aceasta din urmă o conducea Elisabeta.

Am participat, singur, la acest congres, cu o comunicare, bineînțeles, în spaniolă despre studiile hispanistice din țara noastră. Se vede că BBC-ul englez a aflat, din vreme, despre această manifestare internațională. Altfel, nu-mi dau seama de ce m-a invitat (la fel, foarte probabil, și pe alți congresiști) să prezint, pentru ascultătorii lui, un rezumat destul de amplu al comunicării mele. Am acceptat bucuros invitația, care mi-a fost, dealtfel, fără să bănuiesc de mai înainte, răsplătită și bănește. Am reținut pînă astăzi unele aspecte ale dezbaterilor. Încep cu raportul, prezentat într-o ședință plenară, de marele filolog și lingvist spaniol R. Menéndez Pidal, care și-a citit, timp de o oră întreagă, în picioare, textul pregătit de mai înainte. Avea 93 de ani ! Și nu era deloc un bărbat impozant ca înfățișare fizică. Mi-a plăcut mai puțin raportul, dar nu din punct de vedere strict științific.

S-a ocupat de Bartolomé de las Casas, misionarul spaniol care a trăit în „lumea nouă“ vreme îndelungată și, pe baza celor văzute și trăite, a scris o celebră *Istorie a Indiilor*, în care ia apărarea „creștinească“, adică umană, în cazul de față, a populației autohtone împotriva propriilor săi compatrioți, care nu sînt oamenii simpli, ci conducătorii cuceririi Americii. Marele savant amintit mai sus a polemizat tot timpul, și nu totdeauna obiectiv, cum s-ar fi cuvenit, cu Las Casas, fapt pe care eu l-am atribuit, greșind, poate, dorinței de a se manifesta ca un patriot autentic și de a înlătura, măcar în parte, suspiciunea, stîrnită de atitudinea sa contra regimului franchist (ca și, mai înainte, contra dictaturii lui Alfons al XIII-lea și a lui Primo de Rivera). Într-o anumită măsură, atitudinea sa a putut fi determinată de atmosfera, destul de veche, pe care au creat-o numeroși specialiști, în legătură cu comportarea, în America, a conquistador-ilor de toate gradele. Între cele două războaie am primit, din Spania, un volum masiv intitulat *La leyenda negra* (= legenda neagră, cu sensul figurat al adjectivului), menit să arate că ceea ce s-a spus despre cruzimile cuceritorilor sînt pure invenții ale dușmanilor, mai puțin politici și mai mult religioși (reformații de toate felurile) ai „poporului spaniol“. Printre acești „dușmani“ figurează și... Friedrich Schiller, cu *Don Carlos* și cu lucrările sale istorice despre stăpînirea Țărilor de Jos, vreme îndelungată, de către Spania. Poate și... Goethe, cu *Egmont*, dar nu-mi mai aduc aminte. Căci numeroșii autori de studii consacrate istoriei spaniole propriu-zise sau europene în general nu s-au limitat la descoperirea Americii și la colonizarea unei bune părți a ei, ci au vorbit și despre politica europeană a Spaniei.

Alt raport care a făcut asupra mea o foarte puternică impresie a fost al profesorului londonez Parker despre anumite laturi caracteristice, mai puțin abordate și nu totdeauna exact sesizate, ale operei lui Calderón. (Am aflat ulterior că autorul acestui studiu excepțional s-a stabilit în Statele Unite, unde i s-au oferit condiții superioare de lucru.)

La Oxford am avut unele bucurii cu totul neașteptate. Don Ramón, cum îi spun, cu respect și afecțiune,

lui R. Menéndez Pidal oamenii apropiați de el, m-a invitat, în una din zile, la dejun, împreună cu nepoții săi Alicia și Diego Catalán, prezenți și ei la congres. Aceștia fuseseră, cu o lună mai înainte, oaspeți ai noștri, ca „audienți" la cursurile de vară de la Sinaia, unde am stat mult de vorbă cu dînșii. La București, după terminarea stagiului, le-am arătat cîteva lucruri mai frumoase din capitala țării și am făcut și... propagandă pentru artizanatul românesc, dăruind doamnei o iie, pe care și-a ales-o singură la magazin. Sînt părinții a... șase copii (al șaptelea le-a murit), cinci fete și un băiat, și, deși ele sînt în majoritate copleșitoare, li se spune la toți *nuestros hijos,* adică „fiii noștri". Așa cere limba spaniolă, care posedă, bineînțeles, cuvinte pentru „copii", dar unul, *niños,* trimite la copiii foarte mici, iar *chicos* e familiar și afectiv. Diego Catalán, nepot după fiică al lui Menéndez Pidal, a fost în România, singur, și în 1959, la „Colocviul de limbi, literaturi și civilizații romanice", despre care a fost vorba în alt capitol.

La Oxford am cunoscut un catalan, stabilit de multă vreme acolo, unde s-a căsătorit, de tînăr, cu o englezoaică. Avea o librărie și o modestă editură. Ne-am împrietenit repede, și în așa măsură, încît am putut lucra, cîteva zile, acasă la el, singur în bibliotecă. Am copiat o serie de texte catalane, toate medievale, de care aveam nevoie pentru *Crestomația romanică,* lucrare a Sectorului de lingvistică romanică de la Institutul din București. Această „întîmplare" m-a bucurat enorm, fiind ieșită cu totul din comun. A ajutat la asta și atmosfera generală, nu numai cea fizică, extrem de agreabilă, care a domnit tot timpul congresului. A mai fost ceva neobișnuit, iar dacă ne referim la orice altă țară din Europa, ca să nu mai vorbesc de alte continente, aș spune unic în lume. Am locuit în unul dintre numeroasele „colegii" oxoniene, care însemnează, în termenii noștri, nu numai cămin și cantină, ci și local de învățămînt. Studenții trăiesc acolo tot timpul, cu excepția orelor de curs și de seminar, care, cele mai multe, se țin în diverse edificii ale universității. În una dintre călătoriile mele din Anglia, descrise în capitolul precedent, am luat masa, invitat, într-un colegiu. Lucrurile s-au petrecut aproape aidoma ca într-un inter-

nat românesc, bineînţeles la alt nivel şi în altă atmosferă. Singura deosebire concretă a constat în prezenţa, la masă, a unor profesori propriu-zişi, fără să pot preciza dacă aceştia — totdeauna „membri“ ai colegiului respectiv — participau în mod obişnuit sau numai ocazional. (Cred că ultima ipoteză corespunde realităţii.) Pedagogilor noştri — e vorba de oamenii care trăiesc în internat, cu misiunea de a se ocupa de elevi în toate privinţele — le corespund aici aşa-numiţii *tutors*, care au studii superioare şi chiar activitate ştiinţifică şi servesc ca un fel de meditatori sau, cu un termen mai pretenţios, preceptori. Ceea ce m-a surprins la masa amintită a fost rugăciunea, e adevărat scurtă, făcută atunci în numele tuturor mesenilor, de un profesor. Rămăşiţă medievală, care e numai una dintre destule altele. Dealtfel, nu numai clădirile colegiilor aparţin unei epoci foarte îndepărtate, ceea ce, din punct de vedere arhitectonic, este un lucru foarte bun, ci şi interiorul lor. Mă refer, de pildă, la mobilă, care, în definitiv, ar merge împreună cu stilul exteriorului. Dar şi ceea ce se numeşte curent confort aminteşte de un trecut, nu vechi, ci învechit, deşi nu prezintă nici un inconvenient propriu-zis în ce priveşte necesităţile de tot felul ale locatarilor.

După terminarea congresului a avut loc, tot la Oxford, o reuniune, şi aceasta internaţională, anunţată din timp, a catalaniştilor, cum li se spune, mai scurt, specialiştilor în limba şi literatura catalană. Se ştie din istorie că în această regiune, întinsă, din nord-estul Spaniei, cu Barcelona ca centru, foarte important, sub toate aspectele, a existat, pînă la crearea statului spaniol absolutist (1474), administraţie politică de-sine-stătătoare, mai puternică la început de tot, decît Castilia (cum era aceasta atunci). De fapt, Catalonia concura serios cu aceasta şi din punct de vedere cultural, în sens larg, datorită unei situaţii economice superioare. Mai tîrziu s-a unit cu Aragonul, vecin, spre vest, care a dat numele noului stat, încît, la data amintită ceva mai înainte, s-a făcut unirea regatului Aragonului cu acela al Castiliei, creîndu-se astfel o ţară nouă, care s-a numit şi se numeşte în continuare Spania. Acest congres, mic şi ca număr al participanţilor şi ca durată, a prezentat pentru mine un interes cu to-

tul aparte, întrucît cunoștințele mele în acest domeniu, mai limitat, prin forța lucrurilor, aveau nevoie, în general, de o îmbogățire, mai ales de ordin informativ.

Lucrările celui de-al doilea Congres al hispaniștilor s-au desfășurat, în 1965, la Nijmegen, în Olanda, țară cu puternică și valoroasă tradiție în domeniul studiilor de limbi și literaturi hispanice, în frunte cu cele consacrate spaniolei. Aș încerca și aici o explicație istorică, asemănătoare cu cea prezentată mai înainte în cazul englezilor, și anume relațiile ei strînse, în calitate de țară vasală (împreună cu Belgia și Luxemburgul), cu Spania timp de circa un secol, tocmai în epoca de înflorire a literaturii spaniole. Am luat parte la acest congres, de astă dată împreună cu Marius Sala, cercetător la Institutul de lingvistică, ambii ca delegați ai Academiei R.S.R. Fiecare dintre noi a prezentat o comunicare, din domeniul lingvisticii. Fac această precizare, din cauză că, dat fiind numărul hispaniștilor din lumea întreagă, care, deși, judecat în mod absolut, este foarte mare, nu se poate compara cu al romaniștilor, congresele de felul celui aici în discuție au o tematică extrem de largă : limbă, literatură, istorie culturală etc. Și așa, „Actele“ lor umplu cîte un singur volum de fiecare. Eu m-am ocupat de paralele lingvistice româno-spaniole, problemă „grasă“, cum se spune în limbajul teatral despre rolurile bogate în posibilități pentru actori : în ciuda distanței mari care le separă — neolingviștii spun că tocmai din această cauză — limba noastră posedă numeroase particularități care se regăsesc în spaniolă. (În paranteză fie zis, distanța nu are, de fapt, nici un amestec în crearea acestei situații, care este produsul unei evoluții istorice foarte îndelungate.) Marius Sala, care era deja introdus temeinic în studiul iudeo-spaniolei — teza sa de doctorat, susținută cu doi ani mai tîrziu, se ocupă de limba evreilor spanioli din București — a avut drept subiect „organizarea unei norme spaniole în iudeo-spaniolă“, așadar o problemă mai mult de lingvistică generală, prin fundamentarea ei teoretică. Compania fostului meu student mi-a fost de mare folos, căci aveam un ulcer duodenal, descoperit chiar atunci, și un efort fizic exagerat nu-mi pria. Ajutorul său m-a scutit, în mare măsură, de oboseală, atît în Olanda, unde

am putut urma un regim alimentar foarte adecvat — o cură de lapte... olandez ! —, coroborat cu unul strict medical, Olanda fiind, cum se știe de către cei interesați, și patria celebrului roter, recomandat călduros de medici în asemenea cazuri, cît și în Spania, unde ne-am dus pentru a participa la al IX-lea Congres de lingvistică și filologie romanică.

La Nijmegen, hispanistica românească, aflată atunci aproape în fașă — trecuseră numai opt ani de la reorganizarea din temelie a catedrei de Spaniolă, desființată în 1948 — s-a bucurat de succes. Cele două comunicări amintite au fost bine primite și, fapt mult mai important, eu, ca reprezentant al țării noastre, am fost ales membru în Comitetul de conducere al „Asociației internaționale a hispaniștilor". Și acum, ca să... răspund unor cititori care mi-au reproșat, prietenește, că sînt prea... serios(eu am înțeles „discret"), trec, cerînd iertare celorlalți, probabil majoritari, peste linia pe care mi-am impus-o, și povestesc detalii mai mult ori mai puțin anecdotice în legătură cu alegerea mea. Am avut cele mai multe voturi dintre cei cinci sau șase concurenți (nu din proprie inițiativă, ci propuși de conducerea „Asociației"). Acest lucru m-a bucurat, firește, dar — mă vor crede oamenii care mă cunosc — m-a și jenat mult, fiindcă eram pe deplin conștient de modestia valorii mele ca hispanist — a contat, desigur, într-o anumită măsură, poziția mea în domeniul romanisticii — precum și de meritele mari ale tuturor celorlalți, de pildă Aubrun, director, atunci, al Institutului hispanic din Paris, care a venit imediat după mine, în competiție, dar cu vreo 10—12 voturi mai puțin, sau Werner Kraus (din R.D.G.), specialist reputat în istoria culturală a Spaniei, care — ultimul pe listă — a avut ceva mai puțin de jumătate din voturile date mie. Acest rezultat a constituit, firește, o surpriză și, mai ales, un motiv, ca să nu spun un pretext, pentru comentarii diverse. Unii s-au gîndit, fără să pot spune cum, la aspectul politic, inevitabil, ca totdeauna, mai ales după ultimul război mondial. La primul congres (Oxford) a fost cooptat în comitet un tînăr cehoslovac, specialist, la începuturile sale, mai cu seamă în litera-

tura portugheză. Deci, un cetățean dintr-o țară socialistă. El n-a mai fost reales. A venit, la rînd, altă țară socialistă, a noastră, care nu avea, desigur, în Occident, o presă mai bună decît Cehoslovacia. Dimpotrivă. Cei mai mulți vor fi invocat reputația mea ca romanist în general. La congres, femeile au fost ceva mai numeroase decît bărbații, multe dintre ele foarte valoroase ca cercetătoare. Am stat de vorbă cu cîteva, pe care, în parte, le cunoșteam (doamnele J. Von Praag și Elsa Galle-Dehennin, din Bruxelles). La un moment dat, probabil sugestionat de aceste colege, am exclamat, firește în glumă, dar cu o anumită intenție : Majoritatea voturilor obținute de mine au venit de la... doamne ! Tot în glumă, ele mi-au dat dreptate ! Concluzia, serioasă, a discuțiilor, a rămas cea arătată la începutul lor, care a și fost punctul de plecare : alegerea unui român, adică a unui ins de dincolo de cortina de fier, într-un for științific de conducere internațional.

Dacă de la primul la al doilea congres al hispaniștilor numărul participanților a crescut cu unu, de la al doilea la al treilea (Mexic, 1968) sporul s-a mărit. Am fost patru (al cincilea, prezent numai prin comunicarea pe care i-a citit-o altcineva și care a apărut în „Acte"). Afară de mine și de Marius Sala, a mai venit o tînără absolventă a Secției de spaniolă, Cristina Isbășescu. Eu m-am ocupat în comunicarea mea de formarea cuvintelor în spaniolă — procedeu foarte des folosit, cu deosebire în limba actuală, exact ca în română, Marius Sala de o problemă de lexic hispano-american, iar Cristina Isbășescu de un fenomen fonetic în spaniola din Cuba. Toate au fost, în general, apreciate favorabil de către unii dintre congresiștii prezenți la ședință, care au luat cuvîntul. O impresie puternică, asemănătoare cu aceea de la Oxford, amintită într-o pagină precedentă — e vorba de raportul lui Parker despre Calderón — a produs asupra mea, aici, spaniolul, încă foarte tînăr atunci, F. Lázaro Carreter, care s-a ocupat într-o ședință plenară de romanul picaresc. Mi-a plăcut enorm, afară de interpretarea, în multe privințe nouă, dată de el acestui gen literar specific spaniol, pasiunea, nu mai puțin... hispanică, pusă în serviciul punctului său de vedere, foarte obiectiv

totuşi, fiindcă se întemeia pe fapte, pe analiza profundă şi totodată subtilă a lor.

Povestesc şi de astă dată, ca în paragraful despre congresul precedent (de la Nijmegen), o întîmplare hazlie. Un specialist belgian a făcut o comunicare despre pronumele personale întrebuințate de spanioli cînd se adresează interlocutorului. Pot spune, în treacăt, că situația seamănă mult cu cea din limba noastră, ceea ce m-a interesat în mod deosebit şi m-a determinat să intervin la discuții, dar se şi deosebeşte prin unele particularități, aparent surprinzătoare, caracteristice mai cu seamă pentru spaniola americană. Cea mai izbitoare este diferența dintre *vos* „voi“, „d-voastră“ şi *tu* „tu“, în favoarea acestuia din punctul de vedere al politeţei. În spaniola peninsulară modernă, pentru „d-voastră“ se spune *usted*, provenit din *vuestra merced* „grația (=bunăvoința) d-voastră“. Aceste deosebiri se explică prin relațiile de ordin ierarhic, aş spune, dintre diversele categorii sociale, relații diferite de la metropolă la colonii, asupra cărora nu-i cazul să mă opresc. Mai adaug, fiindcă prezintă interes sub aspectul democratismului social, faptul că, în Spania, unui profesor, care se adresează cu *tu* asistentului său, acesta îi spune tot *tu*. La noi, foarte numeroşi profesori, de toate gradele, se adresează studenților (de ambele sexe) cu *tu*, tot aşa „subalternilor“, dar nici aceştia şi cu atît mai puțin studenții, nu îndrăznesc, mai bine zis nu concep să recurgă la eventuala „tutuire“ a... superiorului.

Să revin acum la... anecdotă. Am luat cuvîntul, spunînd că şi în română există o mare bogăție de posibilități pronominale ca mijloace de adresare. Începînd, ierarhic, de sus în jos : *dumneavoastră* (= domnia voastră), *dumneata* (= domnia ta), *tu* şi, în vorbirea familiară, *mata(le)*, formă puternic modificată, de către copii, la începuturile deprinderii lor de a vorbi, a lui *dumneatal(e)*. Prin Moldova, *mata(le)* este la fel de respectuos ca şi *d-voastră*, dar îl întrece pe acesta prin afecțiune. De aceea, țăranii, şi azi, dar mai ales în trecut, spuneau că numai în lumea boierilor şi a... țiganilor copiii se adresează părinților cu *tu*. Pentru mine, chiar *dumneata* este şi neafectuos, şi nerespectuos, în comparație cu *mata(le)*. La Buzău am auzit, pentru întîia oară, pe un copil (ado-

lescent) folosind pe *dumneata* la adresa tatălui său. Am rămas nu surprins, ci indignat, și l-am mustrat pur și simplu. În intervenția mea m-am referit și la mine, ca profesor, precizînd că studenților le spun *dumneata*, iar studentelor, *mata(le)*. Pe fețele unora dintre cei prezenți la ședință, toți... francezi, am observat un zîmbet, foarte semnificativ pentru psihologia lor, puternic influențată, chiar în cazul oamenilor foarte serioși, de relațiile, sub forma „triunghiului“, dintre bărbați și femei. Acolo n-am dat explicația acestei distincții, perfect îndreptățită în ce mă privește. O dau acum. Respectul și afecțiunea exprimate prin *mata(le)* sînt produsul sau, mai degrabă, echivalentul unei anumite sensibilități sufletești, pe care eu o numesc „delicatețe“. Și femeile, cred eu, au nevoie totdeauna nu numai de politețe, ca bărbații, care se pot mulțumi, fără supărare, cu atîta, ci și de delicatețe.

Orașul Mexic — *Ciudad de México*, cum i se spune în limba țării, sau, pe englezește, *Mexico City* — poate face o impresie curioasă, în sens defavorabil, unui cetățean străin, care știe, fie și cam vag, că orașul are o populație de multe milioane și că este capitala unei țări bogate, în primul rînd de la natură, dar, într-o anumită măsură, și de la... oameni. Nu numai în comparație cu New York sau cu Chicago, dar și cu Montréal, de două ori mai mic ca număr de locuitori, Mexicul face impresia unui oraș de... provincie. (Trebuie să declar deschis că n-am nici o idee despre „provincia“ Statelor Unite. Mă gîndesc, mai degrabă, la așezările omenești provinciale din Europa.) Zgîrie-norii apar pe ici, pe colo, și nu-și merită numele, dacă ținem seamă de înălțimea lor, aproape modestă, tot comparativ vorbind. Marea majoritate a edificiilor au cîteva etaje, mai des, poate, unu, două, de cele mai multe ori cu grădini, chiar în plin centru, ceea ce, unui om „vechi“ în gusturi, cum sînt eu, produce o impresie de calm, de sobrietate și modestie, binefăcătoare. Economie de spațiu nu se face, și artera care străbate orașul, cred de la sud la nord, are o lungime de... 35 de kilometri.

Am amintit de „bogăția“ oamenilor. Vreau să spun că viața social-politică a Mexicului *(Estados Unidos de México*, după modelul *Statelor Unite ale Americii [de*

Nord]) se bucură de foarte multă vreme de o stabilitate reală, în special sub aspectul strict politic. Aceasta, atît în comparație cu toate republicile Americii Latine, cît și absolut vorbind. Faptul se explică printr-o atmosferă, adevărată tradiție, democratică, aș zice spirituală, ușor vizibilă la intelectuali, dar și la numeroși oameni cu o instrucțiune sau o cultură medie, înainte de toate, în relațiile sociale obișnuite. Mexicul a fost prima colonie spaniolă din lumea nouă care s-a ridicat contra metropolei pentru a deveni independentă. Anul 1810, începutul mișcării de eliberare, este sărbătoarea națională a poporului mexican. În 1960, cînd am făcut prima călătorie în Mexic, cu alt prilej, despre care voi vorbi în capitolul următor, mă aflam, la 15 septembrie, acolo. Am putut vedea, ca invitat, festivitățile mai importante, organizate cu prilejul împlinirii unui secol și jumătate de la proclamarea independenței. De fapt, a fost un manifest adresat țării, pe care l-au redactat un... preot de țară, Hidalgo, și un tovarăș al lui, uitat, acesta, chiar de către foarte numeroși mexicani (și cu atît mai ușor de mine). Am întrebat, mirat, pe cunoscuții mei de acolo despre acest erou atît de modest ca poziție socială. Fusese... episcop, dar, din cauza spiritului său revoluționar, pe care nu și-l putea potoli totdeauna, a fost „degradat" și trimis într-un sat, care îi poartă de multă vreme numele. Mai interesant decît trecutul, pentru atmosfera democratică de care pomeneam mai sus, este prezentul. Președintele de atunci al statului, care a trimis la închisoare, cu forme... legale, firește, pe marele pictor Siqueiros, din motive, cum mi se spunea, pur personale, s-a dus în ziua de 15 septembrie în satul Hidalgo și de acolo a citit, pentru țara întreagă, manifestul din 1810. (În capitală, lectura acestui document istoric fundamental a făcut-o vicepreședintele republicii.) Respectul acesta, formal, bineînțeles, pentru tradiția democratică, sub aspectul ei strict politic, spune totuși ceva, ba, poate, chiar foarte mult.

Alte constatări, la fel de surprinzătoare, se referă la aspectul social combinat cu cel politic. (Dealtfel, proclamația lui Hidalgo avea, cum nu era posibil altminteri, și caracter social.) Enumăr cîteva aspecte mai izbitoare.

În holul imens al palatului preşedintelui, înalt cît două etaje și cu pereți de aceleași proporții, latura cea mai extinsă ca suprafață reprezintă pictural un fel de istorie a omenirii, începînd cu stăpînirea spaniolă asupra Mexicului și ajungînd pînă aproape de epoca noastră. Am reținut, pînă astăzi, scenele principale, mai semnificative, ale acestei drame istorice revoluţionare. În colțul de sus din dreapta îl vedem pe Hernando Cortéz, cuceritorul, primind o „delegație“ de indieni cu daruri foarte scumpe. Spre mijlocul frescei stau față în față, ca la război, un grup de muncitori în grevă, gata de atac, și un mic pluton de soldați, și ei pregătiți să atace. În alte două locuri, la oarecare distanță... cronologic, apar Marx și Lenin. Sînt înfățișate și unele progrese tehnice mai importante, realizate în epoca descrisă cu penelul. M-am întrebat atunci, și după aceea, cum se face că unii președinți ai statului mexican, departe de a fi fost revoluționari, n-au dispus să se acopere cu... var, dacă nu chiar cu tencuială nouă, această frescă... „scandaloasă“.

Trec peste denumirile, la fel de... subversive, ale unor străzi sau piețe publice, ca „Avenida de los Insurgentes“ (strada aceea lungă de 35 km), „Plaza de la Reforma“ (e vorba, mi se pare, de reforma agrară din 1910, rezultat al răscoalei conduse de Zapata), „Artículo 123“ (un articol, cu prevederi democratice, din Constituția țării) etc. Trec chiar și peste unele lucruri mai grave, ca, de pildă, lozincile de felul uneia mai „revoltătoare“, care spune „pămîntul trebuie să fie al celor ce-l muncesc“, existente deasupra intrărilor în diversele încăperi ale Ministerului Educației Naționale. Mă opresc la ceva care depășește orice limită a... cuviinței politice. Într-o zi, un inginer agronom (domnul Mesa), care fusese pe la noi și se întorsese cu amintiri frumoase, ne-a luat, pe Tudor Bognariu și pe mine — era în 1960 — cu mașina, ca să vizităm Școala superioară de agricultură, aflată la vreo 50—60 de kilometri departe de oraș. Cu cîteva decenii în urmă, acest așezămînt începuse, sub direcția gazdei noastre, ca școală medie, și treptat, treptat și-a amplificat și adîncit preocupările, transformîndu-se într-un institut de învățămînt superior. Dintru început a fost instalată într-o fostă mănăstire. N-aș putea preciza dacă au

renunțat călugării, adică șefii lor, de bunăvoie sau siliți. Ipoteza a doua nu mi se pare cu totul exclusă. Am vizitat sălile de curs, laboratoarele, dependințele (toate cu rost experimental) și, în sfîrșit, sala de conferințe, fostă... capelă a mănăstirii, separată de localul propriu-zis al acesteia. La intrarea din afară, ce să ne vadă ochii ?! Secera și ciocanul, încadrate, adică bine fixate, în mozaic. Cînd anume, cum și cine a făcut această... poznă politică, nu știu. Nu-mi amintesc nici măcar dacă l-am întrebat pe însoțitorul nostru. Lumea s-a deprins cu această situație și, cred, nu-i mai acordă nici o atenție. Interiorul fostei capele are fresce nu numai pe ziduri, ci și pe plafon, toate operă a lui Rivera, alt mare pictor mexican, și, în parte, a lui Siqueiros.

Despre oameni încă n-am vorbit. Am început cu unele realizări ale lor. Tipul predominant este cel autohton, adică indian, ca trăsături și ca ten. Statura cea mai răspîndită este cea mijlocie, poate și din cauza altitudinii, nu numai în capitală, unde ea atinge circa 2300 de metri, ci și într-o mare parte a țării. Din cauza configurației solului, ca și a naturii lui vulcanice, constructorii de toate speciile sînt, în general, foarte atenți la alegerea cea mai potrivită a locului pentru începerea lucrărilor. Așa se explică, în mare măsură, reputația bună pe care o au arhitecții mexicani. Am cunoscut un număr relativ mare de intelectuali, aparținînd, ca formație, la diverse categorii profesionale. Sînt deschiși la noutăți de toate felurile, dar, în general, moderați, potrivit și temperamentului lor obișnuit, care este mai degrabă potolit. Foarte primitori, ca mai toți americanii „romanici", adică de limbă spaniolă sau portugheză. Unii cunoşteau țara noastră, în urma călătoriilor făcute, cîteodată, ca invitați ai unor organizații sociale sau culturale bucureştene, de pildă istoricul și criticul de artă Márquez, doamna Marta Tamayo, din comitetul Societății femeilor mexicane, doamna Berta Arenal, viceprezidentă a Asociației de prietenie româno-mexicane. La sediul acesteia am avut o întîlnire cu numeroși membri ai ei, printre care cunoscutul, pe plan mondial, conducător sindicalist Lombardo Toledano, pe care îl întîlnisem, prin 1946 sau 1947, la Moscova. Fiica lui Siqueiros mi-a dăruit, din partea ta-

tălui său, atunci (în 1960) întemnițat, o schiță, în cărbune, a unei picturi, cu o dedicație semnificativă din punct de vedere politic.

Aprecierile de pînă aici, destul de sumare și de vagi, explică multe lucruri din viața publică a Mexicului. Amintesc numai unul în legătură cu atitudinea, chiar oficială, ca să nu mai vorbesc de cea pur umană, față de republicanii spanioli, care au trebuit să se expatrieze după terminarea războiului civil, cîştigat de fasciști. Cei mai numeroși au venit aici, unde au fost primiți excepțional de bine. Cunosc direct cîteva cazuri. O soră a fostei mele colege de la catedra de Spaniolă, Palmira Arnáiz, întoarsă în Spania după dispariția lui Franco, era atunci, în 1960, profesoară de Economie politică la Universitatea Națională Autonomă din capitala țării. Am cunoscut, în același an, o doamnă, refugiată, ca adolescentă, împreună cu familia sa (părinții, între timp, decedați), care și-a găsit de asemenea, foarte ușor, un rost acolo. Guvernul mexican a fost singurul din întreaga Americă latină care n-a vrut să restabilească relațiile diplomatice cu Spania franchistă.

Am vizitat și unele împrejurimi ale capitalei Mexicului, în primul rînd locul, nu prea îndepărtat, unde se găsesc piramidele. Am căutat, este drept că nu prea stăruitor, să aflu explicația acestei coincidențe dintre țara aztecilor (și a toltecilor, mai vechi) și Egipt în ce privește ideea de a construi monumente nepieritoare în această formă geometrică. Tot așa nu m-am putut lămuri, dacă piramidele mexicane au fost, de la început, ceea ce sînt astăzi, trunchiuri de piramide. Monumentalitatea lor este departe de a celor egiptene, impresionantă totuși prin soliditate și printr-un fel de ornamentație, care, dacă țin bine minte, lipsește la cele dintîi. Motivul cel mai răspîndit era șarpele, simbol al înțelepciunii la unele popoare. (Dacă nu cumva mă înșel.)

Am văzut și două orașe, importante atît prin calitatea lor de reședințe ale unor provincii („estados"), cît și prin vechimea (din secolele XVI—XVII) unor monumente artistice(catedrale). Este vorba de Puebla și Oaxaca. În acesta din urmă, centru turistic apreciat (pentru așezarea lui, ca și pentru ruinele foarte interesante din apropiere),

am stat două zile de neuitat. Era în septembrie, cu o temperatură ca la noi în aceeași lună, și, tot ca la noi, cu o ușoară melancolie a soarelui spre seară. Am locuit într-un hotel, destul de mic, în stil local, dar foarte modern și confortabil. Fiind așezat pe o înălțime, puteai privi pînă departe regiunea înconjurătoare, iar noaptea, melancolia amintită creștea și, odată cu ea, un fel de mister, venit mai mult din interiorul nostru. Ne simțeam, cu adevărat, în altă lume.

Trei ani mai tîrziu (1971) a venit rîndul Spaniei să adăpostească un congres de studii hispanice, și anume la Salamanca, cel mai vechi oraș universitar al țării. Din păcate, această reuniune științifică internațională a coincis, cronologic, cu aceea a romaniștilor, care a avut loc la Québec și despre care am dat diverse informații în unele dintre paginile precedente. Știam acest lucru de mai înainte și, cum am preferat, în primul rînd, din motive obiective și protocolare (ca președinte de onoare al „Societății de lingvistică romanică"), să mă duc în Canada, acest congres al hispaniștilor a fost ca și inexistent pentru mine în ce privește lucrările lui. El continuă să fie, din acest punct de vedere, absent pînă în momentul de față, întrucît „Actele" lui n-au apărut încă. Și e vorba de un singur volum ! Altfel, am toate motivele să fiu mulțumit de el, căci în partea finală, cînd s-a trecut la modificarea, parțială, a componenței comitetului de conducere *(junta directiva)*, am fost ales vicepreședinte al lui. Îmi expira mandatul (de șase ani ca membru, adică, în spaniolă, ca „vocal") și, probabil, pentru încurajarea studiilor hispanice din țara noastră, care erau, chiar atunci, mai mult decît o promisiune, am fost ... avansat în grad. Au participat la acest congres patru membri ai catedrei de Spaniolă cu comunicări bine primite.

Numele bun al hispaniștilor români s-a verificat, în 1974, la Bordeaux, unde s-au adunat, conform statutelor „Asociației", din nou un mare număr de hispaniști de pretutindeni. Și de data aceasta au fost prezenți românii : patru membri ai catedrei, plus o fostă studentă a noastră, care, fiind căsătorită cu un spaniol, trăiește de mai mulți ani la Madrid, unde este doctorandă, destul

de aproape, ca timp, de momentul susținerii tezei. La comunicările lor s-a adăugat încă una, care, deși autorul ei nu era de față, a fost acceptată și va apărea în „Acte". Eu însumi mi-am anunțat, din timp, participarea, și nu numai în calitatea pe care o aveam în conducerea Asociației, ci și ca autor al unei comunicări intitulate „Locul spaniolei între limbile romanice". Președintele congresului, profesorul Noël Salomon de la Universitatea din Bordeaux, mi-a propus să tratez această temă, care i s-a părut interesantă, dacă se poate, mai amplu, spre a fi prezentată într-un raport propriu-zis pentru o ședință plenară. (S-a repetat astfel întîmplarea, povestită într-o pagină precedentă, de la Québec.) Propunerea, acceptată, cu bucurie, de mine s-a dovedit avantajoasă și din punct de vedere material, căci am primit din partea comitetului de organizare al congresului un onorariu destul de substanțial, care mi-a fost de folos pentru călătoria în Spania, întreprinsă după terminarea lucrărilor.

Expirîndu-mi definitiv stagiul de membru al comitetului de conducere, s-a pus problema alegerii unui înlocuitor (la fel ca și pentru alte locuri devenite vacante). Ca o recunoaștere a activității hispaniștilor români, cineva l-a propus pe Marius Sala, cel mai indicat, prin lucrările sale de specialitate, dintre noi toți.

Această reuniune științifică a avut o prelungire, extrem de interesantă mai cu seamă prin caracterul ei ieșit cu totul din comun. De aceea am s-o povestesc în cele ce urmează. Cu cîteva luni înainte de începerea congresului, președintele lui m-a întrebat dacă sînt dispus să devin ... „cavaler" al unui foarte vechi Sindicat viticol din orașul Saint Emilion, aflat la o distanță relativ mică de Bordeaux. Am fost de acord, și din politețe, dar și, poate mai ales, din curiozitate. Mi-am adus mie însumi și un argument ... obiectiv. După mamă, sînt ... podgorean. Am arătat, în primul volum, că ea era originară din Nicorești și era proprietara a două pogoane de vie, care, pe vremea copilăriei mele, aveau mai mult porumb și mai mulți bostani decît butuci producători de vin. Ceremonia, organizată, potrivit statutelor și tradiției Sindicatului, pentru decernarea titlului de cavaler (mie și altor trei congresiști, dintre care doi făceau parte, ca

preşedinte şi, respectiv, secretar-general din conducerea *juntei*“), amintea, prin unele aspecte, de aceea consacrată decernării titlului de *doctor honoris causa*, nu numai prin toga în care am fost îmbrăcaţi, ci şi prin saluturile adresate nouă (cu indicarea meritelor fiecăruia etc.) şi prin răspunsurile noastre. Date fiind obiectul ei şi condiţiile exterioare, ceremonia n-a avut deloc un caracter ... savant, ceea ce a făcut-o foarte agreabilă pentru ... cavalerii înşişi, ca să nu mai vorbesc de spectatorii aflaţi acolo în număr destul de mare.

IX. RELAȚII INTERNAȚIONALE

În acest capitol, foarte asemănător, în fond, cu cel precedent, prezint diverse aspecte ale activității mele, desfășurată, în cea mai mare parte, tot peste hotarele țării. Chiar atunci cînd au loc manifestări în interiorul ei, participarea unor persoane venite din afară le dă un caracter internațional, întocmai ca și congreselor științifice. Dealtfel ne vom întîlni și aici cu astfel de reuniuni, dar, deoarece ele apar sporadic și fără continuitate, am crezut că trebuie să vorbesc despre ele într-un capitol special, unde majoritatea faptelor sînt oarecum de altă natură. Dată fiind bogăția și varietatea evenimentelor în cauză, expunerea nu va putea fi unitară, fie și aproximativ, cum a fost, în linii mari, pînă aici. Încep tot cu manifestările propriu-zis științifice.

Cu prilejul împlinirii a două mii de ani de la nașterea poetului latin Ovidiu (1957) s-a organizat la noi, sub egida Academiei, o comemorare de mare anvergură, cu participarea unui număr de specialiști străini, în frunte cu cei italieni. Deoarece evenimentul interesa într-o măsură mai mare Italia, unde festivitățile au luat proporții aproape grandioase, comitetul nostru național s-a pus în legătură cu cel din patria nefericitului poet. O urmare, între altele, a acestui contact a fost invitația, adresată oficial nouă, de a trimite delegați atît la Sulmona, locul lui natal, cît și la Roma. Căci comemorarea s-a desfășurat, succesiv, în ambele orașe, lucru perfect logic, desigur. Trebuie să arăt că, în momentul acela, povestea cu „cortina de fier“ circula încă și era crezută, sincer sau din interes politic, de multă lume. Așa îmi explic eu comportarea colegilor italieni — n-am cum să mă exprim altfel — care, la prima manifestare, au...

uitat să invite „specialişti“ din ţară şi s-au ... mulţumit cu cei găsiţi pe acolo. Faptul acesta s-a agravat la a doua festivitate, cînd delegaţii noştri au acceptat să ocupe locurile indicate în aşa fel de organizatori, încît era vădit că sînt puşi în inferioritate protocolară faţă de românii fugiţi. Eu eram preşedintele comitetului naţional pentru comemorarea lui Ovidiu, în calitate de vicepreşedinte al Academiei, sub patronajul ştiinţific al căreia se desfăşurau festivităţile. Aflînd de acest tratament, după mine revoltător, al oamenilor noştri, am protestat, cum am crezut, la Ministerul Afacerilor Externe, făcînd vinovat pe ambasadorul României la Roma de această gafă politică. Surpriza mea a atins culmea, cînd şeful acestui departament şi-a terminat explicaţiile cu ... sfatul acesta : „Să nu exagerăm !“ Eu i-am replicat, nu ca fost diplomat, ci ca un cunoscător al sensibilităţii noastre de pe vremuri în asemenea împrejurări : „Tovarăşe ministru, într-un caz ca acesta, sub regimul burghezo-moşieresc, ambasadorul nostru ar fi fost rechemat în douăzeci şi patru de ore !“

Şi noi am invitat specialişti în istoria literaturii latine de peste graniţă, în frunte cu italienii. Solemnitatea propriu-zisă a avut loc în sala de şedinţe a sediului Marii Adunări Naţionale. Conferenţiar, însărcinat cu prezentarea vieţii şi operei lui Ovidiu, a fost George Călinescu, bun cunoscător al problemei, pe bază de lucrări mai cu seamă italieneşti, şi inimitabil în ce priveşte viziunea de natură estetică. Din cauze necunoscute mie şi, în fond, neinteresante, textul conferinţei a fost văzut şi de alte persoane de-abia în ultimul moment, cînd nu i se mai puteau aduce eventuale modificări, mai toate, de ordin stilistic. Aşa se face că un reprezentant al conducerii superioare de partid, care urma să fie prezent la festivitate, spre a-i da importanţă şi dintr-un punct de vedere politic mai înalt, a fost înştiinţat să nu mai vină. Fapt este că destule pasaje ale textului, altfel strălucit, întocmit de George Călinescu, depăşeau, în ce priveşte anumite detalii din *Ars amandi* a lui Ovidiu, prin comentariile autorului, o anumită limită, absolut obligatorie în împrejurări solemne. Au luat apoi cuvîntul cîţiva invitaţi, cu comunicări, mai reduse

ca întindere, dar ireproşabile ca ţinută şi, bineînţeles, ca lucrări ştiinţifice considerate în sine.

Peste mai mulţi ani, un ecou, neaşteptat pentru marea majoritate a intelectualilor noştri : crearea unui institut de cercetări (nu al Academiei !), consacrat studiului ştiinţific al operei marelui şi nefericitului poet latin. Mai nimeni dintre oamenii indicaţi să-şi spună cuvîntul într-o problemă atît de importantă, în ea însăşi şi, mai cu seamă, prin implicaţiile de răspundere extrem de grave, n-a ştiut cum s-a ajuns la această situaţie. Şi exista atunci, cum există şi acum, o „Societate de studii clasice", condusă de oameni competenţi în acest domeniu. O primă sesiune, organizată, la Constanţa, de acest institut, intitulat, pompos, „Ovidianum", s-a desfăşurat în condiţii cu atît mai penibile, cu cît au fost prezenţi — era să zic martori — specialişti de peste graniţă. Deoarece am fost desemnat, fără a mi se cere, în prealabil, consimţămîntul, în Comitetul de onoare, nu numai că n-am participat la lucrări, dar am şi protestat, violent, după ce am aflat cum s-au desfăşurat ele, într-o şedinţă a senatului universitar, forul ierarhic superior, de care depindea institutul. Am avut ... trista satisfacţie să-mi dea dreptate însuşi rectorul, căzut şi el, fără să ştie şi fără să vrea, victimă a acestei afaceri — n-am cum să-i spun altfel — pusă la cale de un om cu studii universitare în filologie clasică neterminate, care a încercat să salveze aparenţele, apelînd la şeful catedrei de specialitate, indus, probabil, şi acesta, în eroare.

În a doua jumătate a lunii septembrie 1959, Comisia naţională a R.P.R. pentru UNESCO şi Academia R.P.R. au organizat, la Bucureşti, sub auspiciile şi cu ajutorul UNESCO, un „Colocviu internaţional de civilizaţii, literaturi şi limbi romanice". Au participat delegaţi din optsprezece ţări (nu numai romanice), printre ele, lucru extrem de rar, Brazilia. Comitetul de organizare, în întregime naţional, a fost alcătuit din autorul acestor pagini, ca preşedinte (în calitatea sa de vicepreşedinte al Comisiei pentru UNESCO şi al Academiei), Tudor Vianu, secretar-general al acestei comisii, şi Al. Rosetti, preşedinte al Secţiei filologice, ca membri, şi Valentin Lipatti, director al Secretariatului ei. UNESCO a fost reprezentat

prin Michel Dard, şef al Diviziei artelor şi literelor din Departamentul activităţilor culturale (fost, înaintea şi în timpul ultimului război, lector la Institutul francez din Bucureşti).

Acest colocviu a fost prima manifestare a ţării noastre pe plan internaţional cu un conţinut ştiinţific, totodată însă şi politic, dată fiind atmosfera dominantă atunci în Europa şi în lume. Asupra semnificaţiei acestui de-al doilea aspect am insistat, cu măsură, dar şi cu fermitate, în cuvîntarea de deschidere a lucrărilor. În acelaşi sens vorbea, dealtfel, prezenţa invitaţilor aparţinînd tuturor ţărilor socialiste, alături de cei din Brazilia, Franţa, Italia, R. F. Germania, Spania, Statele Unite, Suedia şi Venezuela. Latura politică a fost atinsă şi de Michel Dard în ampla şi excelenta sa cuvîntare, care s-a axat totuşi, în cea mai mare parte, cum nu se putea altfel, pe problemele de cultură, aşa cum trebuie privite ele astăzi, cînd contactul dintre popoare, deci dintre culturi, este atît de viu, în ciuda unor anumite condiţii de ordin exterior nu îndeajuns de favorabile.

Lucrările s-au desfăşurat în nouă şedinţe plenare, cu rapoarte, comunicări şi discuţii consacrate tuturor domeniilor şi anexelor acestora, enunţate în titulatura însăşi a colocviului. Participarea noastră a fost bogată şi interesantă, mai ales în chestiuni de lingvistică, ţinînd seamă de confruntarea, inevitabilă, dintre tradiţie şi inovaţie. La discuţii au intervenit şi cîţiva cercetători tineri sau mai tineri. Eu însumi am vorbit numai în legătură cu rapoartele lui G. Rohlfs şi B. Malmberg, care s-au ocupat de influenţa substratului asupra latinei în procesul de transformare a ei în limbi romanice, oprindu-mă, îndeosebi, la aspectul teoretic al problemei.

Foarte vie şi prietenească a fost şedinţa, scurtă, consacrată încheierii lucrărilor. A fost prezent şi Athanase Joja, preşedintele Comisiei naţionale pentru UNESCO (în acelaşi timp, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi ministru al Învăţămîntului), care, în timpul dezbaterilor, se afla peste graniţă, cu o misiune importantă. Michel Dard a fost foarte cald în cuvîntarea sa, din care reproduc un pasaj : „Am, cel puţin, pentru a începe, datoria — agreabilă datorie — de a mulţumi organizato-

rilor, domnului Iorgu Iordan, vicepreşedinte al Comisiei, ale cărui profundă onestitate intelectuală, ştiinţă şi bunătate au umplut de admiraţie pe cei care nu-l cunoşteau mai înainte ; Secretarului ei general, domnul Tudor Vianu, al cărui expozeu magistral nu-l vom uita prea uşor ; domnului Valentin Lipatti, pe care nu-l văd, dar a cărui solicitudine surîzătoare şi spirituală a vegheat asupra fiecăruia dintre noi ; şi tuturor colaboratorilor şi colaboratoarelor ei, în special încîntătoarelor noastre călăuze". A adresat mulţumiri şi lui Athanase Joja.

La elogiul amical adus de Michel Dard lui Valentin Lipatti trebuie adăugată recunoştinţa sinceră a întregului comitet de organizare pentru competenţa, cu totul excepţională, pe care a dovedit-o în munca sa. Pot afirma, fără să exagerez nici cu o iotă, că succesul tehnic al colocviului i se datoreşte exclusiv lui. Ca să nu mai vorbesc de revizia textului francez al celor mai multe dintre rapoartele şi intervenţiile noastre, ale românilor.

În timpul şi la sfîrşitul colocviului, a cărui durată a întrecut cu mult pe a celor două congrese de lingvistică descrise în capitolul precedent, oaspeţii noştri au putut cunoaşte destul de bine capitala ţării şi împrejurimile ei mai interesante, iar unii chiar locuri mai mult ori mai puţin îndepărtate de ea. Vremea, extraordinar de frumoasă, cu o căldură blîndă, uşor melancolică, a contribuit în mare măsură la buna dispoziţie spirituală a congresiştilor. După încheierea oficială a dezbaterilor a avut loc o reuniune prietenească — nu-i spun recepţie, deşi n-a diferit, prin conţinut, de ceea ce se numeşte de obicei astfel — în casa de odihnă de la Căciulaţi a Academiei. O impresie puternică, nu numai artistică, ci şi pur umană, a făcut asupra asistenţei Maria Tănase. Judecînd după mine, care o vedeam aievea pentru întîia oară, apariţia acestei cîntăreţe extraordinare, la fel de (dacă nu chiar mai) extraordinară ca femeie, constituie un eveniment care nu se poate uita absolut niciodată. Cînd a venit la mine, în calitatea mea de gazdă, să mă întrebe dacă poate ... sta de vorbă cu Michel Dard, care o cunoscuse în anii săi bucureşteni, am putut s-o văd

de aproape. Mi s-a părut pur și simplu un miracol, mai cu seamă după ce mi-au trecut primele momente de uimire, gîndindu-mă că o fată de țăran simplu, cum era ea de-acasă, devenise o doamnă autentică în ținută, în vorbă, în întreaga ei comportare.

În septembrie 1960 a avut loc în orașul Mexic (Ciudad de México, cum i se spune oficial, și foarte des, în traducere anglo-americană, Mexico City) o sesiune a „Asociației Universitare Internaționale", la care a aderat, de la început, și țara noastră. Ministerul Învățămîntului ne-a trimis acolo, pe Tudor Bugnariu și pe mine, ca reprezentanți ai guvernului român. Dezbaterile au fost, în general, interesante, mai cu seamă prin problemele supuse discuției și prin confruntarea celor două puncte de vedere fundamentale în materie de învățămînt (nu numai superior) : al țărilor socialiste și al celor burgheze. M-a impresionat în mod deosebit, între alții, foarte puțini la număr, delegatul Sudanului, care era, cred, rectorul principalei universități a țării, prin claritatea și fermitatea opiniilor, toate avansate, unele chiar revoluționare, în ce privește concepția.

Călătoria aceasta a fost, sub aspectul politic, mult mai interesantă decît s-ar părea, din cauze pe care țin să le descriu amănunțit și cu comentariile de rigoare. Forul nostru superior s-a gîndit că traversarea Oceanului, cu toate implicațiile ei de ordin exterior (cheltuială mare în bani, timp și osteneală), trebuie fructificată, cum se zice astăzi foarte des, cît mai bine în folosul nostru, ca țară socialistă. În acest scop s-a hotărît ca cei doi reprezentanți ai ei să viziteze și Cuba, unde se instaurase de curînd un regim democrat-popular. Și cum nu ne puteam duce acolo cu ... mîna goală, ni s-a dat un bogat bagaj publicistic, totul cu caracter politic, împachetat, aproape luxos, în vreo două lădițe portabile, bine închise, chiar ferecate. Serviciul consular al Ministerului de Externe a crezut, de fapt, era convins, că pentru tranzit prin Statele Unite n-ar fi necesară viza ambasadei lor din București. Căci itinerarul stabilit de la început prevedea îmbarcarea la Paris pentru New York și Mexic într-un avion „Air France". Am plecat din capitala Franței într-o luni, mi se pare, la ora 13,

și am ajuns în monstruosul oraş american a doua zi, la 16,00, ora locală, deși traversarea Oceanului n-a durat decît circa şapte ceasuri. Plusul de şase ore reprezintă diferența de meridian. La aeroportul New York am fost tratați mai prost decît cei mai calificați răufăcători. Aceasta, și din cauza „modului de viață american“, dar și pentru că pașapoartele noastre purtau viza cubaneză. Pînă la proba contrară, pe care ne-ar fi fost imposibil s-o aducem, autoritățile americane erau, evident, îndreptățite să ne suspecteze. Relațiile dintre Statele Unite și Cuba erau încordate pînă la ... explozie, după circa un an de la cîștigarea independenței acesteia din urmă. După trei ore am fost „expediați“ înapoi, cu același avion. De la serviciul pașapoartelor pînă la locul de îmbarcare am fost conduși de soldați înarmați, care erau mai puțin atenți la noi înșine, fiindcă privirile lor de oameni vigilenți erau atrase mai mult de lădițele noastre, încărcate, poate, după capul lor (și mai ales al șefilor lor), cu ... explozibile.

Drumul pînă la Paris l-am făcut în condiții foarte confortabile : în clasa I și cu pasageri puțini. Acolo, ambasada noastră s-a ocupat de continuarea misiunii care ni se încredințase, după ce, bineînțeles, a cerut instrucțiuni la Bucureşti. Un amănunt hazliu nu-l pot trece cu vederea. Tudor Bugnariu era de părere, înainte de a afla hotărîrea guvernului, să ne întoarcem acasă. Eu, dimpotrivă. Așadar, miercuri, a treia zi, ne-am îmbarcat din nou, fără a plăti a doua oară călătoria. Agenția Air France s-a simțit și ea vinovată (mă exprim așa, închipuindu-mi că serviciul nostru consular și-a făcut măcar autocritica, fie și formal) și ne-a transportat încă o dată pînă la New York. Acolo, la aeroport, ne aștepta, ca să zic așa, Mircea Malița, reprezentantul permanent al României la ONU. Fusese, desigur, informat despre aventura noastră, și, în ciuda asigurărilor date de Ambasada SUA din Paris că vom putea continua călătoria spre Mexic, existau totuși unele îndoieli, și atunci s-a apelat la serviciile complementare ale ambasadorului nostru. Dealtfel, și reprezentantul agenției Air France din New York a făcut demersuri stăruitoare în același sens.

La Ciudad de México ne-am îndeplinit, cum am putut mai bine, misiunea, la ședințele „Asociației Universitare Internaționale“, și ne-am simțit excepțional de bine, grație, mai ales, amabilității și prieteniei tuturor oamenilor cu care ne-am întîlnit, foarte numeroși, dealtfel. Un exemplu cu adevărat impresionant, afectiv, adică uman, vorbind. În capitala Mexicului exista o „Asociație de prietenie romåno-mexicană“, foarte activă, datorită, înainte de toate, doamnei Berta Arenal, vicepreședinte (și cumnată a pictorului Siqueiros, aflat atunci în închisoare). Cîțiva membri ai acestei asociații ne-au așteptat la aeroport, în plină noapte, de trei ori, fiindcă, neștiind ce se întîmplă cu noi, și-au închipuit că am pierdut avionul sau cine știe ce alt accident ne-a împiedicat să sosim la timp. Cu atît mai mare le-a fost bucuria a treia oară : unul dintre ei, care mă cunoștea, căci fusese la București, cînd m-a văzut de departe, mi-a strigat numele, bucuros și ușurat sufletește, ca și cum ar fi vorbit (într-un fel oarecare chiar vorbea) în numele tuturor. Ne-au însoțit toți pînă la hotelul în care reținuseră camere pentru noi, plătite anticipat, încă de luni, pentru tot timpul, deși aveam, bineînțeles, cu ce face față situației.

În capitolul precedent, unde am vorbit despre al III-lea Congres al hispaniștilor, am prezentat, destul de amplu, diverse aspecte, de interes general, ale vieții din capitala Mexicului. Aici mă opresc la unele cu caracter aparent individual, dar nu mai puțin semnificative din punct de vedere social-politic. Doamna Arenal se căsătorise cu un fruntaș sindicalist din Chile, membru al partidului comunist chilian, Ocampo, fost senator cel puțin o dată acolo. Ca să scape de un ... indezirabil destul de periculos, guvernul i-a expulzat soția, care era cetățeană mexicană. În felul acesta l-a trimis, foarte elegant, și pe el în exil. Dealtminteri, situația partidului comunist în această țară (ca și în celelalte din America de Sud) era foarte grea. Încît, la atașamentul pentru tovarășa sa de viață s-a adăugat necesitatea de a evita înscenarea unui proces sau ceva asemănător, care ar fi avut un sfîrșit plin de primejdii. În Mexic, el și-a

găsit o ocupație, ca editor al unei reviste nepolitice, dată fiind formația sa de tipograf și de ziarist.

Tudor Bugnariu și eu am fost aproape tot timpul oaspeții soților Ocampo, fie la masă, fie după-amiaza, cînd nu mai aveam treburi la ședințele „Asociației Universitare Internaționale“. Prin ei am cunoscut cîțiva intelectuali de stînga, de la care am aflat destule lucruri pline de interes, și nu numai din punct de vedere politic. Am cunoscut și pe fiica lui Siqueiros, care ne-a povestit cum a ajuns tatăl său la închisoare, nu numai din cauza convingerilor lui politice, foarte avansate, ci și pentru că avusese diferende serioase cu președintele țării, unele de ordin strict personal. Un musafir aproape zilnic al prietenilor noștri era biologul Lifschitz, om în vîrstă, care plecase și el din Chile, tot din cauza atmosferei grele, de nesuportat, din viața publică de acolo. De la ei și, mai ales, de la o compatrioată a noastră, căsătorită, de mult, cu un diplomat mexican, pe care l-am cunoscut în 1945 la Moscova, unde lucra ca prim-secretar al ambasadei țării sale, am aflat unele lucruri despre șederea, o bucată de vreme, în capitala Mexicului, a lui Carol al II-lea și a Elenei Lupescu. Toate aprecierile și comentariile celor care i-au văzut, și nu era greu să fie văzuți, întrucît se arătau pretutindeni, în tot felul de împrejurări, erau cît se poate de defavorabile, ceea ce pe noi nu ne-a surprins deloc.

Prietenia soților Ocampo s-a manifestat, pe neașteptate și pe nedorite, cu o forță impresionantă, la sfîrșitul vizitei noastre în Cuba, pe care o povestesc acum pe scurt. Trebuia să stăm acolo o săptămînă, dar am stat două, fără folos, dimpotrivă, cu pagubă, după cum se va vedea. Primele șase, șapte zile au însemnat, pentru noi, o adevărată ... descoperire. Ne-am simțit, din primul moment, într-o lume absolut nouă, mai nouă decît cea din Mexic, pe care o cunoșteam atunci tot pentru prima dată. Noutatea venea, mai întîi, de la înfățișarea exterioară a Havanei. Ceea ce am spus ceva mai înainte despre Santiago de Chile se potrivește întocmai și aici. Am avut tot timpul impresia, mai puternică chiar decît acolo, că mă găsesc într-un oraș spaniol : clădirile, străzile și celelalte lucruri de ordin material, care alcătuiesc

fizionomia unui oraş, îmi aminteau de Spania, mai ales de partea ei nordică. Nouă ni s-a părut şi „omenimea", amestecul foarte vizibil, de albi, puţini, creoli, mulatri şi negri, care apar, rînd pe rînd sau mai mulţi odată, la tot pasul. Am văzut acolo o negresă de o frumuseţe extraordinară, prin nimic inferioară celei mai frumoase femei din Europa sau din altă regiune a lumii : privită atent şi de aproape, uitai că aparţine rasei negre, din care nu mai păstrase decît culoarea.

L-am revăzut pe Nicolas Guillén, pe care îl cunoscusem la Bucureşti. M-a primit o dată şi la el acasă, unde i-am cunoscut familia, dar, de mai multe ori, la un fel de club al scriitorilor, unde venea regulat, în fiecare zi, se pare şi cu treburi să le zic administrative, căci se pare că acolo era şi sediul oficial al creatorilor din domeniul literaturii. L-am cunoscut şi pe Alejo Carpentier, prozator talentat, fără îndoială, dar puţin simpatic, nu numai ca persoană, ci şi din cauză că făcea — aşa mi se părea mie— o figură aparte, nepotrivită din punct de vedere politic.

Deoarece eram atunci vicepreşedinte al Comisiei naţionale pentru UNESCO, gazdele au folosit această calitate a mea şi au organizat o întîlnire cu conducătorii oficiului cubanez pentru relaţiile cu străinătatea. Am ţinut o conferinţă, anunţată din timp, cu afişe şi cu invitaţii speciale, după care au urmat discuţii, prelungite şi, în general, interesante, în legătură cu tema tratată de mine, care privea relaţiile internaţionale de toate felurile, în frunte cu cele politice, foarte la ordinea zilei acolo şi în momentul acela.

Şederea noastră în Cuba trebuia să dureze o săptămînă. Ea a durat două, nu numai fără folos, ci cu pagubă, mare, financiară şi nervoasă. Fiind păţiţi în ce priveşte viza americană, am depus paşapoartele la serviciul consular, pentru întoarcerea în ţară, via New York, încă din primele zile ale sosirii noastre la Havana. În treacăt spus, Ambasada SUA (ca şi alte reprezentanţe diplomatice) îşi avea sediul într-un cartier marginal, foarte modern, în stil iankeu : blocuri înalte de 10—12 etaje şi, în general, frumoase, cu grădini şi pajişti întinse, în contrast enorm cu restul oraşului. Car-

tierul purta un nume special, bogat în semnificații : *Vedado*, adică, pe românește, „oprit, interzis“, deci „rezervație“, nu însă pentru indigeni, ci pentru ... stăpînii lor. Ne-am interesat zilnic de viză, și totdeauna ni se spunea să așteptăm, cum așteaptă și ei avizul Departamentului de Stat. (Cred că era o minciună.) Zilele treceau, în fiecare din ele credeam că vine aprobarea, și de aceea nu ne-am deplasat din capitala Cubei nici măcar la distanțe de 40—50 km, de teamă să nu întîrziem fără rost. Ne plimbam prin oraș, pe o căldură toridă, cînd oboseam, veneam, leoarcă de sudoare, la hotel, unde aveam aer condiționat așa de rece, încît aproape înghețam. În una dintre ultimele zile ale celei de-a doua săptămîni ni s-a spus că nu se acordă viză unor persoane particulare din țările socialiste. Întrebarea noastră, care era, de fapt, un reproș, de ce nu ni s-a anunțat din timp acest lucru, știut de ambasadă, dar necunoscut nouă, a rămas fără răspuns, prin punerea receptorului în furca aparatului telefonic.

Ne-am întors deocamdată în Mexic. Acolo am stat pe capul prietenilor Arenal — Ocampo, pînă am primit de la Washington, prin bunăvoința lui George Macovescu, consilier la Ambasada României din SUA, bani, insuficienți însă, din greșeala noastră de calcul a drumului cu avionul de la Ciudad de México la Toronto. Restul ni l-au împrumutat gazdele, cu o amabilitate extraordinară și spre jena, la fel de mare, a noastră, tocmai din cauza aceasta. Viza canadiană am obținut-o extrem de ușor, și, deși era numai de tranzit — așa o cerusem noi — ea ne permitea, așa ni s-a spus la aeroport, să și stăm acolo o zi sau două. Aventura noastră, căci a fost o adevărată aventură, au comentat-o, și în timpul desfășurării ei și după sosirea noastră acasă, membrii familiilor, prieteni și cunoscuți, oamenii de pe stradă etc., în fel și chip. Devenisem adevărați eroi, calificativ care corespundea întrucîtva adevărului, mai ales în ce privește pe prietenul Bugnariu, care, deși mult mai tînăr decît mine, a suportat, din cauza sănătății sale, mult mai greu toate peripețiile acestei aventuri. Soția mea m-a primit aproape cu ... asprime. Nici n-a venit la aeroport, cum făcea totdeauna în împrejurări asemănătoare. Mă făcea ... vi-

novat de faptul că, după expedierea noastră de către americani de la New York la Paris, am acceptat, ba, dădea a înțelege, fără să greșească prea mult, am stăruit chiar să repetăm traversarea Oceanului, spre a ne duce la bun sfîrșit misiunea. Mi-a folosit totuși această experiență și din punct de vedere politic : am cunoscut direct un aspect al celebrului mod de viață american ! Și aceasta mi-a întărit convingerea că este vorba de o lume cu totul aparte, foarte deosebită de cea europeană, indiferent de condițiile de viață ale fiecărei țări din bătrînul nostru continent.

În 1963 se împlineau o sută de ani de la prima lecție de Limba și literatura română, ținută într-o universitate italiană (poate și europeană). Conducerea noastră culturală a crezut că această aniversare nu trebuie trecută cu vederea. S-a luat, desigur, contact și cu forurile de resort din Italia, care erau deopotrivă de interesate să comemoreze evenimentul. Persoana însărcinată cu ținerea cursului amintit a fost italianul Vegezzi Ruscalla, care a trăit cîțiva ani în țara noastră, ca profesor de limba sa maternă la liceul din Brăila, mi se pare, și cunoștea, deci, bine și limba noastră. Nu știu cum și de ce — dealtfel, detaliul n-are importanță — și-a început activitatea la Universitatea din Torino. Am participat, împreună cu colegii de academie Emil Petrovici și Constantin Daicoviciu, la festivitățile organizate acolo, mult mai ample decît ne-am fi așteptat, prezentînd comunicări, din domeniul nostru de activitate, la sesiunea științifică programată cu acest prilej. Am fost excepțional de bine primiți, datorită mai cu seamă rectorului universității, un om energic și entuziast, care era mîndru de activitatea desfășurată de colegii săi, indiferent de specialitate. (El însuși era jurist.) Am putut astfel să cunoaștem, între altele, regiunea Val D'Aosta, din apropierea graniței cu Franța, unde, dacă țin bine minte, existau un muzeu arheologic și un șantier de săpături. Fapt este că am fost însoțiți acolo de decanul Facultății de Litere, care era arheolog. Ne-am putut da seama, pe viu, cum se spune, de întrepătrunderea culturală, inevitabilă în zone de contact. Dacă n-am fi știut unde ne aflăm, ne-ar fi fost greu să răspundem, cu oare-

care certitudine ; puteau fi acolo la fel de bine, adică de potrivit, judecînd după limba și comportamentul oamenilor, atît Italia, cît și Franța.

După această scurtă, dar foarte instructivă excursie, am vizitat, într-o localitate din apropiere, pe văduva fostului profesor de Limba și literatura italiană de la Universitatea din Cluj, Giandomenico Serra. Colegii mei clujeni știau bine ce se întîmplase cu acest valoros om de știință, inamic declarat al fascismului. După o activitate desfășurată cu mult succes, vreme îndelungată, la noi, a trebuit să se supună ordinului de „rechemare" în patria sa, unde a continuat să lucreze ca profesor la Universitatea din Napoli. L-am vizitat acolo, prin ianuarie 1958, în timpul unei escale de două zile a vaporului nostru „Transilvania". Am petrecut cîteva ore în casa lui și nu pot uita atmosfera de intimitate familială model, creată mai cu seamă de soția sa, o femeie admirabilă, de o mare blîndețe și delicatețe. După moartea lui, produsă în localitatea (cu nume uitat de mine) din nordul Italiei, regiunea sa natală, doamna Serra s-a îmbolnăvit grav, ceea ce, surprinzător în cel mai înalt grad, nu i-a știrbit, cel puțin aparent, cu nimic, calitățile ei umane excepționale. Ne-a primit și a stat de vorbă cu noi ca și cum ei nu i s-ar fi întîmplat nici o nenorocire, afară de pierderea soțului său, despre care ne-a povestit lucruri necunoscute chiar tovarășilor mei clujeni.

Universitatea din Torino s-a revanșat, întorcîndu-ne vizita. (Noi am participat acolo ca membri ai corpului didactic.) Au venit rectorul și decanul Facultății de Litere, care au luat cuvîntul (ultimul a prezentat o comunicare propriu-zisă) la ședința solemnă organizată de Universitatea din București. Primului profesor italian de Limba și literatura română — Vegezzi Ruscalla, amintit mai înainte — i-a corespuns la noi primul profesor de Limba și literatura italiană de la universitatea bucureșteană, Gian Luigi Frollo, italian stabilit la noi de multă vreme. Despre viața și despre activitatea lui didactică și științifică am vorbit eu la ședința pomenită chiar acum.

Anul 1964 a fost bogat în manifestări de felul celor descrise în paginile precedente. La prima dintre ele am luat parte singur. Este vorba de congresul „Asociației de lingvistică și filologie a Americii Latine“ (ALFAL), ținut, în ianuarie 1964, la Viña del Mar (Chile). Academia, la sugestii venite, probabil, de la un for conducător, a crezut că trebuie folosit acest prilej pentru o călătorie de informație și în alte țări ale Americii Latine, și anume : Brazilia, Uruguay și Argentina. (În aceasta din urmă n-am ajuns, fiindcă mi s-a refuzat viza de intrare.) Am început cu Brazilia, unde aveam o legație (transformarea ei în ambasadă s-a produs mai tîrziu), condusă de Gheorghe Ploieșteanu (cu gradul de ministru plenipotențiar). Acest tovarăș izbutise, în scurtă vreme, să-și creeze în capitala Braziliei (Rio de Janeiro avea această calitate numai de fapt, în puterea tradiției, dar și a unor împrejurări obiective, despre care voi vorbi mai departe) o poziție politică și umană cu totul excepțională. Aceasta, grație unor calități bine folosite, în frunte cu bunul-simț al unui om simplu, în sensul înalt al cuvîntului, și cu un humor bine dozat și pus în acțiune cînd și unde se cuvenea. Un singur exemplu, foarte elocvent. Se împrietenise, omenește vorbind, cu președintele Academiei de Litere, om cultivat și inteligent, mare moșier, pe care îl invita la dînsul cu diverse prilejuri și căruia îi întorcea, bineînțeles, vizitele. La un dejun, oferit cu prilejul prezenței mele acolo, după ce atmosfera se încălzise puțin — e vorba de atmosfera psihică, fiindcă cea fizică era aproape insuportabilă, ca în toiul verii în regiunile tropicale — diplomatul român își întreabă oaspetele, dacă știe exact cîte mii de hectare are latifundiul său și de cîte ori pe an îl vizitează. Cel întrebat a făcut haz, fiindcă a înțeles poanta și a apreciat-o, estetic vorbind.

Datorită acestor legături, tovarășul Ploieșteanu a putut să obțină, în primul rînd, prin președintele ei, o primire a mea la Academia de Litere, cu un salut scurt din partea acestuia, cu o prezentare a activității mele, făcută de un membru al ei, domnul Aurelio Buarque de Hollanda Ferreira, participant cu un an sau doi în urmă la Cursurile de vară de la Sinaia, și cu răspunsul

meu, în care am insistat asupra afinității spirituale dintre țările noastre. Spre deosebire de fostele colonii spaniole, Brazilia este o țară de cultură, în linii mari, franceză, ceea ce s-ar explica prin faptul că Portugalia, vechea „stăpînă" aici, nu s-a putut impune, în mod natural, bineînțeles, din punct de vedere cultural, cum a reușit Spania în restul Americii Latine. La întoarcere, în drum spre țară, m-am oprit din nou la Rio, de astă dată ca invitat al ministrului nostru, ca să văd celebrul în toată lumea carnaval, al cărui toi era la 8 și 9 februarie. Al doilea popas în acest oraș, cel mai frumos din lume, cum este apreciat, în general, și, zic eu, pe bună dreptate, mai cu seamă ca așezare, între ocean și munte, m-a ajutat să-mi îmbogățesc informația cu privire la această imensă țară și la oamenii ei.

Am vizitat acasă la el pe profesorul universitar Antenor Nascentes, mulatru, pe care de asemenea l-am avut într-o vară invitat la cursurile amintite. I-am cunoscut familia, destul de numeroasă, împrăștiată în parte, prin căsătorie, în alte cartiere ale orașului. N-am simțit absolut nici o urmă din vreun complex de inferioritate rasială, cum îmi închipuiam eu, ținînd seamă de regimul politic, care, de multă vreme, era, în întregime sau parțial, de dreapta, precum și de existența, în Brazilia, a unui număr mare de germani, stabiliți acolo după primul, ba chiar și după al doilea război mondial. Mi-am explicat această stare de spirit a mulatrilor (și, prin ei, a negrilor și a chinezilor, mult mai numeroși și mai vechi decît europenii imigrați de-a lungul timpului) prin atmosfera generală pe care am constatat-o și plimbîndu-mă pe străzi, intrînd în magazine și în localuri publice, dar și, mai cu seamă, în cele două nopți, prelungite, din interes aș zice și științific, ale carnavalului, așa cum l-am văzut foarte de aproape. Cele patru „colonii naționale" ale orașului — le-am amintit mai sus — s-au produs, cu cîntecele, dansurile și costumele lor specifice, în cea mai deplină libertate și în tot așa de impresionantă înțelegere umană unele față de altele. Mă întrebam, uneori, dacă un spectacol similar, în ce privește conținutul și ca complexitate „etnică", s-ar fi desfășurat în același mod într-o țară din continente cu re-

putație bună în ce privește civilizația. Profesorul Nascentes mi-a spus, între altele, că un negru poate intra, fără a fi ... deranjat în vreun chip oarecare, în cel mai luxos restaurant, dacă are cu ce plăti consumația. Dealtfel, problema rasială se pune, în măsura în care pot aprecia pe baza informației mele, desigur lacunară, numai în Statele Unite și în Africa Australă, și exclusiv pentru negri. Încercînd o explicație, aproape mă sperii la gîndul, contra căruia nu pot lupta, fiindcă mă împiedică istoria, că, în aceste două părți ale lumii, stăpîni și conducători politici sînt urmași ai unor europeni, care și-au părăsit patriile ca să scape de persecuții. Certitudine deplină am, făcînd această afirmație, numai cu privire la Statele Unite. Cît despre olandezi (burii, cum li se spunea în timpul luptei duse de ei împotriva englezilor la începutul secolului nostru), nu știu din ce cauză au plecat din țara lor ca să se stabilească în Africa de Sud. Amănuntul prezintă importanță științifică, ceea ce în ochii mei contează enorm. Din punct de vedere uman, el poate și chiar trebuie să fie înlăturat. Fapt este că și actualii stăpîni ai acestei părți din lume au fost persecutați într-un fel oarecare de alții mai puternici și după ce au scăpat de aceștia, au devenit ei înșiși persecutori, și încă mult mai cruzi decît ai lor de pe vremuri.

Noua capitală a Braziliei avea atunci vîrsta unui copilaș. De aceea, vizitînd-o, din păcate pe o ploaie extraordinară, care n-a ținut tot timpul, dar destul, ca să influențeze în rău asupra stării mele de spirit, am rămas surprins mai mult neplăcut. Unde și unde cîte un edificiu, cu distanțe enorme de la unul la altul, neverosimil de disproporționate în ce privește lungimea, lățimea și înălțimea lor, fără vegetație între ele și parcă pierdute în imensitatea spațiului în care luaseră ființă. Peste treisprezece ani, în a doua mea vizită, impresiile mele au fost cu totul altele, cum am arătat în capitolul precedent. De la Brasilia nu mi-a venit greu să vizitez capitala provinciei („statului", cum i se spune oficial) Goiás, oraș universitar, cu înfățișare, în general, aproape rustică, în stil mare. M-a condus tînărul profesor Atico Boas, care a participat la cursurile de la Sinaia și știa bine limba noastră. Aflase din timp despre călătoria

mea în Brazilia și s-a deplasat anume în noua capitală a țării, spre a mă duce să-i văd locul de muncă și de viață.

Din Brazilia — am în vedere primul meu stagiu în această țară — am plecat la Viña del Mar (Chile), unde aveau să se desfășoare lucrările congresului ALFAL-ului. Acest oraș, cu o populație mică, mai ales dacă ne referim la cele mai multe ale Braziliei, este port la Oceanul Pacific și aproape legat de Valparaiso (= Valea Paradisului), în sensul că distanța care le separă nu constituie o piedică, nici chiar pentru... sedentari, de a face o plimbare de la unul la altul, cu sentimentul că n-ai ieșit, nici n-ai intrat din și în localități diferite. Valparaiso își merită cu prisosință acest nume poetic. Așezarea naturală a fost ajutată de oameni, care s-au lăsat antrenați de poziția locului și l-au împodobit cu vile și edificii frumoase, de dimensiuni... normale pentru o asemenea regiune, și cu grădini bogate în vegetație de toate soiurile și dimensiunile, toată exotică pentru un european dintr-o țară temperată.

Congresul s-a desfășurat în secții, după temele supuse cercetării și discuției. Au predominat, cum era și logic, dat fiind rostul „Asociației", indicat în însăși titulatura ei, problemele de lingvistică și de istorie literară ale Americii Latine. Eu am prezentat o comunicare despre studiile de hispanistică în România, care a fost foarte bine primită, grație nu valorii ei științifice — era vorba doar de un fel de bibliografie, bineînțeles analitică și critică, — ci interesului trezit în rîndul ascultătorilor pentru o *terra incognita* din punctul lor de vedere. Am dat și informații, amănunțite, privind modul cum se lucrează la catedra de Spaniolă, creată de curînd, a Facultății de Filologie din București. Profesorul Justíno Cornejo (Ecuador), pe care îl avusesem invitat la cursurile de la Sinaia, om entuziast prin temperament, a luat cuvîntul, cerînd nici mai mult, nici mai puțin decît introducerea studiului Limbii și literaturii române la universitățile (sau la unele dintre ele) latino-americane, ca să... răspundă, cum se cuvine, la... gestul românilor, care studiază limba și literatura spaniolă. Tot prin noutatea evenimentului — prezența unui „romanic" dintr-o

țară foarte îndepărtată — s-a ajuns la desemnarea mea ca preşedinte al unei comisii menite să facă propuneri, pe baza discuțiilor care au avut loc în diversele secții ale congresului. Nu pot trece cu vederea o întîmplare, dureroasă, petrecută tîrziu, după înlăturarea sălbatică a regimului democratic instaurat în Chile de către Allende. Secretarul comitetului de organizare a fost profesorul Gastón Carrillo Herrera. La cîtva timp după instalarea la putere a generalului Pinochet, am primit de la soția sa, care se găsea la Hamburg — era de origine germană — o scrisoare deznădăjduită în legătură cu soarta tovarăşului ei de viață. Îmi cerea ajutorul. Cum să i-l dau ? I-am scris cum am crezut mai potrivit, ca s-o consolez într-o oarecare măsură. La Viena, cu ocazia Congresului lingviştilor (august-septembrie 1977), mă trezesc, într-o pauză, cu un domn, care își declină numele. Fără aceasta, nu l-aş fi recunoscut, şi nu, în primul rînd, fiindcă trecuseră treisprezece ani. Era el. Scăpase din infernul fascist al patriei sale. M-am bucurat din toată inima.

De la Viña del Mar m-am dus la Santiago, capitala țării. Deoarece acest nume, care înseamnă „Sfîntul Iacob" (Iacob cel Mare, apostol al lui Isus, care a ajuns cu propaganda pentru noua religie pînă în Spania, unde s-a și săvîrșit din viață), îl poartă mai multe orașe din țări de limbă spaniolă, i se adaugă, pentru evitarea confuziilor, de Chile, în cazul de față, de Compostela, pentru cel din Spania etc. Am stat numai trei zile, dar cu folos mare, datorită primirii de care m-am bucurat. Aveam, pentru un profesor universitar, comunist, o scrisoare de la fiica sa, care făcea studii la Conservatorul din Bucureşti. Prin el am cunoscut cîțiva intelectuali, toți, fie membri de partid, fie simpatizanți. Într-o seară am luat masa cu toții — eram vreo 10—12 — într-un restaurant, unde am stat pînă tîrziu. Am aflat tot felul de lucruri, interesante și instructive.

Am primit, pentru Chile, şi o sarcină, pe jumătate oficială. Familia academicianului Ștefan S. Nicolau avea, mai bine zis avusese, căci nu mai trăia, o rudă foarte apropiată, stabilită acolo de zeci de ani. Prin muncă, dusă temeinic și cu pricepere, ajunsese — așa se spu-

nea — proprietar al unei mine de cupru, a cărei valoare se ridica la multe milioane de dolari. Despre acest lucru a fost informat și guvernul nostru (cred că prin Ministerul Afacerilor Externe, la moartea fostului cetățean român). Un tovarăș dintre cei care au participat la masa amintită — îi spun așa, fiindcă era membru de partid — m-a pus imediat în legătură cu un avocat. Acesta s-a interesat pe unde a crezut că poate descoperi ceva — la ministerul de resort, la primărie etc. — pe baza informațiilor, destul de sumare, pe care i le-am furnizat eu. Am stat în Santiago numai trei zile și, pînă la plecare, n-am aflat nimic vrednic de luat în seamă. Ce s-a mai întîmplat după aceea acolo, de asemenea mi-a rămas necunoscut. Fapt este că, pînă la urmă, chestiunea nu s-a rezolvat în sensul dorit.

Capitala statului Chile mi-a făcut impresia unui vechi oraș spaniol, prin cele mai multe dintre trăsăturile lui caracteristice. Mai întîi, clădirile și străzile, cu aspect, adesea, aproape medieval. Nici un cartier nu părea modern în întregime sau în cea mai mare parte, deși blocurile sînt relativ numeroase, dar împrăștiate. Tipul indian, puțin răspîndit. Constatarea o fac cu toată rezerva, dat fiind foarte scurta mea ședere în acest oraș. Altfel, ținuta oamenilor, în mișcare, în gesturi și în conversație, mai degrabă reținută, amintind de spanioli numai în ce privește demnitatea, care poate părea gravitate sau chiar neîncredere în oameni. În ansamblu, o amintire plăcută și, dacă se poate spune, liniștitoare. Viza argentineană trebuia s-o iau aici, fiindcă, nu știu din ce cauză, n-am obținut-o în țară. Nu pot uita pe doamna de la ambasada Argentinei în Chile : cît de politicos, aproape amabil, m-a informat că cererea mea a fost pur și simplu respinsă. „Regretul“ și l-a exprimat prin verbul *lamentar* „a (de)plînge“, desigur pentru a mă consola. Eu am regretat, nu numai foarte sincer, ci și dureros, că mi s-a refuzat viza. Totdeauna am dorit să ajung în această țară, care, probabil sub influența unor lecturi, mi s-a părut „poetică“, adică altfel decît toate celelalte ale Americii Latine. Dorința aceasta o am și acum, căci mi-a crescut, după ce, cum voi arăta mai departe, am văzut ceva din ea în ... două ore de plim-

bare de la aeroportul Buenos Aires la ambasada noastră și înapoi.

Din Santiago de Chile am plecat la Montevideo, fără nici un fel de dificultăți. Acolo am fost ... despăgubit, în stil mare, de necazul eșecului cu viza argentineană. Un tînăr, atunci, lingvist uruguayan, fost elev al lui Eugen Coșeriu, care nu mai era acolo (obținuse o catedră în Europa), José Pedro Rona, a avut tot timpul o grijă extraordinară de mine, și în toate sensurile. Participase cu ani în urmă la prima ediție a Cursurilor de vară de la Sinaia, ca invitat propriu-zis al nostru (nu ca persoană, ci ca sudamerican, recomandat însă de autoritatea școlară din Montevideo), împreună cu alți doi latino-americani : Luis Jaime Cisneros (Perú) și Serrano Pérez (Argentina). Tustreilor, guvernul nostru le-a suportat toate cheltuielile (inclusiv transportul). A vrut, sincer, să răspundă, după puteri, la generozitatea noastră. Va fi contribuit și calitatea sa de fost student al românului Coșeriu, care nu se poate să nu-i fi vorbit de mine și de alți lingviști ai țării noastre.

Voi enumera numai evenimentele mai importante ale șederii mele la Montevideo pe baza programului întocmit de Rona. Am ținut două conferințe, pe care, după plecarea mea, le-a și publicat într-o broșură de 31 de pagini, sub titlul *Dos estudios de lingüística románica*, Montevideo, 1964. Una se ocupă de lexicul limbilor ibero-romanice, cealaltă, de română și spaniolă, ca arii periferice ale Romaniei. La nu mai știu care dintre ele ploua torențial, și totuși am avut un public destul de numeros, datorită și faptului, provocat tot de „regisorul" meu, că au venit vreo 10—12 membri ai coloniei române, cu care am stat mult de vorbă după conferință. Punctul culminat al ... spectacolului l-a constituit apariția mea, cu... vocea, la Radio, unde am comunicat ascultătorilor impresiile din călătoria întreprinsă prin America Latină. Și, deoarece unii cititori ai „Memoriilor" mele mi-au reproșat, amical, că sînt, în general, prea ... sobru, le spun aici că, după terminarea „turneului" meu, am vorbit despre el colegilor și studenților de la Facultatea de Limbi romanice și, cînd am ajuns la emisiunea de la Radio, m-am lăudat că, deși am vor-

bit acolo după o ... actriță, am avut un succes de public prin nimic inferior în comparație cu al acesteia. (Am reprodus pur și simplu aprecierea lui Rona.)

Montevideo, așa cum l-am văzut eu, diferă foarte mult, nu numai de Santiago de Chile, de unde veneam acolo, ci și de alte orașe din țări sud-americane de limbă spaniolă văzute de mine înainte sau după aceea, de pildă Havana și Lima. Deosebirea esențială constă în aspectul lui de oraș, pe de o parte, nord-american — aceasta din cauza numeroaselor edificii cu multe etaje, fără să se poată compara totuși nici chiar cu Montréal din acest punct de vedere, pe de alta, european sau aproape european, în ce privește pe oameni și atmosfera spirituală, creată, evident, de aceștia. Tipuri „indiene" n-am văzut. În plimbările mele pe străzile lui, nu numai centrale, mă uitam adesea la numele locatarilor imobilelor cu patru și cinci etaje, care alcătuiau majoritatea. Extrem de multe, italienești. Această constatare m-a ajutat să găsesc explicația atmosferei umane amintite aici, cel puțin în bună parte. Orașul acesta, poate și altele, din provincie, care nu prea contează, fiind puține și slab populate, reprezintă creații relativ recente (circa două secole), care au crescut ulterior prin imigrație europeană. Dealtminteri, Montevideo adăpostește aproape 50% din populația țării.

Am cunoscut cîțiva profesori ai universității locale, printre ei, un valoros biolog, cu formație științifică franceză, al cărui nume l-am uitat. Era foarte avansat ca concepție în toate privințele. Am aflat de la el destule lucruri, care îmi explicau situația social-politică a țării, aproape bună atunci, în comparație cu cea de astăzi. Exista destulă libertate a presei și, în general, a cuvîntului (la întruniri politice, conferințe publice etc.). Din conducerea universității — mă gîndesc la consiliile profesorale ale Facultăților — făceau parte și studenți, care, preciza interlocutorul meu, se orientau mai just decît mulți profesori în probleme social-politice.

Localuri de distracție sau, mai degrabă, de petrecere (în sensul etimologic al cuvîntului), în frunte cu restaurantele, multe, mai toate pline seara, pînă tîrziu. Foarte mulți vizitatori erau străini, veniți anume să cunoască

orașul și țara. La o distanță, nu prea mare, se află localitatea, celebră prin așezare geografică și mai celebră, cel puțin acum 12—15 ani, în lumea diplomatică și, prin aceasta, în presa internațională, Punta del Este, unde s-au adunat, în cîteva rînduri, pentru conferințe politice, reprezentanții conducerilor politice ale țărilor americane. O impresie cu totul insolită și de aceea de neuitat mi-a făcut meșteșugul de a pregăti fripturile, nu la bucătărie, ci în restaurantul însuși, unde clienții așteptau executarea comenzii, asistînd, cu plăcere și, neofiții, ca mine, de pildă, cu mare curiozitate, desfășurarea spectacolului. Căci era un adevărat spectacol. Grătarul, cum am spune noi, consta dintr-un cilindru de fontă groasă, înalt de peste un metru, cu un diametru aproape la fel de mare, umplut ochi, probabil cu cărămidă, și deasupra acoperit, poate, cu pămînt de un anumit soi. Cilindrul servea drept vatră, în sensul că pe el se aprindea focul, enorm ca dimensiuni și cu flacără, relativ mică, tot timpul. Carnea, de vită, mai rar de pasăre, care trebuia friptă, era înfiptă în țepușe de metal, fixate pe marginea superioară a cilindrului într-un cerc mobil de metal. Bucătarul mișca acest cerc de jur împrejurul focului, și astfel carnea se frigea încet și treptat, adică foarte bine. Mi-am amintit, pe cale livrescă, de povestirile noastre cu haiducii de pe vremuri, care procedau în același fel, empiric, firește, ca să zic așa, dar cu același efect, cînd frigeau oi și miei întregi, adesea chiar viței, după împrejurări.

Capitala Uruguayului are un fel de prelungire, numită Carrasco, orășel de vile, toate mici, cu cel mult un etaj, în stiluri de o mare varietate și extrem de atrăgătoare, datorită și faptului că toate aveau grădini, cu arbori și, mai ales, cu arbuști exotici, mai puțin cunoscuți în Europa, aceștia, mai totdeauna cu flori propriu-zise, de ornament. Am cunoscut acolo două românce, fiică și mamă, originare din nordul Moldovei. Cea dintîi se stabilise acolo prin 1944 sau 1945. În mai puțin de douăzeci de ani devenise un adevărat om de afaceri, nu în stil mare, oarecum american, dar impresionant pentru mine, poate și din cauza ...sexului. Avea o „făbricuță“ de ciocolată, foarte bine utilată, și un atelier de confecții femeiești. Ambele întreprinderi erau rentabile. Ele se găseau, bineînțeles,

în Montevideo. Proprietara lor, care locuia în Carrasco, se deplasa în mașină, pe care o conducea singură. Mașină avea și băiatul ei, student la Facultatea de Arhitectură, unde se distingea ca un element de primul rang, cum am aflat de la decanul instituției, pe care l-am cunoscut la o agreabilă recepție oferită de însărcinatul cu afaceri al Ambasadei (aceasta, cu sediul la Buenos Aires), profesorul Traian Moraru. Mama doamnei venise acolo de puțină vreme, dar pentru totdeauna. O bătrînică extrem de simpatică prin felul ei de a se prezenta și a vorbi : inteligentă, vioaie, cu mult bun-simț și cu humor autentic. Nu pot trece sub tăcere, cum spun... francezii, un episod din timpul conversațiilor noastre. Aflînd că este originară din Botoșani, am întrebat-o dacă știe ceva despre o „contemporană" a mea, botoșăneancă, fostă elevă a celebrului pension ieșean „Humpel" (întemeiat de sora lui Titu Maiorescu). I-am pus această întrebare și pentru că eleva în discuție era considerată ca foarte frumoasă — mie nu mi se părea chiar așa, deși (din punctul meu de vedere, tocmai din cauză că) semăna cu Mona Lisa, a cărei frumusețe, mult lăudată (e vorba de modelul picturii), pe mine nu mă prea atrăgea — dar și din cauză că bunul meu coleg de liceu, botoșănean el însuși, cunoscutul și prețuitul critic muzical dintre cele două războaie, Emanoil Ciomac, era îndrăgostit nebunește de dînsa. M-a surprins enorm și totodată m-a înduioșat, retrospectiv, răspunsul doamnei : „Eu eram aceea !" Odată dezvăluit secretul, mi s-a părut că pot merge mai departe cu indiscreția : „De ce i-ați refuzat mîna ?" „Era de o gelozie nemaipomenită, și eu doream să duc o viață de familie calmă, fără... incidente și accidente !" Duioșia mea a crescut, gîndindu-mă la suferința reputatului muzicolog, care, în momentul acela, nu mai era printre cei vii.

Spre sfîrșitul primăverii anului 1964, Universitatea din Viena a comemorat împlinirea a 60 de ani de la întemeierea „Institutului de Filologie română". În vremea aceea, titularul catedrei de Filologie romanică era marele lingvist W. Meyer-Lübke, care avea colaborator, ca „Privat-Dozent" pentru limba noastră, pe Sextil Pușcariu. Amîndoi vor fi luat inițiativa creării unui centru de studii românești, cu atît mai mult, cu cît universitatea vieneză

avea mereu studenți români, cetățeni ai imperiului austro-ungar, dar și unii veniți din țară pentru specializare. Printre aceștia din urmă trebuie amintit D. Caracostea, care și-a luat doctoratul acolo și a lucrat un timp la catedra maestrului său, cu titlu onorific, ca asistent. Studiul limbii noastre avea la Viena o tradiție destul de veche. Adolfo Mussafia, predecesorul lui W. Meyer-Lübke la catedra amintită, se ocupa în prelegerile sale și de română. După primul război mondial, institutul, care primea o subvenție de la guvernul nostru, a dispărut, din cauza noilor condiții de viață produse de marea conflagrație mondială. Interesul științific pentru limba română s-a menținut totuși și continuă să existe, fără întrerupere, pînă astăzi prin lectoratul special pe care l-au condus compatrioți de-ai noștri, în general bine pregătiți și bine aleși. În epoca Meyer-Lübke au dobîndit curiozitate științifică pentru limba noastră numeroși elevi ai săi, unii deveniți celebri, ca, de pildă, M. G. Bartoli, Leo Spitzer, Ernst Gamillscheg. Acesta din urmă are cîteva lucrări, unele sub formă de cărți, consacrate acestui idiom romanic. Leo Spitzer a publicat mai ales articole, numeroase, multe în periodice românești, tratînd probleme mai ales etimologice, sintactice și stilistice, toate cu măiestria sa bine cunoscută.

Evenimentul ale cărui aspecte mai importante le-am prezentat pînă aici n-a fost trecut cu vederea de forurile noastre conducătoare. Fiind directorul Institutului de lingvistică al Academiei, am fost însărcinat eu să reprezint acolo disciplina noastră. A avut loc o ședință solemnă, cu participarea, activă, prin cuvîntări, a rectorului universității, a titularului catedrei de Filologie romanică, prof. Carl Theodor Gossen, și a ambasadorului nostru. Eu însumi am adus salutul lingviștilor români, oprindu-mă îndeosebi la realizările lor în condițiile create după reorganizarea învățămîntului universitar și a Academiei.

La începutul lui octombrie 1964 s-au desfășurat la București, timp de patru zile, lucrările „Conferinței naționale de lingvistică românească“, cu participare internațională. Au fost invitați lingviști atît din est, cît și din vest, care se ocupă sau, cel puțin, se preocupă, de limba

noastră. Cititorii curioşi să afle mai multe lucruri decît cele ce urmează pot consulta revista *Limba română*, vol. XIV, 1965, p. 175—177, unde a apărut o dare de seamă amănunţită despre această manifestare, intitulată, modest (şi prudent), conferinţă. Dau, mai întîi, numele confraţilor străini, care au fost prezenţi, în mod activ, cu referate, comunicări şi intervenţii la discuţii, în ordinea fixată prin programul sesiunii : R. A. Budagov (Moscova), Alf Lombard (Lund), V. Kiparsky (Helsinki), Vl. Georgiev (Sofia), L. Tamás (Budapesta), L. Mourin (Gand), Eqrem Çabej (Tirana), W. Bahner (Leipzig), Vl. Hořejši (Praga). Au mai participat (numai la discuţii), J. Gjinari (Tirana), C. Th. Gossen (Viena), Alain Guillermou (Paris) şi J. Huškova (Brno). Problemele de bază supuse analizei au fost următoarele : Dicţionarul limbii române ; Tratatul de istorie a limbii române ; Limba română literară ; Dialectologia românească ; Gramatica limbii române ; Metode noi de cercetare a limbii.

Succesul acestei reuniuni a fost, în linii mari, la înălţimea aşteptărilor. Mai întîi, cel ştiinţific, care a fost asigurat printr-o pregătire temeinică a referatelor şi problemelor. Interesant din acest punct de vedere a fost mai cu seamă faptul că o bună parte din contribuţiile prezentate au avut ca autori oameni tineri şi foarte tineri, care erau o promisiune, cum se spune familiar, de mai înainte, confirmată la conferinţă şi realizată din plin după aceea. Amintesc pe cîţiva dintre aceştia (tot în ordinea programului) : Marius Sala, N. A. Ursu, Ion Gheţie, Mioara Avram, Valeria Guţu-Romalo, Andrei Avram, Emanoil Vasiliu. La fel de îmbucurător, dacă nu chiar mai îmbucurător, a fost succesul uman, în sensul şi politic al cuvîntului. Filologie, deci şi lingvistică, înseamnă, literal, „dragoste pentru cuvînt“, adică pentru limba pe care o studiază filologii şi, mai departe, pentru producţiile spirituale pe care le exprimă ea, creaţia cea mai valoroasă şi mai permanentă a unui popor, indiferent de timp şi loc, ca şi pentru creatorul ei. Această definiţie s-a dovedit a fi perfect corespunzătoare realităţii la conferinţa naţională de lingvistică românească, ale cărei lucrări s-au încheiat cu angajamente luate de gazde şi, în general, respectate o bună bucată de vreme, precum şi cu o promi-

siune, din păcate, neonorată, de a organiza peste nu mai țin minte cîți ani, în orice caz nu prea numeroși, o nouă reuniune similară.

În ultimele zile ale lui octombrie și în primele ale lui noiembrie 1964, o delegație, destul de numeroasă, a Academiei a participat la un colocviu belgo-român, organizat de Institutul de Științe social-politice de pe lîngă Universitatea liberă din Bruxelles. Printre preocupările foarte importante ale acestui organ științific, relațiile dintre vestul și estul Europei ocupau un loc de frunte. Așa se explică inițiativa luată de conducerea lui (directorul institutului era profesorul Dekkers, sociolog, cu îndelungată experiență „pe teren“ : a lucrat un număr de ani în Congo fost belgian) de a organiza, în fiecare an, întîlniri cu reprezentanți autorizați ai țărilor socialiste. În toamna anului amintit a venit rîndul României. Delegația noastră era alcătuită, între alții, din Roman Moldovan și Costin Murgescu, în calitatea lor de economiști și directori ai Institutului de cercetări economice al Academiei. Colocviul a durat o săptămînă, cu rezultate îmbucurătoare în ce privește scopul principal urmărit atît de gazde, cît și de invitați. Toate comunicările, împreună cu discuțiile propriu-zise provocate de ele, au fost publicate în volumul *Le régime et les institutions de la Roumanie*, Bruxelles, 1966. Titlul arată că profitul colocviului a fost mai larg decît rezultă din spusele mele de pînă aici. Eu însumi am vorbit, destul de amănunțit, despre „Metodele și stimularea creației științifice, literare și artistice“.

Participarea la acest colocviu mi-a adus satisfacții și de ordin strict personal, pe care îmi îngădui să le arăt, din fugă și cu toată jena. (Și de data aceasta m-am conformat sugestiilor unor cititori mai apropiați sufletește de mine, care au găsit exagerată... discreția mea în chestiuni strict personale.) La aeroportul Băneasa, unde delegația noastră a fost însoțită de numeroși cercetători ai Academiei, am primit, drept mulțumire pentru cîteva cuvinte de laudă exprimate în scris, despre un articol al său, de la o ziaristă, într-adevăr talentată, o garoafă albastră. Darul m-a bucurat enorm, și bucuria m-a stăpînit tot timpul șederii mele la Bruxelles, fapt care a contribuit în mare măsură la desfășurarea în bune con-

diţii a activităţii mele acolo. De aceea (sau şi de aceea) pomenesc aici acest detaliu. Dealtfel, prezenţa mea la Bruxelles s-a manifestat şi în alt mod. Am revăzut, şi nu numai odată, familia J. şi A. von Praag, menţionată şi în alt capitol. Profesorul L. Mourin — şi el amintit într-o pagină imediat precedentă — a avut amabilitatea să invite, pentru mine, acasă la dînsul, un număr de profesori şi alţi intelectuali. Bucuria adusă de mine de la Bucureşti, ajutată de prietenia gazdei şi de amabilitatea sinceră, deschisă, a celor prezenţi, m-a făcut să-mi pierd cu totul reţinerea mea obişnuită în faţa unor oameni pe care îi văd pentru întîia oară. Am aflat mai tîrziu, de la profesorul L. Mourin, nu direct, ci printr-un prieten comun, că toată comportarea mea a impresionat plăcut pe invitaţii săi. Vestea aceasta, care confirma o vagă bănuială, a mea, m-a bucurat, fireşte, mult, şi ca persoană, dar şi ca reprezentant al ţării noastre. Am cunoscut acolo, între alţii, pe doamna Noulet, profesoară la universitate, foarte apreciată ca istoric literar, şi pe soţul său, catalanul Josep Carner, diplomat de carieră şi scriitor în orele libere, foarte civilizat, care, după ascensiunea lui Franco la conducerea Spaniei, a refuzat să se întoarcă acolo, ca protest împotriva regimului falangist, pe care îl detesta în sens nu numai strict politic, ci şi naţional : patria sa propriu-zisă, Catalonia, avea de suferit şi din acest ultim punct de vedere, căci îşi pierduse în întregime autonomia, pe care o avusese oarecum chiar în timpul dictaturii lui Alfons al XIII-lea. Aflînd, la un moment dat, ce vîrstă am, a exclamat : „M. Iordan feint de ne pas être jeune !“ Păream, cred, mai tînăr din cauza bunei dispoziţii, care nu era exclusiv a mea.

Participarea delegaţiei noastre la Colocviul belgo-român a fost apreciată favorabil de forurile superioare ale ţării în ce priveşte roadele scontate. Comunicările şi discuţiile aferente au avut darul de a lămuri pe belgienii prezenţi la dezbateri şi, după publicarea volumului amintit, pe toţi cititorii lui despre situaţia reală, privită sub aspect politic, economic şi cultural, din România nouă, înlesnindu-le astfel o apreciere justă, în general, cu adevărat obiectivă, a eforturilor depuse de regim şi de toţi cetăţenii ei pentru construirea socialismului. La cîteva

ședințe a participat și un senator belgian, om cu mare autoritate politică în țara sa, care fusese pe la noi, luînd cuvîntul de mai multe ori, spre a confirma aprecierile făcute de autorii români ai comunicărilor prezentate. După un an, profesorul Dekkers a fost invitat, împreună cu soția, de guvernul nostru la București, unde a ținut o conferință și a luat contact cu unele personalități și institute apropiate de preocupările sale științifice. Într-o seară i-am avut, pe amîndoi, oaspeți la masă, în locuința mea, unde am invitat și pe toți membrii delegației noastre participanți la colocviu, de asemenea cu soțiile.

În primele zile ale lui aprilie 1966 a avut loc la Paris o reuniune solemnă, dedicată primului centenar al celei mai vechi (așa cred) societăți științifice din Europa în domeniul lingvisticii (în sensul larg, aș zice universal, al cuvîntului). Evenimentul coincidea cu împlinirea unui secol de la nașterea marelui savant Antoine Meillet, care a fost conducătorul, de fapt, al ei, ca „secretar-administrator“, vreme îndelungată, după moartea lui M. Bréal, predecesorul său în această calitate. Am fost invitați la această festivitate Al. Rosetti, Al. Graur și eu. Ședința solemnă a fost de o mare sobrietate, cum se cuvine, după părerea mea, într-un caz ca acesta, atît ca durată, cît și ca ținută a cuvîntărilor rostite de gazde și de cei veniți din alte țări. Din partea noastră am vorbit eu, nu din cauza... vîrstei, ci pentru că propunerea mea ca acest lucru să-l facă colegul Rosetti, membru mai vechi al „Societății (de lingvistică din Paris)“ și excelent cunoscător al limbii franceze, n-a fost acceptată de el. M-am achitat onorabil de sarcină, în ciuda temerii (sau, poate, tocmai din pricina ei ?). După ședință am rămas un timp, spre a prezenta omagiile noastre doamnei Meillet, pe care o cunoscusem, toți trei, în timpul studiilor noastre în capitala Franței, și a sta de vorbă cu unii dintre participanți. A urmat apoi o masă oarecum comună, vreau să spun cu cei mai mulți dintre ei. A doua zi s-au ținut comunicări, cu conținut foarte general și totodată variat, toate de către invitați, printre ei, Einer Haugen, care, în ajun, a prezentat salutul Societății Americane de Lingvistică, și Giacomo Devoto, de la Universitatea din Florența.

Solemnitatea a avut o „urmare“, cu caracter practic. După aceea, cine a dorit să cunoască „Tezaurul limbii franceze“ de la Nancy, care, în treacăt spus, n-are nici o legătură administrativă cu „Societatea“, a putut călători, în condiții agreabile, pînă acolo. Noi, românii, am făcut această călătorie, cu un profit de natură științifică ieșit din comun. Titulatura dată aici aparține, de fapt, unui institut de cercetări în domeniul lexicologiei și lexicografiei, în care se elaborează Dicționarul limbii franceze considerată de-a lungul întregii ei existențe. Așa se explică numele lui, frumos, dar și adevărat. Numele complet al institutului este „Centru de cercetări pentru un Tezaur al limbii franceze“. Este instalat într-un local propriu, construit special pentru adăpostirea lui. Munca de colectare a materialului lexical din texte, începînd cu cele mai vechi și mergînd pînă în zilele noastre, precum și clasarea lui se fac cu ajutorul mașinilor electronice. Am asistat la operațiile succesive care se realizează pînă la începerea elaborării propriu-zise a faptelor de către cercetători. Pentru noi, deprinși cu mijloacele manuale bine cunoscute, a fost un spectacol de neuitat, produs, parcă, al unei fantazii extraordinare. Fișele, care, pînă la sfîrșit, vor fi în număr de 250.000.000, sînt late de circa $1^1/_2$ decimetri și nu conțin cuvinte izolate, ci fraze și propoziții întregi. Ele ies fără întrerupere din mașină, urmînd ca departajarea lor să se facă ulterior după necesități. Căci acest imens material documentar urmează a fi utilizat nu numai pentru întocmirea dicționarului, ci și pentru cercetări de ordin gramatical în sens larg. Fără să vreau am făcut, melancolic, comparație cu condițiile în care se lucrează în țara noastră la Dicționarul, tot „tezaur“, al limbii române. Acest centru, care avea atunci cam cîte 100 de cercetători și tot atîți tehnicieni, este condus de profesorul Paul Imbs, membru al Institutului Franței, în momentul acela președinte al „Societății de lingvistică din Paris“. (Așa se explică vizita noastră acolo, legată de jubileul acesteia.) După această vizită — cuvînt nepotrivit în cazul de față, întrucît am asistat, în realitate, la o magistrală lecție practică de lingvistică, a avut loc o întîlnire colegială, organizată de Universitatea din Nancy, cu participarea multor profesori ai ei. La masă,

Al. Graur, solicitat de organizatori, a luat cuvîntul în numele invitaţilor.

Dintre reuniunile internaţionale cu conţinut tot de specialitate propriu-zisă, la care am mai luat parte, voi vorbi de două congrese, ambele din anul 1973. Primul, organizat în Perú, prin luna martie, a fost, pentru mine, o surpriză în absolut toate privinţele. În primul rînd, nu aveam nici o idee despre existenţa unei „Societăţi de lingvistică“ din New York şi, deci, nici despre preşedintele ei, Chang Rodríguez, peruan, după tată chinez, după mamă spaniol (ca limbă), ambii originari din fosta ţară a incaşilor. Eram la fel de ignorant în legătură cu posibilităţile financiare ale acestei societăţi, care îşi poate permite luxul să suporte cheltuieli enorme în fiecare an : congresul de care mă ocup era, mi se pare, al XVIII-lea. Lucrul cel mai neaşteptat şi totodată mai plăcut pentru mine a fost invitaţia, pe care mi-a adresat-o preşedintele, de a participa, fără nici un efort... bănesc, de la Paris pînă la Arequipa (oraş universitar din Perú, sediul congresului) şi înapoi, timp de şapte, opt zile.

Călătoria a fost bogată în „peripeţiuni“, care merită a fi povestite. Trebuia să iau, la Paris, un avion „Air-France“, care ajungea la Lima în opt ore şi jumătate. (Itinerarul fusese stabilit de Comitetul de organizare.) Deoarece „controlorii de zbor“ erau în grevă, a trebuit să schimb ruta. Asta a însemnat o complicaţie nemaipomenită a situaţiei. Mai întîi, o noapte în plus la Paris. Prima a fost... plătită (la hotel) de agenţia franceză, a doua a căzut, pe nedrept, în sarcina mea. (Nu strică să afle cititorii că am plătit circa 26 de dolari, adică 130 de franci, pentru o cameră, mai puţin confortabilă decît aceea de la Montréal, care m-a costat pe... jumătate. Mai adaug că cele două mese pentru care aveam „bon“ de la „Air-France“ le-am luat — nu se putea altfel — în nişte restaurante de neimaginat, sub toate aspectele, ca modestie — folosesc un eufemism — pentru o metropolă ca Parisul.)

Ruta nouă, singura posibilă în condiţiile date, a fost prin New York. Pentru aceasta aveam nevoie de viza de tranzit americană. Experienţa din 1960, de care am vorbit chiar în acest capitol, s-a repetat acum, într-o formă şi

mai elocventă, în sens pesimist, cu privire la „modul de viață“ amintit atunci. A trebuit să completez două chestionare : unul obișnuit, pentru cetățenii... nesuspecți, al doilea, pentru cei din țările socialiste. (Poate nu chiar din toate.) Al doilea era, în cazul meu, nu un chestionar propriu-zis, cu întrebări anumite, la care trebuia să răspund (acest lucru l-am făcut în primul dintre ele), ci un formular unde urma să-mi fac autobiografia, începînd cu vîrsta de 16 ani. Aceasta însemna, de fapt, să arăt unde am trăit și ce am făcut de-a lungul celor 69 de ani ai mei socotiți din acel moment. Prima reacție a fost să renunț pur și simplu la călătorie, mai mult, dacă nu exclusiv, ca protest contra unei asemenea enormități, care depășea tot ce-mi imaginam eu despre astfel de măsuri, luate în republicile dictatoriale de tip sud-american, deși nu posedam nici un fel de informație mai mult ori mai puțin precisă privitoare la ceea ce se întîmplă efectiv acolo cu adversarii regimului. Dorința de a cunoaște, oricît de puțin, cea mai interesantă dintre țările lumii noi, precum și sentimentul că aș fi dat dovadă de lașitate, cine știe cum interpretată de serviciul consular al Ambasadei Statelor Unite din Paris, m-au împiedicat să iau această hotărîre pripită. M-am conformat, deci, cum am putut și am arătat, corect, tot ce mi-am amintit din trecutul meu. Pe drum am reflectat un timp la absurditatea celor povestite despre exigențele serviciului de pașapoarte american. Singura explicație posibil logică mi s-a părut a fi dorința organelor în discuție de a împiedica pur și simplu traversarea, ca să nu mai vorbesc de eventuala vizitare, a enormei țări transoceanice. Am găsit un argument, in sprijinul acestei explicații, în ceea ce ni s-a întîmplat, lui Tudor Bugnariu și mie, la Havana, în 1960, cînd, după aproape două săptămîni de așteptare, ni s-a refuzat pur și simplu viza de tranzit prin Statele Unite. E o dovadă de tărie sau, mai degrabă, de slăbiciune în probleme de contact cu oameni din afară ? (Eu înclin pentru ipoteza a doua.)

M-am îmbarcat, deci, cu o zi mai tîrziu, într-un avion „Pan-America“, foarte comod în ce privește spațiul, nu numai în ansamblu, ci și în detaliu : fotoliile erau foarte cuprinzătoare, ca pentru doi oameni cu siluetă. Nou mi

s-a părut și interiorul din punctul de vedere al construcției : atît tavanul, cît și pereții aparatului de zbor erau plane, ca într-o casă de locuit. La New York am sosit noaptea, timp incomod pentru un călător ca mine, necunoscător, practic, al limbii engleze. Dealtfel, chiar ziua m-aş fi descurcat foarte greu, din cauza imensității aeroportului, adevărat oraş sau cartier de oraș mare. Am avut însă noroc de o tînără fată — nu era o călătoare, ci, mai degrabă, salariată, pentru nu ştiu ce slujbă, a administrației — care știa bine nemțește. M-a ajutat în toate felurile, direct, și, la sfîrşit, printr-un hamal, ales de ea, care m-a condus pînă la locul, destul de îndepărtat, unde trebuia să mă urc într-un avion cu destinația Lima. Pînă în capitala Perú-ului am făcut trei escale : Miami, tot noaptea, Ciudad de Panamá și Quito, acestea, ziua. De pe aeroportul penultimului oraş se putea vedea în toate direcțiile pînă foarte departe : locul era perfect deschis, fără obstacole naturale sau artificiale. Impresie, binefăcătoare, de libertate, care te îndemna parcă să te aventurezi în spațiu și să respiri din plin. La Quito am crezut că mă găsesc într-o țară extrem de săracă. Aeroportul era ca o vilă, mai mărișoară, de-a noastră, cu etaj. Impresia de sărăcie a crescut, văzînd o biată femeie care vindea, pe un dolar bucata, niște șaluri lucrate de mînă. Am cumpărat și eu cîteva, căci erau frumoase și de efect, numai bune pentru cadouri, la întoarcerea acasă.

Ajuns la Lima, în după-amiaza zilei a doua, după o călătorie, se poate spune fără întrerupere — escalele sînt simple pauze, fie și de oarecare durată — de circa 23 de ore. Și, cu toate acestea, mă simțeam bine, firește destul de obosit. Am făcut drumul, pînă la Arequipa („Oraşul alb“=*La Ciudad blanca* : majoritatea caselor sînt construite din piatră calcaroasă, existentă, din belșug, în carierele învecinate), în aceeași zi. Acolo, am fost... despăgubit de toate necazurile și neplăcerile arătate pînă aici. Și iată cum.

Toți congresiștii, nu prea numeroși, majoritatea, din cele două Americi, în frunte cu Statele Unite, erau cazați într-un hotel enorm, extrem de confortabil („El Presidente“), unde luau și mesele şi, lucru admirabil în multe privințe, se țineau toate ședințele, chiar cele plenare, care

au fost mai numeroase decît celelalte. Mărturisesc deschis că nu m-am simțit atît de bine, fizicește și sufletește, ca acolo niciodată și nicăieri la reuniuni de acest fel. Din camera mea, cu ferestre enorme, care nu constituiau, bineînțeles, o excepție, vedeam, ca de la o distanță de cîteva sute de metri, cele trei piscuri ale Anzilor, înalți de peste 6000 de metri. Le-am dat numele, foarte drăgălașe, într-o modestă descriere publicată în „Secolul 20", unde îmi exprimam, aproape copilărește, bucuria de a fi văzut oameni și locuri într-adevăr de neuitat. Cred că mi-au plăcut în mai mare măsură oamenii, ființe simple și naive, apropiate, adică, de natură, care amintesc de țăranii români de pe vremuri, mai cu seamă în ce privește cuviința și ospitalitatea. Țin să precizez că am cunoscut direct numai intelectuali, înainte de toate profesori de toate categoriile, și pe ei îi am în vedere, cînd fac aceste aprecieri. Pe unul dintre ei, Jorge Cornejo Polar, președintele „local" al Congresului, l-am vizitat acasă, invitat de el la masa de seară. I-am cunoscut familia, alcătuită din soție (mai tînără cu 14 ani decît el — mi-a spus singur asta — și de aceea îi zicea, în glumă și tandru, *mi hija* „fiica mea") și patru fete, între 12 și 4 ani, toate asemănătoare, în mai mare măsură, cu mama lor, ca tip (metis). Sentimentul că mă găsesc printre țărani, firește, instruiți și chiar cultivați, m-a stăpînit tot timpul și mi-a creat o stare de spirit cum n-am avut de multe ori în viața mea. Doamna Cornejo conducea o mică librărie, din nevoia de a avea o ocupație și de a păstra și în chipul acesta contactul cu cartea, care era o tradiție în familia sa. (Bunicul ei, al cărui portret l-am văzut la Primăria orașului, unde au fost primiți oficial congresiștii, a făcut parte din conducerea superioară a orașului.)

Lucrările congresului s-au desfășurat într-o atmosferă aproape familială, extrem de agreabilă. Aceasta, din cauzele deja arătate : numărul redus al participanților și faptul că toți (cu excepția localnicilor) dormeau, mîncau și lucrau în aceeași casă. Rezultatul a fost, din punct de vedere pur uman, o apropiere spirituală ca între prieteni. La aceasta a contribuit, în parte, și tematica congresului, axată, cum se zice astăzi foarte des, pe probleme mai ales generale, printre care dominau bilingvismul, foarte actual,

într-o țară ca Perú-ul, sub toate aspectele, și, ceva mai puțin, chestiunile teoretice. S-a insistat, prin forța lucrurilor, asupra situației din țara-gazdă, cunoscută și în alte regiuni ale Americii de Sud, mai caracteristică totuși acolo, din cauză că elementul indian este mai numeros și, se pare, mai bine conservat decît în alte părți. Cred că mai ales în Mexic situația se înfățișează cam la fel. M-aș gîndi, cu prudență, că în aceste două țări populația indigenă (incașii, respectiv aztecii) a atins un grad de civilizație superior celorlalte. Și, venind vorba de indieni, trebuie să arăt că tipul peruan este de o mare finețe, ca trăsături, în comparație cu cel mexican, destul de grosolan.

Eu nu aveam de gînd să prezint o comunicare. Știam, și din programul congresului, dar și pe bază de pură deducție, că voi avea multe și mult de învățat participînd sîrguincios la lucrările lui. Domnul Chang Rodríguez, președintele, m-a întrebat (e un fel de a vorbi !), dacă nu sînt dispus să „spun“ și eu ceva într-un „spici“ mai prelungit. Am acceptat, fără emoție și aproape cu bucurie, și m-am... descurcat, în vreo 15 minute, cu o dezinvoltură care a surprins, firește, plăcut, chiar și pe mine (poate că exclusiv pe mine). Am prezentat, liber, situația actuală din lingvistica romanică (existentă, dealtfel, și în alte ramuri ale științei limbii), care constă, de fapt, în confruntarea (aș putea spune înfruntarea) concepției și metodelor tradiționale cu cele moderne. Improvizația mea a fost apreciată favorabil, nu în ultimul rînd și din cauza ușurinței cu care a putut fi urmărită.

În una dintre zile, masa de prînz am luat-o cu toții într-un fel de grădină, acoperită, dacă pot zice așa. S-au „servit“ mîncăruri autohtone. O „intrare“ nu era deloc autohtonă pentru mine : porumb, sub formă de științeți, fiert ! Doamna Cornejo a vrut să-mi facă o plăcere, adică să-mi mulțumească și în modul acesta pentru o bluză românească (o iie) din pînză albă topită, cu flori puține și discrete, tot albe, pe care i-o dăruisem (și cu scopuri propagandistice !) : a venit îmbrăcată cu ea. Am avut-o vecină, împreună cu o catalană, pictoriță destul de talentată, care trăia la New York, căsătorită cu un compatriot

al său şi a profitat de congres spre a-şi organiza, la fața locului, o foarte reușită expoziție personală.

La sfîrşitul congresului, Universitatea San Agostino, prin prorectorul ei, mi-a propus să țin o conferință, pentru studenți și pentru unele cadre didactice tinere, filologi de profesie. Am acceptat bucuros, şi bucuria a crescut în timpul și după ținerea conferinței, datorită atenției și interesului cu care a fost ascultată. Mi s-au pus şi cîteva întrebări, la propunerea făcută de mine, după ce am terminat-o. O experiență în plus, cu semnificație mai generală, ceea ce am constatat după vizita făcută, din fugă, la cele două universități ale capitalei, ai căror studenți erau în... grevă, de mai multe zile.

Părăsind, cu regret sincer, Arequipa, după terminarea congresului, am fost salutat de soții Cornejo Polar, care s-au revanşat, făcîndu-mi cadou un „retablo", un fel de triptic, de dimensiuni mici, care înfăţişează, sculptural şi pictural, naşterea lui Isus. Vreau să spun că oamenii și celelalte viețuitoare sînt „confecționați" din gips (așa mi se pare) și „colorați" conform cu realitatea. Acest obiect, acolo, ca și în Spania, unde l-am văzut adesea, are, bineînțeles, semnificaţie religioasă, fiind însă, totodată, și o modestă lucrare artistică, mai bine zis de artizanat, la un nivel ridicat.

Printre congresiștii peruani se găsea, cum era de aşteptat, și profesorul Luis Jaime Cisneros, de la Universitatea Catolică din Lima, amintit într-o pagină precedentă ca participant la prima serie a cursurilor de vară de la Sinaia. Aşa se explică, înainte de toate, invitația făcută, delicat, prin soția sa, care se afla şi ea la congres, de a fi oaspetele lor în capitala țării. Am acceptat, bucuros și... interesat în toate sensurile. Aveam, între altele, ocazia să cunosc mai de aproape viața familială a unui intelectual și, indirect, să-mi fac o idee, fie și destul de vagă, despre atmosfera spirituală obișnuită în cercul unor oameni de categoria lui socială.

Familia Cisneros, alcătuită din părinți și patru copii (de la vîrsta de circa 13—14 pînă la 4 ani), locuia la distanță de vreo 40 km de Lima într-un mic castel. Îi spun așa, şi nu casă propriu-zisă, mai întîi din cauza aşezării : spatele clădirii se rezema de o stîncă înaltă și abruptă. La

aceasta se adăugau marele număr al încăperilor şi dimensiunile celor mai multe dintre ele. Se pare că au locuit acolo, la început, părinţii profesorului, împreună cu cei... doisprezece copii ai lor, dar nu prea multă vreme, fiindcă tatăl, om politic de vază şi, bineînţeles, foarte bogat, a trebuit să se expatrieze, stabilindu-se la Buenos Aires. (Se vede că, atunci, situaţia politică din Perú şi Argentina se prezenta invers faţă de cea actuală!) Datele mele sînt aproximative, ceea ce nu dăunează înţelegerii lucrurilor în semnificaţia lor. Fapt este că acest coleg al meu — amănuntul l-am reţinut bine — şi-a făcut studiile, chiar şi pe cele liceale, la Buenos Aires, unde a avut norocul, ca student, să fie elevul unui mare lingvist, Amado Alonso, se pare, refugiat şi el, tot politic, din Spania.

Gazda mea avea maşină. Aceasta înseamnează că se deplasa zilnic în oraş, pentru a-şi face cursurile şi a lucra în biblioteca unui institut de cercetări. Prin urmare, puteam, ori de cîte ori doream (şi doream mai totdeauna), să fac şi eu acelaşi drum. spre a cunoaşte capitala ţării, extrem de interesantă în multe privinţe. Impresia generală, foarte satisfăcătoare pentru gusturile mele cam... rustice, a fost asemănătoare cu cea produsă de Ciudad de México, pe care o întrecea în acest sens, căci numărul zgîrie-norilor şi al caselor cu mai multe etaje decît două, trei, era şi mai redus. (Interveneau, desigur, factori economici.) Fosta patrie a incaşilor a fost mai puţin bogată decît aceea a aztecilor. Afară de asta, Lima are o populaţie cam jumătate cît a Mexicului, adică vreo două milioane şi jumătate, ceea ce poate ajuta, oarecum, la înţelegerea situaţiei. Are muzee, o catedrală din secolul al XVI-lea, biblioteci publice etc. Ospitalitatea locuitorilor, la fel cu a celor din Arequipa, cu deosebirea că se manifestă întrucîtva mai puţin direct. Aceeaşi simplitate şi modestie, aceeaşi „Leutseligkeit", cum spun nemţii mai conform cu realitatea stării de spirit în discuţie, pentru „apropierea, cu simpatie, de oameni".

În casa familiei Cisneros m-am simţit excelent, dar şi destul de jenat, tocmai din cauză că gazdele erau din cale afară de prietenoase. Am putut vedea cum se desfăşoară viaţa zilnică într-o casă cu copii relativ mulţi

și de vîrste mici, ai căror părinți aveau o stare materială foarte bună și o formație de intelectuali autentici. (Doamna Cisneros avea studii universitare și se pregătea pentru o muncă potrivită cu pregătirea sa, fără să fi avut numaidecît nevoie.) N-am constatat deosebiri, nici multe, nici importante, în comparație cu o familie asemănătoare din Europa. Într-o după-amiază au venit cîțiva tineri, bărbați și femei, „în vizită" (anunțați, cred, din timp). Am fost cît se poate de atent la comportarea lor, ca și a gazdelor. Căci mă interesa mai cu seamă din punctul de vedere al psihologiei vizitatorilor, dată fiind vîrsta lor. Examenul, ca să-i zic așa, pe care l-au dat m-a satisfăcut pe deplin, datorită, înainte de toate, naturaleței aproape desăvîrșite a vorbei și a ținutei : nimic forțat, nici în sensul unei anumite libertăți, caracteristică, în general, tinerilor de astăzi, nici în acela al respectului față de gazde, adică de șeful familiei, care fusese sau era profesorul lor. Mi-am amintit de Spania, unde am făcut constatări, în linii mari, aproape identice. M-am bucurat sincer, în calitatea mea de simpatizant, fără rezervă, al popoarelor din America Latină, în măsura în care le-am putut cunoaște și direct și din unele opere literare. Simpatia mea se explică și prin concepția pe care o am despre om ca ființă socială, cu drepturi, dar și, în primul rînd, cu îndatoriri față de semenii săi, și prin convingerea că pe aceste popoare le așteaptă un viitor, nu tare îndepărtat, de dezvoltare neobișnuită, în toate privințele, dacă, așa cum este de presupus, lupta lor pentru eliberarea economică va da rezultatul scontat. Tinerețea lor, care e și cronologică, prezintă, pentru mine, garanția izbînzii.

Într-o zi, profesorul Cisneros mi-a propus să facem o... ascensiune andină, bineînțeles cu mașina. Am acceptat bucuros. Am ajuns în trei, patru ore pînă la înălțimea de circa 5000 de metri. Se aprovizionase, nu în primul rînd, pentru sine, cu niște pastile menite să înlesnească rezistența organismului la o asemenea altitudine. Am suportat destul de bine acest test, bogat în impresii de tot felul. Sus de tot am putut vedea de aproape vestitele, prin părul lor, capre, numite, unele lama, altele alpaca. (Profit de prilej spre a arăta că în *Mic dicționar enciclopedic* acest ultim cuvînt este prevăzut cu un accent pe

a final, sub influența limbii franceze, din care noi am împrumutat numele stofei așa de fine și de frumoase, numită alpacă — la fel ca în frunțuzește —, confecționată din părul acestor animale.) M-au uimit, ca pe un necunoscător ce eram, două lucruri : picioarele lor foarte lungi, în comparație cu dimensiunile de vițel proaspăt fătat ale corpului, și faptul că... pășteau, că găseau, adică, vegetație comestibilă pentru ele în stîncăria aceea. Ceea ce am spus despre înfățișarea lor arată că prima lor calitate fizică este o mare grație, destul de curioasă pentru deprinderile noastre, dar reală, incontestabilă. Ele reprezintă animalul prin excelență al Perú-ului, căci a devenit emblema (sau una dintre emblemele) statului.

Într-un loc, de-a lungul drumului nostru, am ajuns din urmă un tînăr pedestru. Prietenul meu a oprit mașina și l-a poftit să urce : nici tînărul n-a cerut, cum m-aș fi așteptat, pe baza experienței de acasă, și doar auzise, la un moment dat, zgomotul mașinii, și nici „șoferul" nu l-a întrebat, înainte de a-i adresa invitația, cine e și unde se duce. După vreun ceas de mers sosise ora prînzului, tocmai în apropiere de un modest, în aparență, restaurant. Cu aceeași naturalețe, de care am vorbit ceva mai înainte, profesorul Cisneros l-a rugat pe tînăr să ia loc, alături de noi, la masă. Aflasem amîndoi că însoțitorul nostru era student, dar sînt sigur că și cu un țăran sau muncitor comportarea sa ar fi fost aceeași.

Președintele congresului, Chang Rodríguez, care era totodată președintele Societății de lingvistică din New York, organizatoarea, de fapt, și patroana reuniunii noastre de la Arequipa, m-a invitat, pentru vreo patru, cinci zile, în orașul monstru, ca să țin una sau două conferințe, probabil la societatea amintită. Am acceptat, în primul moment, cu bucurie sinceră, stîrnită, cu siguranță, de curiozitatea de a cunoaște, fie și foarte superficial, ceva din viața interioară a acestei metropole, al cărei exterior l-am văzut, parțial, destul de des prin diverse mijloace fotografice și l-am asemănat cu un imens conglomerat de edificii informe. Reflectînd mai tîrziu, cu sînge rece, la călătoria pe care trebuia s-o întreprind, să fac, adică, drumul înapoi, așa cum am procedat de la Paris spre Lima, mi-a scăzut de tot entuziasmul inițial. Mai hotărîtoare a

fost însă ideea că va trebui să completez un formular și mai complicat decît cel din capitala Franței. Dacă pentru viza de tranzit mi s-a cerut să spun unde am trăit și ce am făcut de la vîrsta de 16 ani înainte, pentru una de ședere, indiferent cît, în SUA va trebui să răspund și la întrebări despre ascendenții mei sau măcar despre cei direcți, dacă nu cumva și despre mine de la vîrsta de școală elementară. Am telegrafiat, deci, domnului Chang Rodríguez că renunț, cerînd scuze și regretînd, la extrem de amabila d-sale invitație. Dealtfel, regretul era, într-o anumită măsură, sincer, fiindcă eram curios, aș zice științific vorbind, să cunosc, la fața locului, ceva despre „modul de viață american".

Am părăsit această țară sud-americană cu sentimentul omului care a trăit visînd timp de două săptămîni și apoi se trezește. Visul ar fi fost și mai frumos, dacă aș fi putut vizita centrul incas cel mai important : Cuzco. Pînă acolo nu se putea ajunge în condiții acceptabile decît cu avionul. Din păcate, n-ar fi fost posibilă călătoria decît peste o săptămînă. Deși biletul meu pentru întoarcerea în Europa era eliberat de agenția „Air France", am preferat, și n-am greșit deloc, dimpotrivă, să zbor cu un avion „Luft-Hansa". Cunoșteam, din 1964, condițiile, excelente, în toate privințele, pe care le pune la dispoziția călătorilor această agenție. Amabilitatea și înțelegerea oamenilor care o conduc și o servesc în sens strict depășesc aproape orice așteptare. De la Frankfurt a. M., escala finală, ar fi trebuit, teoretic (și „juridic") vorbind, să iau un avion românesc. M-am îmbarcat totuși în unul german, fără nici un fel de „tratative". Cînd am ajuns deasupra țării noastre, secundul pilotului m-a poftit să intru în cabina de conducere a aparatului. Vremea era foarte frumoasă, și priveliștea la fel. Această a doua călătorie... zburătoare cu „Luft-Hansa" mi-a întărit convingerea că agenția germană de zbor întrece pe toate cele cunoscute, direct, de mine, destul de numeroase în ce privește latura cea mai importantă pentru călători : tratamentul de care se bucură ei din partea personalului, înțelegînd prin aceasta nu numai politețea, ci și treapta superioară a acesteia, care este amabilitatea, o formă, de fapt, a omeniei. Se știe, de fapt, că nemții sînt ne-

gustori excelenți, adică, zic eu, au grijă de interesele lor, dar și de ale partenerului, ceea ce, pînă la urmă, înseamnă, ca rezultat concret, tot apărarea intereselor proprii, căci clientul mulțumit revine, ori de cîte ori are nevoie, la negustorul care se poartă cum se cuvine cu dînsul. După congresul de la Rio de Janeiro, despre care am vorbit în capitolul precedent, am constatat că „Luft-Hansa" are un concurent redutabil în „Virag"-ul brazilian în ce privește căldura amabilității, transformată în adevărată prietenie.

În toamna aceluiași an (1973) am avut o bucurie, științifică și umană, foarte asemănătoare cu cea descrisă în paginile imediat precedente. La Málaga a avut loc un congres de studii mediteraneene, organizat de un comitet internațional care patronează elaborarea unui Atlas lingvistic al tuturor regiunilor scăldate de apele Mediteranei. Marea Neagră este considerată drept o prelungire a acesteia, fapt care se traduce prin interesarea țării noastre la această grandioasă întreprindere științifică. Lucrările au început de mai mulți ani, și prezentarea lor se face în congrese speciale, unde se discută problema atlasului sub toate aspectele ei. La congresele precedente n-am fost de față, cu regret mai ales pentru cel ținut la Palermo. Aș fi avut prilejul să cunosc puțintel Sicilia, extrem de interesantă și lingvistic vorbind. (Se mai vorbește acolo, ca și în sudul Italiei, de către un număr din ce în ce mai mic de oameni, limba greacă din timpul „Magnei Graecia", bineînțeles, modificată, de-a lungul celor două milenii și jumătate, pînă aproape de nerecunoaștere chiar pentru specialiștii propriu-ziși.) În una dintre ședințele pe secții am citit comunicarea „Atlase sau Glosare ?", în care discutam avantajele și dezavantajele studierii graiurilor populare — Atlasul mediteranean are la bază terminologia maritimă *populară* — în mod exclusiv cu metoda cartografică, respectiv lexicografică, și recomandam utilizarea concomitentă a amîndurora, cu completarea celei dintîi prin întocmirea de monografii dialectale. Au participat la acest congres mai mulți români, printre ei, Al. Rosetti și Marius Sala, care se ocupă de ancheta pe teren, din partea țării noastre, încă de la începuturile acestei întreprinderi științifice. Dez-

baterile au fost, în general, interesante. Pe mine m-a bucurat în mai mare măsură, ca de obicei la reuniuni internaționale, contactul cu oamenii. De data aceasta, el a fost amplu şi variat, deşi participarea n-a fost prea bogată, din cauza temei prea speciale a congresului. Am făcut trei excursii, toate relativ scurte, de cîte o jumătate (bună !) de zi în împrejurimile oraşului Málaga, la distanțe de pînă la 70—80 kilometri, în condiții cu totul ieşite din comun atît în ce priveşte transportul, cît şi ca „primire" propriu-zisă, cu saluturi din partea oficialităților locale şi cu mese aproape luxoase. (Aveam impresia că Manuel Alvar, preşedintele comitetului de organizare, care a fost în 1968 la congresul romaniştilor ținut la Bucureşti, a vrut să ne... depăşească.)

Localitățile vizitate m-au impresionat puternic, prin aşezarea, precum şi prin reprezentanții lor, ca să nu mai vorbesc de aspectul (şi conținutul corespunzător al) restaurantelor, mai toate, anexe interioare ale unor hoteluri. Impresia de neuitat se datoreşte, într-o anumită măsură, surprizei : nu mă aşteptam să găsesc în Andalusia, regiune socotită ca înapoiată din punct de vedere economic, asemenea localuri. Uitam sau, poate, nu ştiam că această patrie a dansurilor şi cîntecelor specific spaniole atrage numeroşi turişti, dintre care mulți, iubitori de odihnă autentică şi de linişte, preferă oraşele mici, în general mai puțin cunoscute şi de aceea mai puțin căutate. În unul dintre ele (La Ronda) a trăit multă vreme Rainer Maria Rilke, căruia, după moarte, admiratorii, printre ei şi proprietarul hotelului, unde a locuit, i-au ridicat o statuie, foarte bine aşezată pentru o privire largă, deschisă spre depărtări, atît de firească la un poet autentic, cum a fost el.

Profesorul şi prietenul Alvar împlinea, în una dintre zilele congresului, 50 de ani (era să spun, din fericire pentru el, numai atîția) şi o cifră, tot rotundă, mi se pare, de la căsătorie. A folosit prilejul spre a organiza o reuniune cu o participare foarte bogată (circa 60—70 de persoane), prieteni, unii prin profesie, cei mai mulți (printre aceştia, cîțiva sudamericani) strict personali, prezenți la congres (cu puține excepții, dintre cetățenii oraşului ne-filologi). Colegul italian Folena, de la Universi-

tatea din Padova, s-a gîndit, cum era și logic, la o mulțumire adresată gazdelor, în numele tuturor invitaților, pentru ospitalitate. În acest scop mi s-a adresat mie, ca cel mai în vîrstă dintre toți și totodată în calitate de prieten vechi al familiei Alvar. Am acceptat propunerea, cu plăcere, dar și, cum mi se întîmplă mie absolut totdeauna, în astfel de împrejurări, cu destulă emoție, poate chiar cu un fel de panică. Încurajat de privirile binevoitoare ale asistenței, m-am achitat — o spun fără jenă — cu mare succes (nu propriu-zis oratoric, la care, dealtfel, nu țin și n-am ținut niciodată). Am lăudat, direct, nu cu... figuri de stil, frumusețea, reală, (frumusețe fizică și spirituală) a soților Alvar. Le-am admirat prospețimea dragostei, prin nimic, cred, inferioară celei din primii ani ai căsătoriei. I-am felicitat și... invidiat pentru cei șapte băieți, toți unu și unu, dintre care doi erau deja licențiați, alți doi, studenți, iar ceilalți, elevi la liceu sau la școala elementară. Pe unul dintre cei doi mai în vîrstă l-am lăudat și pentru talentul său de... gospodină. Am locuit, la Madrid, cîteva zile în casa părinților, și Carlos — acesta-i numele lui —, în prezent, asistent la Facultatea de Litere a Universității din Barcelona, gătea, la fel de bine ca o femeie, diverse feluri de mîncare, preferate de dînsul. Am mai adăugat că mi-a reparat, mai bine decît un optician, rama ochelarilor care se dezlipise de lentile. Profesorul Alvar, puternic emoționat, s-a stăpînit totuși destul de bine, pentru ca în răspunsul său să spună, spre sfîrșit, cu humorul lui bine cunoscut de prieteni, că, după o cuvîntare ca aceea ținută de mine, nu-i rămîne altceva de făcut decît să... moară ! (Bineînțeles, de fericire.)

După această bucurie am avut alta, deopotrivă de mare, de ordin politic. După terminarea întregului program propriu-zis al congresului, a avut loc, în după-amiaza ultimei zile, ședința oficială de închidere, cu participarea oficialităților locale (prefectul provinciei, am zice noi, și primarul orașului). Am făcut parte din prezidiu și am luat cuvîntul în numele congresiștilor. Ca și în alte împrejurări, am dezbătut teza relațiilor dintre oameni, pe bază pur umană, adică umanistă sau de omenie, și, prin ei, a relațiilor dintre popoare și state, indi-

ferent de orînduirea social-politică a acestora. Cuvîntarea a plăcut, vizibil, chiar reprezentanților regimului franchist. Din păcate, într-un anumit fel, iar în ce privește semnificația spuselor mele, aș zice din fericire, un congresist, fugit dintr-o țară socialistă încă înainte de ultimul război, s-a ridicat la tribună, neanunțat și din proprie inițiativă, ca să facă, bîlbîit, în două, trei minute, elogiul lui... Franco ! Impresia generală a fost penibilă. Oficialii înșiși erau vădit jenați.

De la Málaga m-am dus la Madrid, unde am stat, ca în atîtea alte rînduri, vreo două săptămîni. Voiam să-mi văd prietenii, mulți și buni, și să-mi întrețin, dezvoltînd-o, cunoașterea practică a limbii spaniole. Prin osteneala unei foste studente, stabilită, prin căsătorie, în capitala Spaniei, am putut locui, comod și ieftin, într-un cămin, proprietate a Statului argentinean, destinat licențiaților naționali, care doreau să-și îmbunătățească la Madrid pregătirea profesională. Luam acolo, mai totdeauna, și mesele, bune și accesibile ca preț. Am putut afla de la căminiști, mai toate femei, diverse lucruri despre viața universitară și, într-o oarecare măsură, și despre cea social-politică din Argentina. Am reținut, între altele, ceea ce mi-au spus două dintre ele, foste studente ale unui român, legionar înveterat, fugit după celebra „rebeliune“ și oploșit la o universitate argentineană de provincie, se pare cu ajutorul Vaticanului (deși era... ortodox, dar fusese... seminarist). O bună parte din orele de curs făcea... incursiuni anticomuniste, probabil pentru a-și respecta obligația luată la angajarea lui ca profesor și, în orice caz, pentru a-și păstra postul.

Anul 1973, cel mai „fructuos“, pentru mine, din punct de vedere strict personal, s-a încheiat (nu cronologic, ci științific și vilegiaturistic) cu o vizită de zece zile în Portugalia, ca invitat al „Institutului de înaltă Cultură“ din Lisabona. Am plecat din Madrid la începutul celei de-a treia decade a lui septembrie, spre capitala Portugaliei, unde am stat tot timpul, cu excepția a două zile, în care am vizitat Coimbra. M-am bucurat mult revăzînd, după paisprezece ani, această frumoasă țară, cu locuitori atît de apropiați, mai cu seamă prin afectivitatea lor (în spe-

cial prin lirism), de noi românii, mai precis de moldoveni. Și am văzut-o bine, de astă dată, nu ca atunci, fiindcă acum nu aveam absolut nici un fel de obligație propriu-zisă și, în plus, am avut însoțitori, printre ei și o cercetătoare a Institutului de lingvistică din București, care se găsea acolo, cu o bursă portugheză, pentru specializare.

Am vizitat pe îndelete Universitatea din Lisabona, unde m-au interesat, cu deosebire, Laboratorul de fonetică și Biblioteca instalată într-un local modern, în care procurarea cărților pentru cititorii din enorma sală de lectură, numai ferestre de jur împrejur, se făcea automat, de la fiecare dintre cele zece etaje, văzute, toate, atent de mine și admirate pentru ordinea desăvîrșită a depozitării imensei ei bogății. La Institutul de filologie am fost primit și condus de directorul lui, profesorul Lindley Cintra, foarte bun specialist și la fel de bun cetățean patriot, care a avut de suferit în timpul regimului fascist al lui Salazar. Într-o zi, întreagă, m-a dus, însoțit de o colaboratoare, care știa bine românește, căci trăise la noi, ca lucrătoare la Radio, mulți ani, tot din cauze politice, să văd cîteva locuri mai apropiate sau mai depărtate de capitala țării, interesante pentru un străin. Nu pot uita un restaurant, instalat într-o casă particulară, unde serviciul se făcea întocmai ca într-o familie, și pentru această particularitate atît de specifică, dar și pentru mîncărurile lui excelente. Am ajuns, pe jos, pînă la țărmul oceanului, pe un vînt destul de puternic, mai cu seamă pe măsură ce ne apropiam, care m-a... răcorit ceva mai mult decît doream la plecarea din oraș.

Impresia cea mai puternică, de neuitat, mi-a lăsat-o „Fundația Calouste Gulbenkian“, un fel de combinat cultural, fără seamăn în vreuna dintre numeroasele țări ale lumii vizitate de mine. Această fundație este totodată un institut de cercetări, o bibliotecă, un muzeu de artă, un loc pentru organizarea unor expoziții și a unor conferințe publice, un „club“, adică loc de întîlnire între prieteni și cunoscuți, în sfîrșit (poate nu chiar „în sfîrșit“ !), un restaurant. Uitasem lucrul cel mai important pentru mine, din punct de vedere strict personal : o editură, care a publicat, între altele, și varianta portugheză a *Lingvisticii romanice*. Edificiul, imens, se găsește în

mijlocul unui parc, care este mai degrabă o grădină, cu tot ce implică această noțiune. Cine ar veni acolo, cu ochii... închiși sau adus de un elicopter minuscul, repede și pe neașteptate, s-ar întreba, foarte serios, dacă nu visează. Fondurile necesare acestei întreprinderi, atît pentru construcție și instalare, cît și pentru funcționarea tuturor sectoarelor, au fost puse la dispoziție de cel al cărui nume îl poartă, Calouste Gulbenkian, un „rege al petrolului", ceva mai mic decît alții, dar destul de mare, care avea două sedii pentru afacerile lui de toate felurile : Londra și Lisabona. S-a atașat mult mai puternic de acesta din urmă, afectiv vorbind, probabil și din cauza originii sale orientale.

Două zile le-am petrecut la Coimbra, însoțit de cercetătoarea noastră, amintită mai înainte. Drumul pînă acolo l-am făcut într-un autoturism, ceea ce mi-a permis să văd mai de aproape peisajul, blînd și afectuos, atît de asemănător cu al nostru din anumite părți ale Moldovei (minus vegetația necunoscută la noi). Am revăzut universitatea, cu anexele ei, amintindu-mi, cu plăcere, de prima mea vizită acolo (în 1959), și regretînd că n-am putut întîlni — era în vacanță afară din oraș — pe romanistul M. Paiva Boléo, cu care am avut o scurtă, dar interesantă, corespondență științifică, pe vremea cînd el lucra ca lector de portugheză la Universitatea din Hamburg. (Mi-a cerut atunci informații despre cele două forme de perfect ale verbului românesc : îl interesa situația din limba noastră, căci pregătea o lucrare consacrată aceleiași probleme cu privire la graiul său matern.)

În una din zile, la Lisabona, un ziarist de la gazeta *O século* mi-a luat un interviu. S-a interesat exclusiv de activitatea literară și culturală în general din țara noastră. Unele întrebări pe care mi le-a pus aveau, nu prea clar, în intenția lui, și o nuanță politică, în sensul libertății scriitorilor de a se manifesta în operele lor potrivit celor ce gîndesc și simt. Mi-a venit ușor să dau răspunsul, întrucît, după părerea mea, pe care, bineînțeles, nu i-am comunicat-o, literații noștri profită din plin, ca să nu spun că și abuzează uneori, în ce privește nu numai alegerea temelor, ci și tratarea lor.

În ajunul plecării mi s-a oferit, de „Institutul de înaltă Cultură“, al cărui invitat eram, un dejun, la care au participat profesorul Lindley Cintra, colaboratoarea sa la catedră (conducătoare a Laboratorului de fonetică), doamna Maria Helena Mira Mateus, secretarul institutului, tînărul filolog Alzada, care mi-a fost, adesea, și ghid, plus alte persoane, cu nume și funcții uitate de mine. Restaurantul era situat pe o ușoară înălțime, poziție cu atît mai potrivită pentru privirea împrejurimilor, în primul rînd a oceanului, cu cît mai toți pereții aveau ferestre enorme. Nu țin minte să mă fi simțit undeva, în condiții asemănătoare, așa „de acasă“ ca aici. Am pomenit ceva mai înainte ceea ce aș putea numi, cu termenul lui Goethe, afinitate electivă, nu personală, ca la dînsul, ci etnică, între români și portughezi. Aș adăuga totuși contribuția cîtorva dintre participanți, cei doi profesori amintiți deja, în primul rînd doamna Mateus, pe care prozaica ocupație de fonetician n-a împiedicat-o să-și păstreze intacte excepționalele sale calități de femeie. Amîndoi m-au salutat la aeroport, înainte de plecare, dar de data aceasta colega mea a venit cu soțul său, inginer petrolist, pe care îl cunoscusem, din fugă, la București, unde se găsea pentru treburi profesionale, și de o adevărată minune, întruchipare a frumuseței, fiica lor, elevă în ultima clasă de liceu. Toți trei, adevărate modele estetice, vrednice să li se popularizeze chipurile, cum am încercat eu, din fugă și stîngaci, în rîndurile de față. Cu acest epilog s-a încheiat, din punctul de vedere al călătoriilor mele, anul 1973, cel mai interesant și mai frumos, în toate privințele, cum cred că rezultă din cele spuse aici.

Strîns legate, prin conținut, cu congresele sînt relațiile internaționale didactice, dacă le pot spune astfel. Este vorba de conferințele ținute, ca urmare a invitațiilor adresate de universități și, mai rar, de institute străine, în diverse centre europene și, uneori, dincolo de granițele continentului nostru. Cîte o dată, invitația s-a produs pe loc, cu ocazia deplasării mele în alte scopuri. Este posibil, fără a putea afirma cu o certitudine, fie și aproximativă, ca, extrem de rar, cinstea de a vorbi în fața unui public din alte țări să fi venit în urma de-

mersurilor, mai mult ori mai puțin „delicate“, ale ambasadelor țării noastre. Toate conferințele aici în discuție au avut drept temă probleme de lingvistică românească, în sensul cel mai larg al cuvîntului. Marea lor majoritate s-au ocupat de limba română actuală privită sub aspectul ei dinamic, cum se zice astăzi foarte des. În alegerea faptelor, ca produs al tendințelor lingvistice, izvorîte din necesitatea vorbitorilor de a-și perfecționa acest mijloc suprem de comunicare, am ținut seamă și de situația disciplinei mele în diversele țări. Mă refer la preferința, foarte răspîndită, a specialiștilor pentru lingvistica istorică, preferință existentă și la noi pînă nu tare de mult. Și nu m-am înșelat. Dau un singur exemplu. La Viena, după sfîrșitul conferinței, C. Th. Gossen, titularul catedrei de Filologie romanică, a folosit, în cuvîntul de mulțumire, vechea formulă, de origine... astronomică, *ex oriente lux*, care, în ciuda caracterului ei de figură stilistică, mi-a plăcut, fiindcă exprima, metaforic, un adevăr.

Am uitat, fără... regret, datele la care m-am... produs în calitate de conferențiar peste graniță. La fel, și titlul, deci conținutul concret, în fiecare caz aparte, al conferințelor. Am reținut, în schimb, nu numai orașele, cu instituțiile unde am ținut conferințele, ci și destule detalii privitoare la aspectele exterioare ale producțiilor mele. La Universitatea „Humboldt“ din Berlin am vorbit cu prilejul participării mele, ca invitat al guvernului R.D.G., la festivitățile consacrate primului deceniu de viață al regimului democrat-popular. Tot atunci mi s-a decernat titlul de *doctor honoris causa*, despre care voi vorbi ceva mai departe. Vizita întreprinsă de mine, împreună cu soția, a fost de lungă durată, conform unui program stabilit de oficialitatea germană. Am fost găzduiți într-o casă de odihnă a Academiei Germane de Științe, foarte asemănătoare, ca așezare față de Berlin și în diverse alte privințe, cu a Academiei R.S.R. de la Căciulați. Dintre țările socialiste, am mai conferențiat în Cehoslovacia, la Universitatea din Praga, și în Ungaria. (Despre conferința ținută la Budapesta am spus ceva în capitolul IV.)

Ceva mai numeroase sînt țările burgheze, ale căror institute de învățămînt superior mi-au făcut cinstea să

mă invite. De Universitatea din Viena am amintit ceva mai înainte. În Elveția am vorbit la Universitatea din Lausanne și la cea din Geneva. În epoca aceea, ambasadorul României era Grigore Geamănu, care cred că a contribuit, în largă măsură, la invitarea mea acolo. Lucrurile s-au desfășurat foarte bine la prima dintre universitățile menționate. Catedra de Filologie romanică o deținea Paul Aebischer, fostul meu coleg, mult mai tînăr, în semestrul de vară 1921—1922, la Bonn, ca elevi, amîndoi, cu studiile universitare terminate, ai lui W. Meyer-Lübke. Așa se explică participarea unui public numeros, alcătuit, în bună parte, din studenți. La Geneva a mers greu. Pe romanistul A. Burger, care m-a prezentat, îl cunoșteam numai după nume, iar Henri Frei, succesorul lui A. Sechehaye, la catedra fostă a lui Ferdinand de Saussure (după Charles Bally, succesorul lui imediat), n-a apărut. Lipsea, probabil, din oraș, căci altfel l-ar fi interesat prezența acolo a autorului cărții *Limba română actuală. O gramatică a «greșelilor»*, al cărei titlu semăna foarte bine cu al propriei lui lucrări *La grammaire des fautes* (cu un înțeles destul de deosebit al termenului „greșeală“ de la una la alta). Cînd am intrat în sala unde urma să-mi țin conferința și am văzut-o, mai goală decît era în realitate, aceasta din cauza diferenței enorme dintre dimensiunile ei și numărul ascultătorilor, am făcut, cred, cel puțin mintal, un pas înapoi, ca să renunț oarecum. M-a consolat ambasadorul nostru, spunîndu-mi, ceea ce nu puteam crede, că nici la conferințele lui N. Iorga nu asista un public mult mai numeros.

La Paris am vorbit în una din sălile de curs ale Institutului de Fonetică, dependent de Sorbona. Aceasta, în 1958, prin octombrie. Țin minte data, fiindcă mă găseam în capitala Franței ca membru al delegației României la conferința europeană UNESCO. Participarea celor interesați a fost, de astă dată, superioară, cantitativ, cred că și calitativ, celei de la Geneva. Dealtfel, la Paris eram relativ bine cunoscut. M-a prezentat publicului profesorul Perrot, directorul institutului.

Ceva mai des am avut prilejul să mă... produc în Italia.

Am pomenit de conferința ținută la „Institutul Oriental Universitar“ din Napoli și pe cea de la foarte tînăra Universitate a Calabriei, ambele, după congresul romaniștilor organizat în orașul de la poalele Vezuviului. Am mai vorbit la Florența, unde am fost salutat, adică înfățișat publicului, destul de numeros, de către Carlo Battisti, în acel moment, cel mai vîrstnic dintre romaniștii lumii, după moartea lui R. Menéndez Pidal. Erau de față, între alții, G. Devoto și Bruno Migliorini. A ajutat mult, la ocuparea, în mare măsură, a locurilor din sala de conferințe fostul meu student ieșean, G. Caragață, aflat acolo din anii anteriori ultimului război mondial, ca „incaricato“, adică „însărcinat cu ținerea cursurilor“ (după frc. *chargé de cours).* Nu strică să arăt că universitățile italiene, spre deosebire de altele (dintre cele cunoscute de mine ca conferențiar), „onorează“ pe vorbitori, vreau să spun că le oferă un onorariu, cît se poate de substanțial. Și la Școala română din Roma am ținut o conferință. Țin minte că, împreună cu mine, a vorbit și Tatiana Slama-Cazacu. Veneam amîndoi acolo de la Bologna, unde se desfășuraseră lucrările celui de-al XI-lea Congres internațional al lingviștilor (1972). Nu pot trece cu vederea calitatea bună a limbii italiene folosite de compatrioata mea, superioară celei a autorului acestei cărți, care, deprins cu spaniola, amesteca din cînd în cînd aceste două idiomuri romanice, atît de asemănătoare în multe privințe.

Cu aceasta trec la ultima țară europeană, unde am ținut conferințe. Este vorba de Spania. La Málaga, oraș universitar de dată foarte recentă, profesorul Manuel Alvar, ajutat, de-a lungul multor ani, de Antonio Quilis, a organizat „Cursuri superioare de vară“, pentru licențiații Facultăților de Litere, în mare majoritate, cu pregătirea de bază ca hispaniști. Nivelul lecțiilor și al seminariilor a fost totdeauna și continuă a fi la cea mai mare înălțime. Afară de lingviștii și filologii spanioli, în frunte cu Dámaso Alonso, „directorul“ (= președintele) „Academiei Regale Spaniole“ (după moartea lui R. Menéndez Pidal), au contribuit la reputația mondială a acestor „cursuri“ mari specialiști străini, printre ei Eugen Coșeriu. Și țara noastră a fost prezentă acolo în mod

onorabil. Mai întîi, printr-un profesor, adică prin cineva însărcinat să țină un ciclu întreg de lecții : Marius Sala, unul dintre cei mai buni cunoscători ai limbii evreilor spanioli. În cîteva veri a vorbit acolo nu numai despre acest idiom, atît de interesant sub multe aspecte (pornind de la iudeo-spaniola bucureșteană), ci și despre bilingvism, problemă foarte importantă de lingvistică generală. Eu însumi am ținut la Málaga, în două rînduri (1968 și 1970), cîte o conferință de o oră și jumătate fiecare. Prezența românilor acolo s-a făcut simțită și prin „cursanți", cu un succes impresionant. În multe veri, absolvenți ai secției „Spaniolă" de la Universitatea din București au fost elevi, majoritatea străluciți, ai acestei universități estivale. La sfîrșitul cursurilor, toți participanții erau supuși unui examen cît se poate de exigent. Ai noștri, cei mai mulți, au obținut nota maximă : „sobresaliente" (literal „care sare deasupra"). Dau numai cîteva nume, dintre cele mai cunoscute : Olga Tudorică, Andrei Ionescu, Tudora Șandru, Cristina Isbășescu, Domnița Dumitrescu.

În afara Europei, am conferențiat în unele țări hispano-americane. Despre cele două conferințe ținute la Montevideo am vorbit într-o pagină precedentă, unde am prezentat activitatea desfășurată de mine ca participant la un fel de seminar, de nivel înalt, organizat în capitala Uruguayului pentru specialiștii din domeniul hispanisticii. În 1960, cu ocazia vizitei întreprinse în Cuba — am arătat, în detaliu, peripețiile de neuitat ale călătoriei, la locul cuvenit — am fost invitat de Comisia națională cubaneză pentru UNESCO să vorbesc la sediul ei. Eu eram atunci vicepreședinte al Comisiei similare din țara noastră, și așa se explică faptul că mi s-a oferit prilejul să țin acolo o conferință. Dar tema ei, fără a fi cu totul străină de politică (de politica internațională, în primul rînd), a fost științifică în sensul obișnuit al termenului. În sfîrșit, al III-lea Congres organizat de „Asociația internațională a hispaniștilor" în capitala Mexicului a servit, pentru „Institutul mexican de cultură", drept motiv de a mă invita să țin conferințe sub egida și la sediul lui. Președinte era atunci Miguel Alemán, fost, mai înainte, președinte al republicii. O curiozitate,

mare pentru noi, europenii, pe care nu pot să n-o arăt, este că această mare personalitate politică prezida și Consiliul național de turism al țării, și că aceste două instituții alcătuiau oarecum o unitate, și nu, înainte de toate, din cauză că le conducea una și aceeași persoană. Invitația mi-a fost adresată încă din mai 1968, anticipînd cu cîteva luni data congresului. Am ținut două conferințe, ambele din domeniul lingvisticii romanice, cu privire mai specială la limba spaniolă. În anul imediat următor am fost ales membru corespondent al institutului.

Prin octombrie 1974 am primit o invitație extrem de interesantă, mai cu seamă prin caracterul ei absolut insolit, din partea „Fundației Japoneze" (Tokio), de a ține o serie de conferințe în principalele centre universitare ale Japoniei. Judecînd după o scrisoare primită ulterior de la lingvistul M. Kishimoto, se pare că ideea invitării mele acolo i-a venit compatriotului său Shimmura, care a participat, în aprilie al acelui an, la Congresul romaniștilor (Napoli), unde am fost și eu prezent. Dealtfel, amîndoi și, desigur, alți lingviști japonezi cunoșteau diverse aspecte ale activității mele științifice (ca și a altor români), cum rezulta din sugestiile primului dintre ei cu privire la temele conferințelor mele, și anume : „Toponimia românească" ; „Contribuția lingvisticii românești la dezvoltarea lingvisticii romanice" ; „Despre activitatea lingviștilor români în domeniul lingvisticii romanice în epoca 1925—1930" ; „Științele umaniste în România" (aceasta, pentru un public mai larg). Se vede clar că pe confrații japonezi îi interesa, înainte de toate, lingvistica romanică propriu-zisă, ca și pe alți străini, lucru de înțeles, dată fiind sfera de preocupări mult mai largă a acestei discipline în comparație cu lingvistica românească. (Toponimia a fost propusă datorită interesului teoretic al cărții mele consacrată acestei probleme.) Așa se explică, între altele, faptul că în invitație mi se adresează autorii ei cu formula „Domnule Președinte" (este calitatea mea de președinte de onoare al „Societății (internaționale) de lingvistică romanică". Dealtfel se pare că această disciplină atrage în mod deosebit pe numeroși filologi japonezi. La Roma, unde am fost, cum am

arătat în altă parte, pe la sfîrşitul lui martie 1978, am primit, în dar, de la profesorul Roncaglia, specialist reputat în studiul literaturii vechi franceze şi vechi provensale, un exemplar (din cele două pe care le avea) din ediţia filologică, însoţită de reproducerea fotografică, a unui text (manuscris) anglo-normand, în condiţii tehnice extraordinare. Ceea ce surprinde în cel mai înalt grad este apariţia acestei lucrări în cadrul „Centrului de cercetări anglo-normande" din Osaka. Vizita mea în Japonia urma să dureze două săptămîni. A trebuit, din păcate, să renunţ la ea, din cauză că m-am întors, dintr-o călătorie de trei săptămîni (la Bordeaux, unde a avut loc al IV-lea Congres al hispaniştilor, şi în Spania), extrem de obosit şi de aceea incapabil de a întreprinde una nouă şi foarte grea.

Activitatea mea ştiinţifică a ajuns să fie cunoscută peste graniţă datorită, mai cu seamă, cărţii, amintite deja cu alt prilej, consacrată istoricului şi stării actuale (din acel moment, 1932) a lingvisticii romanice, chiar în varianta ei românească, bine primită, în general, de către numeroşii recenzenţi străini. Versiunea englezească (din 1937) a contribuit, din cauza limbii de largă circulaţie care este engleza, într-o măsură şi mai mare la crearea unui nume, cum se spune, pe plan internaţional. După ultimul război, cînd ea a apărut şi în alte limbi mai cunoscute decît româna, situaţia autorului ei s-a consolidat. În acelaşi sens au lucrat congresele de specialitate, foarte numeroase, la care am participat, aproape în fiecare an, cu începere din 1956.

În cele ce urmează prezint, pe scurt, diversele acte de recunoaştere oficială (în sensul că vin de la foruri constituite) a activităţii mele ştiinţifice. Încep cu cele mai importante, care sînt titlurile de *doctor honoris causa*, decernate de unele universităţi străine. La enumăr în ordine cronologică. În 1959, prima universitate, ca importanţă, a Germaniei democrate, care poartă numele celor doi fraţi (Alexander şi Wilhelm von) Humboldt, mi-a făcut această onoare, în cadrul festivităţilor organizate cu prilejul celei de-a zecea aniversări a R.D.G. În diploma care înregistrează evenimentul se motivează astfel hotărîrea luată de conducerea instituţiei : „pentru

ampla sa activitate în domeniul romanisticii și al lingvisticii generale, pentru strînsul său contact cu știința germană și pentru importanta sa muncă obștească în serviciul progresului omenirii". Al doilea merit („contactul...") se întemeiază pe colaborarea mea îndelungată la reviste germane (cu deosebire, la *Zeitschrift für romanische Philologie).*

Șapte ani mai tîrziu, cea mai veche universitate franceză, de la Montpellier, fondată în 1229, mi-a făcut aceeași onoare. Diploma respectivă nu face nici o mențiune cu privire la motivele care au determinat acordarea titlului. În schimb, ele apar în raportul întocmit de regretatul profesor Louis Michel și publicat în broșura *Rentrée solennelle des Facultés* (3 noiembrie 1966). Reproduc, în traducere, cîteva pasaje : „Lucrările domnului Iordan îl prezintă ca pe un lingvist complet, care s-a interesat de toate ramurile științei limbii, de la onomastică pînă la fonologie" (p. 17). „De-a lungul multor ani, acest maestru a predat la Universitățile din Iași și București. În felul acesta, el a format o mulțime de elevi, care, deveniți, la rîndul lor maeștri, fac onoare științei românești. Lucrările lor umplu o duzină de reviste, fără a mai socoti magnificele colecții românești". „Să mai adăugăm că domnul Iordan este un mare prieten al Franței, pe care o cunoaște bine și a cărei limbă el o vorbește ca pe o a doua limbă maternă" (p. 18). Se înțelege ușor că, fiind vorba de un francez, conținutul acestor aprecieri trebuie acceptat cu rezervele de rigoare. Nu pot trece cu vederea unele detalii, menite să atenueze puțin elogiile exprimate și totodată să mai învioreze pe cititori. În ajunul zilei fixate pentru desfășurarea ședinței solemne, cei unsprezece „doctoranzi" au fost invitați de rector la un dineu, care a avut loc în casa de oaspeți. unde aveam, toți, și camerele destinate fiecăruia. Spre sfîrșitul mesei, care s-a prelungit pînă aproape de miezul nopții, gazda a propus ca mulțumirile, absolut obligatorii în asemenea împrejurări, pentru onoarea primirii unui astfel de titlu, să fie prezentate, în numele tuturor, de unul singur dintre noi, pentru a nu lungi, fără necesitate, ședința. Nu s-a limitat la această propunere, ci a

și indicat, cu toată politețea de rigoare, pe „porte-parole“ sau, cum îl traducem noi în românește, „purtătorul de cuvînt“, în persoana celui mai în vîrstă dintre noi, care eram... eu. Motivarea n-a pornit, bineînțeles, de la... cronologie, ci de la... simpatia personală pentru români a rectorului, care, neuitînd că e francez, a nuanțat declarația, referindu-se în special la... romånce. Toate acestea, firește, în glumă franțuzească, spre a nu stîrni nici un fel de gelozie „etnică“. Propunerea mi-a creat, și nu numai în primul moment, o adevărată panică. Intervenea timiditatea mea socială, agravată, în cazul de față, de ideea că va trebui să vorbesc într-o limbă străină și ca „actor“ principal al unui spectacol cu totul ieșit din comun. Ne-am retras cu toții, ca să ne odihnim, afară de mine, care trebuia să pregătesc orația. Redactasem încă de la București o cuvîntare, închipuindu-mi că nu pot să nu mulțumesc. În camera mea m-am liniștit destul de repede, și în vreo oră și ceva, folosind parte din textul de acasă (pe cea privitoare la vechimea universității din Montpellier, la marea ei faimă de-a lungul evului mediu în domeniul medicinii și la poposirea acolo a lui Rabelais) și adăugînd un fel de glosă amplă pe baze... lingvistice („universitate“, „universalitate“ — această noțiune concretizată prin marea varietate a disciplinelor cultivate de cei unsprezece doctoranzi și a țărilor lor de baștină : din Europa, Asia și Statele Unite), am înjghebat două pagini de coală, care au găsit aprecierea, exprimată direct de rector în răspunsul său. Spre surprinderea mea, chiar franceza textului a fost mai mult decît satisfăcătoare. (Reportajul din ziarul local o considera chiar „perfectă“.) O singură nemulțumire am avut, aceasta nu de ordin personal. N-a fost de față cineva de la Ambasada României ca în cazul tuturor celorlalți doctoranzi. Și doar, cînd mi-a venit rîndul să primesc diploma și epitoga, muzica a intonat imnul R.S.R., lucru care, cu oarecare... bunăvoință, se putea ști, din timp, de către compatrioții noștri oficiali de la Paris.

Nu pot încheia această relatare, amplificată, din necesitate, cam peste măsură, fără să spun ceva despre serviciile, mari, aduse culturii noastre de profesorul Louis Michel, prin dezvoltarea, unică peste graniță, pe

care a dat-o studiului limbii și literaturii române la Universitatea din Montpellier. În ultimii ani, înainte de moartea lui, în urma unui accident stupid de mașină chiar la București, unde venise să primească diploma de *doctor honoris causa* al universității noastre, circa 200 de studenți urmau acolo cursurile și seminariile de Română. El izbutise să pună această disciplină pe același plan cu acela al altor limbi romanice din punctul de vedere al posibilității de a fi aleasă ca una dintre cele trei materii de licență. L-au ajutat la această performanță pasiunea sa științifică și dragostea sinceră pentru poporul nostru și pentru producțiile lui spirituale, precum și autoritatea de care se bucura în universitate și, mai departe, la forurile administrative superioare din Paris.

Lucrurile descrise pînă aici s-au repetat, cu unele deosebiri, la Gand, unde mi s-a decernat același titlu de onoare din partea universității locale, de limbă flamandă, la 15 decembrie 1967. Ceremonia propriu-zisă a avut loc în februarie anul următor, și la fel ca la Montpellier : solemnitate impresionantă, cu profesori în togă, cu doctoranzii, în număr de doisprezece, tot așa, cu excepția celui din România, cu prezentarea fiecăruia în ce privește meritele științifice, în sfîrșit, cu epitogă, deopotrivă de frumoasă, albă cu traverse verzi (la universitatea franceză, roșii), minus cuvîntarea de mulțumire în ce mă privește. Elogiul oficial mi l-a făcut romanistul Louis Mourin, care este profesor și la Universitatea liberă din Bruxelles. N-am înțeles aproape nimic din ceea ce a spus, fiindcă a vorbit în flamandă. Apropo de această limbă, trebuie să arăt că ea este, cum mi se pare, dealtminteri, logic, chiar inevitabil, arma principală de luptă a belgienilor care o vorbesc, cînd se pune — și se pune mereu — problema poziției lor politice și juridice față de compatrioții francofoni. Aceștia sînt mai puțin numeroși, dar, din cauză că limba franceză este una de largă circulație, folosită, în opere literare, chiar de către flamanzi, ei au o situație de fapt oarecum privilegiată. Din punct de vedere economic, contribuția acestor două naționalități la progresul țării este inegală, și în favoarea flamanzilor, care sînt și mai numeroși, dar și, pe cît se pare, mai harnici sau, cel puțin, cu un spirit practic, în

sensul bun al cuvîntului, superior valonilor (acesta e numele curent al belgienilor de limbă franceză).

Asemănarea cu Montpellier nu se oprește aici. Și Universitatea din Gand este un centru de cultivare științifică a limbii și literaturii noastre, modest, firește, date fiind dimensiunile geografice și demografice ale Belgiei în comparație cu ale Franței. Profesorul Mourin este un romanist general, cum numesc eu pe confrații mei care se ocupă de mai multe idiomuri romanice în lucrările și la cursurile lor. El pune româna totdeauna pe același plan cu principalele continuatoare ale latinei, iar la catedră posedă o bogată bibliotecă românească, folosită serios de studenții, nu prea numeroși, care se interesează de cultura noastră. Seminariile sînt ținute de o asistentă a sa, bună cunoscătoare a limbii române. (A lucrat, ca cercetătoare, particulară, bineînțeles, la București și în alte centre universitare, și este căsătorită cu un român.) O fostă asistentă a sa, doamna Tasmowski, care condusese lucrările seminariale cu studenții, este, în prezent, profesoară la Universitatea din Anvers, unde continuă să se ocupe de limba română. În februarie 1968, cînd am venit în Belgia pentru solemnitatea doctorală, am fost întîmpinat de ea, ca reprezentantă a profesorului Mourin, ocupat în ziua aceea cu lecțiile sale, la aeroportul din Bruxelles, de unde m-a dus cu mașina la Gand. Nu pot uita ce mi-a spus, la un moment dat : „Vous avez l'air bien heureux !“ Constatarea era justă, căci mă aflam, cu adevărat, într-o stare sufletească foarte apropiată de ceea ce se numește în mod obișnuit „fericire“. La aeroportul Băneasa am fost salutat de numeroși colaboratori ai mei de la Institutul de lingvistică, și, lucru rar și cu totul neașteptat, de o tovarășă din afara preocupărilor mele științifice, pe care o apreciez în gradul cel mai înalt pentru strălucitul său talent literar. Această excelentă dispoziție a durat tot timpul zborului, atingînd culmea cînd am survolat — acest verb se încetățenește la noi — Carpații și ramificațiile austriece ale munților Cehoslovaciei, pe un soare extraordinar, a cărui căldură se simțea bine prin geamurile avionului. Deși aparține unei țări mai degrabă sărace, Universitatea din Gand s-a arătat generoasă și în ce privește aspectul material pro-

priu-zis al existenței doctoranzilor ei. Am putut astfel să răspund cum se cuvine la amabilitatea prietenilor mei Jacqueline și André van Praag, al căror oaspete am fost cîteva zile la Bruxelles. N-am uitat nici acum azaleea superbă pe care am găsit-o cu ușurință într-un magazin încărcat cu toate felurile de flori posibile în timpul iernii. Starea de spirit descrisă mai înainte a continuat, o bucată de vreme, și după întoarcerea mea acasă.

Penultimul titlu de *doctor honoris causa* mi-a fost conferit de Universitatea din Roma. În scrisoarea rectorului acestei instituții, cu data de 8 iunie 1976, care-mi anunță evenimentul, se vorbește, scurt, de „înalta contribuție adusă [de mine] în domeniul disciplinei [mele]". Solemnitatea înmînării diplomei corespunzătoare s-a desfășurat în ziua de 29 martie 1978, în condiții exterioare diferite, sub unele aspecte, de cele obișnuite, judecînd după experiența mea de pînă acum. La toate celelalte trei universități amintite, atît profesorii lor, cît și „doctoranzii", toți, cu o singură excepție — a mea personală — purtau togă, fiindcă așa cerea tradiția învățămîntului universitar din țările respective. Tot așa la Roma, cu deosebirea, interesantă. că nu numai eu, ci și colegii onorați, la fel cu mine, veniți acolo „în costum civil", au fost îmbrăcați cu această haină, care, chiar atunci cînd este confecționată modern, are ceva vetust, întrucît amintește de o epocă îndepărtată. Ca să fiu sincer, ca totdeauna, trebuie să spun că nu m-am simțit deloc bine în această ținută. A intervenit, înainte de toate, vechea mea oroare de „uniformă". (Nu mi-a plăcut nici uniforma de liceu, în special la sărbători oficiale, cînd trebuia să apar împreună cu colegii, „în front" și să defilez.) De data aceasta am avut și sentimentul, ușor dealtfel, că eram puțintel ridicol, cel puțin în ochii mei, dacă nu și în ai altora. Jenă mare mi-a cauzat „pălăria" — nu știu cum i se spune și am neglijat să întreb pe alții — care stătea numai pe vîrful capului, încît o ușoară mișcare mai neprevăzută o putea face să-și... piardă echilibrul. Destul de curios mi se părea faptul că acest sentiment mi-l inspira exclusiv uniforma mea. Celorlalți le stătea bine, unora chiar foarte bine. Nu-l pot uita pe rector (profesorul Ruberti), care avea o togă aș zise aproape

pe talie — și ce talie de adevărat sportiv — fără nici o altă podoabă decît un fel de șal îngust, de culoare galbenă pe umărul stîng. Îl ajutau la fotogenia-i excepțională înălțimea, cu mult peste medie, și o figură de anglosaxon autentic.

O noutate, aproape... revoluționară, a fost decernarea titlului în discuție unui om de teatru : cunoscutul regisor și director al celebrului „Piccolo Teatro“ din Milano Giorgio Strehler. Mi-a plăcut „curajul“ Universității din Roma, care mi-a amintit de situația de la noi, unde compozitori, artiști plastici etc. sînt membri ai Academiei R.S.R., care e totuși un for științific. Am vorbit, puțin, cu dînsul și am constatat că este destul de informat cu privire la mișcarea teatrală românească. A doua zi după festivitate a ținut o „prelegere“ la Facultatea de Litere. Cei onorați în felul arătat au răspuns, rînd pe rînd, fiecare prin cîte o scurtă cuvîntare, cu conținut ocazional în sensul strict al termenului. Eu am insistat asupra valorii reale a lingvisticii noastre, pe care am socotit-o... vinovată, înaintea mea, de onoarea care i s-a făcut prin cel mai în vîrstă dintre reprezentanții ei. Prezentarea meritelor mele a făcut-o Aurelio Roncaglia, șeful catedrei de Filologie romanică și director al institutului consacrat acestei discipline. Trebuie să laud modul inteligent de a cuprinde toate laturile activității mele și spiritul de sinteză al cuvîntării sale. Mi-a plăcut îndeosebi menționarea acțiunilor politice, cu caracter democratic, la care am participat. Profesorul Roncaglia a fost inițiatorul propunerii de a-mi decerna titlul de doctor, împreună cu Rosa Del Conte. Cred că ideea a dat-o această fostă profesoară de Limba și literatura italiană la Universitatea din București pe (sau și pe) vremea cînd (în anul universitar 1947—1948 și următorii) eu eram decanul Facultății de Filologie. Dealtfel, ea însăși a fost onorată, la fel de noi pentru munca sa didactică și științifică valoroasă. Este, între altele, autoarea a două cărți mari, consacrate vîrfurilor celor mai înalte ale poeziei românești : Eminescu și Arghezi. Altă... raritate la festivitatea descrisă pînă aici : prezența în sală a ambasadorului României, Ion Mărgineanu.

Atît prezentările, cît și răspunsurile, au fost, în general, sobre, fără exagerări și fără emfază, ceea ce m-a surprins, mai cu seamă în ce privește pe cele dintîi, ai căror autori erau italieni. Dealtfel, sala însăși, enormă și, din această cauză, destul de slab populată, deși erau de față circa 200 de persoane, n-a fost împodobită, cum m-aș fi așteptat, conducîndu-mă după experiența mea de la Montpellier și Gand. Numai la Berlin am constatat aceeași sobrietate, la locul ei acolo, date fiind temperamentul și modul de a se manifesta al nemților. La Montpellier, solemnitatea s-a desfășurat în sala de spectacole a teatrului local și a avut toate atributele, în sens favorabil, ale unei reprezentații teatrale. O surpriză mare, aceasta de ordin strict personal, și de aceea cu atît mai impresionantă, a constituit-o prezența unui fost student ieșean, Gh. Caragață, venit de la Florența, unde a predat limba și literatura română timp de aproape patruzeci de ani. Alt fost elev, Petre Ciureanu, profesor titular de Literatură franceză la Universitatea din Genova, se găsea și el la Roma, dar în aceeași zi și la aceeași oră avea în familia soției sale o serbare de la care nu putea lipsi. De la Napoli au fost prezenți la festivitate, profesorul T. Onciulescu de la „Institutul universitar oriental,“ și succesorul său la catedra de Limba și literatura română, italianul Buonincontro, care posedă foarte bine și practic graiul nostru matern, iar de la Palermo, P. Iroaie, profesor al universității de acolo. În sfîrșit, de la cea mai tînără universitate italiană (de la Cosenza, în Calabria) a venit fostul meu doctorand bucureștean Mazzoni, care este „incaricato“ acolo.

Despre evenimentul similar, care va căpăta formă concretă propriu-zisă în a doua jumătate a lunii septembrie, anul acesta, nu pot da nici un detaliu, fiindcă deocamdată știu numai că Universitatea din Budapesta a mers și ea pe urmele surorilor ei de peste graniță, onorîndu-mă cu titlul de doctor.

Și unele academii străine au apreciat favorabil activitatea mea științifică. Prima a fost „Academia Saxonă de Științe“, cu sediul în Leipzig. Sînt sigur că propunerea a fost făcută de președintele ei, Theodor Frings, pe care l-am cunoscut bine la Bonn, în timpul studiilor

mele acolo (1921—1922). L-am revăzut după ultimul război, atît în patria sa, cît și la noi. Trebuie să arăt că, deşi originar dintr-o regiune renană, el n-a părăsit oraşul unde lucra de mulți ani ca profesor de Filologie germanică al universității, cum au făcut foarte numeroși colegi ai săi, mulți, născuți și crescuți în Germania devenită republică democrată. Diploma de membru corespondent al acestei academii poartă data de 10 martie 1958 și nu conține nici o apreciere.

La 17 decembrie 1964 am devenit membru corespondent (mai tîrziu acest calificativ a fost înlocuit prin „extern" — germ. *auswärtig* — care se aplică și membrilor ei din R.F.G.) al „Academiei Germane de Științe" din Berlin. În actul respectiv — adevărată diplomă, în ce privește conținutul ca și materialul din care e confecționat — se spune, în latinește, că „foarte bunele [mele] lucrări [științifice]" au contribuit fie la „dezvoltarea", fie la „promovarea" disciplinei pe care o cultiv. Această academie, a treia ca vechime (1700) din Europa (cred că și din lume), după „Academia Franceză" (1636) și „Royal Society" (1660), a fost, pînă la sfîrșitul primului război, „Academia Regală a Prusiei", cu sediul în Berlin, capitala acestei țări și, după 1871, a imperiului german. A rămas definitiv acolo, fără dificultăți, deși Germania, învinsă în 1945, a încetat de a mai fi unitară. O bucată de vreme, ea a continuat să fie a ambelor republici germane, întocmai ca organizațiile sportive, care participau la competițiile internaționale în numele amîndorura. Pomenesc de acestea fără nici o nuanță... conotativă, cum se spune astăzi foarte des, și nu numai în limbajul lingviștilor. Știința și sportul au fost considerate, probabil, ca neavînd nici o legătură cu politica propriu-zisă. Mai tîrziu, însă, cred că acum 10—12 ani, academia aceasta a rămas numai a R. D. Germane, bineînțeles, cu respectarea „drepturilor cîștigate" ale membrilor ei din R. F. Germania, care sînt totuși *auswärtige*, la fel cu cei din țările străine și geografic și politic-național.

Doi ani mai tîrziu mi s-a făcut aceeași onoare de către „Academia Austriacă de Științe" din Viena (26 mai 1966), după care a urmat (la 16 februarie 1968) „Academia Bavareză de Științe", cu sediul în München. Ambele di-

plome anunță, pur și simplu, fără explicații sau motivare, alegerea mea ca membru corespondent. În amîndouă cazurile știu sigur de la cine a venit propunerea, atît de măgulitoare pentru mine, de a deveni membru al lor. Catedra de Filologie romanică a Universității din Viena era ocupată atunci de profesorul Carl Theodor Gossen, care se interesa științific de limba noastră, ajutat de Al. Niculescu, lectorul trimis acolo de guvernul român. Omologul lui la Universitatea din München era Hans Rheinfelder, pe care îl cunoșteam bine de multă vreme. Amîndoi au apreciat, înainte de toate, activitatea mea de romanist propriu-zis, pe care n-o avea nici unul dintre colegii români consacrați ca foarte buni specialiști în domeniul lingvisticii românești. Fac această precizare, bazîndu-mă nu numai pe logică, ci și pe o declarație a lui Louis Michel, amintit într-o pagină precedentă. După conferirea titlului de doctor al Universității din Montpellier l-am întrebat, din simplă curiozitate, despre temeiul obiectiv al preferinței sale pentru mine. A răspuns (în scris, căci tot scrisă a fost și întrebarea mea) că eu am lucrări lingvistice și în afara domeniului românesc.

Pentru foarte mulți cititori, dacă nu chiar pentru aproape toți, pare, desigur, curios că în fosta Germanie unitară existau academii de științe și în alte orașe afară de Berlin, care era capitala ei. Iar cei care știu — există de aceștia — că, în Italia sau în Spania, de pildă, numeroase centre culturale de provincii au academiile lor, își pot închipui că tot așa stau lucrurile și cu cele din Leipzig și München. (Nu pot trece cu vederea o întîmplare de acum cîțiva ani, aproape rușinoasă în ochii oamenilor serioși și cu simțul răspunderii. Un compatriot al nostru, absolut inexistent ca cercetător științific, oricît de puțin exigenți am fi în folosirea acestui termen, a fost ales membru al Academiei din... Córdoba. Asta n-ar fi deloc grav, dimpotrivă, motiv de bucurie că academia din orașul în care s-a născut și a trăit marele poet spaniol Góngora, creator, împreună cu Quevedo, al barocului în literatură, a luat cunoștință de anumite merite ale unui român și l-a ales membru al ei. Tragicomedia apare în momentul cînd un profesor universitar, cu reputație excelentă, a consacrat acestui eveniment un lung

și elogios articol, sub titlul „Academicianul Gr. T.“, în *Contemporanul*. Eu m-am simțit obligat, din respect pentru adevăr, dar și din sensibilitate etică, să informez pe redactorul șef al acestei reviste asupra situației reale, ca să nu mai pomenesc de aspectul ridicol în cel mai înalt grad al întîmplării. (Demersul meu n-a găsit ecou.)

Înainte de crearea imperiului german unitar (1871) exista o adevărată emulație, binefăcătoare și din punct de vedere științific, între diversele state germane, ca Prusia, Saxonia și Bavaria. (Aceasta din urmă apărea adesea ca o rivală a celei dintîi, mai cu seamă în ce privește mentalitatea oamenilor, în frunte cu cei politici. O explicație, parțială, a acestei deosebiri trebuie căutată în influența exercitată de cultura romanică asupra bavarezilor.) Așa se face că fiecare dintre ele a vrut să aibă o academie, cum avea și o universitate. Și în Saxonia, de pildă, Universitatea din Leipzig este cu circa 300 de ani mai veche decît cea din Berlin. Dealtfel și Prusia are trei universități (la Greifswald, Rostock și Jena) cam de aceeași vîrstă ca cea din Leipzig. Aceste fapte sînt dovezi puternice ale spiritului german opus ideii de „centralizare“, atît de caracteristică pentru țările romanice, în frunte cu Franța. Vechea Prusie mai avea o academie, la Göttigen, care există și astăzi, în același oraș, situat în R.F.G., la fel de activă și la aceeași înălțime științifică.

Ultima instituție academică propriu-zisă care m-a onorat alegîndu-mă membru corespondent al ei este „Real Academia Española“ din Madrid. În actul oficial, cu data de 13 ianuarie 1978, primit de mine, se vorbește, ca motivare a evenimentului, de „competență lingvistică, merite literare și alte calități“. Propunerea prezentată plenului academiei a fost făcută de E. Alarcos Llorach, Manuel Alvar (ambii lingviști) și A. Buero Vallejo (scriitor), toți trei membri titulari (spaniolii spun „académicos de número“).

Asemănătoare, în multe privințe, cu academiile propriu-zise, al căror membru corespondent am fost ales, sînt „Instituto Mexicano de Cultura“ și „Institut d'Estudis Catalans“ (Barcelona). Primul are un profil foarte larg și amintește, prin preocupări, de institutele pentru

relațiile culturale cu străinătatea, la un nivel mult mai ridicat, din alte țări. Alegerea mea a avut loc în 1969, după ce, cu un an mai înainte, cînd mă găseam în Mexic, ca participant la al III-lea Congres al hispaniștilor, am ținut două conferințe, la sediul lui și ca invitat al președintelui. Celălalt institut este o adevărată academie, cel puțin în ce privește exigența alegerii membrilor, deși Barcelona, centrul economic și cultural al Cataloniei, are și o academie propriu-zisă. Membrii titulari sînt toți catalani. Corespondenții au situația membrilor „externi“ ai Academiei Germane de Științe, de care am amintit într-o pagină precedentă. Așa se explică, de pildă, faptul că R. Menéndez Pidal, „directorul“, adică președintele „Academiei Regale Spaniole“, a fost și el membru corespondent al acestui institut.

Alte două distincții, mai modeste, dar, prin specificul muncii celor care mi le-au acordat, cu atît mai impresionante, se înțelege că pentru mine, au venit, prima de la Uniunea scriitorilor sovietici, sub forma unei „diplome de onoare“, cealaltă, de la președintele vechii și binecunoscutei societăți de cultură provensală „Felibrige“, cu sediul la Toulon (în Franța meridională), care m-a ales membru al ei (în iunie 1966). Unii cititori știu, desigur, diverse lucruri despre această societate, a cărei conducere poartă, în limba occitană (sau, cu termenul mai răspîndit, provensală) numele de „consistoriu“ *(counsistèri)*, fără nuanță religioasă. Cei mai mulți au însă nevoie de unele lămuriri. În primele secole ale evului mediu, sudul Franței se găsea, prin poezia lirică, deci, prin purtătoarea acesteia, care este limba, în fruntea mișcării literare din întreaga Europă. Multă vreme s-a susținut, și ideea nu e părăsită, în întregime, nici astăzi, că leagănul poeziei lirice, în frunte cu cea erotică, este Provența (în franceză, *Provence*), adică „Provincia“, partea de răsărit, cu prelungire spre vest de-a lungul Mediteranei, a Franței meridionale, prima regiune cucerită de romani a Galiei (către sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n.). Odată cu consolidarea statului francez unitar absolutist (în timpul domniei lui François I), limba franceză propriu-zisă, aceea care a rezultat din latina vorbită în jumătatea, mai mare,

de nord a Franței, a fost impusă printr-o „ordonanță“ regală ca formă oficială a tuturor actelor publice. Provensala (sau occitana : în această limbă se spune, pentru „da“ al nostru, „oc“, de aici, numele ei) n-a dispărut, bineînțeles, ci există și în momentul de față, la fel de vie ca și mai înainte, nu unitară, dimpotrivă, ca și franceza, dealtfel, care are numeroase dialecte, adesea extrem de deosebite unele de altele. Intelectualii meridionali, nu numai ei, dar în primul rînd ei, au simțit de la început că se face o nedreptate graiului lor local prin măsura luată, și, cu timpul, sentimentul de minimalizare a lor s-a dezvoltat mereu. Astfel a luat naștere, pe la mijlocul secolului trecut, din inițiativa și sub conducerea marelui poet Frédéric Mistral, cunoscut personal și prețuit de Alecsandri al nostru, mișcarea literară și culturală în general, numită „felibrige“, cuvînt derivat de la „felibre“, care în provensală înseamnă „poet, scriitor“ (un fel de sinonim, aproximativ, al lui „troubadour“). Mistral a scris în această limbă, între altele, celebra poemă (o adevărată epopee, și nu numai ca extindere) „Mireio“ (în franceză „Mireille“). Dragostea „meridionalilor“ pentru limba lor este extraordinară și se manifestă în toate chipurile. Pot da un exemplu concret, care ne interesează de aproape. (Mă refer mai ales la filologii noștri.) Cînd Institutul de lingvistică al Academiei R.S.R. a început elaborarea „Crestomației romanice“, pentru textele, vechi și moderne, în limba provensală, care trebuiau să figureze în această lucrare de proporții enorme (în total, cinci volume masive), ne-am adresat, pe bază de informații bibliografice, unor edituri și unor scriitori despre care știam că au publicat versuri și proză în această limbă. Toți au răspuns prompt și... încîntați că, într-o țară depărtată și mai mult străină, ca România, există oameni care se interesează de graiul lor, neglijat, dacă nu „persecutat“, de compatrioții francezi propriu-ziși. Cred că bucuria de a mă fi ales „soci“, adică membru, al „Felibrige“-ului, se datorește acestui interes științific, care implică și afecțiune, pentru provensală din partea coordonatorului „Crestomației“ amintite.

Evenimentele cu caracter internațional, legate tot de activitatea mea științifică, au fost destul de numeroase,

dar mai puțin importante decît cele înfățișate pînă aici. Sînt membru în comitetul de redacție, încă de la întemeierea ei, al revistei *Beiträge zur romanischen Philologie,* care apare în capitala R.D.G. Este consacrată studiilor de filologie, în sens larg (deci și de lingvistică propriu-zisă), cu teme de istorie și critică literară și de știință a limbii. Ea se adresează, bineînțeles, romaniștilor de pretutindeni, dar are în conducere numai reprezentanți ai țărilor socialiste. Altă revistă, aceasta din R.F.G., intitulată *Ibero-Romanica* (München), m-a avut în comitetul de redacție de la întemeiere (1969) pînă în 1972, cînd m-am retras, în urma modificării profilului ei și a componenței conducerii.

Am colaborat, fiind invitat, la o serie de volume omagiale, dedicate lingviștilor (în frunte cu romaniștii) bine cunoscuți pe plan internațional, la împlinirea unei vîrste „rotunde" și, în general, avansate. Dau cîteva nume : W. Streitberg, W. von Wartburg (elvețian, fost președinte de onoare al „Societății de lingvistică romanică"), Pierre Gardette (Lyon, fost secretar-administrator al aceleiași asociații internaționale), St. Mladenov și St. Romanski, toți membri activi ai Academiei Bulgare de Științe, Jean Boutière (cunoscutul autor al excelentei monografii despre Ion Creangă), Rita Schober (profesor și academician, Berlin — R.D.G.), E. Benveniste, Pompeu Fabra ș.a. Despre acesta din urmă trebuie să spun unele lucruri care mi se par extrem de interesante. Era catalan și democrat, de aceea a părăsit Spania după instaurarea regimului falangist. Avea formație de inginer, ceea ce nu l-a împiedicat să fie autorul celei mai bune gramatici a catalanei actuale, adresată unui public larg, și al unui excelent dicționar al ei, care se caracterizează, înainte de toate, printr-o cunoaștere profundă și totodată subtilă a limbii sale materne și printr-un simț rarisim al ei.

Am fost cooptat (1962) în două comisii de susținere a tezei de doctorat la Universitatea „Humboldt", date fiind temele lor, de lingvistică românească. Una avea de autor pe V. Arvinte, profesor, astăzi, la Facultatea de Filologie din Iași, pe atunci doctorand la Berlin, și se ocupa de împrumuturile germane din limba noastră. Au-

torul celeilalte, germanul Werner Draeger, a studiat anumite aspecte ale lexicului limbii lui Dinicu Golescu, pe baza *Însemnării a călătoriei* acestuia. M-a impresionat într-un mod neobişnuit nu atît cunoaşterea aproape perfectă a românei — îl întîlnisem pe acest cercetător al Institutului de filologie din Berlin de mai multe ori și-i admirasem vorbirea, lipsită cu totul de „accent" străin — cît, mai ales, metoda de lucru, nu în sine, căci nu era o noutate în cazul unui german, adică al unui om cu multe generații de savanți înaintea sa, iluştri tocmai prin temeinicia metodologică a epocii lor, ci prin modul de aplicare a ei. Pornind de la un număr relativ mic de cuvinte, autorul le-a analizat și le-a interpretat sub toate fețele cu o minuțiozitate și cu o precizie aș zice microscopică. N-am putut fi prezent la susținerea acestor două disertații și m-am mulțumit cu întocmirea rapoartelor de rigoare, dezvoltate ca analiză și cu aprecierile corespunzătoare.

În 1966, profesorul Theodor Frings, membru al Academiei Germane și al celei Saxone de Științe, a fost sărbătorit cu prilejul împlinirii vîrstei de 80 de ani. Acest mare savant în domeniul filologiei germanice era și membru de onoare al Academiei R.S.R. Așa se explică, între altele, participarea lui Tudor Vianu şi a mea la festivitatea organizată în acest scop, care a fost, de fapt, o sesiune științifică de durată, cu comunicări ținute de numeroși specialiști germani și străini. Printre aceștia din urmă se găseau francezul Fourqué și sovieticul Jirmunski, ambii foşti, se pare, discipoli ai sărbătoritului. Amploarea dată acestei manifestări se explica, în parte, și politic. Theodor Frings era originar dintr-o localitate de pe valea Rinului. În 1921—1922 l-am cunoscut de aproape la Bonn, unde, la vîrsta de 35 ani era deja profesor al universității locale. După un număr de ani s-a transferat la Leipzig, ca succesor al unui, deopotrivă de ilustru, germanist și fonetician, Eduard Sievers. (Acesta i-a fost profesor şi lui A. Philippide, în 1888—1890, la Universitatea din Halle.) Ultimul război l-a „prins" la Leipzig. A rămas pe loc şi s-a comportat, din punct de vedere politic, extrem de corect, aș spune patriotic, fără să fi fost un om de stînga. Prin aceasta a ajutat enorm

la crearea, cel puțin în lumea intelectualilor din Leipzig, a unei atmosfere de înțelegere și de calm, apreciată cum se cuvine și de comandamentul sovietic și de autoritățile locale. Distincția care i s-a acordat după aceea, de „hervorragender Wissenschaftler des Volkes“ („savant eminent al poporului“), se explică și prin valoarea sa științifică, dar și prin comportarea lui cetățenească.

Fiind vorba în cele spuse chiar acum de Academia Germană de Științe, mă opresc, pe scurt, asupra festivităților desfășurate, în iulie 1975, la împlinirea celor 275 de ani de existență a ei. Este, din punct de vedere cronologic, a treia instituție academică propriu-zisă a Europei (și, desigur, a lumii), așa cum am arătat la p. 293. După ea vine Academia U.R.S.S. (1725). Am participat și eu la această manifestare, în calitate de membru „străin“ al ei. În trei zile — foarte puțin, s-ar zice, judecînd după obiceiurile noastre — s-au ținut comunicări științifice, cîte una pentru fiecare disciplină științifică, cuvîntările ocazionale (două : a președintelui Consiliului de Miniștri și a președintelui Academiei), s-au prezentat, oficial, felicitările instituțiilor similare interne și externe și au avut loc diverse reuniuni, toate de scurtă durată, întrecute, din acest punct de vedere, de recepția de la Consiliul de Stat, unde au vorbit președinții celor două organe (politic și științific).

Deși vacanță propriu-zisă, și încă prelungită (trei săptămîni), călătoria mea în Bulgaria, ca invitat al Academiei de Științe a acestei țări (în vara lui 1958), își are locul tot aici, în capitolul „Relații internaționale“. În multe privințe, ea a avut un caracter științific în sens larg. Am învățat și cunoscut, de-a lungul a trei săptămîni, o țară întreagă, prin oameni, instituții și peisaje, toate mai mult ori mai puțin specifice, ca și, dealtfel, în cazul altor țări. Am admirat calitățile, despre care știam cîte ceva din auzite și din citite, ale unui popor simplu, modest, serios și harnic, precum și realizările lui, mai vechi sau mai noi, toate, oglindă fidelă a spiritului popular în sensul cel mai pur al cuvîntului.

La Sofia, oraș frumos și mai cu seamă curat, bine întreținut, nu numai de edili, ci și de cetățenii lui, am vizitat, bineînțeles, mai întîi, Academia, al cărei oaspete

eram. Am fost primit, semioficial — eram în vacanță — de președintele ei, filozoful marxist bine cunoscut Todorov, împreună cu colegul de disciplină Vladimir Georgiev, care, dealtfel, m-a „introdus" oarecum la conducerea instituției. Convorbirea a avut un caracter general, cum nu era posibil altminteri, în legătură cu academiile noastre, cu problemele și preocupările lor, cu concepțiile și metodele de lucru etc. Discuțiile de specialitate le-am dus la Institutul de lingvistică, unde am stat vreme de cîteva ore, spre a mă informa în detaliu cu privire la munca cercetătorilor, grupați, ca și la noi, după temele speciale ale fiecăruia, în sectoare. Am aflat destule lucruri folositoare, de ordin atît teoretic, cît și practic.

La instituțiile amintite am fost singur. Toate celelalte vizite le-am făcut împreună cu soția, căci am fost invitați amîndoi. Peste tot, nu numai în capitala țării, am fost însoțiți și, mai totdeauna, călăuziți de tovarășa de viață a academicianului Georgiev, și ea lingvistă (specializată mai cu seamă în fonetică). În oraș ne-a impresionat, în mod cu totul deosebit, mausoleul consacrat lui Georgi Dimitrov, dîrzul luptător comunist pe plan internațional și național. Am înțeles mai cu seamă semnificația adîncă a acestei consacrări, venită în modul cel mai firesc după instaurarea, la 9 septembrie 1944, a regimului democrat-popular. În împrejurimile, mai apropiate sau mai îndepărtate ale Sofiei, am vizitat străvechea mînăstire Bojana, cunoscută și prețuită în istoria artei universale îndeosebi pentru frescele ei. Am întîlnit acolo, vizitator ca și noi, pe mexicanul Márquez, istoric de artă, veche cunoștință a mea, din 1960, în propria-i țară și, mai tîrziu, în România.

O zi aproape întreagă am petrecut-o în casa de odihnă a Academiei (un fel de Căciulați al nostru), situată în plin munte, la înălțimea, cred, de circa o mie de metri. Ca pretutindeni, și aici sobrietate, liniște, chiar cînd erau oameni mulți, dorință vădită de odihnă sau de recreație, după caz, satisfăcută din belșug atît de osteneala umană, bine întrebuințată, cît și de natură. Nu numai din curtea clădirii, ci și din multe încăperi ale ei, se

vedeau pînă foarte departe, în toate direcțiile, munții, pădurile, apele și ogoarele acestei minunate țări.

Din cele trei săptămîni ale vacanței noastre, foarte instructive, mai mult de jumătate le-am consacrat provinciei, adică unor locuri considerate de gazde ca mai interesante și, în ce ne privește, totodată mai caracteristice pentru patria lor. Am început cu „Valea trandafirilor“, numele metaforic, aș zice, al localității Kazanlik, unde se prepară celebrele parfumuri. Ni s-au arătat și explicat principalele faze ale acestei operații atît de delicate. În drum spre sud-est am ajuns la Tîrnovo, fosta capitală, glorioasă în toate sensurile, a Bulgariei de altădată. Ne-a atras în mod deosebit mai întîi, de la distanță, așezarea orașului, pe o înălțime relativ mare și în formă aproximativ de amfiteatru, impusă tocmai de configurația solului. Alegerea locului acestuia pentru capitala țării n-a fost, firește, întîmplătoare, mai ales că, și geografic vorbind, el ajuta la apărare în caz de primejdie. Nu departe de acest oraș istoric am trecut pe lîngă un sat — nu i-am reținut numele — despre care în ghidul nostru se spunea că este cunoscut în toată țara prin locuitorii lui ca excelenți grădinari de legume. Mi-a venit imediat în minte că tata va fi fost, poate originar din acest loc, întrucît, cum am arătat în primul volum, și el era un foarte bun meseriaș legumicultor, și am regretat că nu i-am știut niciodată numele propriu-zis de familie. Aș fi rugat-o pe doamna Georgiev să ne oprim puțin, ca să întrebăm (pe cine ? cum ? etc.) dacă trăiesc acolo oameni numiți la fel. Simplă fantazie, afectivă și melancolică, foarte firească dealtfel. Oricît de prinși sîntem noi astăzi de ocupațiile și preocupările noastre, glasul străbunilor nu s-a stins în noi și este gata să răsune la prima ocazie potrivită.

În continuare ne-am oprit la Plovdiv, oraș mare, comercial și industrial, unde am petrecut o noapte. Se știe, la noi, de către cititorii, extrem de numeroși, ai ziarelor centrale, că în acest centru se organizează tîrguri internaționale de mostre, la care participă și România. Este situat pe o așezare veche, care se numea în antichitate Philippopolis, după numele întemeietorului ei (către mijlocul secolului al IV-lea î.e.n.), Filip, regele

Macedoniei. Pe vremea stăpînirii romane era capitala Traciei. Cu toate acestea (sau, poate, din cauza prea marii vechimi), rămășițele arheologice sînt mai puțin numeroase decît la Tîrnovo.

Ultimul popas, acesta mai prelungit, a fost la Varna, unde am admirat, la prima vedere, aceeași sobrietate și aceeași modestie, atît de caracteristice pentru psihologia vecinilor noștri de peste Dunăre. Într-adevăr, dacă nu mă înșală memoria (în fapte oarecum de amănunt), n-am văzut acolo decît vile, mari, bineînțeles, dar cu 3—4 etaje cel mult și fără nimic spectaculos în înfățișarea lor exterioară. Aceeași impresie liniștitoare, aș zice binefăcătoare, ne-a făcut și confortul autentic, dar neostentiv, al camerelor proprii și, întîmplător, ale vecinilor (în lipsa acestora !) din aceeași vilă. Nu mai vorbesc, în același sens, de oameni, care erau, cred, în majoritate străini, ceea ce nu înseamnă că „naționalii“ au învățat de la aceștia cum să se comporte, mai degrabă, dimpotrivă. Mai mult chiar decît opera omului ne-a plăcut aceea a naturii, care s-a bucurat totuși într-o măsură însemnată de colaborarea umană. Spre deosebire de litoralul nostru, cel de la Varna, adică al aceleiași Mări Negre, este foarte bogat în vegetație : nu numai copaci, ci și pomi (fructiferi — adaug acest epitet pentru cititorii, extrem de numeroși, cărora li se va părea un pleonasm apariția lui „pomi“ după „copaci“) și, lucru într-adevăr neașteptat, viță de vie, totul îngrijit și curat ca într-o mică grădină particulară. Deosebirea amintită dintre cele două aspecte ale litoralului euxin se datorește, aproape exclusiv, poziției, mai meridionale a Varnei și, probabil (nu știu dacă văd just), vînturilor mult mai slabe, poate chiar inexistente, venite dinspre răsărit, la Varna. Eu m-am și scăldat de vreo cîteva ori. (Folosesc acest verb „popular“, fiindcă nu poți spune „fac baie“, cînd stai măcar o oră în apă și înoți, poate chiar faci și un fel de acrobație.)

Varna a fost, cum am arătat, ultimul popas, relativ îndelungat și foarte interesant prin ceea ce am descris, pe scurt și cam din fugă. Am vizitat însă, în trecere, locuri istorice, la fel de interesante pentru noi și pentru bulgari. Este vorba de Plevna și de împrejurimile ei imediate, unde există, bine organizate, numeroase și bine

prezentate, dovezi materiale despre războiul nostru de independență, care a avut drept consecință și eliberarea Bulgariei. S-a adăugat, în pre-final, Ruse (Rusciuk-ul de pe vremuri), pe care nu l-am putut recunoaște aproape deloc, nu din cauza celor exact cincizeci de ani, scurși de la prima mea vizită (ca excursionist, cu alți absolvenți, seria 1908, ai liceelor moldovenești, trimiși de „Casa Școalelor"), ci fiindcă între timp se transformase mult, cantitativ și calitativ vorbind.

Plecarea spre București am făcut-o, bineînțeles, din Sofia, centrul propriu-zis al vizitei noastre, chiar dacă în ea am stat mai puțin decît în restul țării. Ca de obicei, și nu numai în cazul nostru, n-am putut părăsi capitala unei țări care ne-a primit cu atîta prietenie, fără... amintiri concrete. Se știe că sericicultura este foarte dezvoltată în Bulgaria, în ce privește atît producerea materiei prime, cît și prelucrarea acesteia. Mătasea bulgărească, de toate felurile, poate sta fără jenă alături sau, cel puțin, aproape de cea italienească sau franțuzească, dacă nu totdeauna sub raportul rafinamentului, în orice caz sub acela al fabricării propriu-zise. Mi-am cumpărat un sort solid, pentru haine, și altul, acesta excelent ca finețe, pentru cămăși.

În ansamblu, călătoria în Bulgaria reprezintă pentru mine o experiență de viață ieșită din comun, extrem de instructivă, din punct de vedere atît strict uman, cît și politic în sensul amplu al termenului.

Rămîne acum, ca în încheierea acestui capitol, cam... lung, să vorbesc despre cîteva acțiuni cu caracter aș spune strict politic. Înainte de a mă privi pe mine, „eroul" lor, ele privesc aspecte importante ale vieții publice internaționale postbelice și, prin aceasta, au o semnificație care depășește cu mult limitele unor evenimente personale, oricît de însemnate ar fi acestea pentru beneficiarul lor. Îmi permit să afirm, cu riscul de a fi greșit înțeles, că ele au o importanță deosebită, în primul rînd, pentru țara noastră, dat fiind că este vorba de un român, deci, la ideal, de un reprezentant al ei.

Trec repede peste „Societatea europeană de cultură", cu sediul la Veneția, unde a luat ființă, cred, puțină vreme după sfîrșitul ultimului război mondial, prin stă-

ruința lui Umberto Campagnola, fost secretar general al ei pînă la moartea sa, care s-a întîmplat nu de mult. Preocupările acestei societăți amintesc, în linii mari, de o acțiune similară pornită după războiul din 1914—1918, care, dacă țin bine minte, a luat naștere sub influența, cel puțin parțială, a lui Romain Rolland și urmărea scopuri „pacifiste“. Mișcarea actuală are un caracter mai realist și acordă o atenție destul de mare problemelor social-politice ale întregii omeniri. Dealtfel, membrii societății, extrem de numeroși (și mereu în creștere), aparțin marii majorități a țărilor lumii, indiferent de regimul statelor respective.

Eu am aderat în toamna anului 1957, cînd am participat la a nu știu cîta ediție a așa-numitelor „Întîlniri Internaționale“, care se organizează anual la Geneva. (Semnificativă alegere a locului !) Am fost trimiși, C. Ionescu-Gulian și eu, de „Institutul român pentru relațiile cu străinătatea“, ca delegați ai lui. Reuniunea dura cam o săptămînă și se desfășura în felul următor : Comitetul de organizare (care era, cred, permanent) stabilea tematica sesiunii, după consultări cu unele personalități din diverse părți ale lumii, bine cunoscute prin activitatea lor, pusă, direct sau indirect, în slujba umanității. Comitetul desemna totodată și pe conferențiari. Spre deosebire de toate reuniunile internaționale, numeroase, cum rezultă din paginile precedente, la aceste „rencontres“ ședințele destinate conferințelor se țineau seara, pe la 20^{00}. Ascultătorii își puteau face note, pentru uz propriu, eventual în vederea unei luări de cuvînt în legătură cu problema tratată, și a doua zi dimineața aveau loc dezbaterile propriu-zise. Sistem admirabil de muncă serioasă. În septembrie 1957, cînd am fost eu acolo, președintele reuniunii (cred că pentru un timp oarecare) era profesorul Abel, filozof sau sociolog, mi se pare, ca formație. Din „Societatea europeană de cultură“, amintită mai înainte, au făcut și, unii, fac, în continuare, parte mai mulți români, printre cei din prima categorie, regretații Mihai Ralea și Tudor Vianu.

Mult mai importante din punct de vedere general uman, cel puțin prin scopurile oarecum practice (sau și practice) pe care le urmăresc, sînt acțiunile, pornite, toate,

una dintre ele chiar direct, sub egida „Organizației Națiunilor Unite". Acea una este „Comitetul pentru supraviețuirea omenirii", cu sediul la New York. Sînt, formal, unul dintre membrii ei fondatori, adică semnatar, împreună cu alte optzeci și opt de persoane, al manifestului lansat în 1972. Scrisoarea prin care mi se cerea adeziunea la semnarea documentului — acesta, urma să apară în anul următor — poartă data de 24 noiembrie 1971 și este semnată de un comitet de inițiativă alcătuit din (în ordinea alfabetică dată acolo) : Adetokunbo A. Ademola, șeful Justiției (Nigeria) ; Harrison Brown, profesor de Geochimie (S.U.A.) ; Norman Cousins, editor și autor (S.U.A.) ; Luther Evans, fost director general UNESCO (S.U.A.) ; Buckminster Fuller, inginer (S.U.A.) ; Joseph Ki-Zerbo, profesor de istorie (Volta Superioară) ; Leo Mates, director, Institutul de politică și economie internațională (Iugoslavia) ; Doamna Vikaya Lakshmi Pandit, fostă prezidentă a Adunării Generale ONU (India) ; Lester B. Pearson, Premiul Nobel pentru Pace, fost prim-ministru (Canada) ; Raul Prebisch, director general, Comisia economică pentru America Latină (Argentina) ; generalul Carlos Romulo, fost ministru (Filipine) ; Jan Tinbergen, Premiul Nobel pentru Economie (Olanda).

Această listă este reprezentativă și, în același timp, semnificativă în ce privește „deschiderea", adică sfera largă a cuprinderii, aproximativ totală, a continentelor globului. Și mai semnificativă, din acest punct de vedere, dată fiind cantitatea ei numerică, este lista celor optzeci și nouă de semnatari ai manifestului. Din ea nu lipsește absolut nici o zonă a lumii. Dau cifrele, pe țări, în ordine descrescîndă : S.U.A. (29) ; Anglia (8) ; India (6) ; Franța (5) ; Canada (4) ; Elveția (3) ; Belgia, Iugoslavia, Italia, Japonia, Nigeria, Norvegia și Olanda (cîte 2) ; Argentina, Australia, Austria, Birmania, Ciprul, Costa Rica, Filipinele, Grecia, Irlanda, Libanul, Liberia, Noua Zeelandă, Pakistanul, Puerto Rico, R.F.G., România, Suedia, Volta Superioară (cîte 1).

La fel de largă și, mai ales, variată a fost alegerea personalităților : oameni politici, savanți, scriitori, artiști etc. Urmează, spre ilustrare, o serie de nume și de titluri : doi șefi de stat (regina Iuliana a Olandei și arhiepiscopul

Makarios al Ciprului) ; șapte laureați ai Premiului Nobel : artiști (de pildă Pablo Casals, Yehudi Menuhin și Leonard Bernstein) ; scriitori (Arthur Miller ș.a.) ; savanți (Jean Rostand, Arnold Toynbee, Jean Piaget etc.) ; oameni politici (foarte numeroși), printre care, cu semnificație aș zice revoluționară, Setsua Yamada, primarul Hiroshimei, și Giorgio La Pira, fostul primar comunist al Florenței. Cîteva nume, de fapt profesiuni, pot surprinde, pe mulți, poate, neplăcut (?!), pe alții, dimpotrivă, ca un act de curaj (?) și de largă înțelegere a vieții publice contemporane sub toate aspectele ei. De exemplu, celebrul mim Marcel Marceau, pe care românii au putut să-l admire acum cîțiva ani la București, și Pete Seeger, «Folk Singer» (S.U.A.). Dintre țările socialiste, numai România figura, prin mine, prezentat ca „membru al Academiei". Într-o variantă ulterioară a „Manifestului" a apărut și pictorul Ion Nicodim, autor al unei vaste tapiserii, destinată ONU-ului, pe tema „Cîntarea Omului". Este expusă în una dintre sălile instituției. În lista numerică de mai sus întîlnim și Iugoslavia, cu două personalități. Nici una nu aparține însă, din punct de vedere național, acestei țări.

Alegerea mea a fost precedată de un preambul epistolar, relativ prelungit. O doamnă (Schneider, mi se pare), care lucra la Secretariatul ONU, mi-a scris de cîteva ori (de la a doua misivă înainte, ca răspuns, în parte, la ale mele), cerîndu-mi, direct sau pe ocolite, dar destul de clar, informații să le zic biografice în sens foarte larg. Voia, din dispoziții superioare, să afle și apoi să comunice cui trebuia lucruri mai multe decît cele existente în „Who's Who", unde putea găsi oarecum esențialul. Căci singura sursă din care bănuiesc eu că inițiatorii „Manifestului" aveau posibilitatea să știe ceva despre mine era acest dicționar. Invitația de a semna documentul amintit a venit după aceea. În scrisoarea respectivă se reproduc următoarele declarații ale lui U Thant, pe atunci secretar general ONU : „În aceste timpuri de tensiune, în umbra bombei cu hidrogen, nu e destul ca noi să avem un [singur] devotament, pe acela pentru propriul nostru stat. Trebuie să dezvoltăm un al doilea devotament. Înainte de toate, trebuie să avem devotament

pentru însuși statul nostru, și în al doilea rînd pentru comunitatea internațională, reprezentată de această mare organizație [a Națiunilor Unite]".

După lansarea „Manifestului" în întreaga lume și obținerea, în foarte scurt timp, a multor sute de mii de adeziuni (într-o informare de acum cîțiva ani era vorba de 600.000 din S.U.A. și 200.000 din Canada), Comitetul de inițiativă a creat o formă concretă de propagandă, adică de luptă pentru mărețele lui scopuri, sub numele, așa de frumos și de uman, „Planetary Citizens" („Cetățeni ai Planetei"), din care fac parte și vor face parte în continuare toți cei ce aderă la mișcare. Fiecare „cetățean planetar" primește o „carte de membru". A mea poartă numărul 019291. Merită să-i aduc conținutul la cunoștința cititorilor : „Planetary Citizen. I. I. a fost reglementar înregistrat ca cetățean planetar și, în consecință, a subscris la jurămîntul de Cetățenie Planetară de pe versoul acestei cărți : Recunosc apartenența mea la comunitatea umană. Îmi recunosc devotamentul pentru umanitate, reafirmîndu-mi devotamentul pentru propria mea comunitate, pentru propriul meu stat și pentru propria mea națiune. Ca membru al familiei planetare a umanității, prima mea grijă este binele întregii comunități umane. În consecință : voi lucra pentru a se pune capăt disensiunilor și războaielor dintre popoare și voi lucra pentru realizarea drepturilor omului — civile și politice, economice și culturale — pentru toate popoarele ; voi lucra pentru o comportare a națiunilor lumii în conformitate cu necesitățile comunității umane ; voi lucra pentru întărirea și progresul Națiunilor Unite ; pentru a se acorda Națiunilor Unite autoritatea de a acționa potrivit voinței comune a umanității, pentru frînarea exceselor naționale ; și pentru a înfrunta toate primejdiile și adversitățile comune ale familiei umane."

Acțiunea începută de „Comitetul pentru Supraviețuirea omenirii", cu consecința imediată, care este organizația „Planetary Citizens", a găsit, cum era de așteptat, ecou pretutindeni. Cred, fără a fi deloc sigur, că așa trebuie înțeleasă crearea, la Haga, în 1973, a „Parlamentului Lumii" (traducere, aproximativă, a denumirii englezești

„Emergency World Council", care ar însemna, cuvînt cu cuvînt, „Consiliul extraordinar al Lumii" sau, „Consiliul mondial extraordinar"). Are o publicație intitulată „Political World Union", cu subtitlul „(Jurnal) Lunar pentru Democrația Lumii" și cu indicarea celor care se ocupă de ea. Și aici spațiul geografic al alegerii membrilor este foarte larg, cuprinzînd, cum obligă, dealtfel, titulatura, lumea întreagă, cu țări ca, de pildă, Uruguay, Ghana, Africa de Sud, Israel și Zambia. Strînsa legătură dintre „Comitetul pentru Supraviețuirea Omenirii" și „Parlamentul Lumii", menționată ceva mai sus, se constată și prin prezența, ca membri ai acestuia din urmă, a unora dintre semnatarii manifestului celui dintîi : Luther H. Evans, Jean Rostand, Arnold J. Toynbee, Sir Muhammad Zafrulla Khan (Pakistan) ș.a. Sînt și eu membru al acestui „Parlament".

X. ACTIVITĂȚI DIVERSE

Din cele spuse în capitolele precedente rezultă că după 23 August n-am prea stat degeaba, ca să vorbesc, oarecum metaforic, adică pentru sporirea expresivității, la fel cu oamenii simpli. Dimpotrivă, am fost cît se poate de activ. Și, cu toate acestea, n-am epuizat nici pe departe materia acestui domeniu numit „activitate" (cu sensul general, abstract, și de aceea mult mai cuprinzător). Era și logic, ba chiar inevitabil, date fiind necesitățile, numeroase, variate și, cele mai multe, imediate, ale regimului democrat-popular, care impunea utilizarea tuturor posibilităților.

Încep oarecum cronologic și cu muncile mai mult ori mai puțin politice. Spre sfîrșitul anului 1947, la cîtva timp după întoarcerea mea de la Moscova, am fost numit — de necrezut ! — președinte al Consiliului de administrație al Societății (anonime !) pe acțiuni „Creditul Minier". A fost o surpriză nemaipomenită pentru foarte mulți oameni, în frunte cu... mine. În primul moment m-am gîndit la împerecherea, contradictorie, a celor două calități ale mele : social-democrat, ca apartenență și convingere politică, și președinte al unei întreprinderi specific burgheze. Am înțeles, apoi, destul de ușor și de repede, că era vorba de o măsură bine chibzuită (evident că nu în ce privește persoana mea !) a forurilor conducătoare de stat și politice, în vederea naționalizării mijloacelor de producție, care s-a realizat peste vreo jumătate de an. Administrator-delegat al „Creditului minier" era un intelectual autentic, bine pregătit în domeniul filozofiei (în special al logicii), ajuns în acest post-cheie, de mare răspundere, prin partidul liberal, al cărui membru fusese. Rolul noului consiliu de administrație era să

pună ordine în scripte, cum se spune pentru verificarea gestiunii, care fusese foarte puțin regulată, sub toate aspectele. (Se vorbea de acțiuni vîndute peste graniță și de anumite sume de bani, în valută forte, depuse la bănci străine. Amănuntele şi, mai ales, precizia lor, îmi scapă.) Eram ajutat în munca mea, care era mai mult, dacă nu exclusiv, aceea a unui supraveghetor, de oameni pregătiți şi economic şi financiar, ca să nu mai pomenesc de pregătirea politică — superioară celei pe care o aveam eu — a unora dintre dînșii. N-am fost singurul om de știință în situația aceasta. Mi-amintesc foarte bine de Grigore C. Moisil, care era și el preşedintele unei societăți similare. Se pare că lucrurile s-au desfăşurat în condiții satisfăcătoare, căci conducerea noastră superioară s-a declarat mulțumită.

O sarcină propriu-zis politică am primit, cum cred că am mai spus, din fugă, într-un capitol precedent, aceea de preşedinte al Comisiei naţionale pentru UNESCO. În această calitate, în toamna lui 1957, am participat, împreună cu o delegație, modestă numericeşte, la conferința europeană desfășurată la Dubrovnik, care a durat circa o săptămînă. Poate părea curios, mai cu seamă că n-a trecut prea multă vreme de atunci, dar amintirile mele despre problemele puse în discuție, dezbătute și, parțial, rezolvate acolo, sînt extrem de vagi, în ciuda memoriei mele, lăudată de multă lume. O explicație ar fi lipsa de interes, ca să zic așa, de ambele părți : conferința nu mă prea atrăgea, cu siguranță că din cauza mea în primul rînd, și, în consecință, atenția pe care i-am acordat-o a fost redusă. Mi-a plăcut — nu mă jenez să spun — mai mult ceea ce am văzut în vestitul oraș, numit, pînă la sfîrșitul celui dintîi război mondial, Ragusa, important, în toate privințele, de-a lungul evului mediu propriu-zis. I-am admirat monumentele, bine păstrate, și mi-am rememorat unele date istorice privitoare la relațiile țărilor noastre cu acest oraș, mai puternic atunci decît unele state propriu-zise. Am făcut o călătorie lungă, prin Iugoslavia, adesea la altitudine mare, întrucît de la Ragusa pînă la Belgrad, grație amabilității preşedintelui Comisiei iugoslave pentru UNESCO, al cărui nume regret sincer că l-am uitat — era și el profesor universi-

tar — am parcurs toată distanța, ocolită, uneori, cu intenție, în mașină. Și capitala țării, pe care o vedeam atunci pentru prima oară, m-a impresionat plăcut. În cele cîteva zile petrecute acolo am făcut unele vizite protocolare și una „științifică", aceasta la binecunoscutul filolog Belić, profesor la universitatea locală și membru al Academiei. Îl cunoscusem la Moscova, unde fusese invitat (și excepțional de bine primit) pentru o serie de conferințe.

Lipsa, relativă, de interes, amintită ceva mai înainte, pentru preocupările UNESCO s-a transformat, ca prin minune, cum se zice curent, în contrariul ei un an mai tîrziu (în 1958, toamna), cu ocazia conferinței mondiale a acestui important organism internațional organizată la Paris. Eram atunci vicepreședinte al Comisiei noastre, prezidată de Athanase Joja, vicepreședinte al Consiliului de miniștri și ministru al Învățămîntului. Delegația, din care am făcut parte, era numeroasă. Printre membrii ei se găseau Mihai Ralea, care era președintele Institutului român pentru relațiile cu străinătatea, Vasile Malinschi, academician, Ionescu-Bujor, profesor universitar (matematician), și George Ivașcu. Sesiunea a durat șase săptămîni. Cei mai mulți dintre noi n-au stat tot timpul, de pildă Joja și Ralea. Ionescu-Bujor și eu am dus greul, cel puțin în ce privește munca **„pe teren"**, adică efectivă. Am lucrat, fiecare, în cîte două secții, de obicei atît dimineața, cît și după-amiaza. Eu însumi am fost repartizat la secțiile „Administrativă" și „Programe". Au fost o serie de ședințe plenare, la care luau cuvîntul, o dată sau de mai multe ori, șefii delegațiilor, precum și unii membri ai acestora. Am vorbit și eu în una dintre ele, nu mai țin minte despre ce, în orice caz era o problemă de ordin oarecum general. Unii vorbitori polemizau, adesea violent, în tot felul de chestiuni, care nu se legau totdeauna, nici măcar aproximativ, de preocupările acestui important for internațional. Nu pot uita pe un japonez, care a făcut critica... hotelului unde locuia, din cauză că în camera sa nu avea... săpun. Apropo de hotel, nu pot trece cu vederea discuția, dintre noi românii, în legătură cu cazarea noastră la Paris. Ralea, bun cunoscător al acestui oraș, încă din epoca studiilor sale la Sor-

bona, precum și, mai ales, după aceea, cînd a făcut, în cu totul alte condiții, numeroase călătorii acolo, propunea un hotel de lux, invocînd misiunea oficială, foarte importantă, a delegației (condusă de un vicepreședinte al guvernului). Athanase Joja, căruia îi plăcea, firește, confortul, deprins, se pare, din copilărie și adolescență, căci era fiul unor părinți „cu stare", a rezistat, datorită și concursului efectiv pe care i l-am dat eu, cu argumente de ordin social-politic legate de noul regim muncitoresc al țării noastre. Ne-am instalat astfel într-un hotel bun, cu destule „stele", în cartierul Champs Elisées, rue Pierre I-er roi de Serbie. Lux am făcut cu călătoria București-Paris și înapoi, într-un vagon-salon (cu toate anexele), într-o măsură anumită, justificat, căci mai mult de o zi și o noapte, chiar în cabine cu paturi, ar fi cerut eforturi prea mari pentru forța de rezistență a unora dintre noi.

Osteneala delegației noastre, de-a lungul a șase săptămîni (cu întreruperi, pentru cei mai mulți dintre membrii ei), a dat satisfacție atît celor ce s-au ostenit, cît și conducerii politice și de stat a țării. Trebuie să arăt că o contribuție esențială la obținerea rezultatelor, apreciate pozitiv, cum se spune în limbajul administrativ, a adus-o directorul Secretariatului Comisiei naționale UNESCO, care era atunci actualul ambasador „en titre", cunoscut și apreciat în lumea întreagă, Valentin Lipatti. El a pregătit, din timp, pentru fiecare dintre noi, după rolul pe care avea să-l joace la Paris, nu numai întreaga documentație legată de problemele trecute în programul conferinței de la Paris, ci și anumite indicații de „regie", de atitudine și comportare în fiecare situație mai specială. A mers și mai departe, în sensul că, dată fiind cunoașterea perfectă a limbii franceze, a revăzut, adesea a și redactat, parțial, cuvîntările și intervențiile noastre.

În ciuda, sau poate, tocmai din cauza celor două ședințe din aproape fiecare zi, am găsit, a trebuit să găsesc timp și pentru distracție, în accepția etimologică a termenului, atît de necesară reîmprospătării forțelor fizice și spirituale. Am revăzut locuri, de toate felurile, cunoscute de mine în 1925, cînd am stat, pentru studii, aproape un an la Paris, printre ele și rue Couche, unde am locuit atunci. Fostul nostru apartament avea acum

lumină electrică. Am fost, bineînțeles, prin muzee, am asistat la spectacole teatrale etc. Unul dintre acestea m-a emoționat, în sensul unui entuziasm de care nu mă credeam capabil, în așa măsură, încît am putut face impresia unui adolescent îndrăgostit, erou de roman sentimental. Cu ajutorul lui George Ivașcu, membru al delegației în calitate de (sau și de) ziarist, am obținut un bilet pentru „Théâtre du Peuple“ (cred că nu i-am greșit denumirea), unde se reprezenta *Les caprices de Marianne* a lui Musset, cu Gérard Philippe în rolul principal. Cele două ore și ceva cît a durat spectacolul, am fost ca și transportat. Nu vedeam și nu auzeam absolut nimic altceva decît ce se petrecea pe scenă, senzație pe care n-am avut-o niciodată, nici chiar la piesele regizate de Reinhardt sau la cele jucate de echipa „Teatrului de Artă“ din Moscova. Mai auzeam ceva, din sală (nu știu din ce loc), o muzică delicată, aproape șoptită, perfect adecvată la conținutul piesei. La starea aceasta de spirit, unică în viața mea, au contribuit, bineînțeles, toate elementele alcătuitoare ale spectacolului : textul, jocul actorilor, ambianța generală din sală (o încăpere enormă, cu 3000 de locuri), creată și de public, dar și, mai ales, de regisor. În legătură cu acesta din urmă, am înțeles, mai bine decît oricînd, importanța lui excepțională, dacă are talent autentic, pregătire serioasă și înțelegere justă, potrivit cu textul, pe care îl respectă. Aveam locul în primul rînd de scaune ale unui balcon uriaș, situat — așa mi se părea mie — la o mare înălțime față de parter, încît cuprindeam de acolo, cu privirea, voalată, din cauza semiîntunericului, scena ca și cum aș fi fost în imediata ei apropiere, dar de la înălțime. Am „trăit“ spectacolul ca pe un vis de o frumusețe extraordinară, cu totul de necrezut chiar pentru cele mai autentice vise. După spectacol am făcut ceea ce nu mi s-a întîmplat niciodată (din cauza aspectului snob al procedeului) : m-am dus, împreună cu Ivașcu, la directorul teatrului (era celebrul actor Barrault), pentru a-i împărtăși entuziasmul, care, mai cu seamă în ce privește... formularea, i se va fi părut cel puțin naiv, dată fiind vîrsta mea, deși n-am avut deloc această impresie. I-am spus ceea ce mi-a venit la gură, adică din fundul sufletului, culminînd în afirmația, care

l-a măgulit, desigur, că pentru a vedea un asemena spectacol merită cineva să vină, numai pentru el, de la... București. (În mintea mea încălzită cred că adăugam „chiar pe jos !“).

N-am uitat nici de meseria mea obișnuită, aceea de filolog. Am participat la o ședință a celebrei „Société de linguistique de Paris“, al cărei membru am devenit în anul următor. Aș fi putut fi primit în ea și în 1925, cînd mă găseam la Paris, mai ales că aveam... titlurile necesare (publicasem deja două cărți), dar, deoarece teza mea de doctorat, prezentată, după publicarea ei, pentru obținerea „Premiului Bibescu“, n-a fost „onorată“, m-am supărat, cam ca văcarul pe sat, chiar dacă aveam, măcar în parte, dreptate.

Am vizitat pe cîțiva dintre foștii mei profesori sau actuali confrați. Am început cu marele filolog clasic Joseph Vendryes, elevul lui A. Meillet și, după moartea acestuia, succesorul lui la conducerea „Societății de lingvistică“, un om de o mare simplitate și modestie, lucru destul de rar la francezi. Era trecut de optzeci de ani și arăta încă în putere. S-a bucurat, mult și sincer. Bucuria îi făcea și mai frumos capul său de gal autentic, cu o mustață a la Vercingetorix, unul dintre conducătorii compatrioților săi în timpul cuceririi Galiei de către Julius Caesar. L-am vizitat și pe Mario Roques, din pură datorie de recunoștință, căci i-am audiat în 1925 cursurile de la „Hautes Études“ și de la „École des langues orientales“. Și el a fost bucuros, altfel decît Vendryes, că am ținut să-l văd. Era cam de aceeași vîrstă cu acesta și se ținea mai bine. Avea pe masa de lucru, ca și în 1925, teancuri de cărți și reviste, primite în calitatea sa de director al revistei „Romania“, la conducerea căreia nu renunțase. L-am întrebat, din simpla dorință (poate ușor malițioasă, întrucît îl știam foarte conservator în materie politică) de a-l determina să reacționeze într-un mod oarecare, dacă nu se gîndește să revadă România așa cum se prezenta atunci. A răspuns oarecum afirmativ : *Je ne dis pas non*, fără îndoială din sinceritate, nu din politețe, căci politicos în sens strict nu prea era el nici cînd ar fi trebuit.

Vizite prelungite, pe cîte o zi aproape întreagă, am făcut la doi confrați, unul mai în vîrstă, altul mai tînăr decît mine. Cel dintîi a fost Marcel Cohen, mare specialist în limbile semito-hamitice, coordonator, împreună cu Meillet, al lucrării colective *Les langues du Monde* și autor, între altele, al unei opere în trei volume consacrată istoriei scrisului, adică al grafiei, de la începuturile lui cele mai vechi și pînă în epocile apropiate de a noastră. Acest mare lingvist, care, după ultimul război mondial, a încercat, cu succes remarcabil, aplicarea marxismului în cercetările lingvistice (este vorba de o istorie a limbii franceze) și, lucru actual, deci, foarte interesant în special pentru noi românii, cîteva volume despre franceza contemporană, privită, mai totdeauna, direct sau indirect, din punctul de vedere al „cultivării limbii", într-un sens larg. A participat, împreună cu soția, la unul dintre cele două congrese organizate de noi (1967, 1968) la București, ca invitați oarecum de onoare, fără sacrificii materiale din partea lor. Celălalt lingvist, vizitat de mine, tot în unul dintre numeroasele orășele, cu administrație proprie, din jurul Parisului, este astăzi unul dintre conducătorii lingvisticii moderne pe plan internațional, adaug, amănunt esențial, cu anumite rezerve foarte de înțeles la un francez aș zice autentic. El este André Martinet. În treacăt spus, majoritatea „moderniștilor" în această disciplină, sînt americani. Constatarea nu mă surprinde. Avem a face cu oameni tineri, foarte mulți chiar cronologic vorbind, și toți în sensul că au început, mai tîrziu, în comparație cu europenii, să se ocupe de problemele limbii, ceea ce însemnează, nu chiar lipsă de tradiție, dar o tradiție relativ recentă. Mă gîndesc, fără să vreau, și cer oarecum scuze oamenilor de știință, în general, celor serioși, bineînțeles, la formula celebră a lui Lenin : „stîngismul, boala copilăriei".

Sarcini, cu caracter politic, pur sau amestecat, dacă pot zice așa, mai puțin importante, am avut de asemenea. Într-un capitol precedent am arătat în ce condiții, mai precis spus în ce atmosferă am fost ales, cu aproape unanimitatea voturilor, membru în comitetul de partid al Universității. Activitatea mea acolo a fost efectivă, în sensul că am participat la toate ședințele (cu eventuale

excepții, foarte puține, motivate), ale comitetului precum și la cele generale, luînd cuvîntul, făcînd propuneri etc. Ceva mai tîrziu, cînd, în urma unei hotărîri superioare de partid, membrii Academiei s-au transferat cu munca politică la această instituție, s-a repetat întîmplarea de la Universitate, vreau să spun că am fost ales și acolo în comitet. Atitudinea mea, în această calitate, era, în general, moderată, potrivit, desigur, întregului meu mod de a mă comporta, indiferent de împrejurări, dar și convingerii că exagerările, indiferent în ce direcție, strică, de fapt, bunului mers al lucrurilor. La aceasta se adăuga bănuiala, pe care o aveam uneori, că excesele de zel ale unora porneau din... calcul. Cîteodată mă caracterizam, în glumă, ca reacție contra zeloșilor, drept „împăciuitorist“, cu termenul deseori folosit pe vremuri, cu scopuri foarte... critice. Nu pot uita — îmi vine fără voie în minte — o formație lingvistică similară, întrebuințată, aceasta, totdeauna glumeț și cu bunăvoință și înțelegere : „intervenționist“. Așa erau caracterizați C. I. Parhon și P. Constantinescu-Iași, membri de partid vechi și devotați, care căutau să ajute, cînd credeau că era cazul, pe oamenii aflați în suferință... politică. Cred că mi se potrivea și mie, într-o anumită măsură, acest calificativ.

Mult mai importantă, din cauza condițiilor ei speciale, a fost activitatea mea ca președinte al organizației sindicale. Faptul că preocupările acestui colectiv sînt mai largi și mai apropiate de viața atît personală, cît și familială, ca să nu mai pomenesc de cea de grup, deci socială în sens mai restrîns, m-a atras aș zice puternic și de aceea m-a ajutat să lucrez mai bine. Comitetul avea mai mulți membri decît cel al organizației strict politice. Cele peste cincizeci de unități științifice ale Academiei trebuiau să fie reprezentate, se înțelege că nu absolut toate, ci cîte două, trei împreună, grupate după apropierea mai mare sau mai mică dintre ele în ce privește profilul. Ședințele erau bimensuale și durau, de obicei, mult, înainte de toate, prin bogăția discuțiilor, care, în general, erau „la obiect“, nu exerciții oratorice. În epoca aceea, problema, poate, numărul unu, era aceea a locuinței pentru cercetători și pentru personalul administrativ de la institute și de la celelalte „anexe“ ale Academiei (Biblioteca, Editura etc.). S-au ob-

ținut atunci numeroase apartamente, fără dificultăți prea mari, și, lucru mai important, fără greșeli din punctul de vedere al echității. După mine — n-aș putea preciza dacă imediat — a avut sarcina de președinte al sindicatului Ion Coteanu, pe atunci membru corespondent al Academiei, deci tot cineva cu o poziție mai deosebită în ce privește prestigiul necesar unei asemenea sarcini.

Dacă în acest sector de activitate, ideea, pe care am susținut-o totdeauna și cu tărie, de a se apela la membri ai Academiei pentru sarcini de mare răspundere, a prins și s-a aplicat, nu s-a întîmplat același lucru în cazul a două sectoare, foarte importante și ele, mai cu seamă în ce privește problemele care alcătuiau conținutul și rațiunea lor de a fi. Este vorba de Direcția personalului și de aceea a relațiilor cu străinătatea, cu preocupări diferite de la una la alta, dar strîns legate, în sensul că plecarea peste graniță în scopuri științifice a membrilor Academiei sau a cercetătorilor de la unitățile ei științifice — această problemă era de competența Direcției relațiilor, pe bază de propuneri venite de la conducerea Academiei — depindea de Direcția personalului, care trebuia să-și dea avizul, întemeindu-se pe „dosarul" celui în cauză. Conducătorul acesteia din urmă se orienta după criterii exclusiv politice, fără luarea în considerație a celui științific, ca să nu mai amintesc de cel uman, adică de valoarea etică, dovedită prin comportarea în toate împrejurările, a „omului". Se întîmpla destul de des ca oamenii de valoare incontestabilă să nu poată pleca, și, în schimb, locul lor îl luau alții, mai puțin indicați să ne reprezinte cum se cuvine. În felul acesta se pierdeau burse, oferite de instituții științifice străine pentru cercetătorii tineri sau se frîna „schimbul de experiență" în cazul convențiilor Academiei cu instituțiile similare din țările socialiste sau, în sfîrșit, de cele mai multe ori, devenea imposibilă participarea la congrese internaționale de specialitate. Mai cu seamă după iureșul din 1952, descris într-un capitol precedent, cînd „vigilența" devenise preocuparea principală a oamenilor cu răspundere reală sau numai presupusă. În epoca aceasta, director al personalului a fost un cetățean care urma o Facultate la cursurile „fără frecvență", după ce și liceul îl făcuse în condiții asemă-

nătoare. Dată fiind această pregătire, pospăită, a lui, nu putea, chiar dacă ar fi avut bunăvoință — ceea ce nu era deloc cazul — să aprecieze, măcar relativ just, statutul personal, sub toate aspectele, al unui om de știință. În acea epocă, tensiunea ajunsese la paroxism, și tocmai de aceea a fost adus în acest post de mare răspundere un asemenea ins. Se conta nu numai pe obediența, ci și pe dorința lui de a-și păstra funcția, ba, dacă se putea, de a avansa în grad prin excese de zel. A lucrat (și în sensul vulgar, argotic al cuvîntului) vreo opt sau zece ani, pînă cînd, cine știe cum, s-a descoperit că a comis un fals în propriul său dosar, înlocuind un act compromițător pentru sine prin unul favorabil. N-a fost trimis, cum s-ar fi cuvenit, în fața justiției, deși mă întreb dacă i s-ar fi întîmplat, pînă la urmă, ceva grav. Îmi pun această întrebare, pornind de la un caz, tot de la Academie, acesta pur și simplu extraordinar. Directorul Serviciului administrativ (mi se pare că era „general"), fost șofer al unui membru titular al Biroului Politic, în cei cîțiva ani de slujbă și-a făcut o casă din fondurile instituției. Cînd s-a aflat, a fost dat în judecată și condamnat la cinci ani (așa mi se pare) închisoare. Sentința a fost ulterior anulată, în urma demersului protectorului său.

Am participat la cîteva ședințe, organizate, din cauza marii importanțe a problemelor puse în discuție, la cel mai înalt nivel. Una a avut drept temă pregătirea tinerelor cadre. În intervenția mea am susținut înființarea a zece sau cincisprezece licee „model", în care recrutarea atît a elevilor, cît și a profesorilor, să se facă în condiții excepționale, pe bază de capacitate și de competență. Spre a concretiza propunerea, m-am referit la Liceul Internat din Iași, unde am fost elev înainte de primul război mondial, insistînd asupra avantajelor de ordin educativ, în sens larg : disciplină, fără exagerări, emulație, sentimentul de solidaritate etc. Am justificat propunerea prin necesitatea de a avea, de-a lungul anilor, promoții de „elită" printre tinerii noștri în toate ramurile de activitate. Am ținut să precizez că acest termen „sună" nedemocratic, adăugînd totuși că și socialismul are nevoie de asemenea oameni, cu o mentalitate totuși potrivită pentru noua orînduire social-politică a țării.

Un „succes“ asemănător am avut (de data aceasta nu numai eu) la ședința desfășurată, tot în prezența conducerii noastre supreme, în vederea creării „Consiliului național al cercetăriii științifice“. Am emis părerea, care n-a fost numai a mea, ca acest organ să fie alcătuit din douăzeci sau, cel mult, treizeci de oameni de știință, care să reprezinte toate disciplinele și să corespundă în măsură maximă în ce privește competența. În final, s-a adoptat propunerea inițială, care prevedea — detaliile nu le-am reținut — crearea unui mare număr de secții (după discipline și grupuri de discipline apropiate), cu președinți și cu un aparat științifico-administrativ și, bineînțeles, cu bugetul respectiv extrem de generos în ce privește retribuția oamenilor. Mi-aduc aminte că eu, simplu „raportor“ în probleme lingvistice, am primit, de cîteva ori, suma de opt sute de lei pentru fiecare raport. Președintele acestui consiliu-gigant a fost numit, concomitent, vicepreședinte al Consiliului de miniștri. Aceasta, pentru a i se asigura și autoritatea politică, de care avea, evident, nevoie. Nu pot preciza, nici foarte modest, cît a durat această situație. Fapt este că roadele așteptate de la munca cîtorva sute de oameni nu s-au văzut. Locul acestui organ l-a luat „Consiliul național de știință și tehnologie“ (CNȘT-eul, cum i se spune curent), care există și în momentul de față.

O gafă, care a avut succes în masa cadrelor didactice și nu mi-a fost, se pare, luată în nume de rău de conducătorii dezbaterii, am comis-o în aula Facultății de Drept, unde s-au discutat probleme ale învățămîntului. Ședința a fost prezidată de un vicepreședinte al Consiliului de miniștri, care avea răspunderea oficială a acestui domeniu de activitate, și de șeful Direcției de agitație și propagandă a Comitetului Central. S-au analizat în detaliu și, mai totdeauna, în spirit critic și cu destulă obiectivitate, toate aspectele, atît teoretice (organizare, programe etc.), cît și practice ale învățămîntului. Cuvîntarea mea, primită cu entuziasm de sala întreagă, a pledat, în fond, pentru crearea tuturor condițiilor, de ordin material și spiritual, necesare corpului didactic de toate gradele, pentru ca membrii lui să se poată bucura de auto-

ritate și prestigiu, nu numai în ochii elevilor, ci și în aceia ai opiniei publice. Am început cu afirmația, verificată oricînd și oriunde, că factorul hotărîtor în munca unei colectivității umane, indiferent de problemele care urmează a fi rezolvate, este omul, în speță profesorul. Și am arătat, cu fapte concrete, care era situația acestuia înainte de primul război mondial, cînd învățămîntul nostru, mai cu seamă cel liceal, stătea cu cinste alături de acela al țărilor de veche cultură din Europa occidentală. Am dat ca exemplu înscrierea absolvenților de liceu români la orice universitate străină (chiar la Sorbona, cea atît de exigentă) fără nici o formalitate în plus afară de aceea a diplomei corespunzătoare. Un fost student al meu, profesor universitar atunci, prezent în sală, mi-a povestit că o colegă a sa aplauda și... tremura în același timp, gîndindu-se că mi s-ar putea întîmpla ceva. Nu uitase atmosfera din anul 1952 și următorii, pe care am descris-o într-un capitol precedent.

Experiența mea îndelungată de dascăl, ajutată, probabil, de reputația că doresc sincer, fără nici un interes personal, îmbunătățirea muncii noastre a tuturora, în vederea unui progres real în toate domeniile de activitate, a determinat pe conducătorii „Uniunii asociațiilor studențești“ să apeleze, în cîteva rînduri, la mine, cu rugămintea de a vorbi studenților despre metodele cele mai potrivite pentru o bună pregătire a lor. Am răspuns bucuros la acest apel, convins că pot influența, într-o oarecare măsură, pe ascultători, totdeauna (atît la Casa „Grigore Preoteasa“, cît și în marele amfiteatru din localul vechi al Universității) foarte numeroși (cîteva sute). Ideea de bază a cuvîntărilor mele era importanța mare a studiului individual. Arătam, socotind, cu aproximație, firește, că, chiar dacă obligațiile didactice propriu-zise (frecventarea cursurilor și a seminariilor) le iau pînă la, cel mult, șase ore pe zi, la care trebuie adăugate încă trei sau patru pentru tot felul de alte treburi, le mai rămîn paisprezece, adică opt pentru somn și șase, reducîndu-le, eventual, pe acestea la patru, pentru studiul individual.

Ilustrarea concretă a adevărurilor susținute de mine o făceam recurgînd la experiența mea personală din epoca studenției. Exemplul cel mai elocvent a fost ur-

mătorul. Trebuind să-mi trec licența în iunie 1911, ca să mă pot înscrie la examenul de capacitate pentru obținerea gradului de profesor secundar, care se ținea din trei în trei ani, am fost pus în situația ca în mai puțin de o lună să mă prezint la șase examene parțiale și la cel de licență (acesta, cu două lucrări scrise și cu un colocviu din toată materia celor trei discipline obligatorii, una principală, două secundare). Acest record l-am realizat nu printr-o capacitate ieșită din comun, ci pentru că de-a lungul studiilor am „conspectat“ lucrările trecute în bibliografia recomandată de profesori și le-am „racordat“ la cursurile audiate, și acestea răsfoite, ca să zic așa, pe măsură ce ele se desfășurau. O socoteală similară n-aș mai putea face astăzi, cînd ocupațiile și preocupările studenților noștri s-au înmulțit.

În serviciul învățămîntului am stat nu numai ca profesor. Am spus în alt loc că, după întoarcerea de la Moscova, în octombrie 1947, odată cu activitatea strict didactică și concomitent cu ea, am desfășurat și una administrativă, ca decan al Facultății de Filozofie și Litere (după reforma din 1948, al celei de Filologie). Am fost numit în fruntea ei fără să fiu întrebat. Nu m-am formalizat, cum se spune în asemenea cazuri, și m-am apucat de treabă, cred că cu destulă plăcere, mai ales că aveam o experiență în materie. (Cu aproape unsprezece ani mai înainte, condusesem Facultatea similară a Universității din Iași.) N-am avut un adjunct (prodecan), ca astăzi, deși numărul studenților era, mai ales după reforma amintită, destul de mare. Și lucrările secretariatului le făcea, cred, tot un singur om, extrem de harnic și plin de înțelegere pentru nevoile studenților : Smaranda Popescu, căreia toată lumea îi spunea, cu respect și simpatie, doamna Smara (poate și sub influența popularității, care nu dispăruse cu totul, a publicistei și activistei obștești Smara Gheorghiu). Fără voie, mă întreb cum a putut fi asigurat bunul mers al Facultății în asemenea condiții. Ca și la Iași, ba chiar într-o măsură chiar mai mare, am căutat să pun, începînd cu mine, o anumită ordine în ce privește contactul dintre conducerea Facultății și membrii ei, profesori de toate gradele și studenți. Aveam și pentru unii și pentru alții ore de primire

și care se respectau cu destulă strictețe. Mai multe și mai dese erau, firește, cele acordate studenților. În linii mari, pot spune că toată lumea a fost mulțumită sau, cel puțin, n-au existat motive serioase de nemulțumire. Cît despre „doamna Smara", pensionarea ei a prilejuit o adevărată sărbătorire, sinceră și entuziastă, a ei, pe deplin meritată.

Numirea mea ca decan s-a repetat, pe neașteptate și destul de nepotrivit, pe la sfîrșitul anului 1956. Și de data aceasta ea s-a produs fără consultarea celui vizat, care ar fi încercat să refuze, invocînd munca plină de răspundere de la Academie, ca vicepreședinte al ei (de fapt, mai mult președinte, din cauză că titularul acestui post era grav bolnav). N-aș fi reușit însă, fiindcă nu îngăduia disciplina de partid. Am fost eliberat totuși, la 15 mai 1957, spre a fi... avansat, prin numirea ca rector. Spre deosebire de procedura amintită mai sus, în legătură cu sarcina, repetată, de decan, acum s-a stat de vorbă cu mine, și, pînă la urmă, am fost convins că trebuia să fiu de acord. Recunosc însă că tentația era mare, încît... presiunea exercitată de conducerea Ministerului Învățămîntului, prin ministrul-adjunct C. Nicuță, n-a mers prea departe, pentru a-și atinge scopul. În fruntea universității m-am comportat exact la fel ca în fruntea Facultății de Filologie, în sensul că am ținut un contact strîns cu profesorii și cu studenții prin orele de primire fixate pentru dînșii. Deși era o epocă grea, rectoratul meu n-a avut de luptat cu dificultăți prea mari. Dealtfel, presupun, și sper să nu mă înșel, în orice caz nu prea mult, că înțelegerea mea pentru nevoile studenților a ajutat, în mare măsură, să creeze o atmosferă nu numai suportabilă, ci și destul de propice pentru desfășurarea în mod normal a activității tuturor. Cele mai numeroase și mai grele probleme studențești erau legate de dosarele lor social-politice. Se urmărea rudenia ascendentă, colaterală și de afinitate pînă în cele mai mici detalii, la fel comportarea, în tot felul de împrejurări, a... acuzatului. Mă exprim așa, fiindcă, în majoritatea copleșitoare a cazurilor, orice student era privit, teoretic cel puțin, ca un delincvent real sau eventual. Tot ce se spunea rău despre cineva se înregistra și se reținea, dar

nu tot așa se proceda cu informațiile favorabile celui în cauză. Dîndu-mi seama de modul cum se întocmeau dosarele, am intervenit deseori pentru clarificarea situației, cu ajutorul unor documente și mărturii suplimentare. Atitudinea mea, apreciată, în general, just, influența, în sensul unei examinări, atente și ponderate, a pieselor din dosare, atît organizația de partid, cît și serviciul personalului din cadrul Universității. Au fost „salvați" astfel o serie de tineri, care, mai tîrziu, după terminarea studiilor, s-au dovedit a fi oameni de ispravă.

La 1 octombrie 1958 am cerut eliberarea din funcția de rector, din cauza sarcinilor numeroase pe care le aveam. Eram încă profesor activ, vicepreședinte al Academiei și, din ianuarie, director al Institutului de lingvistică, de la care plecasem, în 1952, fiind „demis" din oficiu de conducerea Academiei, cum am arătat în alt capitol. Cererea mea a fost aprobată, fără nici o dificultate. Era ministru al Învățămîntului Athanase Joja, care cumula această funcție cu aceea de vicepreședinte al Consiliului de miniștri, om înțelegător, în sensul bun al termenului.

Legăturile mele cu Universitatea au continuat sub forma participării la ședințele consiliului științific, devenit mai tîrziu senat, unde am fost, în general, cît se poate de activ. Luam regulat cuvîntul, lăudînd sau criticînd, după caz, măsurile propuse și, mai ales, aplicarea lor, precum și pe oameni, cînd ei erau puși în cauză. Aceasta se întîmpla, de cele mai multe ori, cînd trebuiau să fie numiți în diverse posturi sau să fie promovați, de la un grad universitar la altul. În general, recomandările se făceau cu destulă ușurință, după criterii vagi și prin interpretarea foarte flexibilă a textelor de lege. În cîteva cazuri, punctul meu de vedere, în sensul respingerii propunerilor făcute de comisii și consilii profesorale, a fost acceptat de majoritatea membrilor forului constituit. De cele mai multe ori, nu. Două exemple, foarte elocvente pentru aprecierea corectă a situației. Într-o ședință a senatului s-au discutat dosarele, întocmite pentru numirea ca profesori a doi conferențiari. Ambii aveau titlul de doctor, dar nu-și publicaseră tezele. Lucrările lor științifice se reduceau la o serie de articole, nu prea

numeroase, apărute în reviste de specialitate, care puteau fi, de fapt, măcar unele, capitole din tezele lor. Așa bănuiam eu, fără să spun, bineînțeles, și cred că nu mă înșelam prea mult. La acestea se adăugau comunicări (prezentate la sesiuni științifice, dar nepublicate) și cursuri multiplicate. Unul dintre cei doi promovați în acest mod și-a publicat ulterior teza, serioasă, și a desfășurat o activitate științifică meritorie, așa că a justificat, *post factum*, votul senatului. Celălalt a fugit pur și simplu din țară, la scurt timp după obținerea gradului de profesor. În ședința imediat următoare a forului universitar suprem de conducere n-am putut să nu mă opresc la această întîmplare, felicitîndu-mi, ironic, colegii pentru succesul lor, care era și... politic. Cît de ușor se proceda la recomandări de felul celor amintite, rezultă și mai convingător din următorul caz. Un profesor, foarte valoros în multe privințe (inteligent, cult, talentat), a fost recomandat pentru ocuparea unei catedre la Facultatea de Matematică, deși avea doctoratul în Științe sociale și politice. Este adevărat că pregătirea sa de bază era de matematician și lucra în calitate de conferențiar (sau profesor suplinitor) la Facultatea respectivă. În raportul de recomandare se insista asupra acestui fapt, cu invocarea lucrărilor sale de specialitate, și, pentru a motiva neluarea în seamă a marii deosebiri dintre conținutul tezei și acela al catedrei pe care urma s-o ocupe, se arăta că e vorba de o matematică specială, pentru istorici, filozofi, filologi etc. Eu m-am declarat satisfăcut de aceste explicații, dar am cerut să fie numit la Facultatea de Filozofie, unde știam că exista o catedră de Matematică, susținînd, pe bază de logică elementară, că viitorii matematicieni nu trebuie puși pe același plan cu cercetătorii din domeniul umanistic. Argumentele mele n-au convins însă senatul.

Aș mai aminti, în această ordine de idei, activitatea mea ca membru al Comisiei superioare de diplome, care confirmă, eventual infirmă, titlurile științifice (de doctor și doctor-docent). Am fost numit în 1957, ca președinte al Secției de științe istorico-filologice, care, mai tîrziu, s-a bifurcat, din cauza sporirii numărului de doctoranzi,

așa că a rămas ca, în continuare, să prezidez Secția de științe filologice. Și aici se petreceau și se petrec lucrurile ca la senatul universitar, în sensul unei indulgențe care depășește limitele cerute de o pregătire cît de cît serioasă a pretendenților la titlul de doctor, adică, de fapt, a viitorilor oameni de știință. Am vorbit în alt capitol despre modul cum este reglementată problema aceasta, în realitate, despre modul cum se aplică dispozițiile legii respective. Indulgența mi se pare în cazul de față și mai condamnabilă, dacă se poate, fiindcă posesia titlului de doctor deschide, ca să zic așa, toate porțile și toate ușile, în primul rînd, pentru promovare în învățămîntul superior. Am rezistat și aici cu dîrzenie, dar nu și, totdeauna, cu succes. Cîteodată am căzut... victimă propriei mele obiectivități. Un profesor, cu teza de doctorat publicată și cu două cărțulii de popularizare, a fost recomandat pentru titlul de doctor-docent. Membrii Secției de științe filologice au fost pentru confirmarea acestui titlu. Eu m-am opus, prezentînd comisiei de diplome un contra-raport, care a dus la infirmare. De fapt, la amînarea, propusă de mine însumi, pînă la apariția unei lucrări „mari" aflate în curs de elaborare. Cartea a apărut, e adevărat, dar nu era deloc mare, nici chiar ca număr de pagini, și a trebuit să cedez, cînd s-a discutat din nou chestiunea, amintindu-mi-se motivarea amînării. Alt exemplu, la fel de semnificativ, în sensul aprecierilor de pînă aici. Un inginer, doctor în specialitate, a fost propus pentru titlul de doctor-docent pe baza unui număr de rapoarte despre munca desfășurată la noi în domeniul pe care îl conducea el ca înalt demnitar. Afirmația mea, care n-avea nevoie de argumente, că rapoartele, oricît de interesante, eventual chiar valoroase, nu sînt lucrări științifice (și cu atît mai puțin de valoare, cum cere legea), n-a fost luată în seamă, și titlul a fost confirmat.

Și tot n-am terminat cu enumerarea sarcinilor avute în legătură cu învățămîntul, în sensul larg al cuvîntului. Am prezidat, de mai multe ori, cîteodată chiar în provincie, comisii pentru examenul de stat. Pe atunci, greutatea se punea, și cred că era foarte bine, pe soliditatea pregătirii candidaților, verificată prin controlul atent al

cunoștințelor și al asimilării lor. Mai tîrziu s-a înlocuit această formă de examen prin așa-zisa lucrare de diplomă, care, în majoritatea cazurilor, nu dovedea, din partea autorilor, decît oarecare îndemînare de a compila lucruri găsite în bibliografia recomandată pentru întocmirea „tezei“. Se întîmpla, bănuiesc, destul de des, ca lucrarea să fie făcută, măcar în parte, de altcineva sau chiar plagiată pur și simplu. Se înțelege că asemenea cazuri nu puteau fi descoperite, întrucît, presupunînd că și-ar fi dat osteneala în acest sens conducătorul lucrării, în ipoteza unei suspiciuni, era, în general, foarte greu (se cerea multă osteneală, cu șanse puține) să se ajungă la un rezultat concludent. O singură dată — atîta știu eu — plagiatul a fost descoperit, fără altă urmare decît aceea că, după un timp, autorul a venit cu altă teză“ și și-a luat diploma. Se întîmpla adesea, mai cu seamă în primii ani după introducerea examenului de stat, ca printre candidați să se găsească profesori suplinitori din învățămîntul mediu, cîteodată chiar... bucureșteni, ba și cu funcții administrative. Mi-amintesc un caz foarte semnificativ pentru o mentalitate destul de răspîndită, încurajată de ușurința cu care se lucra în general. O candidată, care era profesoară suplinitoare și subdirectoare a unui liceu din București, a fost respinsă, din cauza slabei sale pregătiri. Faptul n-a emoționat-o decît în legătură cu eventualitatea pierderii funcției administrative, din care putea fi scoasă nu de autoritatea școlară superioară, ci de o... concurentă la această funcție. De aceea a rugat pe secretara comisiei de examen să n-o treacă pe lista celor respinși, ca să nu afle adversara ei, care ar fi speculat cazul. Secretara m-a informat, și dorința subdirectoarei n-a fost îndeplinită. Mai mult decît atît, în raportul meu, întocmit pentru Ministrul Învățămîntului, am povestit întîmplarea, insistînd asupra cauzelor mai adînci ale unor asemenea situații. Rapoartele mele erau, de obicei, dezvoltate, datorită considerațiilor de ordin general privitoare la modul cum se lucrează în școlile noastre de toate gradele.

Tot un fel de muncă didactică, la un nivel mai înalt, am făcut și în cadrul cursurilor de vară, organizate de Universitatea din București, încă de acum, cred, douăzeci

de ani. Aceste cursuri erau destinate străinilor care se interesau, științific, de limba, literatura și cultura românilor. Așa se explică, în primul rînd, faptul că erau invitați să participe la ele oameni de peste graniță, cunoscuți, în general, ca cercetători formați sau în curs de formație în domeniul filologiei romanice, cu toate ramurile acesteia. O lună întreagă, de obicei august sau de la 15 iulie la 15 august, invitații erau cazați, la Sinaia, în cele mai bune condiții, fără nici un efort financiar din partea lor. Mai mult decît atîta. Unora li se plătea și transportul. În prima serie — mi-aduc bine aminte — au venit din America Latină trei filologi, cu întreaga cheltuială a statului nostru : J. L. Cisneros (Lima), P. Rona (Montevideo) și Serrano Pérez (Tucumán — Argentina). Altădată a fost invitat, în aceleași condiții, un tînăr brazilian, care cunoștea destul de bine româna : Boas Atico, ajuns după aceea profesor la Universitatea din Goiania (Brazilia). Și din Europa am avut oaspeți, cărora le-am făcut înlesniri de ordin material similare. Printre invitați au fost, de-a lungul anilor, figuri mari ale lingvisticii mondiale : E. Haugen, E. Coșeriu, P. Imbs, M. Lejeune, A. Isačenko etc. Aceștia și alții au ținut conferințe sau au participat activ la „mesele rotunde“, organizate pentru dezbateri de ordin teoretic. Ecouri despre activitatea acestor cursuri au apărut regulat în presa străină, prin articole și interviuri de-ale invitaților. Mulți dintre ei au stat de vorbă, în București, cu ziariști și cu redactori de la Radio și Televiziune.

Cursurile, însoțite totdeauna de seminarii, erau ținute de profesori și conferențiari universitari, de cercetători ai institutelor Academiei și de unele personalități ale culturii noastre considerate în ansamblul ei. Eu însumi am fost mulți ani foarte activ, în sensul că țineam cîte două conferințe de lingvistică românească și destul de des cîte un seminar. Eram atunci vicepreședinte al Academiei și, în această calitate, înlocuiam adesea pe președinte, încît plecam din București pe la ora 16, ca să pot ține conferința la 18°30′, și a doua zi mă întorceam, pentru treburile instituției. Această activitate mă satisfăcea din punct de vedere intelectual, mai ales că aveam prilejul să cunosc mulți oameni, de vîrste și naționalități diferite,

dar totodată mă și oboseau, fără să simt. Oboseala era mai cu seamă de natură nervoasă, ceea ce s-a constatat, în 1965, prin apariția unui ulcer duodenal. Am folosit mai sus termenul „conferințe“. Nu numai eu „conferențiam“, ci și cei mai mulți profesori, precum și personalități culturale. Cursuri propriu-zise, cicluri de lecții, în accepția didactică a cuvîntului, țineau cadrele didactice mai tinere. La fel, seminariile.

Un merit deosebit în organizarea acestei activități atît de utile pentru cunoașterea noastră peste granită a avut profesorul Boris Cazacu, directorul, foarte mulți ani, al cursurilor, ajutat, în ce privește mai ales partea tehnică, de cîțiva tineri, de obicei, foarte potriviți pentru o asemenea muncă. Din cauze pe care nu le-aș putea preciza, aceste cursuri n-au mai fost ulterior la înălțimea lor inițială. Scăderea a început, mai întîi, prin mutarea sediului lor la Brașov, unde condițiile, în primul rînd cele de cazare, nu mai erau aceleași. A venit apoi plecarea lui B. Cazacu de la conducerea lor. (Odată cu el au plecat și colaboratorii lui direcți.) A intervenit, desigur, și faptul că majoritatea celor care au participat de două sau mai multe ori la aceste cursuri nu le-au mai simțit nevoia. Cît despre specialiștii mari de felul celor amintiți ceva mai înainte, o singură vizită li s-a părut, pe bună dreptate, dealtfel, îndestulătoare.

Am participat activ la crearea unor societăți științifice, impuse de necesitățile, numeroase și importante, ale noilor condiții de viață apărute după Eliberare. Este cazul „Societății de științe filologice“ și de „Societatea română de lingvistică romanică“. Prima are o sferă de preocupări foarte extinsă, din cauza scopului pe care îl urmărește, acela de a antrena și încuraja la munca științifică masa mare a profesorilor de limba română și de limbi străine din țara întreagă. În primii ani ai existenței ei a avut drept organ de publicitate revista *Cum vorbim,* cu articole, în general, scurte, dar cuprinzătoare, despre diverse probleme lingvistice, privite mai cu seamă din punct de vedere practic, precum și despre lingviști și filologi români din trecut. Autorii multora dintre aceste contribuții erau membri ai corpului didactic universitar. Mi-aduc aminte că discuția privitoare la apariția re-

vistei și la numele ei a avut loc, între Al. Rosetti, Al. Graur și mine, în locuința mea. După cîteva propuneri de titlu, ne-am oprit la „Cum vorbim“, sugerat de mine, cu siguranță, chiar dacă nu mi-am dat atunci seama, drept consecință logică a preocupărilor legate de problema devenită ulterior un adevărat program de lucru sub numele de „cultivarea limbii“. Destul de tîrziu am constatat că G. Ionescu-Gion publicase, cu mulți ani în urmă, o broșură cu titlul *Cum vorbim*. Această societate s-a dezvoltat mereu, în toate sensurile, ajungînd, în momentul de față, emula „Societății de științe matematice“, care a moștenit o bogată și glorioasă tradiție. Are un mare număr de „filiale“, multe chiar în orașe mai modeste în ce privește atmosfera intelectuală existentă acolo. Revista ei *Limbă și Literatură* publică articole, note, recenzii etc. cu conținut perfect corespunzător titlului, pînă în cele mai mici detalii. De cîțiva ani apare și o revistă destinată elevilor din învățămîntul mediu, cu un scop dublu : unul pur didactic, acela de a le îmbogăți și adînci cunoștințele din domeniul limbii și literaturii, celălalt, de încurajare a înclinațiilor scriitoricești ale tinerilor aspiranți la favoarea muzelor. Progresul continuu și interesant al acestei societăți — acum doi sau trei ani ea a început organizarea unor cursuri de vară (la Piatra-Neamț) pentru profesorii din învățămîntul mediu — se datorește, într-o însemnată măsură, aceluiași profesor Boris Cazacu (ajutat de colaboratorii săi direcți, în frunte cu I. Hangiu, secretarul ei general), președinte de multă vreme, pe care l-am prezentat ceva mai înainte ca director al cursurilor de la Sinaia și Brașov.

„Societatea română de lingvistică romanică“ este o unitate științifică de strictă specialitate. A luat ființă în anul 1962, cu scopul de a contribui la dezvoltarea cercetării în domeniul limbilor romanice, considerate și în ele însești, dar și ca izvor de informații pentru elucidarea unor probleme de lingvistică românească. Pînă nu de mult, s-a insistat asupra unor asemănări dintre limba noastră și idiomurile indoeuropene din Peninsula Balcanică în așa măsură, încît s-a ajuns la afirmația că româna este o limbă romanică ș i balcanică, ceea ce este cel puțin exagerat. Are și ea filiale, în centrele universi-

tare ale țării, unde, ca și la București, se prezintă comunicări și cărți de specialitate recent apărute. Publică un buletin anual, cu o parte, adesea cu majoritatea, comunicărilor și cu dări de seamă despre activitatea desfășurată în anul expirat. O bucată de vreme, societatea a primit o subvenție de la Ministerul Învățămîntului, cu ajutorul căreia se tipăreau buletinul și unele lucrări mari de-ale membrilor ei. Pot aminti pe cele semnate de Teodora Cristea și Mariana Tuțescu, scrise în limba franceză, care ne-au fost comandate, după apariția lor, de librăria pariziană (care e totodată și editură) Klincksieck, în cîte cinci sute de exemplare. Și mai interesant, sub aspectul „creșterii de cadre tinere", cum se spunea mereu pe vremuri, este faptul că cele mai bune comunicări, făcute, mai totdeauna, de asistenți, puteau fi premiate. Am fost de la început, și continuu a fi președintele acestei societăți, secondat, în ultimii ani, de Teodora Cristea și Sanda Rîpeanu.

Amintesc, cam în fugă, dată fiind asemănarea de preocupări științifice, la alt nivel, mai ridicat, crearea, la începutul anului 1956, în cadrul Academiei, a „Comisiei pentru studiul formării poporului român și a limbii lui", prezidată de mine. Era alcătuită din lingviști, istorici propriu-ziși, arheologi și etnografi, recrutați dintre membri ai Academiei și cercetători din unitățile ei științifice, plus profesori de toate gradele din învățămîntul superior. În linii mari, preocupările acestei comisii erau strîns legate de întocmirea unei „Istorii a limbii române" și a unei „Istorii a României". Rezultatele cercetării se concretizau în studii și articole, de diverse proporții, în reviste sau în volume speciale. În cîștig mare a fost arheologia, lucru ușor de înțeles : înmulțirea șantierelor de săpături, care atinseseră, la un moment dat, cifra de nouăzeci, dacă țin bine minte, a dus în mod firesc la îmbogățirea nemaiîntîlnită a „recoltei" și, deci, a studiilor consacrate ei. În ce privește lingvistica, trebuie amintită cartea, foarte valoroasă, a lui H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman.*

Deși munca la catedră, la Academie, la Institutul de lingvistică etc. mă preocupa oarecum mereu și în același

timp, fiindcă trebuia s-o duc, fără voie, paralel de la un loc la celălalt, am putut să urmăresc, mai mult ori mai puțin activ, după caz şi după împrejurări, mişcarea culturală, în sens larg, din țara noastră în primul rînd. Aveam o deprindere destul de veche, dezvoltată mai cu seamă în epoca interbelică, ceea ce rezultă clar, în ce priveşte interesul pentru literatura beletristică, din lucrările mele de specialitate. Amintesc, în cele ce urmează, fără nici un fel de ordine, pe cele mai interesante, poate, de fapt, pe cele care mi s-au păstrat mai bine în memoria mea extrem de solicitată de mulțimea și varietatea faptelor.

Am publicat operele lui Neculce și Creangă, invitat fiind de Editura de stat, devenită ulterior, numai parțial, „Minerva". În ce privește *Letopisețul* celui dintîi, repet, pe scurt, ceea ce am spus în prima ediție (1955), și anume că, în loc de a folosi cel puțin toate manuscrisele complete care ni s-au transmis, operație extrem de grea și, mă întreb, răspunzînd negativ, la ce rezultat cu totul deosebit am ajunge din punct de vedere lingvistic (nu și istoric !), mi s-a părut potrivit să public textul unuia singur, acela care a fost revăzut pagină cu pagină de cronicarul însuși, cum dovedesc numeroasele adaosuri făcute de mîna lui. G. Strempel, director-adjunct la Biblioteca Academiei R.S.R., care a publicat în bune condiții texte românești vechi, lucrează la o ediție cu adevărat critică a Cronicii lui Neculce. L-am sfătuit s-o alcătuiască, din curiozitate științifică : vreau să văd la ce rezultat va ajunge. Mie mi s-a reproșat că am „falsificat" limba acestui cronicar-artist, cu argumentul, extrem de ciudat, că am respectat întocmai scrisul lui (autograf !), care, mi se spunea, nu mai corespundea realității lingvistice de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea : bătrînul boier moldovean era prezentat, în critica respectivă, ca păstrător al unei tradiții grafice. Cum anume, n-am aflat. Ciudățenia constă în faptul că Neculce, care scria, în sens material, la nu știu cîți ani o dată — mai des nu avea nevoie — era tradiționalist, pe cînd copiştii, oameni de meserie, care trăiau, poate, din ea, n-au respectat tradiția ? Situația se prezintă, în realitate, tocmai invers. Din

păcate, ediția din 1955 are numeroase greșeli, și din cauza mea, dar și, mai ales, pentru că responsabilul de carte al editurii a lucrat superficial. O dovadă săritoare în ochi este confundarea autografului lui Neculce cu al unui contemporan al său, ceea ce constată ușor oricine, comparîndu-le cu unul autentic al cronicarului. Ediția din 1959 a fost mult îmbunătățită, datorită muncii serioase și competente a Elisabetei Brîncuș, noua responsabilă a cărții.

Ediția Creangă este una critică în sensul curent al termenului : reproduce toate variantele scrierilor marelui nostru povestitor. Textul propriu-zis reproduce prima variantă, aceea din *Convorbiri literare* (pentru majoritatea copleșitoare a lor) și din alte publicații (extrem de puține), fiindcă a fost văzută și chiar corectată de autor. În subsol se dau variantele ulterioare. Această muncă, foarte grea mai cu seamă din cauză că nu dă altă satisfacție decît pe aceea că-ți îndeplinești o sarcină absolut obligatorie, a făcut-o, temeinic și competent, Elisabeta Brîncuș, al cărei nume apare, împreună cu al meu, ca coautor al ediției. Dealtfel, rolul meu n-a lipsit cu totul în această latură a elaborării.

Curînd după întoarcerea mea de la Moscova (octombrie 1947) am fost cooptat în consiliul de conducere al editurii „Cartea rusă". Participam, regulat și activ, la ședințe și, lucru mai important, iar în momentul de față, cu totul surprinzător pentru mine — unde găseam atunci timp pentru treaba aceasta ? — acceptam invitația de a citi manuscrise cu traduceri din opere literare sovietice. (E vorba de autori de după Revoluția din Octombrie.) Citeam, bineînțeles, și scrieri revăzute de alții, de pildă *Tînăra gardă* de Fadeev, *Așa s-a călit oțelul* de Ostrovski, *Klim Samghin* de Gorki, *Scîntei* (am uitat numele autorului) etc. Primele două m-au impresionat, mai mult neplăcut din punct de vedere pur estetic, din cauza unui fel de fanatism politic, dacă-i pot spune așa, al autorilor, deși, cu mintea, nu numai îi înțelegeam, ci chiar îi aprobam. Se pare că amîndoi au fost luptători propriu-ziși în ultimul război, atît de crîncen pentru sovietici, din cauza furiei nebunești a invadatorilor hitleriști, sau cel puțin foarte aproape de el. În ce privește

romanul lui Gorki (în patru volume !), rusiştii noştri — cum se spune, după mine, nu prea fericit, astăzi — au rămas uimiţi că l-am putut citi din scoarţă în scoarţă, fără interes profesional, prezent la dînşii. Am izbîndit să-mi duc la bun sfîrşit sarcina, benevolă, graţie răbdării mele ţărăneşti, devenită, în ochii cunoscuţilor şi prietenilor, cu adevărat proverbială. Uimirea specialiştilor mi-a amintit vorba unui istoric literar (cred, german) despre celebra (într-un anumit fel) epopee *Messiada* a lui Klopstock, scrisă, mi se pare, conform tradiţiei, în hexametri. Cine a citit-o de la început pînă la sfîrşit merită o răsplată (spirituală, bineînţeles) la fel de înaltă ca un pelerin pedestru la... locurile sfinte ! (Redau această afirmaţie foarte aproximativ în ce priveşte formularea.) În romanul *Scîntei* m-a încîntat o apariţie feminină cu totul surprinzătoare în literatura sovietică (dacă apreciez just), Oxana, care mi-a amintit de eroinele, toate fermecătoare, ale lui Turgheniev.

Cooptarea mea în consiliul „Cărţii ruse" se explică prin calitatea de fost ambasador în U.R.S.S. Tot datorită ei am fost ales, tîrziu (în 1959), vicepreşedinte al ARLUS-ului, printr-un salt, aparent, incredibil pentru cine a reţinut cele spuse de mine în primul capitol al acestui volum despre modul cum am fost tratat la întemeierea acestei asociaţii. Mi-am făcut şi aici datoria, tot dintr-o veche obişnuinţă, devenită, cu adevărat, a doua natură a mea, timp de optsprezece ani (pînă în 1977).

Lecturile mele în domeniul literaturii române au fost şi sînt, în această epocă, mai degrabă sărace, poate chiar foarte sărace, dacă ţinem seamă de cantitatea uriaşă a producţiei. Am citit adesea oarecum la întîmplare, în sensul că nu mi-am făcut un plan, fie şi aproximativ precis, pe bază de criterii temeinice. Uneori m-a atras noutatea temei, judecată din punctul de vedere al actualităţii noastre social-politice. Este, între altele, cazul romanului *Un om între oameni* (în trei volume) al lui Camil Petrescu. Fiind vorba de Bălcescu şi de epoca lui, cu fapte anterioare şi posterioare existenţei eroului, nu puteam să nu citesc această carte, foarte interesantă şi prin autorul ei. Am avut o uşoară deziluzie, care, după

ce mi-am... revenit, nu m-a surprins. Trecerea atît de bruscă de la opera sa literară dintre cele două războaie la o temă, înainte de toate politică, și încă democratică în sensul cel mai autentic, nu putea să n-o simtă un cunoscător, chiar numai amator, de literatură, în dezavantajul autorului. Camil Petrescu a fost un individualist *à outrance,* ceea ce îl împiedica să înțeleagă just psihologia luptătorilor social-politici și cu atît mai puțin a maselor, de care a fost totdeauna destul de străin. Dacă s-a încumetat totuși să abordeze o asemenea temă, a făcut-o din convingere pur intelectuală, dintr-un fel de îndatorire aș zice patriotică. Marea lui inteligență l-a ajutat să sesizeze semnificația, pentru zilele noastre, a luptei revoluționarilor pașoptiști și, deci, să se adapteze ca scriitor, cu idei foarte avansate în multe aspecte ale vieții spirituale, la atmosfera creată după 23 August în țara noastră. Pentru un om ca mine, deprins, profesional, cu documentarea, osteneala lui de a cerceta arhivele epocii, spre a se informa ca un adevărat istoric, merită cea mai înaltă apreciere. Tot așa, încercarea de a-și însuși vorbirea maselor, ca să mă exprim cam vag, din necesitate, pe care n-o prea cunoștea mai înainte. (Mă refer la țărani și la meșteșugari, în primul rînd.) Succesul n-a fost însă la înălțimea eforturilor. La aceasta se adaugă o anumită exagerare, în ambele sensuri (de laudă și de minimalizare), cînd e vorba de unele personaje ale romanului. Astfel prezentarea lui Heliade-Rădulescu drept dușman declarat al democrației autentice mi se pare injustă, la fel cu ironizarea lui Alecsandri în drama *Bălcescu,* un fel de anexă a romanului. Explicația și, în parte, scuza acestor erori de optică trebuie căutată în atmosfera creată la noi mai cu seamă în primii ani de la Eliberare, complicată cu lipsa unei pregătiri treptate, psihologic vorbind, a autorului însuși. Fapt este, după mine, că, în istoria literaturii române, *Un om între oameni* va fi pomenit mai mult pentru completarea bibliografiei lui Camil Petrescu, tot așa cum va fi, și mai sigur, cazul cu *Mitrea Cocor* și alte scrieri postbelice ale lui Sadoveanu.

Altă dată m-a atras personalitatea autorului. Este vorba, înainte de toate, de romanele lui George Căli-

nescu : *Bietul Ioanide* și *Scrinul negru,* care alcătuiesc, într-un anumit fel, o adevărată unitate, aproape indisolubilă, și nu numai prin personajul lor principal. Cunoșteam *Enigma Otiliei,* pe care l-am considerat (și nu mi-am schimbat părerea) drept singurul roman balzacian al literaturii noastre, păstrînd, bineînțeles, proporțiile impuse de deosebirea existentă, în atîtea privințe, între Franța și România, adică între istoria social-politică a acestor două țări. Această apreciere am formulat-o și în scris, în timpul ultimului război, cînd Ministerul Propagandei a trimis la o serie de intelectuali un chestionar legat de necesitatea cunoașterii culturii noastre peste graniță. Citisem de asemenea „povestirea", cu conținut aparent chinezesc, *Șun,* în care, după ce au apărut cele două romane, atît de mult discutate și prețuite, amintite mai sus, am văzut o introducere la *Bietul Ioanide* și *Scrinul negru* (mai cu seamă, la cel dintîi) sau, altfel spus, o pregătire a cititorului lor pentru înțelegerea punctului de plecare al tustreilor. M-a întărit, fără să fi fost numaidecît necesar, în această convingere *Corespondența lui George Călinescu cu Al. Rosetti,* a cărei publicare, fie zis în treacăt, înseamnă o gravă greșeală, pentru memoria „omului" Călinescu, și absolut nici un cîștig pentru istoria literaturii. Din această corespondență rezultă cît se poate de clar, penibil de clar, în ce măsură, pentru mine cu totul de neînțeles, preocupa pe această uriașă personalitate a culturii noastre cariera sa universitară. În alt capitol am spus ceva despre un articol al meu, destinat *Tribunei poporului,* ziar condus de Călinescu, în care arătam, în fond, cum l-a persecutat Ion Petrovici, ministrul antonescian al Educației naționale, din cauză că în *Istoria literaturii...* acesta era prezentat, pe bună dreptate, ca inexistent din punct de vedere scriitoricesc. În articolul meu vorbeam despre refuzul ministrului de a numi profesor pe „conferențiarul" Călinescu, pe care îl recomandaseră în unanimitate comisia de specialiști, consiliul Facultății de Litere și senatul Universității din Iași. Manuscrisul mi-a fost restituit cu... corecturi făcute de directorul ziarului, printre ele, înlocuirea cuvîntului „conferențiar" prin „profesor", ceea ce desființa pur și simplu orice rost al articolului, ca să nu

mai amintesc, lucru ușor constatabil pentru oricine, că nu puteam critica pe ministru că a refuzat numirea ca „profesor“ a... „profesorului“ Călinescu. *Corespondența* arată mereu oroarea lui de titlul „conferențiar“, care i se părea o înjosire scandaloasă. Se spune acolo, și indirect, dar și (în notele editorului) direct, că „conferințele“ erau o anexă a catedrelor și că, prin urmare, deținătorii lor erau subalternii unor profesori. Cîteodată era, poate, așa, în cazul de față însă, nu. Călinescu era titularul conferinței de „Critică și estetică literară“, care nu depindea în nici un fel de catedra de „Istorie a literaturii române (moderne)“.

Am afirmat mai înainte că *Șun* și cele două romane postbelice au ca fundal cariera universitară a autorului, privită sub toate aspectele și cu toate peripețiile ei. Personajele sînt descrise, în primul rînd, dintr-un punct de vedere pur personal, îmbrăcat, bineînțeles, în costumul de rigoare al unei opere literare epice, cu fapte și acțiuni nu numai posibile, ci și verosimile, ba, adesea, chiar reale, dar adaptate la sentimentele, pro sau contra (mai ales contra), ale autorului. Dacă în *Șun* descifrarea e mai dificilă, fără a fi imposibilă, în *Bietul Ioanide* contemporanii ieșeni ai evenimentelor au identificat cu cea mai mare ușurință prototipurile personajelor. În *Scrinul negru*, această operație merge destul de greu, tot pentru ieșenii amintiți, cînd apar — și aceasta se întîmplă foarte des — alți „eroi“. Vreau să spun, mai scurt, că nu avem a face cu romane propriu-zise decît din punctul de vedere al tehnicii literare, al aparaturii epice. În fond, este vorba de o cronică, scrisă cu mare talent, a unor evenimente cunoscute bine de mulți contemporani ai autorului. Pentru generațiile de după aceștia, problema se pune evident altfel, și prevăd — cuvîntul e îndrăzneț — transformarea, de către un viitor istoric literar, a acestor două opere în romane pur și simplu istorice, în sensul propriu al termenului, dacă autorul acestei Istorii a literaturii române trăitor în secolul următor se va informa cum trebuie, cu ajutorul documentelor existente. Ceea ce spun aici și ceea ce am scris într-un articol despre *George Călinescu și Universitatea din Iași*, constituie, sper, un izvor veridic de informație, la care se vor adăuga altele și

mai veridice, în sensul că nu sînt ştirbite nici cu o picătură de subiectivism, de pildă, înainte de toate, şi pot fi verificate cu ajutorul arhivelor Facultăţii de Litere şi ale Universităţii din Iaşi. O confirmare directă a unora dintre aprecierile mele se pot găsi în *Corespondenţa* amintită deja de cîteva ori.

În sprijinul unora dintre aprecierile mele pot invoca părerile exprimate de critici profesionişti. Dintr-o polemică dusă de George Ivaşcu cu Nicolae Manolescu acum cîţiva ani am înţeles un lucru extrem de important. Trebuie să precizez că articolul celui de-al doilea nu l-am citit, din cauză că a apărut în *Familia*, revistă puţin accesibilă mie, dar am înţeles — de aceea întrebuinţez acest verb — că personajele din cele două romane ale lui Călinescu sînt sau „poartă“ măşti, că, deci, sînt creaţii mai mult ori mai puţin livreşti, că trăiesc în special prin voinţa autorului, nu prin ele înseşi, mai precis spus, produsul bine alcătuit al unor modele prestabilite. George Ivaşcu a combătut această interpretare, după mine, puţin convingător. Dau un exemplu — acesta mă priveşte direct — în sensul artificialităţii procedeului călinescian. [Să nu uităm că „artă“, „artificiu“ etc. au aceeaşi etimologie şi de aceea, în ciuda nuanţelor semantice diferenţietoare pe care le-au căpătat cu vremea, ceva din sensul lor originar le-a rămas tuturora : „*ars*“, *artis* façon d'être ou d'agir (naturelle ou acquise, bonne ou mauvaise)“, cu aceeaşi rădăcină ca „*armus* haut du bras (avec l'épaule)“, citim în „Dicţionarul etimologic al limbii latine“ de A. Ernout şi A. Meillet.] În *Bietul Ioanide* apare un personaj Dan Bogdan, cu particularităţi, după autor, caracteristice pentru trei oameni reali, toţi profesori ai Facultăţii de Litere din Iaşi. Unul dintre ei sînt eu, cum arată, mai întîi, numele (cu repetarea lui *-dan,* care aminteşte de silaba *ior-* existentă şi în numele mic şi în cel de familie ale mele). Autorul a mai luat de la mine osteneala de a cîştiga bani, de fapt, munca mea şi în învăţămîntul mediu, chiar după ce am ajuns universitar, ca să-mi pot plăti datoriile făcute cu cumpărarea unei case, donată în 1946 Ministerului Sănătăţii. În roman, acest aspect al vieţii mele, prezentat cam echivoc, este motivat, chipurile, prin invocarea numărului mare de rude sărace pe

care trebuia să le ajut. Cît despre atitudinea antifascistă a eroului, un cititor mai puțin atent ar putea crede că a fost determinată de sau și de oportunism (deși se poate întreba cineva dacă, în plin dezmăț criminal al gărzii de fier, un oportunist autentic n-ar fi trecut, mai degrabă, de partea ei). Nesinceritatea politică a lui Dan Bogdan rezultă limpede din faptul că și-a închiriat casa, mare și frumoasă, Institutului german de științe, care avea o filială la Iași. Faptul e adevărat, dar proprietarul casei cu pricina era un coleg al meu, decedat nu de mult, al cărui nume prefer să nu-l dau. În sfîrșit, a „treia parte“ din acest produs literar complex care se numește Dan Bogdan este contribuția, involuntară, a marelui rector Traian Bratu, victimă tîrzie a legionarilor. În roman, eu sînt asasinat de aceștia. Din fericire, pentru mine, și din nefericire pentru fostul meu profesor și prieten, Traian Bratu a fost atacat, cu scopul de a fi ucis, de trei legionari, și nu i-a lipsit mult să-și piardă viața chiar atunci, cum am arătat în volumul al doilea. Și aici o contradicție, relativ ușoară, dar reală. Dacă Dan Bogdan nu era un dușman sincer al gărzii de fier, de ce l-au asasinat oamenii acesteia? Am insistat mult asupra acestui personaj, nu pentru că e un fel de „alter ego“ al meu, ci din cauză că modul cum a luat naștere mi se pare semnificativ pentru procedeul folosit de Călinescu în crearea „eroilor“ săi. Mi-aduc aminte că o observație asemănătoare a făcut Tudor Vianu într-o convorbire particulară, oprindu-se, în special, asupra laturii oarecum etice a sistemului. Călinescu, spunea el, este oarecum primejdios (nu literar vorbind), în sensul că, pornind de la un model real, pe care îl prezintă, parțial, favorabil, continuă prezentarea personajului respectiv cu trăsături, tot reale, luate de la alt model, acesta criticabil, încît, pînă la urmă, cititorul care cunoaște realitatea nu știe ce să creadă.

Odată antrenat în domeniul acesta, de istorie și critică literară, mă simt oarecum obligat să spun unele lucruri despre literatura noastră contemporană. O fac cu toată rezerva pe care mi-o impune destul de modesta cunoaștere a mișcării noastre literare din epoca aceasta. E vorba de

cunoaşterea directă, prin lecturi personale. Altfel, grație atenției cu care urmăresc scrisul românesc de astăzi cu ajutorul revistelor de cultură generală, el nu este deloc străin de mine.

O comparație între mişcarea literară de după 23 August şi cea interbelică îmi vine aproape fără să vreau în minte. Probabil, sub influența procedeului similar care se aplică frecvent mai cu seamă în domeniul producției economice. Cantitativ vorbind, literatura noastră actuală este mult superioară celeilalte. Faptul se explică şi printr-un entuziasm, aş zice molipsitor, care se manifestă şi în alte ramuri de activitate, dar şi, îndeosebi, zic eu, prin faptul că aspiranții la glorie literară sînt încurajați, în toate chipurile. Mai întîi, munca lor este plătită, sub forma drepturilor de autor, care sînt administrate de o adevărată bancă, numită „Fondul literar", foarte generoasă, cel puțin în marea majoritate a cazurilor. Încurajarea este şi de natură pur spirituală, venită, fie şi indirect, de la conducerea noastră politică şi de stat, şi direct de la majoritatea criticilor literari, care manifestă, mai toți, o mare bunăvoință, ca să nu-i spun altfel, şi nu numai față de începători. Într-un interviu, luat de revista *Luceafărul* acum vreo 12—15 ani, ziceam că circa cincizeci la sută din ce se publică prin reviste şi sub formă de volume ar trebui să fie pentru „uz intern", să rămînă, adică, nu numaidecît în... sertarele autorilor, ci la „locul de producție", vreau să spun în arhiva cenaclurilor şi a cercurilor culturale (nu ştiu dacă există această denumire, frecventă pe vremuri, pentru reuniuni organizate în scopul exercițiilor literare). Cît de departe poate merge încurajarea spirituală dovedeşte, între altele, faptul că, la emisiunea „Odă limbii române" de la Radio, compoziții poetice de-ale elevilor de liceu sînt, cîteodată, recitate de marea actriță care este Irina Răchițeanu.

În ce priveşte calitatea literaturii noastre actuale, situația se prezintă mai puțin clar, pentru mine, fireşte, şi de aceea apar dificultăți serioase, cînd e vorba de făcut aprecieri. Avem astăzi un foarte mare poet, pe Alexandru Philippide, care nu mi se pare inferior, ca talent propriu-zis, lui Arghezi. În schimb, îl întrece pe acesta prin grandoarea inspirației, ca şi prin caracterul filozo-

fic înalt al problemelor abordate. Îl ajută la aceasta și cultura, bogată și variată, care iese la iveală, mai clar, cum e și firesc, în eseurile sale de critică literară, atît de echilibrate, aș zice atît de clasice. În proză, un scriitor de talia lui Sadoveanu n-a apărut încă. Nu-i vorba de vastitatea și felurimea temelor prelucrate de acesta, ci de masivitatea talentului său, de identificarea lui cu interesele permanente ale poporului nostru, de valoarea lingvistică inegalabilă a operei sale. Apropiați, fiecare în felul lui, de cei doi prozatori foarte populari dintre cele două războaie — e vorba de Liviu Rebreanu și Cezar Petrescu — sînt astăzi Marin Preda și Eugen Barbu, și ei cei mai citiți, cred, dintre contemporani. Primul amintește de Rebreanu prin conținutul romanelor sale, precum și prin succesul autentic al celor consacrate țăranilor. Se poate spune că Marin Preda este, din acest punct de vedere, un Rebreanu al epocii socialiste. Eugen Barbu seamănă cu Cezar Petrescu prin productivitate, printr-o excepțională siguranță a elaborării, care este sursa principală a primei calități, și prin marea accesibilitate a scrisului său. (El însuși a afirmat, într-un interviu, că întîiul volum din *Incognito* a avut, la ora aceea, tirajul astronomic de 116.000 de exemplare, caz rar în literatura noastră.) Un prozator, care se ridicase, în cei cincisprezece ani, aproximativ, de activitate literară la o înălțime foarte apropiată de a lui Camil Petrescu — mă refer la Alexandru Ivasiuc — l-ar fi întrecut, cu siguranță, pe emulul său, dacă nu se prăpădea la vîrsta de patruzeci și patru de ani. Ceea ce mă determină să-i apropii pe acești doi prozatori este, înainte de toate, intelectualitatea lor nu numai autentică, ci și profundă, în unele privințe, chinuitoare (mai ales la Camil Petrescu), din cauza problemelor grele și complicate pe care și le puneau, adesea, poate, chiar fără voia lor, dacă se poate spune așa. Amîndoi aveau o cultură întîlnită destul de rar, cînd viața atît individuală, cît și colectivă, este atît de frămîntată. Calitățile enumerate explică, în bună parte, după mine, slabul suflu epic al operei lor, mai cu seamă la Ivasiuc, care a scris numai romane.

Sînt numeroși prozatorii între două vîrste, care au început să scrie în ultimii cincisprezece ani, foarte apre-

ciați, și pe bună dreptate, de toți criticii noștri autorizați. Sînt lăudați pentru curajul de a pune probleme actuale și de a încerca să le rezolve eliberați definitiv de o rutină șablonardă de care n-au putut scăpa înaintașii lor imediați, chiar cînd erau talentați. Temele abordate sînt extrem de variate, și tot așa diferă mult viziunea de la unul la altul. Se pare că sînt independenți și față de eventuale modele străine. Cred că acest fapt este produsul influenței pe care o exercită asupra lor, fără ca ei să-și dea, poate, seama, politica externă a regimului nostru socialist.

Dramaturgia actuală, privită din punct de vedere pur literar, nu se poate compara cu proza, chiar dacă avem un număr de piese valoroase. Libertatea de care pomeneam mai înainte, în legătură cu romanul, se face mai puțin simțită în literatura dramatică. Șablonul, atît de răspîndit pînă nu de mult, cu eroi „pozitivi“ și „negativi“, n-a dispărut încă, și impresia de „tezism“, pe care o au mulți dintre noi, cînd asistă la un spectacol teatral, așa se explică. Faptul surprinde cu atît mai mult, cu cît punerea în scenă a pieselor și jocul actorilor au atins, în general, un nivel cît se poate de ridicat. Considerații similare se pot face și cu privire la scenariile cinematografice, care, prin conținutul, ca și prin destinația lor, trebuie puse alături de lucrările dramatice. Aici situația se prezintă și mai puțin satisfăcătoare. Defectele, relevate, din fugă, de mine, ale dramaturgiei, apar în cinematografie și mai ușor la lumină.

O noutate, relativă, dar reală, în mișcarea literară din epoca noastră, în partea ei mai apropiată de momentul actual, este contribuția femeilor la dezvoltarea acestei mișcări. Și între cele două războaie am avut talente feminine, cîteva de primul rang, iar în ce privește realizările lor, este limpede că ele întrec pe ale contemporanelor noastre. Acestea sînt însă mult mai numeroase și, destule, mai curajoase decît înaintașele lor. Fenomenul se explică prin transformările social-politice ale vieții colective de după Eliberare. La o egalitate efectivă, așa cum o prevăd legile statului român socialist, între bărbați și femei, nu s-a ajuns, ba, aș spune chiar că sîntem încă departe de ea. Poate că, din punctul de vedere care ne

preocupă aici, această situație însemnează, pentru moment, un avantaj, căci îndeamnă la luptă, și combativitatea, întemeiată pe fapte, este binevenită în toate ramurile de activitate umană.

Am impresia că cele mai multe femei de astăzi cultivă, îndeosebi, poezia, și, în primul rînd, pe cea lirică. Aprecierile mele trebuie luate puțintel *cum grano salis*, nu numai pentru că eu nu sînt un profesionist în materie de critică literară, ci și din cauza puținelor mele lecturi poetice, indiferent de autori. Chiar în tinerețe, preferam proza, rezultat probabil al formației mele științifice. Intervine însă, cu siguranță, și o mai slabă sensibilitate pentru poezia propriu-zisă, adică în versuri. Fac această precizare, poate naivă, fiindcă poezia din operele lui Sadoveanu, de pildă, sau din *Adela* a lui Ibrăileanu, mă transportă pur și simplu. De aceea, fie zis în treacăt, ca elev nu eram în stare să memorizez cum trebuie o piesă în versuri ceva mai lungă, în schimb, rețineam, după două lecturi, fără un efort special și cît se poate de fidel, o pagină întreagă din manualul de istorie.

Cele spuse pînă aici explică și, în parte, scuză gustul meu poetic oarecum clasic sau, pentru un... modern, învechit. Îmi plac simplitatea, naturalețea, spontaneitatea, calități pe care le prețuiesc în toate manifestările oamenilor. Aș spune că ele sînt mai obligatorii în poezie (ca și în toată literatura). De aceea, preferința mea pentru poetele Nina Cassian și Ana Blandiana nu va surprinde, logic vorbind, în urma „introducerii“ care precedă. La cea dintîi îmi place mult și o anumită îndrăzneală, care pornește dintr-o mare luciditate și se manifestă adesea prin (auto)ironie, asemănătoare, în ochii mei, cu ironia romantică, gen Heine. Aceasta n-o împiedică deloc să fie „duioasă“, în sensul familiar al cuvîntului, dar la un nivel înalt. Nu pot uita un scurt articol al ei despre un film aș zice romantic, în care afirma deschis că a plîns, ceea ce mi-a plăcut enorm. Plînsul generează poezie, indiferent de natura cauzei lui, și, după mine, cele mai „poetice“ versuri ale lui St. O. Iosif sînt cele cuprinse în volumul „Cîntece“ (așa cred că se cheamă), în care își plînge durerea despărțirii de femeia iubită. La Ana Blandiana, lucrurile se prezintă mai puțin complicat.

Naivitatea, în sens etimologic (lat. *nativus*, din care a ieșit fr. *naïf*, aparține la aceeași familie ca *natura*), este aproape totală, ceea ce, declar sincer, este foarte pe gustul meu. Această poetă, care scrie, cu același talent, și proză, se remarcă printr-o stăpînire, surprinzătoare la vîrsta sa, a tehnicii poetice, ca și a limbii.

Mai amintesc o femeie, aceasta deloc poetă, în schimb extrem de populară, fiindcă este și ziaristă, zic eu (ea se „prezintă" numai în această singură ipostază). Calificarea aceasta se justifică numai foarte parțial. Căci cronicile cinematografice și emisiunile cu același conținut ale Ecaterinei Oproiu sînt publicistică, nu ziaristică propriu-zisă. Nici faptul că conduce revista „Cinema" nu îndreptățește decît cu totul aproximativ această caracterizare. Și mai important este, în aceeași ordine de idei, talentul de scriitor autentic de care dă dovadă în realizările amintite. Din punct de vedere strict stilistic, de stil propriu-zis, adică, îndrăznesc să afirm că n-o egalează nimeni ca strălucire. Această calitate se explică și printr-o foarte bună cunoaștere a limbii, sub toate aspectele, dobîndită prin lecturi și printr-un fel de curiozitate științifică. Ecaterina Oproiu n-a rămas însă în publicistica noastră actuală, ci a intrat și în literatură prin cele două piese de teatru : *Nu sînt turnul Eiffel* și *Interviu*, care s-au bucurat de un mare succes și peste graniță. Ecourile avute în străinătate, ca și în țară, dealtfel, sînt arătate, în ce privește pe cea dintîi, în retipărirea ei, la editura „Eminescu" (colecția „Rampa"). Cea de-a doua piesă a primit Premiul Academiei. Acest succes poate surprinde, la prima vedere, pe cineva care se lasă înșelat de aparențe, în cazul de față, vioiciunea și sprinteneala dialogului, socotite adesea drept calități pur formale, ca să nu spun superficiale. Se trece mai ușor peste seriozitatea, de fapt gravitatea problemelor abordate în piesele sale : punerea temeliei la viața de familie a tinerilor în prima și statutul social al femeii în a doua, probleme astăzi mai actuale decît oricînd și pretutindeni, indiferent de regimul politic al țărilor. Așa cred eu că se explică, înainte de toate, succesul amintit.

În măsura în care s-au înmulțit, după 23 August, în comparație cu epoca anterioară, scriitorii, în sensul larg

al termenului, a crescut și numărul criticilor și istoricilor literari, lucru oarecum logic, dată fiind strînsa legătură dintre producătorii de literatură și „judecătorii“ ei. Mă refer aproape exclusiv la criticii propriu-ziși, care, de cele mai multe ori, sînt cronicari literari, fără nici o nuanță peiorativă, oameni care înregistrează și analizează, interpretînd și apreciind, producția pe măsură ce ea apare. Ceea ce am spus despre calitatea literaturii postbelice, raportată la cea imediat anterioară, este valabil, în linii mari, și pentru activitatea criticilor noștri actuali. Nu avem încă personalități la înălțimea lui Ibrăileanu sau Lovinescu, chiar dacă distanța față de aceștia nu e prea mare, cu atît mai puțin una apropiată de Călinescu. Prezența acestuia continuă să fie încă vie, deși de la moartea lui au trecut treisprezece ani. Mai importantă decît prezența propriu-zisă este autoritatea excepțională de care se bucură opera lui critică în ochii majorității copleșitoare a urmașilor. Încercările, timide, de a-i pune în discuție anumite afirmații, aprecieri etc. sînt aproape reprimate, e adevărat că nu totdeauna de condeiele cele mai autorizate. Nu pot uita, de pildă, modul cum a fost ca să zic așa primită cartea lui Al. George.

Am impresia că în ultimii ani, unii critici au început, lent și cu precauție, să-și revină din această incantație călinesciană, și consider această stare de spirit binevenită. Nu profită nimeni, nici memoria lui Călinescu, nici știința literară, de pe urma acestei idolatrizări. Ceea ce se pare că nu înțelege multă lume, în frunte cu cei care „se reclamă“ — vorbesc și eu savant cîteodată ! — de la dînsul este că trăsăturile esențiale ale acestei uriașe personalități, și anume, după părerea mea, genialitatea și capacitatea unică de a intui, de a avea intuiții, cînd e vorba să sesizeze ce are specific o operă literară sau un scriitor, privit în ansamblu, sînt calități strict personale, care nu se pot imita : cineva le are sau nu le are. Așa se explică, în primul rînd, caracterizarea nu numai strălucită, ci și mai totdeauna justă, care impresionează puternic, a scriitorilor, care fac din foarte multe pagini ale lucrărilor sale de istorie și critică literară modele artistice. De la Călinescu se poate învăța altceva, care, în treacăt spus, se poate învăța de la toți marii noștri critici și istorici lite-

rari, ca și de la oamenii de știință în general vorbind : seriozitatea, pasiunea, preocuparea continuă, în legătură cu problemele supuse cercetării și alte asemenea lucruri ușor de înțeles.

Ceea ce aș reproșa eu judecătorilor producției literare actuale este, în general, o indulgență, cel puțin exagerată, care înseamnează pentru cei mai mulți scriitori, nu numai dintre cei tineri și foarte tineri, o încurajare de cele mai multe ori dăunătoare calității. Și mai gravă mi se pare dozarea acestei indulgențe, după criterii personale și de grup, care este destul de vizibilă, iar pentru... inițiați, ușor detectabilă în ce privește sursa. Această observație o extind — o spun foarte deschis — fiindcă este valabilă și pentru ei, și la conducătorii editurilor. După mine, rolul acestora este mai important chiar decît al criticilor literari, căci publicarea unei cărți lipsite de valoare constituie o greșeală ireparabilă, ceea ce nu se poate afirma despre o cronică favorabilă consacrată ei. Aș mai adăuga, cu privire la critici, obiceiul, destul de răspîndit, de a ignora apariția unor opere valoroase. În *Luceafărul*, am citit un articol, în mai multe numere, intitulat, foarte just, „Scriitori fără critici". M-aș fi așteptat să-i văd numele Ilenei Vulpescu, autoarea unui foarte bun roman, *Rămas bun*.

Și totuși activitatea desfășurată astăzi în domeniul care ne preocupă are o calitate aproape absentă între cele două războaie, ca să nu mai pomenesc de epoca dinaintea primei conflagrații. În ultimii ani, ea a ajuns să fie cunoscută și apreciată peste granițâ, grație, în primul rînd, celor două publicații periodice în limbi străine : „Cahiers roumains de littérature" și „Synthèses" și, bineînțeles, contactului personal direct, prin participare la congrese și reuniuni internaționale, al românilor cu confrații lor din alte țări. Singurul critic național cunoscut pînă nu de mult și în afara granițelor noastre a fost Mihail Dragomirescu, cel luat, vreme îndelungată, pe nedrept, în derîdere. Și aceasta, fiindcă a scris o carte în limba franceză, pe care a difuzat-o. Lovinescu însuși, în ciuda studiilor sale făcute temeinic la Paris, unde, prin forța lucrurilor, a stabilit relații măcar cu profesorii săi, era un fel de ilustru anonim pe plan european. Nu mai vorbesc de Că-

linescu, aflat în aceeași situație, în cazul lui și mai revoltătoare, dar nu din cauza altora.

Menționez, din fugă, pentru a încheia acest capitol, alte aspecte, oarecum minore, ale activității mele nelegate de academie, de știință și de învățămînt. Am scris numeroase articole ocazionale, în sensul că ele erau, cele mai multe, cerute de ziare și reviste cu prilejul unor evenimente culturale, politice etc. Destul de des, redactorii acestor periodice colaborau, ca să zic așa, cu mine, fără o autorizație specială. Obicei criticabil în cel mai înalt grad, fiindcă dovedește lipsa totală de înțelegere a ideii de „proprietate intelectuală". O dată n-a mai rămas din articolul meu mai nimic din ce spusesem eu.

Am participat, bucuros, adesea din proprie inițiativă, la manifestări culturale importante. În 1970 se împlineau 75 de ani de la întemeierea Liceului Internat din Iași, al cărui elev am fost în ultimele patru clase, cele hotărîtoare în formarea mea ca om. A fost o sărbătoare autentică a culturii, prilej bine venit pentru evidențierea contribuției acestei școli, prin foști elevi ai ei, la dezvoltarea științei și literaturii naționale. Am luat și eu cuvîntul pentru a explica, în felul meu, succesele liceului în viața publică românească, insistînd, îndeosebi, asupra spiritului de emulație și de solidaritate just înțeleasă, rol al traiului în comun ani de-a rîndul. Tot așa la împlinirea a 160 de ani de la prima reprezentație teatrală în limba română, ca fost director al Teatrului Național din Iași, unde s-au desfășurat festivitățile. Am vorbit despre „tradiții militante ale teatrului românesc". În 1960 s-a sărbătorit primul centenar al Universității din Iași. Cu acest prilej am prezentat o comunicare despre școala filologică ieșeană, omagiu de recunoștință adus memoriei profesorului Alexandru I. Philippide.

Peste patru ani și-a sărbătorit primul centenar și sora ei mai tînără, Universitatea din București, creație și ea a acelorași Alexandru Ioan Cuza și Mihail Kogălniceanu. Am fost destul de activ, și nu numai ca autor al unei comunicări la sesiunea științifică (în secția consacrată științelor umaniste). Doi ani mai tîrziu, alt centenar, acesta al Academiei, la care am participat mai mult formal, în comitetul de organizare și în prezidiul ședinței solemne,

ca fost vicepreşedinte al ei. Anul trecut am participat la noua ediţie a „Zilelor culturii călinesciene“ de la Oneşti. Şi aici am vorbit, în sens strict, despre marea personalitate a titularului acestor „zile“ şi am fost foarte activ la dezbaterile în legătură cu literatura noastră actuală.

De cîteva ori am fost prezent la manifestări asemănătoare şi peste graniţă. În 1958, Universitatea din Jena împlinea patru sute de ani de la întemeierea ei. Mă găseam deja în străinătate, ca participant la Congresul internaţional de ştiinţe onomastice (München). Am prezentat salutul Universităţii din Bucureşti, al cărei rector eram. Şi cea din Cluj a fost reprezentată acolo, prin rectorul ei, Constantin Daicoviciu. În 1975 am fost invitat, în calitate de membru „extern“ al ei, de „Academia Germană de Ştiinţe“, care împlinea atunci 275 de ani de existenţă. Am vorbit, cred, şi în altă parte despre acest eveniment, care mi-a oferit prilejul să aflu şi să învăţ multe lucruri interesante.

XI. VIAȚA FAMILIALĂ ȘI PERSONALĂ

La București, unde m-am stabilit definitiv, în prima jumătate a lunii octombrie 1947, la întoarcerea din diplomație, mi-am reluat, după cîțiva ani de întrerupere, suportată cu destulă melancolie, activitatea didactică la Facultatea de Litere. Am spus unele lucruri în alt capitol. Aici mă conformez, în linii mari, cu fidelitate, titlului, de fapt, conținutului pe care îl exprimă.

Soția mea și eu am regăsit prieteni vechi ieșeni. Pe inginerul I. Andriescu-Cale, cu familia lui, și pe văduva lui Mihai Botez, alt coleg de clasă de la Liceul Internat, împreună cu cei doi copii ai ei. Am găsit mai ales o sumedenie de rude, foarte apropiate, de ale soției și de ale mele. Primele nu m-au surprins că le-am întîlnit în București : fiind toate originare din Buzău și cu profesiuni mic-burgheze, era oarecum firesc, dată fiind dorința românilor de a trăi „la centru", să fi umblat și să fi izbutit, fără multă bătaie de cap, a se transfera din provincie în Capitală sau chiar a obține aici, de la începutul carierei, o funcție. Căci toate, bărbați și femei, erau ofițeri, profesori și, în general, salariați publici. Surpriză mare a fost descoperirea unor rude ale mele, modeste sau chiar foarte modeste în ce privește poziția lor socială și, detaliu extrem de interesant ca psihologie individuală, aproape toate de origine țărănească. Insist asupra acestui fapt, mai întîi dintr-un punct de vedere general. Se spune, mai ales se spunea, că țăranul român este conservator în toate privințele și, îndeosebi, cînd e vorba să plece din satul lui spre a se duce în altă parte și mai cu seamă „la oraș", și încă în unul mare. Afirmația exprima pe vremuri un adevăr incontestabil, dar era prezentată ca avînd o valoare aproape absolută. În epoca mai apropiată,

ca să nu mai vorbesc de cea actuală, acest adevăr s-a subţiat de tot. Este clar că hotărîtoare sînt, înainte de toate, împrejurările, în sens foarte larg, de conjunctură, dar şi de psihologie individuală. Pe mine m-a impresionat puternic exodul unor rude foarte apropiate, din cauză că eu însumi m-am dovedit, în această privinţă, mai... ţăran decît ele. În 1939 m-am decis foarte greu să cer transferarea la catedra de Filologie romanică de la Universitatea din Bucureşti, şi, dacă am făcut pasul acesta, a fost din cauza atmosferei politice create în jurul meu. Dau un singur exemplu, cel mai elocvent în sensul consideraţiilor de pînă aici. Fiica unei verişoare primare de la Nicoreşti, simplă muncitoare, era în Capitală încă din cea mai fragedă tinereţe. Cînd am venit eu la Bucureşti, ea lucra la Fabrica de confecţii, unde îşi continua munca, de cîţiva ani, cu o funcţie administrativă, dar tot pe bază profesională. Cu produsul ostenelilor sale şi-a ţinut soţul care, fiind student la Politehnică, nu putea lucra ca să cîştige, şi a crescut doi copii, dintre care unul, fată, este astăzi fruntaşă, cu medii aproape toate de zece, în anul ultim al Institutului medico-farmaceutic. N-am să uit niciodată, din cauza semnificaţiei social-politice a întîmplării, că acum aproape douăzeci de ani, făcînd parte din prezidiul adunării festive pentru 23 August (în sala mare a Palatului), am stat alături de muncitoarea Tanţa Iliescu, această nepoată de verişoară a mea, şi de... doamna Rosetti, atunci preşedintă a Uniunii femeilor democrate. O icoană, completă şi veridică, a noilor stări de lucruri din ţara noastră.

În legătură cu rudele, nu pot trece peste un fapt care mi se pare semnificativ, în cel mai înalt grad, sub anumite aspecte, toate de ordin socio-cultural. După apariţia primului volum al „Memoriilor", deci în toamna anului 1976, am primit o scrisoare de la o verişoară de gradul al doilea, despre existenţa căreia n-aveam absolut nici o idee. Are acum aproape şaptezeci de ani, s-a născut la Nicoreşti, locul de baştină al mamei mele şi al părinţilor şi strămoşilor ei, a trăit tot timpul la ţară şi este absolventă a cinci clase primare rurale. Acest ultim amănunt l-am aflat numai după ce am cunoscut-o. Citind prima scrisoare a ei, aş fi fost aproape sigur că a făcut

liceul în întregime (sau aproape). Vocabularul și construcția frazelor sînt ale unui intelectual, modest, de astăzi. Mi se adresează cu „domnule profesor“ și mă informează cum m-a... descoperit ca rudă „de sînge“. Mă auzise la Radio, mă văzuse, o dată, se pare, la TV, dar nici prin minte nu-i trecea cine sînt din punctul de vedere al legăturilor familiale. A aflat, întîmplător, de la Tudorița Spiridon, vară primară a mea și, prin urmare, vară de gradul al doilea a ei, care trăiește, de cînd s-a născut, tot în Nicorești, cătunul Sîrbi, ca și ea. Tatăl său, pe nume Crăciun, a fost văr primar cu mama, născută tot Crăciun. Venea destul de des la Tecuci și-și vedea totdeauna verișoara, pînă în preajma morții acesteia. O lua totdeauna și pe Ruxandra — așa o cheamă pe această rudă a mea descoperită de curînd — și, în timpul cînd umbla cu treburi prin oraș, o lăsa la „tușa Ileana“, care îi era foarte dragă. Impresia puternică făcută asupra mea de această rudă cu cinci clase rurale, dar cu scris de absolvent de liceu, a crescut mult, cînd am vizitat-o acasă la dînsa. Dacă n-aș fi știut unde sînt și pe cine am să văd, aș fi spus că-i o „doamnă“, la nivelul modest, din punctul de vedere al categoriei sale sociale : ținuta, înfățișarea, felul de a se exprima, chiar figura, nu ca trăsături, ci ca aspect general, totul vorbea în acest sens. Reproduc în cele ce urmează începutul scrisorii pe care mi-a trimis-o curînd după vizită. „Nicorești — 7 iunie 1977. Stimate și scump bîdie Iorgule, îmi permit acest titlu în urma vizitei D-stră, la noi în Sîrbi și a legămîntului prin... neam și sînge. Am fost cum nu se poate mai mulțumită sufletește, că am ajuns ziua în care ne-am cunoscut. De acum înainte știm cine sîntem. Mă simt așa de mult legată sufletește de D-stră ! Simt că bucuriile și durerile D-stră le trăiește și le suferă și inima mea. Sîntem legați prin sînge și nu prin anexă, și acest lucru mă determină să vă scriu tot ce... scriu. Vizita D-stră a fost... vis. Prea puțin ați stat la noi. Ne așteptam să stați cîteva zile. Sîmbătă dimineață, am fost anunțată că veniți, pe la 12 am avut ocazia să anunț pe Călinița, fiica pe care ați cunoscut-o — era plecată la serviciu, cînd am primit răspuns că veniți. Apoi, ea a dat telefon la Piatra Neamț și au venit să vă vadă băietul și ginerele meu. Au ajuns la zece seara.

Erau așa dornici să vă cunoască ! Aveam așa multe să vă spun și totuși puterea nu mă ajuta, datorită necazului care la ora actuală și-a luat proporții dure". Am reprodus întocmai textul, cu o singură excepție (corectînd o greșeală de ortografie). Mă surprinde foarte plăcut cazul individual, nu semnificația lui privită din punctul de vedere al posibilității țăranului nostru de a se cultiva singur, cînd este, cum se întîmplă de obicei, inteligent. Văzînd și o bibliotecă plină cu cărți (cîteva sute), am întrebat-o cum se explică toate aceste lucruri, surprinzătoare la cineva care s-a născut, pe vremuri, la țară, și a trăit tot timpul departe de un centru cultural. (Dealtfel, în momentul de față e abonată la două reviste săptămînale.) Iată răspunsul, și mai surprinzător : Cînd eram mici, tata ne spunea să mîncăm, toți, trei zile pe săptămînă mai puțin și cu banii economisiți să cumpărăm cărți. (Tatăl său era, firește, tot țăran.)

Am stabilit și relații noi, în special prin soție, unele de prietenie autentică și durabilă, pe care le cultivam, de obicei, prin întîlniri destul de frecvente. Amintesc, din fugă, una singură, extrem de importantă, îndeosebi pentru tovarășa mea de viață, aceea cu familia academicianului Ștefan S. Nicolau, cunoscută de noi, destul de superficial, încă de la Iași. Acest savant original venise în țară, cu soția și primii doi copii, de la Paris, unde lucrase mulți ani la Institutul Pasteur, ca profesor la catedra de Bacteriologie a Facultății de Medicină din Iași, rămasă vacantă, în 1939, prin pensionarea lui Alexandru Slătineanu. După circa doi ani i s-a creat o catedră specială (de Inframicrobiologie, astăzi se spune, cred, Virusologie) la București. De aceea, prietenia familiilor noastre a început, în sens strict, după epoca ieșeană, deși soțiile se împrieteniseră încă de atunci. Ele au fost foarte strîns și sincer legate una de alta. Pot spune că această legătură a fost ideală, vrednică de a servi ca model. Avea la bază calitatea umană, după mine, cea mai de preț, omenia, aș spune, familiar, dar just, cu *o* mare. Prietenia lor le-a sporit această prețioasă trăsătură sufletească, fiindcă fiecare dintre ele descoperea în cealaltă, prin contactul repetat de-a lungul multor ani, aspecte sau nuanțe noi ale bunătății, ale puterii de sacrificiu, ale „dăruirii", cuvînt

care, în cazul de față, îmi place, din cauză că exprimă un mare adevăr. Doamna Nicolau, Raia, cum îi spunea, familiar, dar tandru, mai toată lumea, nu lucra, în sens propriu, nicăieri, aceasta și din cauză că avea copii (al treilea s-a născut în țară, la Iași), dar era prezentă, cu omenia sa, pretutindeni. Cum avea extrem de multe prietenii și cunoștințe, afla ușor tot felul de lucruri, de obicei necazuri de-ale oamenilor, care o impresionau puternic, parcă ar fi fost ale ei înseși. Căci și ea a avut de suferit, și încă teribil, chiar din copilărie, în Polonia, după primul război mondial, cînd a trebuit să-și caute un drum plecînd din țara unde se născuse. Intervenea în toate chipurile să ajute pe cei aflați în suferință, și nu numai cu sfatul, ci și concret, cu bani și cu lucruri de mîncare și de îmbrăcăminte, iar, foarte des, încercînd să găsească o ocupație celor fără lucru sau să-i readucă acolo de unde fuseseră înlăturați pe nedrept. Un astfel de om nu putea să nu-mi impună în gradul cel mai înalt și în sensul cel mai frumos al termenului. Sentimentele mele pentru dînsa semănau cu cele pe care le-am avut pentru Ibrăileanu, care, în fond, tot prin omenia sa, în primul rînd, m-a cîștigat : respect și afecțiune, ambele profunde și pentru întreaga viață. Moartea ei, venită pe neașteptate, m-a îndurerat mai profund decît a unei rude foarte apropiate, chiar membru al familiei mele.

Soția mea semăna ca două picături de apă cu ea. Mai puțin sentimentală, poate numai aparent, dar la fel de stăruitoare, cînd era vorba să ajute oamenii. Mi s-a întîmplat deseori să aflu, mai ales de la foști studenți ai mei, ce a făcut, fără ca eu să știu, pentru dînșii, efectiv, ori de cîte ori apelau la ea, sau din proprie inițiativă, dacă simțea că ei au nevoie de sprijin. Neavînd copii și fiind deprinsă cu munca obștească încă de la Iași, ca președintă, mulți ani de-a rîndul, a „Cantinei școlare", și-a oferit serviciile Sfatului popular al raionului „Gheorghe Gheorghiu-Dej" — locuiam atunci în strada Schitu-Măgureanu — în probleme școlare și sociale în general. Modul cum a lucrat i-a adus stima și simpatia tuturora, și, fără a fi membră de partid, a fost pusă pe lista candidaților și aleasă deputată în Sfatul popular al acestui raion. Această sarcină oficială a pus-o în situația să desfășoare

o activitate și mai eficace, în sensul că demersurile sale în scopul de a ajuta pe oameni, cînd era cazul, se sprijineau pe calitatea amintită, adică pe posibilitățile oferite de aceasta. Lucra direct cu vicepreședintele Sfatului popular, o tovarășă Hogea, cu care se înțelegea foarte bine.

Am cunoscut, destul de tîrziu, dar bine, pe un om de mare valoare, de care auzisem multe lucruri bune încă din timpul războiului, prin prietenul nostru comun Ștefan S. Nicolau. Încercările mele de a-l vedea încă de pe atunci n-au reușit, din tot felul de cauze. Este vorba de doctorul D. Bagdasar. Era conferențiar la Facultatea de Medicină, cu lucrări serioase în domeniul neurochirurgiei, pentru care se specializase în Statele Unite. A fost mai ales un Om, cu majusculă. Unul dintre ceea ce se numește, impropriu, într-un caz ca acesta, gesturile sale a fost refuzul de a semna propunerea de a fi promovat profesor titular, făcută de Consiliul de Miniștri (în timpul guvernului Dr. Petru Groza), din care făcea și el parte ca șef al Departamentului Sănătății, refuz însoțit și de un adevărat protest contra procedeului. Și totuși... Ca în diverse alte cazuri, de atunci și de mai încoace, un asemenea exemplar uman n-a fost scutit de injurii, în sensul etimologic al termenului. Din păcate, se pare că a devenit prototipul eroului principal cu rol urît al unei piese de teatru scrise de un mare poet al nostru. L-am văzut ultima dată în mai 1946, la aeroport, unde am venit să-l salut și să aflu vești despre sănătatea lui precară, pentru care se și dusese, cred la Viena. L-am întrebat — așa se obișnuiește în asemenea împrejurări — cum se simte. Întrebarea era de prisos. Se vedea ușor că se găsea în preajma sfîrșitului.

Am regăsit și întîlnit și pe alții dintre foștii mei colegi de liceu. Primul, cel mai bun și mai drag prieten al meu încă din epoca „internatistă“, este Panaite Popovici, pe care l-am amintit și în volumul al doilea. Trăiește încă, la vîrsta de 91 de ani, cam suferind, dar, în general, mulțumit, mai cu seamă că este înconjurat de dragostea a doi copii, cu care locuiește în aceeași casă. După el, pe Eugen Crăciun, a cărui fiică, Ilinca, este cercetătoare la Institutul de lingvistică din București,

sprijinită de mine, moral și pe merit, în cariera-i științifică, pe Mircea Possa, fost procuror-general la înalta Curte de Casație de pe vremuri, încă în viață, cu soția și cu un fiu, foarte bun pictor decorator, pe Alexandru Nicolau, și el viu, dar suferind, pe Nicu Stamatiu, Costin Sturdza, Neculai Vasiliu ș.a., toți trecuți în altă lume. Afară de Crăciun, a cărui soție s-a împrietenit repede și sincer cu a mea, pe ceilalți îi vedeam, cînd și cînd, după caz, numai eu, la ei sau la mine. Era să uit pe Dușan Radacovici, salvatorul meu de la corijență și, deci, și de la primejdia de a pierde bursa în clasa a V-a, care trăia foarte greu : nu avea pensie, fiindcă nu fusese salariat de stat, și era tratat de tovarășa-i de viață, — cum anume, mi-i aproape rușine să spun. Am avut o bucurie cu totul rară, de cea mai pură esență umană, că împrejurările mi-au permis să-l ajut cîțiva ani pînă la stingerea lui din viață. La fel am procedat cu alt coleg de clasă, Constantin Ianoliu, aflat în condiții materiale asemănătoare, mai puțin din dragoste, în sens foarte larg, și mai mult din omenie și, poate, înainte de toate, din sentimentul de solidaritate care mi s-a dezvoltat puternic, și n-a scăzut deloc cu vremea, în cei patru ani de viață comună la Liceul Internat din Iași tocmai în perioada de formare, în linii mari, a omului ca atare, care este adolescența propriu-zisă.

Scurgerea timpului o simte omul mai puțin în legătură cu sine însuși, dacă este ocupat și preocupat mereu, în schimb, ea îi amintește, fără milă, prin lovituri indirecte, dar la fel de dureroase ca și cele directe, despre existența ei. În răstimpul la care mă refer am pierdut, pentru totdeauna, mulți membri ai familiei mele. Începutul l-a făcut „Bîdia“, fratele cel mai mare, care a jucat, cum am arătat în primul volum, un rol, în multe privințe, hotărîtor în viața mea. A murit în februarie 1953, la vîrsta de 73 de ani. Fusese, în general, sănătos. Cu cîtva timp înainte de a se prăpădi, trebuia să se supună unei operații. A fost dus de fiica lui, profesoară, la Iași, unde a fost internat în spitalul „Sf. Spiridon“. Profesorul O. Franche, știind cine e pacientul, n-a avut curajul să-l opereze, temîndu-se de un eșec, cu sfîrșit tragic. Frate-meu n-ar fi putut rezista din cauza cordu-

...d,
... în comă,
...ors peste cîteva
... peste patruzeci și opt
...ra o vreme caldă, ca de sfîr-
...e topise zăpada, care fusese abun-
...ile Focșanilor se transformaseră, mai toate,
... pîraie. Au fost de față cei patru copii ai săi, care mai trăiau. (Doi, ofițeri de carieră, au pierit în războiul ultim.) A fost un om vrednic în toată puterea cuvîntului. N-a strălucit în nici un fel, dar tot ce a făcut s-a caracterizat prin temeinicie. La fel cu miile de învățători ai țării, a putut, grație organizării ireproșabile, realizată de Spiru Haret, a învățămîntului elementar, să lucreze cu folos și cu spor ca adevărat educator, nu numai al elevilor, ci și, prin activitatea așa-zisă extrașcolară, al tuturor locuitorilor satului unde își avea școala. Ce puteau învăța elevii și, prin dînșii, alți oameni de la un învățător din vremea aceea arată unul dintre ei, care a făcut școala primară în satul Orbenii-de-Jos din fostul județ Putna, unde și-a început frate-meu cariera de dascăl. Se numește M. G. Tomescu și locuiește în București, str. Cazărmii 76. Citind primul volum al „Memoriilor", a văzut ușor că autorul este fratele fostului său învățător, și bucuria i-a fost atît de mare, încît mi-a adresat o lungă și foarte frumoasă scrisoare, din care reproduc partea care interesează problema pusă de mine. „Învățătorul Iordan ! Ce nu făcuse spre a ne forma oameni întregi ! Pe lîngă o bună însușire ale științei din manuale, ocupații practice. Vestitele creații de lucru manual în lemn, ce reproduceau în miniatură porți complete cu acoperișuri, fîntîni și chiar locuințe etc., erau confecționate de elevii săi, iar de la începutul primăverii, obligația de a avea fiecare dintre noi o mică grădină de legume la gospodăriile noastre, toate controlate de dînsul. Un timp, locuința fratelui meu, notarul comunei, era lîngă școală, așa că ochiul de alături făcea, probabil, pe elevul său să fie foarte atent în mișcările sale. Apoi pentru examenul de absolvire a școlii, încărcați într-o căruță, și împreună,

țara. Și-a făcut pur și simplu datoria, cu simțul răspunderii față de sine și față de școală și cu dragoste pentru profesiunea aleasă.

Doi ani mai tîrziu s-a prăpădit, cam la aceeași vîrstă (căci între dînșii, diferența era numai de doi ani și ceva), soră-mea mai mare, Tinca, cel mai puțin norocos dintre toți copiii părinților noștri. Încă de mică a avut de suferit din cauza unei afecțiuni la ochi, care a făcut-o incapabilă să meargă la școală. Cînd a mai crescut, a trebuit s-o ajute pe mama la toate treburile, multe și grele, ale gospodăriei. Cred că l-a „ținut în brațe", cum se spune familiar, nu ca să-l mîngîie, ci să-l îngrijească, chiar pe frate-meu Marin, care era numai cu trei ani mai mic decît ea. Pînă la măritiș a făcut acest lucru cu mine, cu cele două surori, care au murit de mici, cu Moscu și cu Maria. În căsătoria, cu numeroși copii, dintre care numai patru au ajuns la maturitate, n-a avut nici o bucurie adevărată. Cînd o vedeam — ceea ce se întîmpla ori de cîte ori veneam la Tecuci — eram mai degrabă îndurerat decît bucuros că mă întîlnesc și stau de vorbă cu ea. Și era de o bunătate indescriptibilă.

A treia pierdere în familia noastră a fost aceea a fratelui meu Grigore, pe care nu l-am menajat în primul volum și nici chiar în viață, deși l-am ajutat, absolut totdeauna, la nevoie. A murit înainte de a împlini șaizeci de ani, în satul Sintești, din apropierea Bucureștilor, unde se căsătorise cu o țărancă autentică. Calitatea lui mare, de primul ordin din punct de vedere uman, a fost, ca și la soră-mea Tinca, bunătatea. Eu i-am simțit-o mai puțin, din cauză că ne-am despărțit de timpuriu. O cunosc prin nepoții mei, Angelica și Mircea Tîrnăuceanu, care l-au avut la Iași, cînd erau mici, cîțiva ani ca un fel de dădacă, în sensul că se ocupa foarte de aproape de dînșii, mai ales cînd trebuiau să se joace și să se ducă „la plimbare". Și acum îl pomenesc, foarte des, pe „Riță" (= Grigoriță), cum i-au spus ei și ca copii, dar și cînd s-au făcut mari, fără să-l tutuiască totuși, prezentîndu-l ca un „om", ca o ființă cu totul aparte. Aceeași impresie, mai puțin afectuoasă, trebuie să fi avut și consătenii săi, judecînd după modul cum s-au comportat la înmormîntarea lui, cînd am

fost şi eu de faţă. Văduva lui, care trăieşte încă — se apropie de optzeci de ani — foarte necăjită, mai ales că n-are o sănătate deloc bună, mă vede din cînd în cînd. Declar, cu rară bucurie umană, că puţine dintre foarte numeroasele vizite, de toate felurile (ca vîrstă, categorie socială, sex) pe care le primesc în anii mai din urmă, îmi fac o plăcere aşa de autentică, aşa de curată, ca ale ei. Este un model de ţărancă de pe vremuri, înţeleaptă, cu un bun-simţ şi cu încredere în oameni, chiar cînd are de suferit din pricina lor. Mă simt, graţie unor aspecte ţărăneşti ale psihologiei mele pe care le păstrez încă, mult mai aproape de dînsa, cînd stăm de vorbă, decît de cel mai apropiat în alt fel dintre cunoscuţii, colegii sau chiar prietenii mei. Aşa se explică faptul, care poate surprinde pe cine a uitat spusele mele din volumul întîi sau nu cunoaşte distincţia făcută de mine în cadrul pronumelor de adresare, că „dumneata", folosit de dînsa îmi face o adevărată plăcere, deşi, în general, eu îl simt fie distant, fie umilitor, după împrejurări. Bineînţeles, şi eu mă adresez ei la fel, deşi sîntem rude apropiate şi am un număr apreciabil de ani mai mulţi decît ea.

În februarie 1976 am pierdut pe frate-meu Moscu, cel mai înţelept dintre toţi copiii mamei şi ai tatii. Trăia demult la ţară, unde îi plăcea, ca dogar, şi intrase în al optzecilea an al vieţii sale. Venea uneori la Bucureşti şi se simţea bine în compania mea. Bucuria era reciprocă. Îi trimiteam, cînd şi cînd, cîte o sumă de bani, fără să-mi ceară. Dealtfel, niciodată, chiar dacă avea nevoie, nu mi s-a adresat cu rugăminţi de a-l ajuta, şi nici nu l-am auzit căinîndu-se. Avea o demnitate personală surprinzătoare, chiar la un om de altă condiţie socială, „superioară" social vorbind. De aceea ţineam mult la dînsul, şi din convingere, nu numai din afecţiune. Îmi mulţumea totdeauna fără întîrziere pentru ajutorul dat, prin cărţi poştale, scrise simplu, ca sintaxă, şi ireproşabile ca ortografie şi corectitudine a formelor gramaticale. M-a durut imposibilitatea de a fi de faţă la înmormîntare. Mă găseam în una dintre perioadele, de durată mai lungă, în care-mi creştea tensiunea arterială şi se menţinea crescută, în ciuda intensificării tratamentului medical.

Pierderea, în sensul de pînă aici, cea mai dureroasă și totodată singura cu adevărat ireparabilă s-a produs în martie 1961, prin moartea neașteptată a soției mele. Mai dureroasă decît aceea a părinților, care mi-au dăruit viața și m-au crescut, pregătindu-mă astfel pentru a o continua, în condiții din ce în ce mai grele și a mă lupta cu ea. Pare curioasă, fără să fie totuși, această stare de spirit, dacă o privim în sine, din punct de vedere pur psihologic. Cu cît înaintăm în vîrstă, cu atîta ne simțim mai puțin legați de născătorii noștri. Dragostea pentru ei nu încetează, dar suferă modificări de ordin afectiv specifice, care o transformă, parțial, într-un respect și recunoștință asemănătoare cu acelea pentru cineva din afara familiei, căruia îi sîntem, indiferent din ce cauză, îndatorați pentru totdeauna. Tot așa se întîmplă, cu nuanțe deosebitoare, și cu dragostea pentru frați și surori, pe măsură ce trec anii : îi iubim în continuare, dar nu ca în copilărie, cînd un necaz al lor, fie și puțin însemnat în sine, ne face să plîngem cu disperare. Izvorul acestor procese sufletești este, desigur, egoismul, mai bine zis egocentrismul, organic, legat indisolubil de ființa noastră, ca oameni, ajutat de condițiile exterioare ale vieții, diferite și specifice la fiecare dintre noi. Dragostea pentru părinți și pentru frați și surori, așa cum o simțim în copilărie, trece, potențată la maximum, asupra persoanei de care ne legăm pentru viața întreagă.

Despre soția mea am vorbit în ambele volume ale „Memoriilor". Am spus acolo tot ceea ce mi-a permis o discreție pe care, în cazul meu, o calific de țărănească și o numesc cu termenul cel mai potrivit naturii ei intime, acela de „cuviință". Și în volumul de față am pomenit-o de cîteva ori, între altele, în legătură cu munca ei obștească. În noiembrie 1956 ne-am mutat, cu locuința, din strada Schitu-Măgureanu, unde eram, cum am mai spus, vecini imediați cu sediul raionului „Gheorghe Gheorghiu-Dej" în strada Sofia. A intervenit, deci, o îndepărtare de ordin material, care a contribuit, desigur, la apariția și dezvoltarea uneia de natură spirituală. Dealtfel, cred că ea renunțase de mai înainte la activitatea amintită, fără să pot arăta cum și de ce. Fapt este că se simțea obosită încă din Schitu-Măgureanu. Dormea destul de

prost, din cauza tensiunii arteriale, nu tare urcată atunci, pe care o provoca, de fapt, o ajuta să crească și să-și producă efectele, zgomotul, devenit insuportabil pentru cei cu somnul rău, produs de marea circulație existentă în acea stradă, cu patru linii de tramvai, plus mașinile de toate felurile. În noua locuință se simțea foarte bine, aproape fericită, căci îi plăcea, mai ales după ce a putut-o aranja după gustul ei. Sănătatea nu i s-a îmbunătățit, și nici nu avea cum, fiindcă procesul fiziologic, cauza eficientă a hipertensiunii, care putea fi numai încetinit prin tratament medical, a făcut progrese, cum nu era posibil altfel. Avea un fel de oroare chiar fizică de medicamente, aceasta și pentru că foarte multă vreme s-a bucurat de o bună sănătate, care îi insufla o încredere, exagerată, în forța ei de rezistență la atacuri din partea eventualelor boli. Și un comprimat de aspirină sau de piramidon îl înghițea cu mare greutate. În asemenea condiții, sfîrșitul se apropia destul de repede, fără să se bage de seamă. Teama mea permanentă era provocată de ideea, care mă stăpînea puternic, că se putea produce în orice moment o paralizie sau o congestie cerebrală de durată. Tensiunea arterială ajungea cîteodată pînă la 28 sau chiar 30. Întîmplarea a făcut ca temerile mele să rămînă simple temeri. În ziua de 14 martie 1961 s-a stins din viață în cîteva minute. Spre prînz făcuse o plimbare cu mașina, însoțită de buna ei prietenă Raia, și se întorsese acasă cu o dispoziție excelentă. Începuse primăvara, cel puțin ca atmosferă generală, cu căldură și cu cer senin. La masă a povestit veselă cum a decurs plimbarea. Pe la 18°15′ — eram întîmplător acasă, căci, cu ocupațiile mele numeroase, puteam foarte ușor să lipsesc la acea oră — mă anunță, emoționată, doamna Constantinescu, menajera și prietena casei noastre, că soția se simte rău. Cînd m-am dus în camera ei, mi se părea că se uită la cei din jur, printre care se afla și sora ei de la Buzău, venită de curînd dar sînt sigur că nu-i vedea. Avea ochii deschiși, rămași așa din ultima clipă în care mai trăia, cum se întîmplă, cred, totdeauna cu oamenii muribunzi. Așa m-am despărțit pentru totdeauna, după aproape patruzeci și șapte de ani de căsătorie, de incomparabila mea tovarășă de viață, care m-a făcut să

mă simt, tot timpul, chiar în momente grele, cu adevărat fericit, în măsura în care se poate vorbi de fericire omenească.

Cînd eram student și îndrăgostit „cum scrie la carte“, îmi puneam deseori întrebarea despre viața în comun, prin căsătorie, a tinerilor care se iubesc sincer și puternic, privită din punctul de vedere al duratei legăturilor pur sentimentale. Și răspundeam totdeauna, cu toată convingerea, că dragostea suferă, în sensul unei slăbiri treptate, din cauza banalizării, a transformării ei într-o obișnuință, cu dezavantajul că, obținînd o consacrare oficială, adică juridică, devine obligatorie și formal vorbind. În asemenea momente, renunțam definitiv la ideea căsătoriei și mă gîndeam că ea trebuie înlocuită printr-o prietenie pură, întemeiată, bineînțeles, pe o dragoste la fel de, dacă nu chiar mai înflăcărată. Astfel de gînduri, care porneau și din oroarea de amestec din afară, indiferent sub ce formă, în viața personală a omului, ființă liberă prin definiție, erau, sînt convins și acum, foarte sincere și, logic vorbind, perfect acceptabile. Ele nu m-au împiedicat totuși ca, imediat ce mi-am asigurat mijloacele de existență prin numirea în învățămîntul mediu cu titlul provizoriu, care urma să devină definitiv, să cer în căsătorie pe o colegă de Facultate, ideal, pentru mine, de frumusețe fizică și spirituală. Eșecul nu m-a descurajat, și, după un an și ceva, a doua încercare, cu viitoarea mea soție, a reușit. Teama de banalizare amintită mai înainte s-a dovedit a fi nefundată, fiindcă viața în comun a două ființe care se iubesc sincer creează o solidaritate între ele de nezdruncinat, întemeiată nu numai pe sentiment, ci și pe un factor intelectual complex, greu de precizat, dar foarte puternic. Aceasta, chiar în cazul cînd din căsătorie nu se nasc copii. Constatarea aceasta am făcut-o încă din primul an de viață comună, și ea s-a repetat în continuare, din ce în ce mai sensibil, pînă la sfîrșit.

Am pierdut în timpul acesta și vechi prieteni foarte buni, nu numai rude apropiate. Încep cu Ionică Hozoc, amintit în primul volum ca cel mai puternic legat de mine, prin marea lui simplitate și sinceritate. Era înalt magistrat (la Consiliul legislativ), după ce ajunsese, mai

întîi președinte al tribunalului din orașul natal și apoi consilier la Curtea de Apel din București. După venirea noastră aici ne vedeam des și, la fel ca în alte cazuri, soțiile s-au împrietenit, și nu, în primul rînd, prin noi, bărbații. Amîndoi au avut un sfîrșit extrem de dureros, din cauza unor boli grave și prelungite, după ce izbutiseră, să creeze celor doi copii, prin meritele reale ale acestora, locul cuvenit în societatea noastră actuală. Băiatul, excelent medic cardiolog, cu serviciul la spitalul „Panduri", și-a început cariera la țară, de unde, după terminarea stagiului legal, a fost adus la București, spre norocul atîtor pacienți, printre care, de mulți ani, mă număr și eu.

Celălalt prieten bun, dispărut aproximativ în aceeași vreme, a fost doctorul Alexandru Pîrvulescu, colegul meu de bancă din toate clasele liceului. Am vorbit de el și în volumele precedente, insistînd, între altele, și asupra unei trăsături sufletești a lui, care mie mi se părea aproape de neînțeles, o rezervă, poate, mai degrabă, spun eu acum, o discreție exagerată, izvorîtă din modestie și dintr-un fel de scepticism. Această trăsătură era aproape să-l împiedice de a se supune, la București, unei operații absolut necesare. Datorită stăruințelor fiicei sale, Zenobia, încurajată și de mine prin asigurarea internării lui la spitalul „Panduri", a cedat, pînă la urmă, și a fost salvat, pentru un timp, în urma operației făcute de profesorul Burghele. Cînd a murit, în 1966, ne-am dus, Panaite Popovici și eu, cei mai vechi prieteni ai lui (toți trei am obținut, odată, burse la Liceul Internat, dînd concurs la Galați), la Ivești, unde își îndeplinise, în mod exemplar, misiunea de medic.

O pierdere mare, de alt gen, întîmplată în această epocă, a fost moartea lui Leo Spitzer, de care m-au legat sentimente inexistente în cazul altor prieteni. Afecțiune profundă și admirație la fel de mare, îmbinate atît de strîns, încît nici chiar un psiholog versat, în ipoteza că ar putea citi în sufletul meu, n-ar fi în stare să le separe. La acestea se adaugă și o adevărată recunoștință, pe care n-o pot defini, din cauză că se amestecă oarecum cu celelalte două sentimente. De la el am învățat să „văd" filologia, în

sens larg, și cu alți ochi, și dacă numeroasele lucrări ale mele, unele aproape sau chiar în întregime, se deosebesc de ale tuturor profesorilor, ca și de ale tuturor confraților români, faptul se explică și, poate, mai ales, prin influența exercitată asupra mea de Leo Spitzer. S-a stins din viață, se pare subit, la Forte de Marmi (Italia), în 1960, după ce participase la Congresul internațional de dialectologie, ținut la Bruxelles. Era prima și ultima lui vizită în Europa, care i-a fost atît de dragă, mai cu seamă după ce a trebuit să se expatrieze în Statele Unite, și la fel de odioasă sub formele de toate felurile ale fascismului, în frunte cu cea mai sălbatică, hitlerismul. [illegible]
i-aș fi prevăzut sfîrșitul, m-aș fi dus și eu [illegible]
gres și aș fi mai trăit cîteva zile sub [illegible]
ten unic, pe care nu-l mai văz[illegible]

Durerile, oricît de [illegible]
chiar dacă unel[illegible]
puțin în [illegible]
și [illegible]

parțial și pentru un timp, continuînd legăturile vechi, în frunte cu familia Ștefan S. Nicolau, pînă în anii 1967—1968, cînd s-au prăbușit, întîi el și apoi ea.

Mi-am făcut prietenii noi, bazate tot pe „simpatie“, în sensul de „afinități elective“ (cu formula lui Goethe), dar cu nuanțe diferite, nu numai în comparație cu cele vechi, ci și de la una la alta. Am început cu familia academicianului Elie Carafoli, un savant autentic în astrofizică, disciplină foarte străină de mine, care n-a constituit o piedică în dezvoltarea relațiilor noastre prietenești, poate, într-un anumit fel, dimpotrivă. A venit apoi la rînd familia lui Costin Murgescu, membru corespondent al Academiei R.S.R. și fost vreme îndelungată director, cu succese mari în muncă, al Institutului de cercetări economice, un economist de prima mînă, nu numai ca teoretician, ci și ca „practician“. (În momentul de față este directorul Institutului de conjunctură economică, pe care îl conduce competent de mulți ani.) Calitatea sa de membru al Academiei a înlesnit cunoașterea și apoi împrietenirea noastră. În ciuda deosebirii mari de vîrstă, mai cu seamă în cazul soției sale (Ecaterina Oproiu, ca publicistă), prietenia noastră este autentică în cel mai înalt grad. Cred că, cel puțin în cazul meu, diferența de etate contribuie mai degrabă la strîngerea relațiilor. Fac această afirmație, pornind de la bucuria mea vizibilă — pentru unii, poate, bătătoare la ochi — de a mă întîlni cu oamenii tineri, bucurie mai pură, mai proaspătă, tocmai fiindcă este inedită. Ceea ce mă atrage în mod irezistibil în cazul soților Murgescu sînt preocupările lor, foarte largi și variate, de natură intelectuală, ceea ce, în cazul lui, economist, nu poate să nu placă unui umanist ca mine. Întîlnirile noastre sînt destul de rare, în schimb, foarte frecvente, convorbirile telefonice. Cu tovarășa lui de viață, pot spune că duc o adevărată corespondență vorbită, învrîstată, cînd și cînd, cu una scrisă, care se soldează cu un enorm cîștig spiritual, cel puțin în ce mă privește. Prietenia noastră a început acum cincisprezece ani și n-a slăbit, din contra, se întărește mereu, căci astfel de legături nu se sfîrșesc cîtă vreme partenerii sînt încă în viață.

Prin ei am cunoscut pe soţii Elena şi Henri Wald, cu care de asemenea m-am împrietenit, şi pentru motive perfect asemănătoare. Amîndoi sînt intelectuali veritabili, aş zice, cu un termen curent astăzi în anumite contexte, multilaterali. Ea a lucrat mulți ani ca regizoare de teatru la Televiziune, ceea ce spune aproape totul în legătură cu aprecierea mea făcută chiar acum. El este logician, nu numai ca pregătire profesională, care, oricît de temeinică ar fi, nu mi se pare niciodată suficientă, ci şi înnăscut, grație unei inteligențe atît de ascuțite, încît îți poate inspira chiar oarecare... teamă. Această calitate a sa impresionează deopotrivă în conversație, unde se manifestă mai liber şi de aceea mai... primejdios pentru partener, ca să nu spun pentru adversar, şi în lucrările sale ştiințifice, numeroase şi importante. În unele dintre ele sînt tratate probleme de limbă, mai exact spus de limbaj, căci punctul de vedere al autorului este pur teoretic, adică filozofic, şi declar sincer că în măsura în care cred sau sper că înțeleg just esența acestei calități unice în toate sensurile ale ființei umane, aceea de a putea vorbi, lucrările lui Wald m-au ajutat mai mult decît ale lingviştilor.

Aceste trei prietenii se mențin şi se dezvoltă în continuare, fără... incidente şi accidente, care, chiar dacă se ivesc, poate, ca din senin, cum s-ar zice, sînt trecătoare şi nu lasă deloc urme. Le-aş explica trăinicia prin faptul că fiecare dintre ele față de mine, precum şi eu însumi față de ele, avem, din punct de vedere profesional, o poziție de „outsider". Nu e vorba de dictonul horațian *grammatici certant*, pe care l-am mai citat (şi, cu ajutorul altora, chiar l-am explicat), ci de faptul că, cel puțin în cazul meu, simțim nevoia de a evada, măcar cînd şi cînd, din închisoarea noastră profesională. Aşa îmi explic şi bucuria mai mare, de multe ori, de a sta de vorbă cu istorici şi critici literari decît cu lingvişti. Mă refer, de pildă, la St. Cazimir, Paul Cornea, Nicolae Manolescu sau Adrian Marino, pe care regret că nu-i pot vedea mai des.

Nevoia de „evadare", amintită mai înainte, dar în alt sens, şi, mai cu seamă, nostalgia trecutului m-au împins,

aproape irezistibil, să revăd Nicoreştii, patria mică a mamei şi a strămoşilor ei, care, cum am arătat, destul de stîngaci, din lipsă de talent literar, în primul volum, mi-a încîntat copilăria. Gîndindu-mă mai bine, și nu numai acum, constat că ceea ce mă atrăgea acolo era viața de țară autentică. Deși în mahalaua noastră tecuceană am trăit ca țăranii, între ea și Nicorești exista, în ochii mei, o diferență enormă, asupra căreia e de prisos să mă opresc. Se pare că eu am fost născut țăran, vreau să spun cu psihologie țărănească, dacă se poate vorbi (şi este clar că nu se poate vorbi științific) de o asemenea psihologie dobîndită de la naştere. Aşa se explică anumite trăsături ale ființei mele intime, esențiale pentru a mă caracteriza, și anume, în primul rînd, simplitatea, în vorbă şi în port, cum se zice, bineînțeles, cu vremea la nivelul formației mele intelectuale şi al poziției sociale, oroarea de grandilocvență și — repet ce am spus într-un articol mai vechi — de „fudulie", cuvînt care are pentru mine o sferă semantică foarte largă, cum o are, mai ales o avea, și în mintea țăranilor de pe vremuri.

Nicoreştii de după 23 August nu mai erau, nici nu puteau să mai fie, cei din timpul copilăriei mele. Și totuși atmosfera spirituală, dacă-i pot spune aşa, nu se schimbase prea mult. Lucra la crearea acestei impresii, cu siguranță, şi imaginația mea „literară", foarte slabă, dealtfel, retrăirea momentului de altădată, aceasta datorită, în primul rînd, oamenilor, pe care i-am regăsit aceiași în toate privințele sub aspectul psihologiei lor fundamentale. Și aceasta, mărturisesc foarte sincer, m-a bucurat, și tot din cauza „țărăniei" mele, amintite, în alți termeni, ceva mai înainte : vorbeau la fel ca părinții lor, cu ușoare inovații de ordin lexical, erau îmbrăcați și se comportau de asemenea ca pe vremuri, și aici cu unele modificări, puține şi neesențiale.

Ultima dată, în mai 1977, verișoara mea primară, Tudorița Spiridon, încă în putere și frumoasă, și-a adus din timp pe o parte dintre copiii ei de prin alte părți, ca să-i văd și să mă vadă. M-am bucurat enorm, căci m-am simțit tot timpul la largul meu. Toți trăiesc, obiectiv, aş zice, altfel decît părinții lor, dar sufleteşte le seamănă mult.

Bucuria mi-era așa de mare, încît mă trezeam, cînd și cînd, vorbind ca dînșii, cu particularități dialectale, pe care eu le exageram, din motive... pedagogice, ca să le facă, poate, plăcere și lor, nu numai mie. Tot atunci am cunoscut pe Ruxandra, verișoară de gradul al doilea, cu care purtam deja, de aproape un an, o corespondență interesantă. Am cunoscut, din fugă, pe un cumnat de-al Tudoriței (fratelui soțului ei), un țăran „american“ autentic“, un fel de mic fermier (de aceea îi spun țăran american), cu stare materială bună, făcută corect prin vrednicia lui, cu mașină și îmbrăcat „orășenește“. Îl ajută la crearea acestei impresii cu totul aparte întregul său mod de a fi : înalt, bine făcut, dar zvelt, și cu ținută de „domn“. Mi-am adus aminte, văzîndu-l așa cum arăt aici, de spusele lui Ibrăileanu dintr-un articol de după primul război mondial despre imaginea țăranului român, așa cum și-o făureau și și-o doreau poporaniștii (nu sămănătoriștii, cu care îi confundau, poate îi mai confundă, unii necunoscători, din ignoranță sau din rea-voință, ai concepției oamenilor de la *Viața românească).*

Vorbeam ceva mai înainte de preferința mea pentru tineri. O explic în același mod, psihologic vorbind, ca pe cea descrisă pînă aici, prin invocarea diferenței de vîrstă, paralelă a diferenței de ordin profesional. Fac și primesc vizite, în calitate de fost-profesor, la și de la studenți, în cazuri numeroase, dintre care amintesc, în ordine relativ cronologică, pe cele mai multe : Florica și Alexandru Niculescu, Matilda Caragiu-Marioțeanu, Valeria Guțu-Romalo, Laura și Emanoil Vasiliu, Mioara și Andrei Avram, St. Cazimir, Marius Sala, Eugen Simion, Ioana Andrei-Ricus, Sanda Reinheimer-Rîpeanu, Gabriela Pană-Dindelegan, Ioana Vintilă-Rădulescu, Cristina Isbășescu-Häulică etc. Unii, puțini, mi-au fost numai doctoranzi. Consultațiile pentru cei care lucrează încă la teză le dau, din comoditate, acasă. Vizite primesc și de la oameni cu care n-am avut nici un fel de relații sau pur și simplu necunoscuți. Mult mai numeroase sînt scrisorile pe care le primesc, este vorba de acelea în care autorii lor îmi pun întrebări, mai totdeauna, de ordin profesional. Numeroși sînt amatorii și diletanții din domeniul toponimiei care mă

informează sau îmi cer sfaturi în legătură cu preocupările lor în acest domeniu.

Prietenii, multe și trainice, am făcut și peste graniță. Despre familiile van Praag și Galle-Dehennin din Bruxelles am vorbit în alt capitol. Aceștia din urmă, soț și soție, au participat o dată la cursurile de vară de la Sinaia, după ce i-am cunoscut acasă la dînșii. Ea este un specialist reputat, cu concepții și metode moderne, în domeniul literaturii spaniole, iar el, germanist ca formație și profesor universitar, la fel cu dînsa, este un om politic apreciat și respectat, reprezentant al unei circumscripții electorale flamande în Camera deputaților. Tot la Bruxelles am un prieten bun, și ca om și ca romanist, în persoana profesorului Louis Mourin.

La cursurile de la Sinaia a participat, în 1969, doamna T. Barras (din Cambridge, Anglia). Este o foarte bună specialistă în literatura catalană. Un om extrem de interesant în multe privințe. De origine olandeză — în timpul ultimului război, cînd țara ei fusese invadată de trupele hitleriste, ea, fată de cincisprezece ani, a fost „partizană" și a avut, din cauza aceasta, foarte mari necazuri — s-a căsătorit cu un englez, istoric, ca pregătire, profesor de mulți ani la o universitate din Anglia (mi se pare, la York). L-am cunoscut, în aceeași vară, după cursuri, la Viena, unde el lucra în arhivele foste imperiale, iar eu am participat la un congres de științe onomastice. În ciuda titlurilor și lucrărilor sale valoroase, doamna B. n-a putut ocupa un post în învățămîntul superior. Profesorul ei principal, cu care a și lucrat teza de doctorat, i-a spus că nu poate s-o recomande, din cauză că preferă un bărbat. Nu e vorba de o părere personală, ci de un principiu, care poate surprinde, nu însă, după cît se pare, în Anglia, unde continuă să existe stări de lucruri dintr-o epocă, aș zice, cu o figură de stil, preistorică.

Cele mai multe prietenii le am în Spania. Am vorbit în alt loc de familia profesorului Manuel Alvar. La congresul din 1965, al romaniștilor, ținut la Madrid, am cunoscut, între altele, pe două doamne, care lucrau la secretariat. Le-am cîștigat simpatia și le vizitez, cu plăcere, ori de cîte ori mă duc în Spania. Una a participat la con-

gresul nostru din 1968, la care a fost prezentă și o româncă, după tată (ardelean), și elvețiancă, după mamă, plecată din țară la vîrsta de 13 ani și căsătorită cu un spaniol. Se numește Magdalena Frasie y Gay și locuiește la Burgos, unde am fost oaspetele familiei sale. Este profesoară de engleză și, acum cîțiva ani, pregătea o teză de istorie literară, pe care, poate, a terminat-o și susținut-o. Prietenia spaniolă cea mai strînsă o am cu familia Burgos din Madrid. Una dintre cele cinci fiice ale doamnei Angelines, Carmen, a participat într-o vară la cursurile de la Sinaia. Mi s-a prezentat cu o scrisoare de la academicianul A. Zamora Vicente, unul dintre profesorii săi de la Universitatea din Madrid. În numeroasele mele călătorii în Spania am cunoscut pe toți membrii familiei sale, toți extraordinar de prietenoși. Pot spune că marea mea admirație și afecțiune pentru poporul spaniol se datorește, într-o anumită măsură, mai cu seamă acestor oameni, care întruchipează ospitalitatea la cel mai înalt grad. Într-o scrisoare, trimisă după ce și-au schimbat locuința, mi se anunța acest eveniment astfel : „Casa d-voastră este acum în strada...“. Și, bineînțeles, n-am locuit niciodată, ca în cazul lui Manuel Alvar, acasă la ei.

Nu pot trece cu vederea unele prietenii de peste Atlantic. În Ciudad de México, unde am fost în două rînduri, am revăzut sau am cunoscut cîteva familii de care m-am legat sincer. Pe a fostului diplomat I. Crespo am amintit-o în capitolul despre activitatea mea diplomatică. Trebuie să adaug că fiica lui, româncă după mamă, lucrează de mulți ani cu spor ca cercetătoare științifică într-o disciplină de contact între psihologie și pedagogie, deși, din punct de vedere material, n-ar avea nevoie. Mă ține destul de des la curent cu progresele pe care le face și cu diverse întîmplări din viața familiei sale, ca și cum am fi rude foarte apropiate. De un an încoace este și bunică. Mi-a trimis fotografia nepoțelei, e adevărat că mai mult pentru prietena ei, Angelica, nepoată-mea, cerîndu-mi oarecum în schimb — nu-i poate scrie ei din cauza deosebirii de limbă dintre ele — fotografiile celor doi băieți, nepoți de gradul doi ai mei. Amănuntele acestea, aparent, poate nu numai aparent, „copilărești“, le

dau aici pentru cunoaşterea oamenilor. Tot acolo am întîlnit pe lingvistul M. Lope Blanch, pe care l-am cunoscut la Viña del Mar, sediul primului congres al „Asociației latino-americane de ligvistică și filologie". Și soția sa lucrează în domeniul lingvisticii. Sînt amîndoi de origine spaniolă, dar trăiesc de mult timp în Mexic, unde se simt excelent, ca, dealtfel, numeroși alți compatrioţi de-ai lor. Printre aceştia se află şi doamna Eladia ed los Ríos, venită acolo, ca adolescentă, împreună cu părinții, după terminarea războiului civil din Spania și instaurarea regimului franchist. Este o femeie foarte cultivată, și nu numai prin bogate şi variate lecturi literare. Are şi o anumită îndemînare în mînuirea condeiului, cum rezultă din scrisorile pe care mi le trimite din cînd în cînd. A fost, împreună cu soțul, pentru un tratament medical, acum cîţiva ani la București, şi a rămas încîntată de capitala țării noastre, ceea ce m-a bucurat, cu atît mai sincer, cu cît nu sînt, în unele privințe, de... acord cu ea, fără să i-o arăt, firește.

Aș mai spune ceva despre două prietenii din cadrul preocupărilor mele științifice. Prima, cronologic vorbind, este aceea cu Einar Haugen, lingvist american de origine norvegiană, fost mulți ani președinte al „Comitetului Internațional Permanent al Lingviștilor". Într-un capitol precedent am vorbit despre congresul organizat la noi în 1967 și despre prezența, foarte activă, a lui Haugen în această împrejurare. Mi-a făcut o impresie cu totul ieșită din comun, mai ales ca om. Am spus ceva în acest sens la ședința de închidere a congresului. Impresia inițială s-a menținut, ba chiar s-a întărit, grație contactului anual, prin corespondență, dintre noi, cu privire la care trebuie să dau unele informații, impuse de natura ei destul de curioasă. În fiecare an, din 1968 încoace, de Anul nou, îmi trimite o lungă și extrem de interesantă scrisoare, bătută la mașină — căci o trimite și la alți prieteni — cu cîteva rînduri în partea finală, scrise de mînă, pe care le adaugă doamna Haugen. Este povestirea întîmplărilor mai de seamă, puține de ordin profesional și foarte multe din viața personală și a familiei sale (inclusiv a copiilor căsătoriți). Tonul este prietenesc, aproape intim, plin de afectivitate, care nu mă surprinde la un norvegian, pen-

tru care îmi permit să mă... autocitez, rugînd pe cititori să revadă cele spuse de mine în alt capitol despre Norvegia și oamenii ei, în special cu marele liric în proză Bojer.

O prietenie cu totul de alt gen a fost — folosesc trecutul, fiindcă partenerul meu a încetat din viață — aceea cu „Monseniorul" Pierre Gardette, mare dialectolog romanist și fost multă vreme secretar-administrator al „Societății de lingvistică romanică". La moartea lui am publicat, în „Studii și cercetări lingvistice", un necrolog, în care m-am oprit și asupra calităților sale pur umane, absolut excepționale. Ceea ce n-am spus, nu puteam să spun acolo, este cum am ajuns să ne stimăm reciproc. Primul contact cu dînsul, la un congres internațional, a avut un aspect aproape polemic. Era în epoca în care povestea cu „cortina de fier" se bucura de o largă circulație și, bineînțeles, de crezare la mulți dintre cei ce o „învățaseră". Ca membru al clerului, Gardette se lăsa, probabil, impresionat, îndeosebi, de atmosfera creată în legătură cu ateismul țărilor socialiste, mai puțin, poate, de latura teoretică și mai mult de aplicarea lui practică prin mijloace de tot felul. Rezerva lui, foarte vizibilă, mi se părea mai accentuată față de mine, pentru motive pe care n-aș putea să le ghicesc. Fapt este că, la reuniunile internaționale, eu însumi sînt destul de rezervat, aș zice din prudență și dintr-o anumită discreție, în special cînd este vorba de ceea ce aș numi personalități. Mă simt mult mai bine în cercul oamenilor mai puțin celebri și tineri. Pe măsură ce au sporit întîlnirile cu acest romanist, s-a produs o schimbare din ce în ce mai mare în sensul unei apropieri. Cu vremea am ajuns la o adevărată prietenie, așa cum este ea posibilă între oameni care se cunosc tîrziu și se întîlnesc rar. Prima dovadă, convingătoare, în acest sens din partea lui a fost cu ocazia congresului de la Québec (1971). De la Paris pînă la Montréal am călătorit împreună și am stat mult de vorbă, foarte deschis, datorită faptului că, încă din primul moment a manifestat, aproape zgomotos, o sinceră simpatie față de mine. Calitățile lui de om adevărat le-am constatat în momentul cînd am apelat la dînsul în legătură cu o foarte serioasă

operație de ochi, la care trebuia să se supună, la Lyon — Gardette era rectorul Facultății catolice din oraș, unde lucra și cel mai mare oftalmolo profesorul G. I. Tohăneanu de la Univ șoara. Cam în aceeași epocă m- acolo, ceea ce, din păca poate, cam mult modul cu pa

încă în Schitu-Măgureanu, mi s-a făcut la miezul nopții. Și aceasta, fiindcă atunci am avut o criză de hernie strangulată, care trebuia operată imediat, altfel ducea, sigur, la un sfîrșit fatal. Am fost dus cu „Salvarea" la Spitalul de Urgență. Operația a reușit, cum nu se putea altfel, căci herniile, chiar strangulate, nu pun probleme dificile, chiar pentru un chirurg obișnuit. În 1972, vara, m-am internat din proprie inițiativă, în Spitalul Panduri, tot pentru o operație de hernie (a... cincea în total de-a lungul vieții mele). De data aceasta m-a operat Theodor Burghele, fără îndoială cel mai mare chirurg al nostru, după N. Hortolomei, fostul său profesor. Pacient al acestui medic, care a fost și un om adevărat, am mai fost, de două ori, pentru afecțiuni foarte serioase. Una a fost o gravă infecție a vezicei urinare, care, după un tratament medical propriu-zis de cîțiva ani, n-a cedat și a trebuit să fie operată. Lucrurile s-au desfășurat normal, în sensul că nu s-au produs complicații. Cauza suferinței era apariția unor polipi pe peretele interior al vezicei, care trebuiau distruși, adică, exact, cauterizați, operație extrem de delicată și cu riscuri. Din fericire polipii n-au fost maligni, sau, altfel spus, canceroși, cum s-au temut medicii pînă la analiza lor în laborator. În 1961, la cîteva luni după pierderea soției mele, m-am internat, tot singur, cum se spune, pentru o operație de hernie (aceasta, a patra). De astă dată, situația s-a complicat, dar din cauza prostatei, care începuse de mulți ani să mă supere și, în ciuda tratamentului medical, și-a continuat evoluția firească în sensul agravării. Și această operație, cît se poate de grea, mai cu seamă pentru pacient, a realizat-o, cu aceeași artă regretatul meu prieten și, mai tîrziu, coleg de academie. Am stat atunci nouă săptămîni în spital, putînd astfel să-l văd, în fiecare zi, de cîte două ori — căci făcea și contra-vizita, cum spun medicii, după-amiaza — să stau de vorbă cu el și să-i cunosc rarele lui calități de om. (Fără voie, îmi vine în minte cum a fost atacat — acesta-i termenul — în presă, chiar cînd era ministru al Sănătății publice — în această calitate voalat, dar destul de clar — numai pentru că a lovit în cîțiva netrebnici, abili trăgători de sfori.) În cele nouă săptămîni

petrecute în spital am citit, între altele, o carte, scrisă în germană, despre celebrul om de stat francez G. Clémenceau. Am aflat sau mi-am rememorat multe lucruri despre această personalitate extraordinară. În timpul primului război mondial a fost prim-ministru şi ministru al forțelor armate. A vrut să conducă el acest departament, atît de important atunci. El spunea, reproduc aproape textual, că războiul e o problemă prea serioasă, ca să fie lăsat... pe mîna generalilor. Pe mareşalul Foch, cel mai glorios comandant francez în momentul acela, îl silea să facă anticameră, cînd îi cerea audiență, ca să-i arate că, chiar în timp de război, puterea civilă trebuie să treacă înaintea celei militare. Aceasta, cu atît mai mult, cu cît el simțise că Foch nu s-ar fi dat în lături de la... conducerea statului într-o conjunctură favorabilă. Alte butade, care mi-au plăcut mult, și de aceea le-am reținut. Despre R. Poincaré, om politic şi fost preşedinte al Franței, Clémenceau spunea că ştie tot şi nu pricepe nimic, spre deosebire de Aristide Briand, alt politician francez, care nu știa nimic și pricepea tot. Cînd l-a cunoscut pe marele pianist Paderewski, atunci (la tratativele pentru pace, în 1918—1919), președinte al Republicii Poloneze, l-a întrebat dacă el este una şi aceeași persoană cu omul politic omonim. La răspunsul afirmativ, Clémenceau a exclamat : Ce decădere ! (Din artist, președinte de republică !) În sfîrșit, unui om politic străin, prea stăruitor în apărarea intereselor țării sale — ceea ce nu i-a prea plăcut — i-a spus : „În fața țării d-tale îmi scot pălăria, dar o pun la loc în fața dumitale !“ Era impulsiv, adesea brutal sau cel puțin violent. Din punct de vedere politic, era mai degrabă canservator, dacă nu chiar şi reacționar, deşi ținea mortiș la regimul republican. Mi-amintea de Cato cel Bătrîn al romanilor din epoca de înflorire a republicii. Din cauza comportării sale, a căzut la alegerile de preşedinte al Franței. Oamenii politici sinceri se temeau de o personalitate prea puternică la conducerea țării, nu pentru ei înșiși, ci pentru concepția parlamentară autentică. De... necaz, a plecat în India, să vîneze... tigri. Avea optzeci şi opt de ani. Acolo a răcit grav. Medicul însoțitor l-a îndemnat să se întoarcă la Paris. A refuzat cu

încăpățînare. (Îi va fi spus, zic eu, ca să păstrez nota povestirii, că boala e o chestiune prea serioasă, ca s-o lăsăm pe seama... doctorilor!) M-am întrebat, fără să pot răspunde, ce l-a determinat pe un german să scrie o carte atît de elogioasă despre Clémenceau, care a fost toată viața un mare și autentic patriot francez și care a luptat cu atîta dîrzenie contra nemților. Poate reacționarismul lui, fie și oarecum moderat ?!

N-am avut și nici nu am numai prieteni. Adversarii și neprietenii sînt numeroși, chiar aceia pe care îi știu sau îi simt, ca să nu mă mai refer la alții. Lucrul nu mă surprinde, și cred că nu trebuie să surprindă pe nimeni, dată fiind psihologia oamenilor. Nu cred că există sau a existat vreodată cineva care să nu aibă și dușmani. Diferă de la o epocă la alta și de la un individ la altul numărul acestora și intensitatea dușmăniei. În cazul meu — nu mă pot pronunța decît cu privire la mine în deplină cunoștință de cauză — ambele aceste trăsături caracteristice ating dimensiuni superioare mediei. Din cele două volume de „Memorii" deja apărute n-a fost greu de înțeles, chiar pentru un cititor mai grăbit, că sînt un om incomod, ca să folosesc un termen... elegant. Nu-mi pare nici bine, nici rău, că sînt așa. Aceasta-i situația, ca să citez pe un țăran din Bărăgan, în vîrstă, care lucra la cîmp, în toiul verii, cu căciula în cap. A fost răspunsul lui, plin de înțelesuri, la întrebarea pe care i-a pus-o un trecător — acesta, cred, nu era nici cu pălărie — în legătură cu coperișul părții celei mai sensibile a corpului.

Trebuie să dau și aici cîteva exemple, fără nume. Unul a fost amintit într-un capitol precedent, cu o scrisoare al cărei autor anonim îmi dorea, este drept, mai mult indirect, moartea. La fel, alt anonim, care își dă... adresa : „Bellu Cimitirul str. Valea Plîngerii, nr. 19 și 66. — Infernul". Scrisoarea are două pagini mici, cu un text sărac, în ce privește cantitatea, dar de o bogăție în răutate, încît te întrebi dacă autorul ei era stăpîn pe mintea sa, cînd a redactat-o. Reproduc începutul, ca dovadă a acestei aprecieri : „Canalie academică, am socotit că intrînd în casa noastră — a comuniștilor [?!] — vei lăsa să se scurgă tot veninul burghez, spre a deveni om. În zadar !" Și acest

pasaj este aproape blînd în comparație cu ceea ce urmează. Se vede că îl voi fi lovit greu, în interesele lui, cu vreo ocazie oarecare. Căci altfel este imposibil de înțeles izvorul urii lui demențiale. Și pot afirma, cu seninătate, că o astfel de izbucnire arată că „lovitura“ primită de la mine era pe deplin justificată.

Că interesul strict personal, în sens egoist, este cauza unei asemenea comportări, rezultă clar și din alte cazuri similare. Un cercetător — să-i zic așa, fiindcă are lucrări științifice — s-a supărat dintr-un motiv perfect identic cu cel bănuit de mine la autorul anonim al scrisorii citate. Nu știu unde lucra ca încadrat propriu-zis din punct de vedere administrativ. A fost totuși propus de un prieten să fie angajat „cu ora“, ca membru al unei catedre de la fostul Institut de limbi străine. Eu m-am opus, invocînd insuficienta sa activitate pînă în momentul acela. Consiliul științific a fost de acord cu mine în unanimitate, minus votul propunătorului. Cel interesat a aflat, cum nici nu se putea altfel, dată fiind... discreția noastră bine cunoscută. La puțină vreme, un „săptămîn“-al, foarte citit tocmai fiindcă cultivă asiduu această calitate, a publicat un lung articol, semnat, bineînțeles, de autorul lezat de mine, în care, pornind, aparent, de la o problemă științifică de mare interes național pentru noi — e vorba de formarea poporului român, cu toate implicațiile ei — își varsă năduful împotriva mea. Specialiștii știu că fostul meu profesor A. Philippide a avut, cu privire la această problemă, păreri care nu sînt, în linii mari, prea deosebite de ale unor contemporani ai săi, dar care nu concordă întru totul cu cele acceptate astăzi. Cum cetățeanul în cauză este așa de copleșit de patriotism, încît nu poate nici dormi, nici mînca după necesități, a găsit ușor explicația. Pe Philippide îl cheamă cum vedeți, prin urmare, nu trebuie să vă mirați că nu-i destul de patriot. În ce mă privește, situația este cu mult mai gravă. Eu sînt pe jumătate bulgar, deci neasimilat în întregime, și de aceea critica preopinentului meu atinge punctul culminant, adică, cel mai coborît cu putință într-o polemică, cel puțin formal, științifică. Finalul articolului nu putea fi decît concluzia perfect logică din punctul de vedere al

tonului întregii „producții" : sînt bătrîn și nu mă ajută forțele intelectuale, ca să înțeleg cum se cuvine o asemenea problemă. În realitate, circumstanțe atenuante !

Pe urmele acestui vajnic preopinent merg, chipurile mai... delicat, cîțiva foști studenți ai mei. Doi, în public, vreau să spun prin aprecieri tipărite, al treilea, într-o scrisoare personală. Cu excepția unuia, cauza „supărării" celorlalți o cunosc bine. Unul a publicat, acum cîțiva ani, în *România literară*, un articol despre George Călinescu, în care multe lucruri privitoare la cariera universitară a acestuia erau luate dintr-un articol al meu, apărut chiar în revista *Institutului de istorie literară și folclor*, unde lucrează ca cercetător autorul. Explicația, pe care am crezut-o necesară pentru restabilirea lucrurilor, adică a adevărului, trimisă revistei, a fost comentată de cel vizat în termeni, pur și simplu, injurioși în răspunsul dat în aceeași revistă. Al doilea, *ejusdem farinae*, care s-a mulțumit cu o... modestă scrisoare trimisă mie, a fost revoltat, și pe... bună dreptate din punct de vedere personal, că m-am opus, și colectivul unde s-a pus problema a fost de acord cu mine, cooptării lui în „Comitetul național al lingviștilor". În sfîrșit, ultimul s-a dovedit a fi aproape... elegant în comparație cu ceilalți. N-am aflat direct ce-mi impută într-o carte de amintiri și impresii, se pare. Bazîndu-mă pe faptul că are o origine socială „distinsă" — adevărat „băiat de familie" — și totodată un gust artistic apreciat de unii dintre cei care i-au citit versurile și eseurile, presupun că nu i-a plăcut „țărănia" mea, și dacă lucrurile stau așa, îl înțeleg și chiar îl... aprob.

Regret sincer că închei precum se vede acest volum al modestelor mele „Memorii". Sînt profesor și din vocație și prin experiență foarte îndelungată. Am lucrat efectiv șaizeci și unu de ani la catedră, cu cîteva întreruperi, nu multe, nici prelungite, și exercițiul profesional a devenit o a doua natură. Văd pe oameni și lucrurile prin această prismă, care e aceea a unui pedagog, în sensul de educator. Cred că, fără să-mi dau bine seama, hotărîrea de a-mi spune public ce mi s-a întîmplat în lunga mea viață și ce s-a petrecut în jurul meu, cu aprecieri, explicații și co-

mentarii, dintre care unele, poate chiar multe, suferă de ceea ce nu se poate evita în asemenea cazuri, am luat-o tot cu un scop, cel puțin în parte, pedagogic. Așa se explică tendința, pe care o recunosc deschis, de a pune „note“ oamenilor și chiar mie însumi. N-am putut evita o deprindere atît de veche și de bogată în ani, și, cu toate că în sinea mea n-o condamn, cer iertare cititorilor cărora li se pare nepotrivită sau numai excesivă.

SFÎRȘITUL VOLUMULUI AL TREILEA

CUPRINS